137. ÉVFOLYAM 2024. MÁRCIUS 1. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Németh Balázs – Padányi József – Hamza Emil
Tűzfegyverek hatékonysága
Zrínyi-Újvár 1664. évi ostrománál II.

Molnár András
A josefstadti várbörtön foglyai.
Náray Imre levele és névjegyzéke 1853-ból

Bona Gábor
A honvédsereg hősi halált halt tisztjei
1848/1849-ben I. (A–K)

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST * * * * *

QUARTERLY OF MILITARY HISTORY

Journal of the Institute and Museum of Military History

Established in 1888

Editor in Chief László Pászti
Editor Gréta Somogyi, Zsófia Medgyesy

Editorial Board
János B. Szabó, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István Czigány, Tamás Csikány, Pál Germuska, Róbert Hermann (President), Csaba Horváth, Miklós Horváth, Gyula Kedves, József Kelenik, Katalin Mária Kincses, Gábor Kiss, Balázs Lázár, Ferenc Lenkefi, Kálmán Mészáros, Imre Okváth, Ferenc Pollmann, Gergely Pál Sallay, Sándor Szakály, Norbert Számvéber, László Töll, János Varga J., László Veszprémy

Special Consultants
Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó, Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Ferenc Tóth

Published by the Institute and Museum of Military History of the Ministry of Defence
29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hungary
Postal address: PO Box 431, Budapest H-1438

Editorial and Publishing Office
29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hungary
Postal address: PO Box 431, Budapest H-1438

E-mail:
hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com
Electronic version:
https://epa.oszk.hu/00000/00018

Subscription fee
4800 HUF annually, 1200 HUF quarterly

Distribution
Magyar Posta Rt.
Business and Logistics Centre

Subscription abroad
Hírlapterjesztési Központ
1 Orczy tér Budapest H-1089 Hungary
Postal address: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

MILITÄRGESCHICHTLICHE MITTEILUNGEN

Vierteljahresschrift des Instituts und Museums für Militärgeschichte

Gründungsjahr: 1888

Chefredakteur: László Pászti
Redakteur: Gréta Somogyi, Zsófia Medgyesy

Redaktionskomitee
János B. Szabó, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István Czigány, Tamás Csikány, Pál Germuska, Róbert Hermann (President), Csaba Horváth, Miklós Horváth, Gyula Kedves, József Kelenik, Katalin Mária Kincses, Gábor Kiss, Balázs Lázár, Ferenc Lenkefi, Kálmán Mészáros, Imre Okváth, Ferenc Pollmann, Gergely Pál Sallay, Sándor Szakály, Norbert Számvéber, László Töll, János Varga J., László Veszprémy

Beratungsausschuss
Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó, Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Ferenc Tóth

Herausgegeben vom Institut und Museum für Militärgeschichte des Ministeriums für Landesverteidigung
29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hongrie
Adresse postale: PO Box 431, Budapest H-1438

Redaktion und Verlagsbüro
29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hongrie
Adresse postale: PO Box 431, Budapest H-1438

E-Mail-Adresse:
hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com
Internetversion:
https://epa.oszk.hu/00000/00018

Abonnement
4800 HUF/Jahr, 1200 HUF/Vierteljahr

Vertrieb
Magyar Posta Rt.
Geschäfts- und Logistikzentrum

Abonnement für das Ausland im Büro für Zeitungsabonnements
Hírlapterjesztési Központ
1. Orczy tér Budapest H-1089 Ungarn
Postanschrift: H-1900 Budapest,
E-Mail: hirlapelofizetes@posta.hu

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

137. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2024. 1. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bálint Ferenc, szakreferens (HM Katonai Örökség Főosztály); *Bona Gábor,* DSc;
Hamza Emil, igazságügyi fegyverszakértő; *Kemény Krisztián,* levéltáros (Hadtörténelmi Levéltár);
Krámli Mihály, PhD, kutató (Hadtörténeti Intézet); *Molnár András,* levéltár-igazgató (MNL ZVL);
Németh Balázs, PhD, egyetemi adjunktus (NKE); *Padányi József,* DSc, egyetemi tanár (NKE);
Papp Attila, régész-muzeológus (MNM NRI); *Seres István,* PhD, turkológus, orientalista;
Solymosi József, PhD, főlevéltáros (Hadtörténelmi Levéltár); *Szabó Róbert Károly,* PhD-hallgató (ELTE BTK TDI);
Tamás Máté, tudományos segédmunkatárs (BTK TTI);
Tóth Dominik, PhD, kutató (Hadtörténeti Intézet); *Tősér Márton,* PhD, történész

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Márkus Andrea* (francia), *Medgyesy Zsófia* (angol),
Nasinszky Dezső (orosz) és *Zachar Viktor* (német) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Pászti László*
Szerkesztő: *Somogyi Gréta, Medgyesy Zsófia*

Szerkesztőbizottság:
B. Szabó János, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, C. Tóth Norbert, Czigány István, Csikány Tamás, Germuska Pál, Hermann Róbert (a szerkesztőbizottság elnöke), *Horváth Csaba, Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kelenik József, Kincses Katalin Mária, Kiss Gábor, Lázár Balázs, Lenkefi Ferenc, Mészáros Kálmán, Okváth Imre, Pollmann Ferenc, Sallay Gergely Pál, Szakály Sándor, Számvéber Norbert, Töll László, Varga J. János, Veszprémy László*

Tanácsadó testület:
Ágoston Gábor, Hajdu Tibor, Markó György, Pálffy Géza, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Tóth Ferenc

Kiadja: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
A kiadásért felel: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka

© Szerzők, fordítók, szerkesztők, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2024

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1087 Budapest, Kerepesi út 29/B. Postacím: 1438 Budapest, Pf. 431.
E-mail: hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 4800,- Ft, negyedévre 1200,- Ft

Előfizetésben terjeszti:
a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).
További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Az egyes folyóiratszámok megvásárolhatók a kiadónál: konyv@mail.militaria.hu

Nyomtatott kiadás: ISSN 0017-6540
Index: 25 371 Online kiadás: ISSN 2732-3676

HM Zrínyi Nkft.

TANULMÁNYOK

NÉMETH BALÁZS – PADÁNYI JÓZSEF – HAMZA EMIL

TŰZFEGYVEREK HATÉKONYSÁGA ZRÍNYI-ÚJVÁR 1664. ÉVI OSTROMÁNÁL II.

Ballisztikai vizsgálatok indirekt megközelítéssel Zrínyi-Újvár lövedékei segítségével

Tanulmányunk előző részében[1] arra tettünk kísérletet, hogy rendszerezzük a Zrínyi-Újvárnál talált pisztoly- karabély- és muskétalövedékeket. Célunk az volt, hogy a fellelt lövedékek alapján közelebb kerülhessünk azokhoz a tűzfegyverekhez, melyekből azokat kilőtték. Az 1664. évi ostrom erre jó lehetőséget ad, hiszen az erőd egy „időkapszula", későbbi korok konfliktusai nem szennyezik a területet.

A fellelt lövedékek között viszonylag nagy számban találhatók olyan lencse alakúra deformálódott példányok, melyek alakváltozása közel szimmetrikus, ami arra utal, hogy megközelítően derékszögben csapódtak a homokos talajba. E lövedékek tömegmérésével kiválasztottunk közülük 1-1 db pisztoly-, karabély- és muskétalövedéket a Ludovika Kutatóműhely (LK) gyűjteményéből, melyek az összehasonlító lőkísérlet kiindulási alapját képezték (referencialövedékek). A kiválasztott lövedékek a rendelkezésre álló, viszonylag szabályosan deformálódott golyók közül a legnagyobb átmérőjűek voltak. Mindhárom az ostromterületről származik, vagyis nagy valószínűséggel keresztény katonák lőtték ki.

1. kép: Lőkísérlet alapjául szolgáló lövedékek: pisztoly (D17), karabély (D14), muskéta (ltsz. nélkül) (LK gyűjteménye)

[1] *Németh – Padányi – Hamza* 2023.

A lövedékek anyagvizsgálata bizonyította, hogy tiszta ólomból készültek, így az ólom sűrűségének és a lövedékek tömegének ismeretében a tanulmányunk első részében ismertetett matematikai képlettel kiszámítható a gömblövedékek átmérője:

LK D14 (a továbbiakban 1. sz. lövedék): 21,11 g, ø15,1 mm
LK D17 (a továbbiakban 2. sz. lövedék): 12,05 g, ø12,5 mm
LK Szám nélkül (a továbbiakban 3. sz. lövedék): 28,97 g, ø17,14 mm

A lövedékeken található elváltozások és anyagmaradványok alapján egyértelműnek tűnt, hogy azok homokos talajba csapódtak, amely kifejezetten jellemző Zrínyi-Újvár területére. A lövedékek öntési csúccsal nem rendelkeztek.

Az ólom alapvetően nehezen korrodálódik a talajban, de a felszínén már szabad levegőn is szürke oxidréteg képződik. A tömeget érintő, mérhető korrózió azonban csak erősen savas kémhatású közegben alakul ki. Ennek vizsgálata érdekében helyszíni talaj-pH-méréseket végeztünk,[2] és a vett minták enyhén savas kémhatást jeleznek (indikátorpapírral: 6,5–7,0, teszterrel: 6,6–6,75/6,8 pH), ami történelmi távlatban állandónak tekinthető, mivel a terület nem állt művelés alatt.

Számunkra a legfontosabb az 1. számú talajminta, mely közvetlenül arról a pontról származik, ahol a ballisztikai rekonstrukciókhoz használt kilapult lövedékeket a hadirégészek találták.

A korrózióból adódó tömegveszteség mértékének értelmezéséhez érdemes megismernünk, hogyan viselkedik az enyhén savas talajba csapódott ólomlövedék. Az ólom, ahogy a fémek jelentős része is, oxidációra hajlamos. A folyamat során felületén tömör védő oxidréteg alakul ki, ami megóvja a lövedéket a további oxidációtól. A fém tehát nem korrodálódik tovább, passzív állapotba kerül. Ennek köszönhető, hogy a lövedékek jellemzően nehezen mobilizálódnak a talajban, eredeti tömegüket közel teljes egészében megőrzik.

A lövedék felületén kialakuló sárgás-barnás patinaréteg az ólom oxidációja során keletkező vegyületekből áll, melynek sűrűsége ugyan kisebb, mint az ólomé (ólom-oxid: 9,38 g/cm^3, ólom-klorid: 6,6 g/cm^3, ólom-szulfát: 6,29 g/cm^3), de a réteg vékonysága miatt a tömegveszteség elhanyagolható. A fellelt ólomlövedékek felületéről ellenben a patinát eltüntetni nem szabad, hiszen ennek köszönhetően közelebb kerülhetünk az eredeti tömeghez.[3]

A referencialövedékek átmérőjének ismeretében el tudtuk készíttetni a pontos lövedék-öntőformákat, továbbá ezek alapján meg tudtuk határozni, milyen űrméretű fegyverekből lőtték ki azokat. Különösen izgalmas e szempontból ismételten a mus-

[2] A vizsgálatokat Csurgai József végezte el a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Műveleti Támogató Tanszék Vegyi Laboratóriumában. Ehhez három mintát vettünk, melyek mindegyike közepes talajmélységből (kb. 10–30 cm) származott. A méréseket pH-indikátor-papírral és talaj-pH-mérővel párhuzamosan végeztük el.

[3] *Sivilich* 2016. 25. o.

kétagolyó, mivel tömege közel 30 g, ami 16-os űrméretnek felel meg. Ezt Raimondo Montecuccoli is említi,[4] a vonatkozó lövedéket (és a teljes töltényt) Anton Dolleczek ábrázolja is művében.[5]

		1. sz. (karabély) lövedék	**2. sz. (pisztoly) lövedék**	**3. sz. (muskéta) lövedék**
Lövedék	Tömeg (g)	21,11	12,05	28,97
	Kalkulált űrméret (mm)	15,1	12,5	17,14
	Űrméret egy font ólom viszonylatában	24-es	42-es	16-os
Fegyvercső	Űrméret (mm)	15,9	12,8	17,9
	Űrméret egy font ólom viszonylatában	20-as	38-as	14-es
Lövedék-reprodukció	Űrméret (mm)	15,1	12,0	17,15
	Tömeg (g)	21,1	12,43	29,16

1. táblázat: A ballisztikai vizsgálatokhoz kiválasztott lövedékek

A csőűrméretek meghatározása lehetővé tette, hogy elkészíttessük a megfelelő fegyvermásolatokat a lőkísérletekhez. Mindhárom fegyvertípus – muskéta, keréklakatos karabély és pisztoly – esetében a mintánk múzeumi fegyver volt. Számunkra a három legfontosabb paraméter az űrméret, a csőhossz és a gyújtási mód voltak, mivel a kezdősebességet elsősorban ezek befolyásolják.

Replikák	**Űrméret**	**Csőhossz**	**Gyújtási mechanizmus**	**Tömeg**
Muskéta	18 mm	104 cm	kanócos	5,2 kg
Karabély	16 mm	60 cm	keréklakatos	3,5 kg
Lovassági pisztoly	12,8 mm	40,1 cm	keréklakatos	1,325 kg

2. táblázat: A vizsgálathoz használt 17. századi fegyvermásolatok paraméterei

Ballisztikai szimulációnk kiindulópontja a lövedék becsapódási és torkolati sebességének meghatározása. A referencialövedékekkel megegyező összetételű, tömegű lövedékeket ezért különböző lőportöltetekkel terveztük kis lőtávolságról (5 m) a talajba (homokzsákba) lőni, és azok becsapódáskori átmérőnövekedését regisztrálni. A kísérletet addig

[4] *Montecuccoli* 1852. 130–131. o.
[5] *Dolleczek* 1970. Tafel XVII.

terveztük végezni, amíg a tesztlövedék átmérőnövekedése meg nem egyezik a neki megfelelő referencialövedék átmérőjével. Az ilyen tesztlövedék kezdősebessége referenciasebességnek tekintendő, és közelítően megegyezik a referencialövedékek korabeli becsapódási sebességével. A korabeli lőtávolságra a referencialövedékek fellelési helyéből és a vár sáncainak elhelyezkedéséből lehet megközelítő (tól–ig) információt nyerni. Ennek segítségével azután ballisztikai számítások útján határozható meg a lövedék vélt kezdősebessége. Ezek az előkészítő lőtéri lövéspróbák 2021 májusában zajlottak.

2. kép: A lőkísérletekhez használt fegyverek

A lőkísérletek második felvonását Zrínyi-Újvár területén, a referencialövedékek megtalálási helyén (GPS-koordináták alapján) a talajba lőve hajtottuk végre, hogy az előkészítő kísérletek során kapott értékeket ugyanabban a célközegben is ellenőrizhessük, melyből a lövedékek előkerültek. Ezek a lőkísérletek 2021 júniusában zajlottak a helyszínen.

A kísérletek harmadik szakaszában a kapott becsapódási sebességeknek megfelelő torkolati sebességeket igyekeztünk rekonstruálni lőtéren 2021 és 2022 ősze között. Célunk a lövedékek kül- és célballisztikájának megismerése volt.

Előkészítő lőkísérletek

A modern lövészetre használt granulált lőportípus legismertebb keverési aránya 75% salétrom, 10% kén és 15% faszén. Ma a lőporokat alapvetően szemcseméret alapján soroljuk csoportokba, melyet leggyakrabban 1 Fg – 4 Fg jelekkel jelölünk. Minél finomabb a lőpor szemcsemérete, annál nagyobb az érték.

Lőkísérleteinkhez a Swiss No. 5. 1 Fg szemcseméretű feketelőport használtuk, mivel ennek granuláltsága áll legközelebb a 17. századi muskétalőporok szemcseméretéhez. Ugyanakkor vizsgálatunk során nem a lőpor összetétele és szemcsemérete volt a kiindulópontunk, hanem az ismert távolságból kilőtt és ismert közegbe csapódó tiszta ólom

Lőportípus	Szemcseméret	Felhasználási kör
1 Fg	1,2–1,6 mm	nagy kaliberű, sima csövű fegyverek
1,5 Fg	0,85–1,2 mm	nagy kaliberű, sima csövű és huzagolt fegyverek
2 Fg	0,65–1,2 mm	közepes űrméretű, huzagolt és sima csövű fegyverek
3 Fg	0,5–0,8 mm	közepes és kis űrméretű, huzagolt fegyverek
4 Fg	0,25–0,5 mm	kis kaliberű, huzagolt fegyverek
OB[5]	0,19–0,224 mm	kovás, keréklakatos és kanócos fegyverek felporzó lőpora

3. táblázat: Modern gyártású Swiss feketelőporok szemcseméretei

lövedék deformációja, így tulajdonképpen bármilyen feketelőporos fegyverhez használható ballisztikai hajtóanyagot alkalmazhattunk volna.

A kanócokat azonos módon készítettük el, mint azt a 17. században tették, ehhez forrásunk egy szépirodalmi mű volt. A *Kalandos német Simplicissimus* című regény olvasmányos, szórakoztató formában mutatja be a harmincéves háború nyomorát, szenvedését a közkatona, esetünkben egy egyszerű muskétás szemszögéből. A mű az 1660–70-es években született, szerzője Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen, aki saját életeseményeire, tapasztalataira támaszkodik, munkája mégsem önéletírás. A regényben több helyen találkozunk a muskéta használatának pontos részleteivel. A szerző leírja, hogy szükség esetén két lövedéket is töltöttek a csőbe, így fokozva a fegyver ölőképességét, vagy a kanócot mindkét végén meggyújtották, ezzel növelve a rendszer megbízhatóságát, hogy kritikus pillanatban ne gátolja a lövés leadását, ha a kanóc egyik vége elparázslik. A harmadik könyv 9. fejezetében arról is képet kapunk, hogyan lehet az ellenséges katonát megtéveszteni a serpenyőfedélre szórt lőpor ellobbantásával, hogy azt higgye, csütörtököt mondott a puska.

„Mire elérkeztünk oda, ahol a táncnak meg kellett kezdődnie, már két golyóra volt töltve a muskétám, friss gyújtólőport öntöttem fel, és a gyújtóserpenyő födelét jól megfaggyúztam, ahogy óvatos muskétások szokták, hogy a gyújtólyukat meg a lőport a serpenyőben esős időben megóvják a nedvességtől. […]

Amikor hát a számomra kijelölt oldalon duplán égő kanóccal az említett mezőre léptem, és magam előtt láttam ellenfelemet, úgy tettem, mintha most, mentemben szórnám le a régi lőport; pedig nem azt tettem, hanem csak a gyújtóserpenyő födelére szórtam a port, aztán megfújtam, majd két ujjal eligazítottam a serpenyőt, ahogy szokás. És még mielőtt ellenfelemnek, aki szintén jól szemmel tartott, a szeme fehérét megláttam volna, célba vettem, és hiábavalóan ellobbantottam a serpenyő tetejére szórt hamis gyújtó-port. Ellenfelem azt hitte, hogy csütörtököt mondott a muskétám, mert eldugult a gyújtólyuk. Ezért egyik pisztolyával a kezében nagy mohón egyenesen felém vágtatott, hogy leszámoljon velem. De mielőtt észre tért volna, már ki is

[6] Az OB jelzésű lőpor az elérhető legfinomabb szemcseméretű feketelőpor, melyet a gyártó kizárólagosan a serpenyő felporzására készít.

nyitottam a serpenyőt, aztán újra céloztam, és olyan istenhozottal üdvözöltem, hogy a durranás már egy volt az ő zuhanásával."[7]

Grimmelshausen leírja a kanóc elkészítésének menetét is: a kenderkötelet hamuval kevert vízben főzték ki, ami enyhe salétromos oldatnak felel meg. Mi is ezt az eljárást követtük: a hamut vízbe szórtuk, felforraltuk, majd állni hagytuk, és leszűrtük. A kenderkötelet az oldatba mártottuk, majd forráspont környékén főztük egy órán át. A kanócokat bő vízben kiöblítettük, végül vízszintes felületre téve (nem lógatva) megszárítottuk, így a salétromos oldat egyenletesen oszlott el a kanóc teljes hosszán. Grimmelshausen elárulta a jó kanóc két fontos ismérvét is: nem ad ki szagot és nedvesen is izzik.[8]

Montecuccoli a kanóc következő tulajdonságait tartotta említendőnek: „A kanócot folyamatosan használják, és úgy számolnak, hogy óránként kilenc coll ég le belőle, vagyis 24 óra alatt 21 láb. Egy mázsa kanóc kb. 450 öl hosszú."[9] Egy bécsi hüvelykre vetítve ez 23,67 cm óránként. Az általunk kenderkötélből főzött kanóc ehhez nagyon hasonló égési sebességet mutatott.

Annak érdekében, hogy az eredeti helyszínen szükséges vizsgálati lövésszámot a minimumra csökkentsük, előkészítő lövészetet végeztünk lőtéren, nejlon homokzsákokba leadott lövésekkel. A kilövéshez használt, papírral fojtott lőportöltet nagyságát addig változtattuk, amíg a homokzsákba csapódott tesztlövedékek deformációjának jellegzetességei (átmérő, vastagság, morfológia) gyakorlatilag megegyeztek a referencialövedékek hasonló tulajdonságaival.

A kísérletek ezen szakaszában még nem állt rendelkezésünkre a 17. századi kanócos muskéta reprodukciója, ezért egy rövidebb csövű (650 mm), de hasonló gyújtási mechanizmussal rendelkező, azonos űrméretű arkebúzzal adtuk le a lövéseket. Mivel a kísérletek ezen stádiumában a becsapódási sebesség meghatározása volt csak a célunk, ez a későbbi eredményeket nem torzíthatta. Az előkészítő lövészet során rögzített, a referencialövedékekkel megegyező deformációt adó lőportöltetek (térfogat alapján mért névleges tömegek) a következők voltak:

	Sikeres lőportöltet	
	grain	**g**
1. sz. (karabély) lövedék	65	4,2
2. sz. (pisztoly) lövedék	60	3,9
3. sz. (muskéta) lövedék	120	7,8

4. táblázat: Az előkészítő kísérletek során megfelelő deformációt adó lőportöltetek, melyek az eredeti helyszínen elvégzendő lőkísérletek kiinduló töltetei lettek

[7] *Grimmelshausen* 1984. 104. o.

[8] A Grimmelshausen-féle folyamat egyik rekonstrukciója olvasható Ulrich Bretscher honlapján is. *Bretscher* 2007.

[9] *Montecuccoli* 2019. 89. o.

3. kép: Az előkészítő lőkísérletek eredményei a három lövedéktípus esetében
1. Karabélylövedék (átmérő 15,1 mm, 1,5 Fg, 8 lépés):
90 – 75 – 75 – 70 – 60 – (mintalövedék) – 65 grain lőportöltettel
2. Pisztolylövedék (átmérő 12,5 mm, 1,5 Fg, 8 lépés): 60 grain lőportöltettel – (mintalövedék)
3. Muskétalövedék (átmérő 17,16 mm, 1,5 Fg, 8 lépés): 120 grain lőportöltettel – (mintalövedék)

A Zrínyi-Újvár területén végzett kísérleti lövészetek

A lőkísérletet a Zrínyi-Újvár területén kijelölt, biztonságos lövészetet biztosító sáncterületen, homokos partfalba végeztük el. A referencialövedékek és a tesztlövedékek deformációjának összehasonlítása – a lőtéri tesztekhez hasonlóan – fokozatosan változtatott lőportöltetekkel történt. A helyszíni lőkísérletek célja az volt, hogy azonos közegben – Zrínyi-Újvár tömörebb talajában – is vizsgáljuk a lövedékek deformációját, ezzel a lehető legközelebb kerüljünk a valósághoz. A lőkísérlet helyszíne az a talajszakasz volt, ahonnan a referencia-muskétalövedékek előkerültek.

4. kép: A Zrínyi-Újvárnál végzett lőkísérletek eredményei. Felső sorban a referencia-, alsó sorban a próbalövedékek (3., 1. és 2. számú lövedék)

	Lövedék (mm)		
	1. sz. (karabély)	**2. sz. (pisztoly)**	**3. sz. (muskéta)**
Referencialövedék átmérője	22–25,7	17,5–17,8	23,5–25,4
Próbalövedék átmérője	21–25,3	15,7–19	24,6–27
Referencialövedék közepének vastagsága	6,3	9	8,9
Próbalövedék közepének vastagsága	6,5	8,7	9,17
Referencialövedék vastagsága visszagyűrt széllel együtt	10	–	9,8
Próbalövedék vastagsága visszagyűrt széllel együtt	11,68	–	9,5

5. táblázat: A referencia- és a próbalövedékek méreteinek összefoglalása

	Sikeres lőportöltet	
	grain	**g**
1. sz. (karabély) lövedék	80	5,2
2. sz. (pisztoly) lövedék	70	4,5
3. sz. (muskéta) lövedék	140	9,1

6. táblázat: A Zrínyi-Újvár területén, 5 m távolságból végzett lövészet során a referencialövedékekkel megegyező deformációt adó lőportöltetek (térfogat alapján mért névleges tömegek)

A lőtéri kísérletekkel azonos deformáció eléréséhez Zrínyi-Újvár területén nagyobb lőportöltet-tömegekre volt szükség, melynek oka a vár területén található homoknak a lőtéren használt homok célanyagnál kisebb szemcsemérete.

Érdemes megvizsgálnunk, hogy a 3. számú (muskéta-) lövedék deformációjának megfelelő alakváltozás tetten érhető-e annak lelőhelyén? Ennek érdekében újravizsgáltuk a mintalövedék közvetlen környezetében talált golyókat, ellenőrizendő, hogy találunk-e még olyan hasonló űrméretű muskétagolyót, amely hasonló sebességgel csapódott be és így hasonló módon deformálódott. A lelőhelyről eddig 28 db különböző méretű lövedék került elő, ezek típus szerinti megoszlása a következő:

Típus	**Mennyiség**	**Arány**
Hasáblövedékek	3	10,7%
Öntőcsúcsos gömblövedékek	4	14,3%
Gömblövedékek	21	75%

7. táblázat: A 3. sz. muskétalövedék környezetében előkerült 28 db különböző méretű lövedék megoszlása típusok szerint

Típus	Mennyiség	Arány
Közel ép	2	9,5%
Enyhén deformálódott, darabok nem szakadtak le belőle, de becsapódási oldala ellapult	12	57,1%
Becsapódáskor erősen ellapult	7	33,3%

8. táblázat: A 3. sz. muskétalövedék környezetében előkerült 21 db gömblövedékek forma szerinti megoszlása

	Mennyiség	Arány
Pisztoly (10–13 mm)	0	0%
Karabély, arkebúz, pisztoly (13–15,50 mm)	3	14,3%
Muskéta (15,5–20 mm)	18	85,7%

9. táblázat: A 3. sz. muskétalövedék környezetében előkerült gömblövedékek méret szerinti megoszlása

A muskétagolyók és erősen ellapult lövedékek közös halmaza 4 db lövedéket tesz ki. Ezeket a 3. számú referencia-muskétagolyónk mellé helyezve egyértelműnek tűnik, hogy azonos űrméretű fegyverből lőhették ki azokat, valamint azonos sebességgel csapódtak az árok oldalába.

Leltári szám (LK)	Tömeg (g)	Kalkulált eredeti átmérő (mm)	Szélesség (mm)	Magasság (mm)
176.	24,29	16,00	19,94–20,49	14,5
1924.	27,24	16,62	23,71–28,01	9,15
2023.	24,84	16,12	22,9–26,36	9,95
1823.	26,06	16,38	20,3–24,21	12,5
3. sz. mintalövedék	28,97	17,15	23,5–25,4	9,8

10. táblázat: Az ostromárokban fellelt, a mintánkhoz hasonlatosan ellapult (puha földbe csapódott, aszimmetrikusan ellapult) 16 mm feletti muskétagolyók

A 24 és 29 g közötti lövedéktömegek önmagukban megfelelnek annak a szórásnak, melyet a muskétákhoz köthetünk, de biztosra vehetjük, hogy a 176., 1924., 2023., illetve 1823. leltári számú lövedékek becsapódáskor veszítettek tömegükből, ugyanis a 3. számú referencia-muskétagolyótól eltérően becsapódáskor kisebb kaviccsal, kavicsokkal is találkozhattak. A hasonló űrméretű és hasonló deformációt mutató öt lövedék csoportja ugyanakkor azt bizonyítja, hogy a 3. számú referencialövedék célballisztikája Zrínyi-Újvár ostroma tekintetében nem egyedi eset.

Lőtéri sebességmérések

A Zrínyi-Újvár-i lőkísérletek során meghatározott töltetekkel folytattuk a lőtéri kísérleteket. LabRadar ballisztikai sebességmérő Doppler-radarral megmértük a kilőtt lövedékek sebességét a csőtorkolatnál (V0) és attól 5 m (V5) távolságra. A ballisztikai radar abban különbözik az egyszerűbb fotocellás lövedéksebesség-mérőktől, hogy öt előre megadott távolságon képes a lövedék sebességét mérni, így a kapott adatokból kiszámíthatóvá válik a ballisztikai görbe pontos felrajzolásához szükséges alaki tényező is. Minden töltettel öt lövést adtunk le, és azok átlagát használtuk további számításokhoz. A V5 sebesség a lövedék deformációk alapján meghatározott referencia becsapódási lövedéksebessége.

Lövedék	**Töltet**	**V0**	**V5**
1. sz. (karabély) lövedék	80 gr	295 m/s	291 m/s
2. sz. (pisztoly) lövedék	70 gr	313 m/s	305 m/s
3. sz. (muskéta) lövedék	140 gr	258 m/s	246 m/s

11. táblázat: A lövedékek sebességének átlaga a csőtorkolatnál (V0) és attól 5 m-es távolságban (V5)

A pisztolyra, karabélyra megállapított referenciasebességeket adó lőportöltetekkel végeztük el a további lőtéri ballisztikai vizsgálatokat. A muskéta esetében – mivel az előkészítő lőkísérletekhez használt puska csőhossza nem illeszkedett a 17. századi kétlatos puska csőhosszához – további töltetbeállításokat végeztünk, hogy a meghatározott V0 és V5 sebességeket a pontos fegyvermásolattal is reprodukálni tudjuk.

Ezt követően a deformálódott lövedékek referencia becsapódási sebessége alapján megközelítőleg rekonstruálni tudtuk azok kezdősebességét.

Az ábrán (5. kép) az erődfal és az egyes lövedékek fellelési helye (török ostromárkok) közötti távolságokat jelöltük. A 3. számú (muskéta-) lövedék esetében a becsapódási szög alapján feltételezhető, hogy azt a 80 méter távolságban lévő falról lőtték ki, ugyanakkor az 1. és 2. számú lövedékről a nagy távolság miatt inkább feltételezhető, hogy egy vállalkozás végrehajtása során, jóval kisebb lőtávolságról csapódtak a partfalba. Ez a távolság a karabély esetében nem meghatározható, de a pisztolynál is legfeljebb 10 méter.

A fentiek következtében vizsgálataink közül a muskétalövedék esetében vonhatunk csak le pontos következtetéseket, a pisztolylövedéknél valószínűsíthető eredményre juthatunk csak, míg a karabéllyal kapcsolatban a pontos vagy erősen feltételezhető lőtávolság ismeretének hiányában nem beszélhetünk másról, mint egy lehetséges modellről. A lőkísérletek ezen pontján határoztunk arról, hogy a karabéllyal felesleges folytatni a vizsgálatot, mivel egzakt eredményre nem juthatunk.

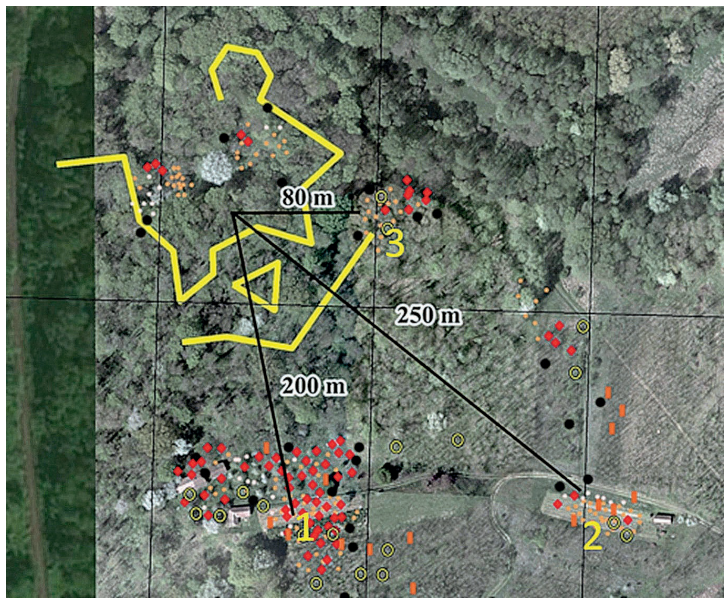

5. kép: A lövedékek fellelésének helyei

Lőkísérletek a 17. századi kanócos muskétával

A kísérletek további szakaszaiban már rendelkezésünkre állt a megfelelő csőhosszal rendelkező 17. századi kanócos muskéta másolata is. Ismételten a lőportöltet hangolásával igyekeztünk eljutni a kívánt becsapódási sebességhez.

6. kép: Lőkísérletekhez előkészített muskéta apostolokkal és töltényekkel

A 17. századi muskéta gyűjtőfogalom, számos egymástól – kismértékben – eltérő fegyvertípust foglal magában. A 16. század második felében alakult ki az a fegyvertípus, mely egyesítette a korai, nagyobb kaliberű, nehéz szakállas puskák tűzerejét a könnyű arkebúzok egyszerűbb kezelhetőségével. Az 5–8 kg tömegű, kb. 20–21 mm űrméretű kanócos muskétákkal jellemzően villás állványról lőttek. Ilyen fegyvereket láthatunk Jacob de Gheyn 1607-ben készült metszetein. Ez a fegyvertípus – bár kétségtelenül kapott szerepet a harmincéves háborúban – a 17. század első felében már elavultnak volt tekinthető. Létezett ezzel párhuzamosan egy könnyebb muskéta – arkebúz is –, melyre kitűnő példa a francia eredetű „petronel" vagy a „caliver". Ezek a fegyverek könnyebbek voltak, űrméretük is kisebb volt (16–18 mm), kezelésükhöz nem volt szükség villára.[10]

A muskéták könnyítése már a 16. század végén, a németalföldi szabadságharc idején megkezdődött. Nassaui János[11] már 1596-ban szorgalmazta a fegyverek tömegének csökkentését, hogy azok villa nélkül is használhatóak legyenek. 1599-ben a németalföldi szabályzatokban 6,5 kg-ban korlátozták a fegyver tömegét, de a villa még megmaradt a hadrendben.

A 17. század első évtizedeiben a muskéták – hasonló szerkezettel, de eltérő űrméretekkel – nagy mennyiségben készültek Suhlban, Essenben, Amsterdamban, Utrechtben, Hágában, Nürnbergben, Augsburgban.

A könnyebb fegyverek alkalmazását szorgalmazta II. Gusztáv Adolf svéd király is, aki 1624-ben rendelte el egy kisebb tömegű puska rendszeresítését. Az 1630-as évektől Suhlban fejlesztettek ki egy ilyen típust, melynél a csőfalvastagság csökkentésével és a cső 1 méterre rövidítésével könnyítették a fegyvert. Nürnbergi fontban mért űrmérete 10-es volt (19,7 mm), melybe 12-es (18,5–18,8 mm-es) golyót töltöttek. A fegyver tömege mindössze 4,5 kg körül mozgott.

Az 1630-as évektől megindult az űrméret lassú csökkenése. A harmincéves háború második felében már mindegyik hadviselő fél jellemzően 18 mm körüli űrmérettel rendelkező fegyvereket használt, melyekbe 17–17,5 mm-es átmérőjű golyókat töltöttek. Ezt nevezték „zweilöthige", vagyis kétlatos űrméretnek. A háború 1630 utáni harctereinek leggyakoribb golyólövedékére éppen ez a 17–17,5 mm közötti űrméret jellemző.

Az 1630-as évek második felétől készült fegyverek csőűrmérete jellemzően már 17,5 mm körül mozgott, melybe 16,8 mm körüli átmérőjű golyót töltöttek. Mindez persze nem jelentette azt, hogy a nagyobb űrméretek eltűntek: természetesen a régi csövek is hadrendben maradtak.

Montecuccoli szerint a 17. század második felére az arkebúzok használata nyugaton már nem volt jellemző: „1. A német seregekben az arkebúzt már nem használják, mi-

[10] Ilyen, 760 mm csőhosszal rendelkező, mindössze 2,5 kg-os, 15,1 mm űrméretű arkebúzzal is folytattak lőkísérletet a grazi vizsgálatok során, melyről tanulmányunk első részében esett szó. *Kalaus* 1989. 51. o.

[11] VII. János, Nassau-Siegen grófja (1561–1623), németalföldi hadvezér, szakíró.

vel a muskéta messzebbre hord, és az, aki elbírja az arkebúzt, elbírja a muskétát is. […] 3. Azért, hogy a muskétások pontosabban célozhassanak, magukkal visznek egy villás rudat is. Különösen előnyös lehet a lovassággal való harcban, ha ennek a rúdnak a vége ki van hegyezve (Schweinfeder), mint egy nyárs. 4. A muskéták csöve ugyanolyan átmérőjű legyen, hogy ne kelljen különböző űrméretű golyókat használni."[12]

Idézett passzusunkban különösen fontos a katonai szabványok előtérbe helyezésére tett utalás: a muskéták és golyók űrméretének egységesítése elengedhetetlen a hatékony katonai logisztika érdekében.

A 17. század második felében a kanócos muskéták mellett megjelenhetett más gyújtási rendszerű puska is. Kovás és keréklakattal, valamint kombinált kovás-kanócos lakattal is szerkesztettek ebben az időben puskákat, melyek az 1664. évi magyarországi eseményekben is szerepet kaphattak. A gyújtási mód azonban a fegyver ballisztikáját nem változtatta, mivel a gyújtás sebességére nincs hatással az, hogy a serpenyőbe öntött felporzó lőport a kanóc vagy a keréklakat kakasába fogatott pirit, illetve a kovás lakat pofáiba fogott kovakő és az acél szikrája gyújtja-e be.

Dolleczek külön passzust szentelt a császár által hozatott, francia mesterek készítette tűzfegyvereknek. Kiemeli, hogy a bécsújhelyi francia mesterek az első típusú 2 latos kanócos muskétát gyártották 19–20 mm-es űrmérettel, ezek lövedékéből egy bécsi font 16 darabot adott ki (18 mm-es lövedékátmérő). A kanócos muskéták mellett ugyanott 17–18 mm-es űrméretű keréklakatos pisztolyokat is készítettek, melyek érdekessége, hogy űrméretük és a hozzájuk használatos 24 g tömegű és 15,9 mm átmérőjű ólomgolyók megegyeznek a későbbi 1798 M fegyvercsalád kaliberével.[13]

Montecuccoli kísérletet tett a muskéták fejlesztésére is. *A magyarországi török háborúkról* című művében két újítást írt le, melyek egyike sem rögzült meg a későbbiekben. Az első említés olyan lakatszerkezetről szól, melynél a katonának – a nagyobb tűzgyorsaság érdekében – nem kellett külön lépésben megnyitnia a serpenyőt tüzeléshez, hanem az – akárcsak a keréklakat esetében – az elsütőbillentyű elhúzásakor automatikusan nyílt meg: „Hasonlóképp még kétezer másfajta muskétát is csináltattam olyan szerkezettel, amely úgy működik, hogy midőn a kakas az égő kanóccal a gyújtóserpenyőhöz ér, ez magától kinyílik, amivel annyi időt nyerünk, amennyi ennek nyitásához szükséges, miután a kanócot megfújtuk. Ezen túlmenően biztosak lehetünk abban, hogy a muskéta nem sül el véletlenül, továbbá az eső nem nedvesíti meg, illetve a szél nem fújja el a lőport."[14]

Második újítása kettős gyújtású lakatszerkezetet eredményezett: „Ezenkívül szintén csináltattam még kétezer olyan muskétát, melyeket kovás és kanócos lakattal is elláttak.

[12] *Montecuccoli* 2019. 54. o.
[13] *Dolleczek* 1970. 59. o.
[14] *Montecuccoli* 2019. 55. o.

	Fegyver, gyűjtemény	**Teljes hossz (mm)**	**Csőhossz (mm)**	**Űrméret (mm)**	**Tömeg (g)**
1.	Keréklakatos-kanócos muskéta, 17. század 2. fele (HGM, W1034)[15]	1510	1108	19,2	5150
2.	Kovás-kanócos muskéta, 17. század 2. fele (HGM, NI39155)	1455	1070	16	4000
3.	Kanócos muskéta. 16. század (HGM, NI35109)	1563	1189	21	5500
4.	Kanócos muskéta, 16. század (arkebúz) (HGM, NI39148)	1295	975	14	3780
5.	Kanócos muskéta, 17. század 2. fele (HGM, NI35988)	1495	1095	19	4150
6.	Kanócosból kovásra alakított muskéta (LG, STG 1287)[16]	1290	910	17,4	4390
7.	Kanócosból kovásra alakított muskéta (LG, STG 1316)	1335	952	18,3	4740
8.	Kanócosból kovásra alakított muskéta (LG, STG 1317)	1345	955	18,4	4820
9.	1686, suhli kovás-kanócos kettős lakatú muskéta (LG, STG 1318)	1485	1050	17,8	4200
10.	1600-as évekből származó kanócos puska[17]	–	–	20,42	–
11.	1670-es évekből származó kanócos puska nürnbergi űrmérettel	–	–	19,98	–
12.	17. századi keréklakatos-kanócos muskéta (HM HIM, 0791/Pu)[18]	1503	1105	24	5057
13.	17. századi keréklakatos-kanócos muskéta (HM HIM, 0896/Pu)	1516	1096	24	5179
14.	17. századi kanócos muskéta (HM HIM, 0790/Pu)	1330	987	17	4049
15.	17. századi kanócos arkebúz (HM HIM, 0898/Pu)	1565	1213	21	5463
16.	1596, augsburgi kanócos-kerekes muskéta (LG, RG 33)[19]	1360	1000	17,8	5480

12. táblázat: 16–17. századi lőfegyverek paraméterei.
HGM: Heeresgeschichtliches Museum, Wien; LG: Landeszeughaus, Graz;
HM HIM: Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum

[15] 1–5. tétel: *Gabriel* 1990. 196., 198., 184., 186., 188. o.
[16] 6–9. tétel: *Kalaus* 1989. 56., 58., 59., 60. o.
[17] 10–11. tétel: *Dolleczek* 1970. 123. o.
[18] Köszönöm Gondos Lászlónak, a HM HIM Korai Lőfegyver Gyűjteménye vezetőjének a fegyverek adatait.
[19] *Kalaus* 1989. 52. o.

Az elsőt főleg a titkos vállalkozásokban érdemes használni, mert ezzel a módszerrel az ellenség nem láthatja meg az égő kanócot, és nem érezheti meg annak szagát, továbbá esős és szeles időben is használható, amikor a többi típusú muskéta működésképtelen. A kanócos lakat akkor használatos, ha a kovásra nincs szükség. Ilyen muskétákkal harcolnak a törökök is."[20]

Tehát mind gyújtási mód (kovás, kanócos, keréklakatos), mind űrméretek terén igen változatos képet mutat a korabeli tűzfegyverarzenál. A gyalogsági lőfegyverek tekintetében közös azonban, hogy mind sima csővel rendelkezett, teljes hosszuk kb. 1,3–1,5 m volt, tömegük pedig jellemzően 4–6 kg között mozgott. A központi előírások hiánya és a minőségbiztosítás elégtelensége miatt az egyébként azonos kaliberűnek feltüntetett fegyverek tényleges űrmérete is eltérhetett egymástól.

A harmincéves háború során sokat változott a gyalogsági fegyverek kezelése. A folyamat egyszerűsödött, gyorsabbá vált, amiről Johann Sebastien Grubern 1701. évi *Die heutige Kriegs-Disciplin, Worinnen in drey besondern Theilen gehandelt wird* című, a császári erők számára készült kiképzési szabályzata segítségével kaphatunk képet. Munkájából nemcsak a kanócos muskéta, hanem a 17. század elejétől fogva egyre jobban elterjedő sima csövű kovás puska – *flinte* – töltését is megismerhetjük.

A Grubern szabályzatában felsorolt parancsszavak a fegyver kezeléséhez szükséges összes mozdulatot lefedik, ezek többsége minden lakattípus esetében ugyanaz. A parancsszavak nem folyamatot írnak le, több parancs ismétlődik, aminek az az oka, hogy bizonyos mozdulatokhoz ugyanazokat az alapállásokat használták kiindulópontnak. (Például: Fegyverrel tisztelegj!)

A kovás és kanócos puska töltésének leírása avatatlan szem számára ugyanannyira bonyolultnak, soklépcsősnek tűnik. Lövészember számára azonban nyilvánvaló, hogy a kovás puska lakatjának tűzkész állapotba helyezéséhez jóval kevesebb fogás és egyszerűbb mozdulatok szükségesek. A kanóc kezelése komoly figyelmet igényelt, hisz a parázsló kanócról lehulló hamu bármikor vétlen elsütést okozhatott, és a kanóc ki is aludhatott. Nem véletlen, hogy a kanóc fújása, illetve lőportól való távol tartása többször is visszatér a parancsszavak között.

A keréklakatos muskéta töltése csak kis mértékben tért el a kovás puskáétól. Itt is fel kellett porozni a serpenyőt, megfeszíteni a kerék hajtószerkezetét, majd a kakas pofájába fogott piritet a dörzskerékre kellett hajtani. E típusoknál figyelni kellett arra, hogy a lövész ne húzza túl a szerkezetet, mert az a főrugó töréséhez vagy a hajtólánc szakadásához vezethetett. A keréklakat működtetését Grubern nem írja le, bár tudjuk, hogy a 17. század végén még szolgálatban álltak ilyen fegyverek. Ez mindenképpen bizonyítja, hogy hadi használatra inkább tartották alkalmasnak az egyszerű kanócos, vagy a kovás szerkezeteket. Ennek értelmezésünk szerint több oka is volt: egyrészt

[20] *Montecuccoli* 2019. 55. o.

maga a keréklakatos szerkezet jóval komplikáltabb volt, elkészítése, javítása is nagyobb szaktudást – valamint időt és pénzt – igényelt, mint egy egyszerű kovás vagy kanócos fegyver. Tovább rontotta a hadi felhasználhatóságot, hogy a lakatszerkezet megfeszítéséhez külön szerszámra, speciális kulcsra volt szükség, melyet a katona könnyen elejthetett, elhagyhatott.

Grubern szabályzata a töltések terén is sokféleséget mutat: egyaránt szót ejt a lőportartóból, a töltéstokból, valamint a papírtölténnyel történő töltésről, bizonyítva, hogy mind elfogadott módszer volt a szabályzat írásának idején, azonban a kovás és ütőkakasos fegyverek esetében már nem említi a lőporflaska használatát, vagyis a modernebb fegyvereket inkább előre elkészített töltényekkel vagy töltéstokokkal használták.

A parancsszavak közt nem találunk célzási utasítást. A korabeli tűzfegyveres harcászat alapja nem a célzott egyes lövés volt, hanem a tömegben, egyszerre leadott sortűz. A fegyverek és lövedékek csekély pontossága miatt az egy-egy ellenséges katonára történő célzás egyébként sem szolgálhatott megfelelő eredménnyel. Sokkal kifizetődőbb volt a zárt harcrendű ellenséges harcvonal célzása.

Grubern tűzfegyveres szabályzatában a muskéták már nem rendelkeznek villás tartóllvánnyal, mint a harmincéves háború idején.[21] A tűzfegyverek harctéri fontosságának növekedésével súlyuk is folyamatosan csökkent, egyre alkalmasabbá váltak komplex harctéri feladatok ellátására. A pika és egyéb hidegfegyverek kiváltása azonban csak a 17. század végén, a csőbe illeszthető bajonett elterjedésével volt lehetséges.

A kanócos muskéta lövedékének torkolati sebessége

A kanócos muskéta esetében 100 grain (6,48 g) Swiss 1 Fg feketelőpor-töltettel sikerült rekonstruálni a 80 m-es távolságból a 246 m/s-os becsapódási sebességet. Ballisztikai radar használata mellett addig növeltük a lőportöltetet, amíg a leadott lövésünk 80 méter távolságon elérte ezt a lövedéksebességet. Lőkísérleteink alapján ehhez 305,6 m/s-os torkolati sebességre volt szükség, ezzel sikerült azonosítanunk a Zrínyi-Újvárból az ostromárokba kilőtt keresztény muskétagolyó kezdősebességét. Abban az esetben, amikor a töltetet lőporfiolából (ún. apostolból) töltöttük és a lőport papírgalacsinnal fojtottuk, majd erre helyeztük a muskétagolyót, a következő mérési eredményeket rögzítettük a ballisztikai radarral:

[21] *Csikány* 2005. 24. o.

Lövések apostolokból töltve	**Lövedéksebességek a csőtorkolatnál és onnan távolodva (m/s)**					
	V0	**V5**	**V15**	**V25**	**V50**	**V80**
1.	301	297	289	281	262	243
2.	308	304	296	287	264	249
3.	310	306	298	289	265	251
4.	305	301	293	285	264	246
5.	304	300	292	283	261	243
Átlag:	**305,6**	**301,6**	**293,4**	**285,0**	**263,2**	**246,5**

13. táblázat: Az 1. lőkísérlet eredménye a Zrínyi-Újvárból az ostromárokba kilőtt keresztény muskétagolyó kezdősebességének meghatározásához (100 grain /6,5 g/ 1 Fg Swiss feketelőpor, papírfojtás, 17,1 mm átmérőjű tiszta ólom golyó használatával)

Ugyanezzel a lőportöltettel végeztünk olyan kísérleteket is, melyekben a lövedéket papírtölténybe csomagoltuk. Méréseink azt bizonyították, hogy a papírtöltény összegyűrődő palástja javította a töltet tömítését, a lövedéket körülvevő papír pedig csökkentette a golyó és csőfal közötti hézagot, így a lőporgázokat a lövedék jobban hasznosította, ami növelte a kezdősebességet. A vizsgált távolságokon 2–4%-os lövedéksebesség-emelkedést regisztráltunk:

Lövések papírtölténnyel	**Lövedéksebességek a csőtorkolatnál és onnan távolodva (m/s)**					
	V0	**V5**	**V15**	**V25**	**V50**	**V80**
1.	316	312	302	293	272	257
2.	312	307	297	288	268	253
3.	310	306	296	287	267	252
4.	318	314	305	296	274	258
5.	319	315	305	296	275	259
Átlag:	**315,0**	**310,8**	**301,1**	**292,1**	**271,0**	**255,9**

14. táblázat: A 2. lőkísérlet eredménye a Zrínyi-Újvárból az ostromárokba kilőtt keresztény muskétagolyó kezdősebességének meghatározásához (100 grain /6,5 g/ 1 Fg Swiss feketelőpor, 17,1 mm átmérőjű, papírtölténybe csomagolt tiszta ólom golyó használatával)

Érdemes a kapott eredményeket összevetni a tanulmányunk első részében ismertetett grazi kísérletek eredményeivel.[22] Alábbi táblázatunkban azokat a sima csövű 16. század

[22] *Németh – Padányi – Hamza* 2023. 558–567. o.

végi, 17. századi katonai puskákat, muskétákat emeltük ki, melyek csőhossza, űrmérete hasonló az általunk meghatározott hadimuskéta paramétereihez:

	Csőűrméret (mm)	**Lövedék-űrméret (mm)**	**Lövedék-tömeg (g)**	**Csőhossz (mm)**	**V0 (m/s)**	**Töltet[23] / Töltési hányad**
Kanócos-kerekes muskéta (LG, RG 33)[24]	17,8	17,2	30,06	1000	456	11 g / 35,9%
Kovás puska (LG, STG 1287)	17,4	16,8	27,54	910	474	9,33 g / 33,8%
Kovás puska (LG, STG 1316)	18,3	17,6	32,16	952	451	10,7 g / 33,3%
Kovás puska (LG, STG 1317)	18,4	17,8	34,25	955	467	11,56 g / 33,7%
Montecuccoli-féle kovás-kanócos muskéta (LG, STG 1318)	17,8	17,5	30,93	1050	494	10,7 g / 34,6%

15. táblázat: A grazi lőkísérletek paraméterei és eredményei

A kapott adatok arról tanúskodnak, hogy a grazi kísérletek során a Zrínyi-Újvár-i mintához képest jelentősen nagyobb, 50–60%-kal magasabb torkolati sebességeket regisztráltak, mint amit a mi gyakorlati példánk feltételez. A tetemes különbség miatt kijelenthető, hogy a Zrínyi-Újvárnál talált muskétagolyó ballisztikájának vizsgálata nem igazolja a grazi kutatócsoport kül- és célballisztikára vonatkozó eredményeit: mind a ballisztikai görbe, mind a hatékony lőtávolság és pontosság, mind a lövedékhatás tekintetében nagy eltérés azonosítható. A vizsgált referencia-muskétalövedék környezetéből több, hasonlóan deformálódott lövedék is előkerült, tehát a vizsgált lövedékünk sebessége átlagosnak tekinthető.

Érdemes ugyanakkor megvizsgálni, hogyan viszonyulnak egymáshoz a kapott értékek a töltési sűrűség tekintetében. A grazi kísérletek során a finom szemcseméretű (3 Fg) Jagdschwarzpulver modern lőpor esetében 33–34%-os töltési hányadot (9,33–11,56 g) alkalmaztak. Nekünk a jóval lassabb égésű, nagyobb szemcseméretű, 1 Fg-s modern feketelőporból mindössze 22,4%-os töltési hányadra (6,48 g) volt ahhoz szük-

[23] 3 Fg szemcseméretű WANO Jagdschwarzpulver modern feketelőpor vadászfegyverekhez 0,425–0,71 mm szemcsemérettel.

[24] A lőfegyverekre vonatkozóan lásd *Kalaus* 1989. 52., 56., 58., 59., 60. o.

ségünk, hogy rekonstruáljuk a partfalba csapódó lövedék deformációját. A Zrínyi-Újvár-i muskétagolyóhoz kapcsolódóan végzett kísérleteink így a grazi kísérletek töltetre vonatkozó feltételezéseit sem igazolták.

A kanócos muskéta külballisztikája

A ballisztikai szimulációhoz a QuickTarget ballisztikai szoftvert használtuk. A ballisztikai radarral rögzített, különböző távolságokon mért sebességek segítségével kalkulált alaki tényező a 29 g tömegű tiszta ólom gömblövedék esetében 0,064. A 305 m/s sebességgel induló 29 g tömegű, 17,15 mm átmérőjű tiszta ólom lövedék ideális, 29,3° indulási szög esetén érhette el a legnagyobb, 900 méteres lőtávolságot. Becsapódáskor a lövedék még 54 m/s sebességgel mozgott és 42 J mozgási energiával rendelkezett, ami akár sebesülés okozására is alkalmas lehetett páncéllal, vastag ruhával nem védett testfelületen.[25] A 80 méteres távolságra irányzott lövedék mozgási energiája 550–575 m távolság között esett 100 J alá, ami páncélozatlan ellenséges katona esetén elméletben halálos lövést jelenthetett volna, de mivel a röppálya jóval kisebb távolságon elérte a talajt, ez csak elméleti lehetőség.

80 méterre célzott lövés esetén a lövedék 42 méteren érte el a ballisztikai görbe csúcsát, itt 10,2 cm-rel haladt a célzóvonal felett. A gömblövedék a kedvezőtlen ballisztikai formának köszönhetően gyorsan veszíti el sebességét és mozgási energiáját, így röppályája erősen ívelt. 200 méter lőtávolságon – a nyílt irányzékos lőtávolság külső határán – már 207 cm-t esett a lövedék, vagyis amennyiben ugyanazon a módon célzott a katona, mint 80 méterre – nem irányozta az ellenség feje fölé a fegyvert – a golyó már a célzott katona lába előtt földbe csapódott. Amennyiben a vitális zónát (azt a függőleges tartományt, ahol a lövedék halálos vagy súlyos sérülést okozó találatot érhet el) a célzóvonalhoz képest +/– 50 cm-ben határozzuk meg, úgy e töltet esetében 130 méteres pásztázóképességet kapunk, vagyis ezen a távolságon belül bárhol is álljon az ellenséges katona, a lövedék képes combtól felfelé sérülést okozni.

A 17. századi kanócos katonai muskéták még nem rendelkeztek magasságban állítható nézőkével, ahogy a korabeli szabályzatok sem írták elő, hogy a katonák nagyobb távolságon az ellenséges katona feje fölé célozzanak. A célzás tekintetében Montecuccoli a következő rövid információt adja csak meg: „A pika hegyét az ellenség övére vagy a ló mellére kell irányítani, vagy a nyeregkápára, ahová egyébként a muskétások is céloznak."[26] A célzással kapcsolatos nyúlfarknyi információ azt sejteti, hogy a célkép kellős közepére kellett helyezni az irányzékot, mert így volt a legjobb esély arra, hogy a lövedék valahol az ellenséges katonába csapódjon.

[25] QuickTarget szimuláció az ideális szögben kilőtt lövedék legnagyobb lőtávolságának meghatározása érdekében.

[26] *Montecuccoli* 2019. 57. o.

Mindezekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy e lövedék és lövedéksebesség esetében ez lehetett megközelítőleg a harcászati lőtávolság külső határa (130 m), a sortüzeket, egyes lövéseket e zónán belül kellett leadni.

Montecuccoli a közönséges muskétalövés távolságát is meghatározta: „Háromszáz lépés tehát hatvan rudat jelent, vagyis egy közönséges muskétalövésnyit." Ez megközelítően 226 m távolságnak felel meg. A 300 lépés távolságot mint maximális (valószínűleg hatékony) lőtávolságot a későbbiekben is megerősítette: „Mivel a muskéta mintegy háromszáz lépésnél nem hord messzebbre, a szükség viszont megköveteli azt, hogy az egész arcvonal fedezve és védve legyen, ezért gondoskodni kell arról, hogy minden hatszáz lépésre legalább egy, a pikások által fedezett muskétás egység jusson." A fegyverek hatékonyságáról további résziformációkat is megadott: „A védvonal ne legyen hosszabb 60 rúdnál, mivel a muskétalövés vagy nem hat messzebbre, vagy nem elég erős, vagy ilyen nagy távolságon nem lehet pontosan célozni."[27]

A 226 m távolság értelmezésünk szerint az a lőtávolság lehetett, melyet a kilőtt lövedék pásztázni tudott. Ugyanakkor nem tudjuk meg, hogy a célzás pontossága alatt Montecuccoli mit értett: egyes ellenséges lovas vagy gyalogos katonát, avagy ellenséges zárt harcrend elleni tüzelést?

A kanócos muskéta pontossága

A muskéta pontosságának vizsgálatakor elsődleges célunk az volt, hogy a töltetreprodukció hatékony lőtávolságát meg tudjuk határozni egyes ellenséges katona ellen. A lőkísérlet során 50 és 80 méteres távolságra lőttünk 5 lövéses szórásokat egy ponton, homokzsákra feltámasztott fegyverrel lőpadról, valamint villára támasztva álló testhelyzetből. A lőpadról lőtt sorozatok hivatottak a lehető legkisebbre csökkenteni az emberi hibalehetőséget, míg a villára támasztott fegyverből leadott lövések szimulálják a harci felhasználás körülményeit. A katonát érő stressz hatását szimulálni nem tudjuk, de biztosak lehetünk benne, hogy harci körülmények között a muskétások az általunk kapott szórásképeknél csak kisebb pontossággal célozhattak. A puska töltése tekintetében is igyekeztünk a korabeli töltési módok mindegyikét vizsgálni: az apostolokból történő töltést éppúgy kipróbáltuk, mint a Dolleczek által ábrázolt papírtöltény szórásképét. A lőlap minden esetben az MLAIC 200 m muskétalőlap volt, mely 80 cm-es értékelt zónával és 40 cm-es célfeketével rendelkezik. Töltényreprodukcióink John Cruso leírása[28] alapján készültek. A muskétalövedék űrméretének beállítása során a kétlépcsős szabályt alkalmaztuk, vagyis a 14-es csőbe 16-os lövedéket töltöttünk, ami 18 mm-es csőűrméretet és 17,1 mm-es lövedékűrméretet jelent. Eredményeink:

[27] *Montecuccoli* 2019. 61., 69., 126. o.
[28] *Cruso* 1632. 41. o.

Lövés	**Szórásnégyszög mérete (cm²)**
50 m-re homokzsákról feltámasztva, apostolokból töltve	19,61 × 20,63 = 404,5
80 m-re homokzsákról feltámasztva, apostolokból töltve	Az 5 lövésből csak három csapódott a lőlapba, kettő elvétette azt.
50 m-re villára támasztva, apostolokból töltve	31,74 × 18,52 = 587,8
50 m-re villára támasztva, papírtölténnyel töltve	10,6 × 15,91 = 168,6

16. táblázat: A kanócos muskéta pontosságának vizsgálata lőkísérlettel (100 grain 1 Fg Swiss lőpor, papírfojtás, 17,1 mm ólomgolyó)

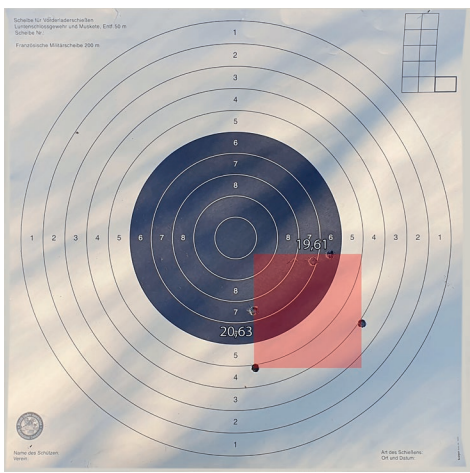

7. kép: Muskéta lövéseinek szórásképe 50 m-en feltámasztásból

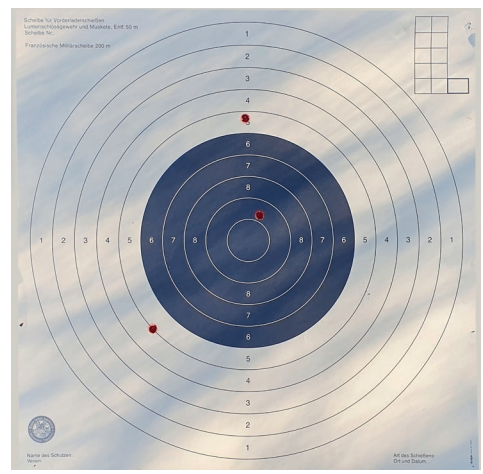

8. kép: Muskéta lövéseinek szórásképe 80 m-en feltámasztásból

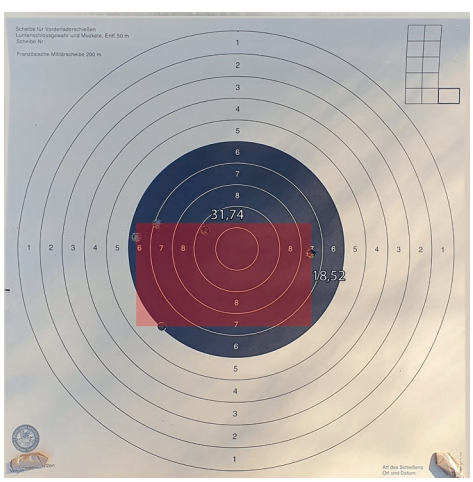

9. kép: Muskéta lövéseinek szórásképe 50 m-en villáról tüzelve, papírtölténnyel töltve

10. kép: Muskéta lövéseinek szórásképe 50 m-en villáról tüzelve, apostolokból töltve

A kapott eredmények nem hasonlíthatóak a grazi kísérletek eredményeihez, mivel azok során a fegyvereket speciális belövőállványra rögzítve, 100 m-es távolságon vizsgálták a szórásképet. E kísérletek reprodukálása nem volt célunk. Az általunk kapott adatok azonban beszédesek. A 305 m/s torkolati sebességgel induló lövedék 50 m távolságban képes eltalálni az ellenséges egyes katona mellkasát, 80 méteren azonban már komoly esélye van annak, hogy a célt elvéti. A legjobb szórásképet papírtölténnyel töltött, villára támasztott fegyverrel értük el, ami annak köszönhető, hogy míg az apostolokkal történő töltésnél a lövedéket közvetlenül a csőbe ejtjük, addig a papírtöltény esetében a hüvely palástja tömíti a cső és a lövedék közötti hézagot, vagyis nemcsak jobban fojtja a lőport, gyorsítja a fegyver töltését, hanem pontosabbá is teszi a muskétát. Öt lövés betöltésére és kilövésére papírtölténnyel történő töltés esetében 4 perc 58 másodpercre, apostolokból történő töltés esetében 7 perc 18 másodpercre volt szükség.

A tűzgyorsaság tekintetében Montecuccoli szűkszavú. Csak azt tudjuk meg tőle, hogy a papírtöltények és apostolok használata gyorsabb volt, mint a török töltési mód: „A törökök muskétáinak csöve jóval hosszabb, mint a mieinké, kaliberük kisebb, nem használnak pantallért és patront,[29] ezért hosszabb időre van szükségük a töltéshez.”[30]

Kísérletünk azt bizonyította, hogy ezzel a kezdősebességgel és lövedékkel a muskéta 50 méteres távolságon egyes katona ellen, 80 méteres távolságon – mint Zrínyi-Újvárnál – zárt harcrendek ellen még alkalmazható volt.

A kanócos muskéta célballisztikája

A célballisztika feladata, hogy meghatározza a lövedék ölőképességét. Igen komplex és igen fiatal kutatási terület, melynek eredményei csak korlátozottan értelmezhetőek orvosi és fizikai ismeretek nélkül. Ennek megfelelően következtetéseink nem adhatnak minden tekintetben pontos választ arra, hogy mi történik akkor, amikor a lövedék élő testbe csapódik. Feladatunk nem lehet más, mint a korabeli lőfegyverek hatását összehasonlítani modern lőfegyverek hatásával.

Erre vonatkozóan nem sok forrással rendelkezünk a korszakból. Montecuccoli mindössze a következő részinformációt adja meg: „Tizenkét láb jól ledöngölt föld ellenáll az ágyúgolyónak, egy láb a muskétagolyónak.”[31] Ezzel sajnos sokat kezdeni nem tudunk.

Célballisztikai vizsgálatok segítségével mutathatjuk be azt a folyamatot, ahogyan a lövedék becsapódás után átadja mozgási energiáját a célközegnek. A ballisztikai zselatinnal végzett lőkísérletek erre adnak lehetőséget. A célközeg a vizsgálataink során a

[29] Pantallér: vállon átvetett bőröv, melyre a lőporfiolákat rögzítették zsinórokkal. Patron: papírtöltény.
[30] *Montecuccoli* 2019. 253. o.
[31] Uo. 141. o.

ClearBallsitics FBI szabvány szintetikus ballisztikai zselatintömbje volt, mely érzéketlen a hőmérsékleti viszonyokra, így a különböző környezeti paraméterek között végzett lőkísérletek eredményeit összehasonlíthatóvá teszi. A szintetikus zselatintömb ugyanakkor csak közelíti az emberi szövet tulajdonságait, nem tartalmaz csontot, sűrűsége állandó, így egyáltalán nem biztos, hogy a lövedék élő szövetben is hasonlóképpen viselkedik.

Vizsgálataink során nem törekedtünk arra, hogy a kilőtt lövedék teljes röppályáján megismerjük a célballisztikai hatást, célunk az volt, hogy a Zrínyi-Újvár-i lövedékek lőtávolságain (a keréklakatos pisztoly esetében 5 m távolságon, a kanócos muskétánál 80 m távolságon) vizsgáljuk az ölőképességet.

A lövedékhatás kulcsa a mozgási energia, melyet a lövedék a célközegnek átad. Minél nagyobb a mozgási energia a becsapódásnál, annál nagyobb lesz az okozott sérülés, melynek kiterjedése függ a lövedék méretétől, formájától és becsapódási sebességétől is.

Amikor a lövedék a célközegbe csapódik, lassulni kezd, ahogy mozgási energiáját átadja a célnak. Két lövedékhatás érvényesül ilyenkor: kialakul a maradandó sebcsatorna, melyet a szövetbe (zselatinba) csapódó lövedék fúr. Ennek a lyuknak a mérete alapjaiban határozza meg, hogy az eltalált személynél mennyire lesz intenzív az okozott vérzés. Minél nagyobb a bemeneti és kimeneti nyílás, minél hosszabb és szélesebb a sebcsatorna, minél több a találat környékén a roncsolt főér, annál gyorsabb, nagyobb lesz a vérveszteség.

A második lövedékhatás az időszakos sebcsatorna kialakulása, melyet a testszövetekben generált lökéshullám okoz. A célközegbe csapódó lövedék lökéshullám-szerűen adja át mozgási energiáját a szövetnek. Ez a lökéshullám folyadékkal telt szövetekben igen jól terjed, és belső üreget létrehozva akár addig nyújthatja a szöveteket, míg azok elérik szakadási pontjukat. Ilyenkor további kapillárisok rongálódnak, ami gyorsítja a kivérzést. Ahogy a szövet elnyeli az energiát, az üreg visszazáródik, de a roncsolt erek nem zárulnak. Ez a hatás annál nagyobb, minél nagyobb a becsapódási sebesség, és minél nagyobb a lövedék felülete, mely érintkezik a célközeggel. Minél nagyobb a bemeneti és kimeneti nyílás, annál intenzívebb a vérzés, annál gyorsabban esik le a vérnyomás és veszíti el a sérült az eszméletét.

Harmadlagos hatásként említhetjük a seb elfertőződését is. A nagyméretű golyók, hasáblövedékek jelentős mennyiségű szennyeződést visznek a sebbe, elsősorban a katona ruhájáról, ami a seb elfertőződését okozza. A 17. századi orvostudomány nem ismert még hatékony módot a fertőtlenítésre, így egy kisebb sebesülés is könnyen vezethetett halálhoz.

A maradandó sebcsatorna (bemeneti és kimeneti nyílás, átütési mélység, a lökéshullám által okozott szakadások, a központi sebcsatorna, a sebbe vitt szennyeződés) vizsgálható a lövés leadása utáni méréssel, szemrevételezéssel. Az időszakos sebcsatorna vizsgálatához azonban olyan kamerára van szükség, mely képes másodpercenként

több ezer felvételt készíteni.[32] Ábráink (11. kép) elkészítéséhez pontos méretezés alkalmazása mellett átrajzoltuk piros színnel a maradandó sebcsatorna határait a lehető legnagyobb pontossággal, a nagysebességű filmfelvételt pedig ott állítottuk meg, ahol az időszakos sebcsatorna a legnagyobb kiterjedését mutatta. A kimerevített képen kékkel rajzoltuk át az üreg legnagyobb kiterjedésének határvonalait. Célballisztikai kísérletünknek azért sem lehet célja, hogy pontos képet rajzoljon fel a lövedék ölőképességéről, mivel az általunk leadott lövésmennyiség (fegyverenként 2-3 lövés) nem ad lehetőséget statisztikai elemzésre.

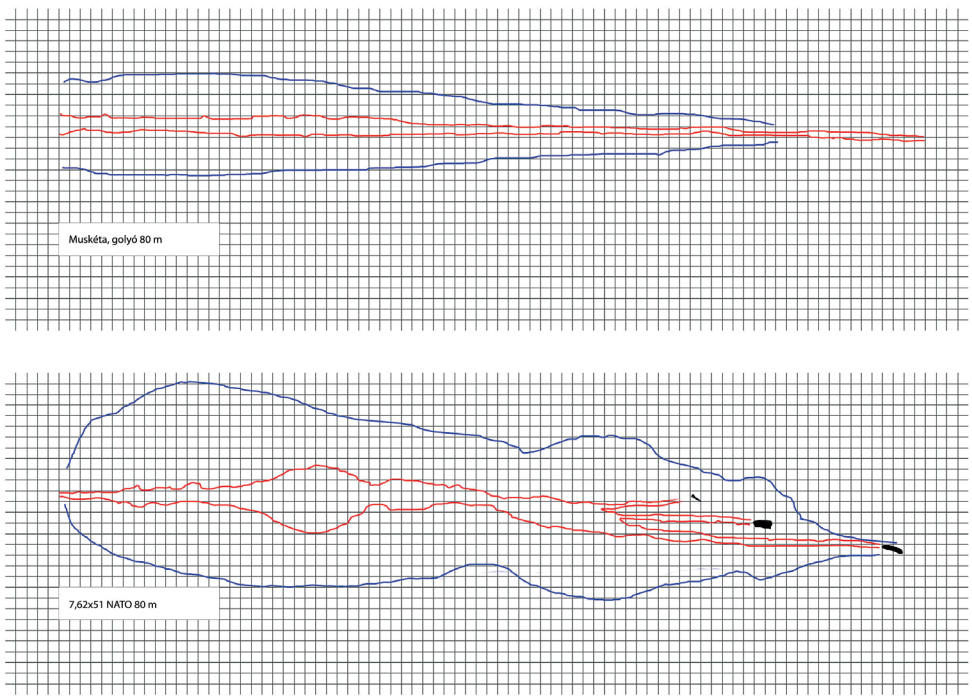

11. kép: Muskétagolyó és .308 Win lőszer hatása ballisztikai zselatinban. Piros: maradandó sebcsatorna, kék: az időszakos sebcsatorna kialakulásának külső határa, 1 négyzet = 1 × 1 cm

A lövedékhatás vizsgálata tekintetében, ahogy a grazi kísérletek során, úgy mi is a .308 Winchester űrméretű lőszert[33] használtuk referenciaként. Az apostolokból töltött fegyver esetében a következő mozgási energiákat kaptuk a regisztrált lövedéksebességek alapján kalkulálva:

[32] A megfelelő készüléket, egy Chronos 2.1 HD kamerát a Polgári Kézilőfegyver- és Lőszervizsgáló Kft. biztosította számunkra.

[33] Vagyis 7,62 × 51-es NATO teljes köpenyes lőszert.

Lövések apostolokból	**29 g ólomgolyó, 100 grain (6,48 g) 1 Fg Swiss lőpor (Joule)**					
	E0	**E5**	**E15**	**E25**	**E50**	**E80**
1.	1313,7	1279,0	1211,1	1144,9	995,3	856,2
2.	1375,5	1339,7	1268,0	1194,2	1008,2	902,5
3.	1393,5	1357,1	1284,6	1209,7	1021,4	914,2
4.	1348,9	1313,7	1244,8	1177,8	1010,6	877,5
5.	1340,0	1305,1	1235,3	1163,3	987,8	856,2
Átlag:	**1354,3**	**1318,9**	**1248,8**	**1178,0**	**1004,7**	**881,3**
Referencia: 7,62 × 51 NATO (5 lövés átlaga)	3490	3457	3398	3333	3209	3018

17. táblázat: Lövedékhatás vizsgálata az apostolokból töltött fegyver esetében

Lövedékünk tehát az 1664. évi ostrom során az átlagérték szerint 881 J energiával csapódott az ostromárok homokfalába.

Megvizsgáltuk, hogyan változtat a lövedék ballisztikáján, ha papírtölténybe csomagolva töltjük a fegyverbe. Ebben az esetben a golyó a jobb fojtásnak köszönhetően nagyobb kezdősebességet ért el, aminek hatására a lövedék mozgási energiája is nőtt:

Lövések papírtölténnyel	**29 g ólomgolyó, 100 grain (6,48 g) 1 Fg Swiss lőpor (Joule)**					
	E0	**E5**	**E15**	**E25**	**E50**	**E80**
1.	1447,9	1411,5	1322,5	1244,8	1072,8	957,7
2.	1411,5	1366,6	1280,4	1205,2	1038,7	927,3
3.	1393,5	1358,4	1272,7	1198,0	1032,4	921,7
4.	1466,3	1429,4	1348,9	1269,7	1088,6	965,2
5.	1475,5	1438,4	1347,7	1268,6	1093,2	976,0
Átlag:	**1438,9**	**1400,9**	**1314,4**	**1237,3**	**1065,1**	**949,6**
Apostol / papírtöltény	106%	106%	105%	105%	106%	108%

18. táblázat: Lövedékhatás vizsgálata papírtölténybe csomagolt golyóval töltött fegyver esetében

A torkolati sebesség papírtölténynek köszönhető növekedése átlagosan 5–8%-kal emelte meg a mozgási energiát.

Érdekes összehasonlítani a muskéta lövedékének sebességét és mozgási energiáját egy modern hadi lőszer teljesítményével.

	Lövedék	**Tömeg**	**V80**	**E80**
1.	17,14 mm-es ólomgolyó	29,0 g	246,5 m/s	881 J
2.	7,62 × 51 NATO-lőszer	9,7 g	788,9 m/s	3019 J

19. táblázat: A muskétagolyó és a .308 Win lőszer tömege, illetve sebessége és becsapódási energiája 80 m-en

1.) A 17,14 mm-es ólomgolyó áthatolt mindkét zselatintömbön (vagyis nem adta át teljes energiáját a célközegnek, mint a NATO-lőszer lövedéke), az időszakos sebcsatorna legnagyobb szélessége 96 mm, a maradandó sebcsatorna szélessége jellemzően 16–19 mm-től 32 cm-ig terjedt, majd a visszazáródás miatt 10 mm alá csökkent. A bemeneti nyílás átmérője 16 mm, nem záródott, bemenetnél szennyeződés észlelhető, az energiaátadásra nincsen adat, de nem lehet jobb, mint 10,6 J/cm.
2.) A 7,62 × 51-es NATO teljes köpenyes lőszer 82 cm-re hatolt be a zselatintömbbe, a lövedékköpeny több részre szakadt, a mag elvált a köpenytől és bukdácsolva haladt. Az időszakos sebcsatorna legnagyobb szélessége 18 cm, maradandó sebcsatorna jellemzően 10 mm körül volt, de ahol a lövedék átfordult, jóval szélesebb üreg alakult ki. A bemeneti nyílás átmérője 3 mm volt, és záródott, az energiaátadás 36,8 J/cm.

A modern lövedék és a muskétagolyó hatása között nagyon nagy különbségek figyelhetők meg. A hangsebesség alatt célba csapódó muskéta gömblövedék energiaátadó képessége annyira alacsony, hogy az időszakos sebcsatornát okozó lökéshullám csak korlátozottan alakul ki. (Közel hasonló hatást figyelhettünk meg, mint majd a lovassági pisztoly gömblövedéke esetében.) A nagy átmérőjű lövedék ugyanakkor igen nagy maradandó sebcsatornát vágott. A bemeneti nyílás szinte egyáltalán nem záródott vissza, a sebcsatornába jelentős mennyiségű szennyeződés jutott. A lövedéket a 82 cm széles két darab zselatintömb sem tudta megállítani. Ezzel szemben a .308 Winchester lőszer lövedéke sokkal hatékonyabban adta le mozgási energiáját a célközegnek, jóval erősebb időszakos sebcsatornát és nagyobb maradandó roncsolást hozott létre. A bemeneti nyílás szinte teljesen visszazáródott, ugyanakkor a lövedék darabokra hullott: a lövedékköpeny leszakadt az ólommagról és több részre hasadt. Az ólomból is leszakadtak apró részecskék. A lövedék elemekre hullásának oka abban keresendő, hogy lassulás közben instabillá vált és bukdácsolt a célközegben. A tömb végében megrekedt ólommag is farral előre állt meg.

A kilövés nyomai a muskétalövedékeken

	Lövedék tömege (g)				**Lövedék átmérője (mm)**	
	m_a	**m**	**különbség**	**veszteség**	**d_a**	**d**
1.	29,87	29,71	0,16	0,54%	17,12–17,19	17,05–17,30
2.	29,58	29,39	0,19	0,64%	17,10–17,16	16,85–17,25
3.	29,93	29,79	0,14	0,47%	17,10–17,18	16,92–17,26
4.	29,85	29,67	0,18	0,60%	17,13–17,17	17,04–17,29
5.	29,94	29,71	0,23	0,77%	17,13–17,19	17,01–17,24
Átlag:	**29,834**	**29,654**	**0,18**	**0,60%**		

20. táblázat: A kilőtt és puha közegben felfogott muskétalövedékek tömegvesztése és deformációja. (m_a = a lövedék kilövés előtti tömege, m = a lövedék kilövés utáni tömege, d_a = a lövedék kilövés előtti átmérője, d = a lövedék kilövés utáni átmérője)

Puha közegben, vattával kitömött dobozban fogtuk fel a kilőtt muskétagolyókat, hogy azonosíthatóak legyenek rajtuk azok a nyomok, melyek közvetlenül a kilövéshez köthetőek, és nem a becsapódáshoz. Mindössze néhány lövedéket nyertünk vissza a módszer használatával, így a kapott eredmények nem tekinthetőek általános érvényűnek, ugyanakkor támpontot adhatnak a hadirégészeknek a lövedékeken látható nyomok azonosításához.

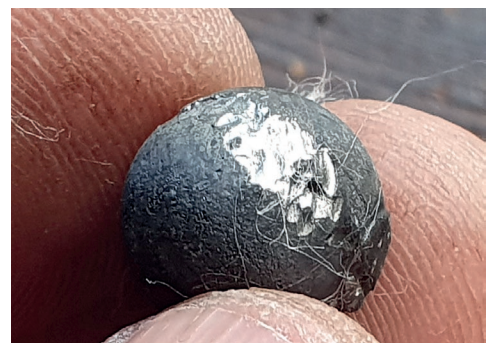

12. kép: A cső koptató hatásának nyomai kilőtt, puha közegben visszanyert muskétalövedéken

A kapott eredmények igen beszédesek. Egyrészt megállapítható, hogy hiába jelentősen kisebb a lövedék, mint a cső, mégis mérhető a kölcsönhatásuk során fellépő koptató hatásból adódó tömegveszteség, mely a gömblövedék eredeti tömegének megközelítőleg 0,6%-a. A lövedékeken jól láthatóan megjelentek a cső és ólomdarab között fellépő súrlódás jelei. A lövedékek alsó oldalán vastag, szürkésfekete égéstermékréteg alakult ki. Azokon a felületeken, ahol a lövedék a csővel érintkezett, a kopásnyom övszerűen körbeveszi a golyót. A lövedékek jól mérhetően a csőtengelynek megfelelő irányban veszítettek az átmérőből, miközben az arra merőleges irányban növekedtek.

Másrészt a lőporgázok feszítő hatásának köszönhetően a közel szabályos formájú golyó ovalitása növekedett, a csőtengely mentén veszített átmérőjéből, azzal merőlegesen pedig növekedett a mérete. Vagyis a harctereken fellelt lövedékek ovalitása nem feltétlenül hozható összefüggésbe a korabeli öntőformák tökéletlenségével vagy a becsapódáskor fellépő deformációval.

Említést tettünk korábban D. P. Miller lőkísérleteiről[34], melyek során a lövedék kerületén kialakuló kopásnyomok alapján állították be a lőportölteteket. Vizsgálataik azt bizonyították, hogy 400 m/s feletti torkolati sebesség kellett ahhoz, hogy ezek kialakuljanak. Ezek nagyon hasonlóak voltak azokhoz a kopásnyomokhoz, melyeket a Marston Moor-i és edgehilli csatatér lövedékein azonosítottak. Hasonló kopásokat elvétve találunk Zrínyi-Újvár muskétalövedékein, vagyis ez alapján is feltételezhetjük, hogy az ostromlott katonák kisebb gáznyomással, kisebb torkolati sebességgel lőtték ki muskétáik lövedékeit.

[34] *Miller* 2010. 23. o.

Lőkísérletek a 17. századi keréklakatos pisztollyal

A keréklakatos pisztoly a 15. század végén – 16. század elején kezdte meg hódító útját. Ez volt az első olyan gyújtási mechanizmus, amely lehetővé tette, hogy a fegyvert töltve, tűzkészen viselje a katona. Mivel a fegyver elsütését a pirit (vagy kovakő) és a forgó acélkerék kölcsönhatása biztosítja, nem pedig kanóc, ezért kezelése sokkal kevésbé körülményes, mint a kanócos lakatoké. Ez tette alkalmassá lovassági használatra a tűzfegyvereket. A 17. század közepén már egyetlen lovas csapatnem sem volt elképzelhető tűzfegyverek – legalább a pisztolypár – nélkül.

A 17. század derekán a császári hadseregben nem léteztek még katonai szabványok, így egyidejűleg különböző szerkezetű, formájú, űrméretű, csőhosszú pisztolyok jelenhettek meg a harctereken, ami igencsak megnehezítette nemcsak a katonai logisztika, hanem a modern kori kutatók feladatát is. További gondot jelenthet, hogy a pisztolyok űrmérete átfedésben volt a karabélyok űrméretével, így nem feltétlenül megállapítható, hogy melyik típusú fegyverből lőtték ki az előkerült gömb- vagy hasáblövedéket.

Alábbi, 21. sz. táblázatunkban azoknak a katonai keréklakatos pisztolyoknak az adatait foglaljuk össze, amelyeket az 1664. évi hadjárat tekintetében relevánsnak tarthatunk. A kiválasztott fegyverek a bécsi Heeresgeschichtliches Museum, a budapesti HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, a Magyar Nemzeti Múzeum (MNM), illetve magángyűjtők tulajdonában vannak. A listába beemeltük azt a fegyvert is, amellyel a grazi kutatócsoport végezte kísérleteit.[35] A táblázat ugyanakkor tartalmazza annak a fegyverreprodukciónak az adatait is, melyet a lőkísérletekhez használtunk.

	Fegyver, gyűjtemény	**Teljes hossz (mm)**	**Csőhossz (mm)**	**Űrméret (mm)**	**Tömeg (g)**
1.	Puffer[36], 16. sz. 2. fele (HGM, 133)[37]	553	330	16	2200
2.	Keréklakatos pisztoly, 16. sz. 2. fele (HGM, 134)	565	365	13,5	1380
3.	Keréklakatos pisztoly, 17. sz. 1. fele (HGM, 135)	640	435	13	1450
4.	Keréklakatos pisztoly, 17. sz. 2. fele (HGM, 136)[38]	495	285	16	1120

[35] *Klaus* 1989. 41–114. o.

[36] Puffer: robusztus, elsősorban német nyelvterületeken gyártott pisztolytípus rövidebb csővel, határozott markolatgombbal.

[37] 1–3. tétel: *Gabriel* 1990. 430., 432., 434. o.

[38] Uo. 436. o. Ez volt az egyetlen, ahol a nézőke/célgömb valamilyen formában megjelent.

	Fegyver, gyűjtemény	**Teljes hossz (mm)**	**Csőhossz (mm)**	**Űrméret (mm)**	**Tömeg (g)**
5.	Keréklakatos pisztoly, 17. sz. 2. fele (HGM, 137)[39]	555	358	16	1110
6.	Puffer, 16. sz. (MNM, 1, 55.3241)[40]	495	295	15	–
7.	Puffer, 16. sz. (MNM, 5, 56.3857)	500	290	15	–
8.	Keréklakatos pisztoly, 17. sz. (MNM, 27, 55.3448.1-2.)	670	468	14	–
9.	Keréklakatos pisztoly, 17. sz. (MNM, 28, 55.3845)	605	395	15	–
10.	Keréklakatos pisztoly, 17. sz. (MNM, 29, 55.3846)	600	403	16	–
11.	Keréklakatos pisztoly, 17. sz. (MNM, 33, 55.3850)	613	420	13	–
12.	Keréklakatos pisztoly, 17. sz. (MNM, 44, 59.7864)	606	400	15	–
13.	Keréklakatos pisztoly, 1620 (LG, RP 2895)[41]	690	480	12,3	1590
14.	Puffer, 16. sz. (MNM, 56.3945)[42]	490	300	12	–
15.	Keréklakatos pisztoly, 17. sz. (MNM, 55.2566)[43]	708	515	11	–
16.	Keréklakatos pisztoly, 17. sz. (Németh Balázs gyűjteménye)	568	345	12,4	1290
17.	Keréklakatos pisztoly/Puffer reprodukciója 17. sz. második fele (Németh Balázs gyűjteménye, 0581)	605	401	12,8	1375
18.	Keréklakatos pisztoly, 17. sz. 2. fele (HM HIM, F.1489)	580	390	15	1047
19.	Keréklakatos pisztoly, 17. sz. 2. fele (HM HIM, 97.72.1.)	645	435	15,36	1226
20.	Keréklakatos pisztoly, 17. sz. 2. fele (HM HIM, 81.14.1.)	615	402	15,39	1273[44]

21. táblázat: az 1664. évi hadjárat tekintetében releváns katonai keréklakatos pisztolyok jellemző adatai

[39] *Gabriel* 1990. 438. o.
[40] 6–12. tétel: *Temesváry* 1988. 59., 60., 71., 72., 73., 77. o.
[41] *Krenn et al.* 1989. 55. o.
[42] *Lugosi – Temesváry* 1989. 223. o.
[43] Uo.
[44] A fegyver kakasa hiányzik.

Már a három múzeum inventáriuma is sejteti, hogy nehezen találhatunk – a keréklakatos működésen és pisztolyméreten kívül – sok egyezést a különböző típusok között. Tovább bonyolítják a helyzetet a rendelkezésünkre álló írott források is. Raimondo Montecuccoli *Aforismi dell'arte bellica* című művében egylatos űrméretet adott meg lovassági pisztolyok lövedékeinek tekintetében.[45] 1 lat 17,5 g lövedéktömeget jelent, ami 14,3 mm-es, vagyis 28-as csőűrméretnek felel meg. Ez a lövedék 15–16 mm közötti csőűrméretet feltételez. Ez táblázatunk 4., 5., 10., 12., 18., 19., 20. számú pisztolyaihoz illeszkedik.

13. kép: Lőkísérletekre előkészített keréklakatos pisztolyok és töltényeik

Dolleczek monográfiájában is találunk adatot a 17. századi pisztolyok űrméretével kapcsolatosan. Szerinte az 1657 M pisztolyok és karabélyok űrmérete 17–18 mm volt, melybe 15,9 mm-es, 24 g tömegű ólomgolyót töltöttek. Dolleczek adatai azonban sokszor pontatlanok, véleményünk szerint a szerző az Erich Gabriel által is listázott 4. és 5. fegyvert vette alapul, melyhez tévesen párosította az 1798 M fegyvercsalád szolgálati lövedékét.[46]

Az űrmérettel kapcsolatosan kitűnő forrásként használható a grazi Universalmuseum Joanneum pisztolygyűjteménye is. Az itt található fegyverek űrmérete 10 és 12,7 mm között mozog, ami igen kicsi az 1620-as években Suhlban készített pisztolyok

[45] „La palla di pistòla pesa un lotto, cioè mezza oncia." *Montecuccoli* 1852. 130–131. o.
[46] *Dolleczek* 1970. 59. o.

13,1–13,5 mm-es űrméretéhez képest. Az 1630–40-es években a megnövekedett katonai igényeknek megfelelően változtak a keréklakatos pisztolyok: a szerkezet egyszerűsödött, a díszítés háttérbe szorult, a csövek rövidültek, az űrméretek 15–16 mm közötti átmérőre híztak. [47]

A 17. században a katonai szabványok kialakulását a zsoldos rendszer is gátolta, mivel a fegyverek beszerzése mögött nem állt központi, állami adminisztráció, azokat a zsoldos vállalkozó szereztette be egységének.

A csőhossz és űrméret változása köthető a lovas csapatnemek átalakulásához is. A 17. század közepétől egyre kevesebb vértezet figyelhető meg a lovagi hagyományokat még őrző csapatnemek – a *lancier* és *cuirassier*[48] – fegyverzetében is. Ez a folyamat azonban a 17. század elején még nem kezdődött meg. Véleményünk szerint ennek köszönhető, hogy az időszakhoz köthető keréklakatos pisztolyok űrmérete kisebb, csövük pedig hosszabb: a kisebb űrméretű, kisebb tömegű lövedék adott lőportöltettel nagyobb sebességre gyorsítható. A mozgási energia képletében ($E = ½ mv^2$) a sebesség négyzetesen van jelen, vagyis az energia hatékonyabban növelhető a sebesség emelésével, mint a tömeg növelésével. Ezt a célt szolgálhatta a hosszabb cső is, melyben a lőporgázok hosszabb ideig gyorsították a kisebb űrméretű lövedéket. Ahogy a páncélelemek egyre tünedeztek el a lovas katonákról, a kaliber növekedni kezdett, a felhasználás praktikuma érdekében pedig a csőhosszok fokozatosan rövidültek.

Zrínyi Miklós *Tábori kis tracta* című, 1646 és 1651 között írt művében már a köztes, vagyis a könnyű- és nehézlovas feladatok ellátására is alkalmas katonát írta le, mint minden feladatra alkalmas lovas csapatnemet. Lovasa csak mellvasat és sisakot viselt védelemként, fegyvere karabély, pisztolypár és kard volt. Zrínyi értelmezése szerint a pika és a lándzsa már haszontalan a lovas katona kezében.[49]

---

47 *Schürger* 2015. 83–84. o.

48 A *lancier* lovasság őrizte meg a lovagkor hagyományait legjobban. Páncélzata a teste nagyrészét fedte, fő fegyvere a lándzsa vagy kopja volt. Zárt négyszög harcrendbe bontakozva harcolt, soronként, vagy két soronként támadva az ellenségre. Ha egy sor elakadt az ellenség védelmében, hátralovagolt, újrarendezte a vonalat, majd amint rákerült a sor, ismét támadásra indult. A nyereg előtt két pisztolyt is viselt, de azt csak végszükség esetén lőtte ki. – Kicsit könnyebb felszereléssel, ún. háromnegyedes vérttel rendelkezett a *cuirassier,* vagy vértes. Fő fegyverei a pisztolypár, valamint a hosszú, egyenes kard voltak. A támadást pisztolyaival kezdte. Közel lovagolt az ellenséghez, majd szinte testközelből adta le a lövéseket. A vértezeteket pisztolygolyó ellen tervezték, így a legjobb az volt, ha a cső torkolatát be tudta dugni az ellenség mellvértje alá. A kardot csak akkor használta, ha a pisztolyokat már kilőtte.

49 *Zrínyi* 1891. 376. o.

A lovassági pisztoly töltésének módjáról keveset tudunk. Míg a muskéta töltését számos korabeli forrás a lehető legnagyobb pontossággal írja le, addig a pisztoly betöltéséről csak elvétve találunk ismertetést. Az egyik első leírás John Cruso 1632-ben készült lovassági szabályzatában szerepel, mely mind a keréklakatos, mind az ütőkakasos pisztolyok töltését ismerteti 17 lépésben.[50]

To horse.	Lóra! – A katona felül a lovára.
Uncap your pistols.	Gombold ki a pisztolyod! – A katona jobb kézzel kigombolja a pisztolytokot.
Draw your pistols.	Vedd elő a pisztolyt! – A katona kihúzza jobb kézzel a pisztolyt a bal oldali fegyvertokból, és a torkolatot kényelmes töltési magasságba emeli.
Order your pistol.	Pisztolyt töltésre![51] – A katona bal kezébe ereszti a pisztolyt, mely a gyeplőt is tartja, a markolatot pedig a csípőjére támasztja.
Span your pistol.	Feszítsd meg a lakatot! – A katona előveszi a keréklakat megfeszítéséhez szükséges kulcsot, majd megfeszíti a lakatot. Az ehhez szükséges kulcsot általában szíjjal rögzítették a fegyvertokhoz, hogy a katona ne veszítse el azt.
Prime.	Felporozni! – A katona jobb kézzel a felporzó flaskát a serpenyőhöz emeli, hüvelykujjal megnyomja a szelepet, és finom lőport ereszt a serpenyőbe.
Shut your pan.	Zárd a serpenyőt! – A katona megnyomja a serpenyő zárógombját, így a fedél megakadályozza, hogy a felporzó lőpor kihulljon a serpenyőből lovaglás közben.
Cast about your pistol.	Lendítsd a pisztolyt! – A katona bal kézben tartva a pisztolyt felemeli úgy, hogy a torkolat felfelé nézzen.
Gage your flasque.	Mérd ki a lőport! – A katona jobb kézzel felemeli a lőportartót, mutatóujjal lezárja a mérőcsőrt, benyomja a szelepet, és lefordítja a flaskát, hogy megteljen a flaska mérőcsőre egy adag lőporral.
Load your pistol.	Töltsd a csőbe! – A katona elveszi mutatóujját a mérőcsőrről, és a csőbe tölti a lőport.
Draw your rammer.	Vond ki a töltővesszőt! – A katona kihúzza a töltővesszőt az ágyazás csatornájából.

[50] *Cruso* 1632. 38–40. o. A modern kori töltési mechanizmust leírja *Németh* 2017. 57–59. o.
[51] Szabad fordításban.

Lade with bullet, and ramme home.	Tölts be a golyót és nyomd azt le! – A katona elővesz egy golyót vagy a szájából,[52] vagy az arra szolgáló fegyvertokhoz rögzített bőrzacskóból, majd a torkolatba teszi, és lenyomja a töltővesszővel.
Return rammer.	Töltővesszőt a helyére! – A katona visszahelyezi a töltővesszőt az ágyazás csatornájába.
Pull down your cock.	Helyezd rá a kakast! – A katona bal kézzel jobb oldalra helyezi a pisztolyt, a markolatot megtámasztja a csípőjén, majd a serpenyőfedélre hajtja a piritet vagy kovát tartó kakast.
Recover your pistol.	Helyezd vissza a pisztolyt! – A katona jobb kezébe veszi a fegyvert.
Present and give fire.	Emeld fel és tüzelj! – A katona célzásra emeli fegyverét. Mindig jobb oldal felé céloz, soha nem a ló nyaka felett bal oldalra. Jobb csuklóját úgy fordítja, hogy a lakat felfelé nézzen, majd amikor készen áll, meghúzza a ravaszt. Ez a tartás biztosabbá teszi a gyújtást, mivel a felporzó lőpor a gyúlyuk mellé hullik a serpenyőben.
Return the pistol.	Tedd el a pisztolyt! – A katona visszahelyezi a pisztolyt a tokba, majd szükség szerint újrakezdi a folyamatot.

Cruso szabályzata az ún. „snap-hane”,[53] vagyis ütőkakasos (korai kovás lakattal rendelkező) pisztolyok töltése tekintetében is ad számunkra eligazítást. Ez az első ismert forrásunk, mely e fegyvertípus katonai töltését leírja. Az ismertetett procedúrát 4 további ponttal egészítette ki kovás lakattal rendelkező fegyverek számára:

Bend your cock.	Feszítsd meg a kakast! – A katona bal kézben tartja a pisztolyt, jobb kézzel pedig megfeszíti a kakast.
Guard your cock.	Biztosítsd a kakast! – A katona biztosítja a kakast véletlen előrecsapás ellen a lakatra csavarozott fogszerű akasztó segítségével.
Order your hammer.	Feszteleníts d a kakast! – A katona leereszti a kakast biztonságos állásba.
Free your cock.	Biztosítsd ki a kakast! – A katona hátrahúzza a kakast, hogy a biztosító fog kiakadjon, és a lövés leadható legyen.

[52] A lövedékek szájban tartása nem egyedi eset. Mind a lovasság, mind a gyalogság esetében ismerünk erre példát. Célja a töltési folyamat gyorsítása volt.

[53] Ütőkakasos lakat. *Cruso* 1632. 40. o.

Cruso a fegyver legegyszerűbb töltési módját írta le: a lőporon és lövedéken kívül más összetevőt nem tartalmazott a fegyver töltete. Ez nem jelenti azt, hogy papírtöltények használata nem volt lehetséges, ugyanis szabályzatában – ahogyan azt korábban már jeleztük – leírta a tölténykészítés menetét is.

Nézzünk néhány konkrét példát arra, hogy a pisztolyok esetében hogyan viszonyult a csőűrméret a lövedékűrmérethez! Cruso szabályzata szerint a lovasság keréklakatos pisztolyának űrmérete 20-as volt, miközben a beletöltött lövedék 24-es űrméretű. Az angol font tömege alapján kalkulálva a következő adatokat kapjuk:[54]

	Cső	**Lövedék**
Űrméret (angol fontban)	20	24
Űrméretnek megfelelő lövedéktömeg	22,6 g	18,87 g
Űrméretnek megfelelő átmérő	15,6 mm	14,68 mm
Átmérőkülönbözet	0,92 mm	
A lövedék átmérője és a csőűrméret arányszáma	94,1%	

22. táblázat: A lovasság keréklakatos pisztolyának és lövedékének paraméterei John Cruso szabályzata alapján

	Cső	**Lövedék**
Űrméret (angol fontban)	42	45
Űrméretnek megfelelő lövedéktömeg	10,79 g	9,56 g
Űrméretnek megfelelő átmérő	12,3 mm	11,8 mm
Átmérőkülönbözet	0,5 mm	
A lövedék átmérője és a csőűrméret arányszáma	95,9%	

23. táblázat: A lovasság keréklakatos pisztolyának és lövedékének paraméterei a grazi lőkísérletek során[55]

Dolleczek monográfiája is tartalmaz információt a cső- és lövedékűrméretek viszonya tekintetében. Az 1657 M 17–18 mm-es pisztolyok és karabélyok esetében 15,9 mm-es lövedékátmérőt ad meg, ami azt jelenti, hogy a csőűrméret a lövedékűrméretnek 93,5–88,3%-a.[56]

[54] 1 angol font = 453 g.
[55] *Klaus* 1989. 55. o.
[56] *Dolleczek* 1970. 60. o.

Peter Engerisser gyűjtése szerint a 13,5 mm alatti űrméretű pisztolyok esetében 3–5 lépcső, a 12 mm alatti csőűrméretű pisztolyok esetében 5–10 volt a golyó és a cső átmérője közötti különbség.[57]

Gyártmány helye és ideje	**Csőűrméret (lövedék / font)**	**Csőűrméret (mm)**	**Golyóűrméret (lövedék / font)**	**Golyóűrméret (mm)**	**Golyó- vs. csőűrméret**
Suhl / Ferlach / Essen (1640 után)	24	14,9	26	14,5	97,32%
Amszterdam (1650 után)	26	14,7	28	14,4	97,96%
Suhl / Nürnberg / Ferlach (1625–1650)	28	14	30	13,6	97,14%
Amszterdam / Suhl / Ferlach (1640 után)	30	13,6	32	13,4	98,53%
Nürnberg (1625–1635)	35	13,5	38	13,1	97,04%
Nürnberg (1625–1630)	38	13,1	42	12,7	96,95%
Nürnberg (1620–1625)	42	12,7	45	12,4	97,64%
Nürnberg / Ferlach (1625–1630)	50	11,7	60	11	94,02%
Nürnberg / Augsburg (1625–1630)	70	10,5	80	10	95,24%
Nürnberg (1620–1625)	80	10–10,2	90	9,5–9,8	95–96%
Augsburg / Nürnberg (1600–1630)	80	10–10,5	90	9,5–9,8	95–93,3%

24. táblázat: A 13,5 mm alatti űrméretű pisztolyok esetében a golyó és a cső közötti különbség Peter Engerisser gyűjtése nyomán

A keréklakatos pisztoly torkolati sebessége

A keréklakatos pisztoly megtöltésének első fogása a kerék megfeszítése. A szerkezettől függően ¼ – ½ fordulatra van szükség, hogy a rugó ellenében a kereket megfeszítsük. Ezután következik a serpenyő felporzása, majd lezárása. A csőbe a lőport (fojtást), majd a lövedéket betöltjük. A pisztoly tűzkésszé tétele a kakas serpenyőfedélre hajtásával történik. Ha ezután a ravaszt elhúzzuk, a kerék forogni kezd, a serpenyő azonnal kinyílik, a kakaspofákba szorított pirit vagy kovakő pedig szikrát vet, mely belobbantja a felporzó lőport.

A lövéseket 70 grain (4,54 g) 1 Fg Swiss No. 5. feketelőpor-töltettel adtuk le. A lövedéket – a lovassági felhasználási módnak megfelelően – papírtöltényben egyesítettük a lőportöltettel. A tiszta ólom, 12 g tömegű, 12,4 mm átmérőjű gömblövedék előzetes lőkísérleteink eredménye alapján 305 m/s körüli sebességgel csapódott a homokfalba.

[57] *Engerisser* 2017.

Ballisztikai radarral a következő lövedéksebességeket rögzítettük az előzetesen beállított feketelőpor-töltettel:

Lövések gömblövedékkel	**Lövedéksebességek a csőtorkolatnál és onnan távolodva (m/s)**						
	V0	**V5**	**V10**	**V20**	**V30**	**V40**	**V50**
1.	301	291	282	273	264	258	0
2.	319	308	297	286	275	264	257
3.	309	298	288	277	267	257	250
4.	321	310	299	287	276	265	259
5.	318	307	296	285	274	264	255
Átlag:	**313,6**	**302,8**	**292,4**	**281,6**	**271,2**	**261,6**	**255,25**[58]
9 mm Luger, 8 g[59]	327	325	322	318	–	–	307

25. táblázat: Lőkísérletek eredménye gömblövedék sebességének meghatározásához (70 grain /4,54 g/ 1 Fg Swiss feketelőpor, papírfojtás, 12,4 mm átmérőjű tiszta ólom golyó használatával). Az értékek könnyebb értelmezése érdekében megadtuk a modern 9 mm Luger pisztolylőszer adatait is.

Érdemes ezzel az értékkel összehasonlítanunk a grazi kísérletek során regisztrált kezdősebességeket. A lőpróbák során alapszabály szerint ⅓-os töltési hányadost alkalmaztak a modern Jagdschwarzpulver lőpor esetében, a pisztolyok vizsgálatakor azonban valamilyen oknál fogva nem követték ezt az elvet. A lövedék tömegének harmadát kitevő lőportöltet modern, finom szemcseméretű lőporból már önmagában erősebb, mint a 17. századi lőportöltet, ugyanakkor a grazi kutatócsoport még ennél is erősebb tölteteket alkalmazott a vizsgált keréklakatos pisztoly esetében. Lőkísérleteik során a 12,3 mm űrméretű, RP 2859 ltsz. fegyverbe 9,5 g tömegű, 11,8 mm átmérőjű tiszta ólom gömblövedéket töltöttek 6 g feketelőpor-töltettel. Vagyis 63%-os, közel kétharmados töltési arányt alkalmaztak, amit forrásaink nem igazolnak. Pisztolyokra vonatkoztatva John Cruso 50%-os töltési hányadot ad meg, vagyis a grazi kísérletek eredményei a keréklakatos pisztolyok esetében is minden bizonnyal pontatlanok. Ennek megfelelően irreálisan magas, a 14 lövés átlaga alapján 438 m/s torkolati sebességet kaptak.[60] A kutatócsoport ugyanezzel a fegyverrel és töltettel vizsgálta a pisztoly mellvért elleni hatékonyságát. A kísérlet során eredeti, 1570 körül készült mellvértre adtak le lövést 8,5 m távolságból, a golyó a vértet átlyukasztotta, de energiáját szinte teljesen elveszítette.[61] A Zrínyi-Újvárnál fellelt, vizsgálatunkba vont pisztolygolyó ennél jóval

[58] A lövést a ballisztikai radar nem regisztrálta, így 50 méteres távolságon a sebességátlagot csak négy lövés segítségével számítottuk ki.
[59] Öt lövés átlaga.
[60] *Kalaus* 1989. 55. o.
[61] Uo. 55., 72., 109. o.

kisebb torkolati sebességgel indulhatott, így egyelőre nem igazolja a grazi kísérletek kiinduló adatait, eredményeit.

A pisztolylövedékhez használt lőportöltettel vizsgáltuk a kalapált hasáblövedék sebességét is.

Lövések kalapált hasáblövedékkel	**Lövedéksebességek a csőtorkolatnál és onnan távolodva (m/s)**					
	V0	**V5**	**V15**	**V25**	**V50**	**V80**[62]
1.	153	151	149	147	129	–
2.	139	137	134	128	120	–
3.	142	–	–	–	–	–
4.	136	134	131	125	117	–
5.	129	127	126	124	0	–
Átlag:[63]	**139,8**	**137,3**	**134,9**	**131,0**	**122,1**	**–**

26. táblázat: Lőkísérletek eredménye kalapált hasáblövedék sebességének meghatározásához (70 grain /4,54 g/ 1 Fg Swiss feketelőpor, papírfojtás, 12,4 mm átmérőjű tiszta ólom lövedék használatával)

A méréseket nehezítette, hogy a lövések egy része olyannyira pontatlan volt, hogy igen gyorsan kirepült a Doppler-radar látómezőjéből. Szembetűnő, hogy a gömblövedékekhez képest jelentősen növekedett a kezdősebesség szórása, míg a torkolati sebesség kevesebb mint felére csökkent. Ennek két oka van: egyrészt a muskétagolyóból kalapált hasáblövedék tömege jelentősen nagyobb, másrészt a szögletes forma miatt jóval nagyobb a csőfal és a lövedék közötti rés, melyen a lőporgázok kifújhatnak.

A keréklakatos pisztoly külballisztikája

Ahogy a muskétánál, úgy a keréklakatos pisztoly esetében is a QuickTarget ballisztikai szoftver segítségével rajzoltuk fel a fegyver elméleti röppályáját, gömblövedékkel. A ballisztikai radarral rögzített, különböző távolságokon mért sebességek segítségével kalkulált alaki tényező a 12 g tömegű tiszta ólom gömblövedék esetében 0,063. A 313 m/s sebességgel, ideális 29,2°-os kiindulási szögben kilőtt ólomgolyó 897 m távolságra repült. A lövedék mozgási energiája a maximális lőtávolságon mindössze 17 J lehetett, vagyis itt már komoly sebesülést sem okozhatott. A lövedékenergia 375 és 400 méter között esett 100 J alá, vagyis ez lehetett a halálos seb ejtésének maximális lőtávolsága.

[62] A ballisztikai radar e távon már nem adott adatokat.

[63] Az átlag kalkulálásakor csak azokat az eseteket vettük figyelembe, amikor a ballisztikai radar értékelhető értéket szolgáltatott.

A keréklakatos pisztoly pontossága

A keréklakatos, sima csövű lovassági pisztolyt nem céllövészetre tervezték, hanem arra, hogy testközelből adjanak le vele lövést az ellenséges katonára. Hatásos lőtávolsága így nem lehetett néhány méternél több. A pontosság vizsgálata ezért tulajdonképpen felesleges, hiszen testközelből biztosra vehető a találat. Szórásképvizsgálataink egyetlen feladata az lehet, hogy meghatározzuk azt a maximális távolságot, amelyen az ellenséges egyes katona még eltalálható. Lőpróbáinkat homokzsák-feltámasztás segítségével végeztük 10 és 25 méterre. Fegyverünk 12,8 mm-es űrméretű csövébe 12,4 mm-es lövedéket töltöttünk, igazodva a négylépcsős szabályhoz, vagyis a 38-as csőbe 42-es lövedéket töltöttünk. Eredményeink a következők:

Lövedék	**Lőtávolság**	**Szórás-négyszög mérete (cm^2)**
gömblövedék papírtölténnyel	10 m	11,72 × 14,30 = 167,6
gömblövedék papírtölténnyel	25 m	21,07 × 30,39 = 640,3
kalapált hasáblövedék	10 m	29,1 × 55,80 = 1623,8

27. táblázat: A keréklakatos pisztoly pontosságának vizsgálata lőkísérlettel (70 grain 1 Fg Swiss lőpor, papírfojtás, 12,4 mm ólomgolyó)

A fegyver szórásképe 25 méteren jelentősen megnövekedett még feltámasztásból is, ami azt jelenti, hogy harci körülmények között már kétségessé válhat e távolságon az ellenséges egyes katona eltalálása.

14. kép: A keréklakatos pisztoly szórásképe 10 m-en gömblövedékkel

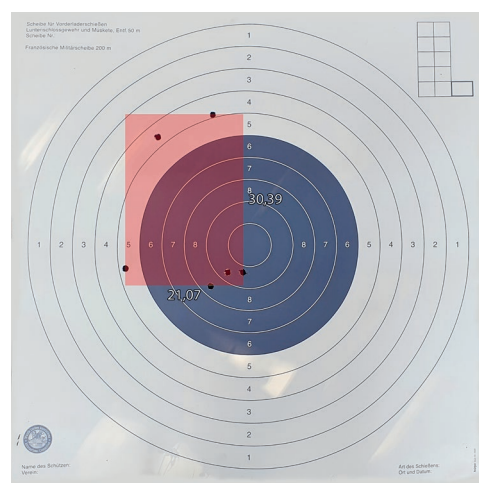

15. kép: A keréklakatos pisztoly szórásképe 25 m-en gömblövedékkel

A hasáblövedék szórásképe alapján már 10 m-es távolságon feltámasztásból is kétséges az ellenséges egyes harcos eltalálása, ami igazolja, hogy a pisztoly ezzel a lövedéktípussal valóban csak közvetlen közelről leadott lövés esetében lehetett hatásos.

A gömblövedékéhez hasonlítva a szórásnégyszög területe tízszer nagyobb volt. Kísérletet tettünk arra is, hogy 25 méteren eltaláljuk a lőlapot, de nem jártunk sikerrel. Mind az öt lövés elvétette a 85 × 85 cm-es lőlapot.

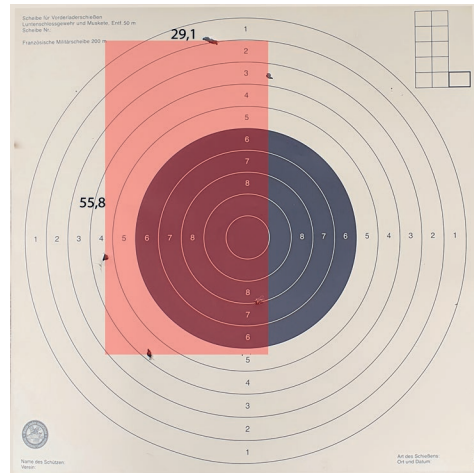

16. kép: A keréklakatos pisztoly szórásképe 10 m-en hasáblövedékkel

A keréklakatos pisztoly célballisztikája

A korabeli szabályzatok alapján a pisztoly harcászati lőtávolsága nem volt több pár méternél. Ballisztikai zselatinnal végzett lőkísérleteink során a feltételezett 5 m-es lőtávolságot alkalmaztuk. A becsapódásokat nagysebességű kamerával rögzítettük, a kialakult lövedékhatást pedig a sziluett átrajzolásával tettük mérhetővé.

A keréklakatos pisztoly célhatását kétféle lövedékkel – szabályos tiszta ólom golyóval és 30 g-os kalapált hasáblövedékkel – vizsgáltuk. A töltet beállítása tekintetében a 4,54 g (70 grain) feketelőpor-töltetet vettük alapnak, mely 5 m-en a Zrínyi-Újvár-i lövedék becsapódásakor tapasztalt gömblövedék-deformációt eredményezte.

A legalacsonyabb becsapódási energiát (átlag 283 J mozgási energia 5 m távolságon) a kalapált hasáblövedék eredményezte. A kapott érték azonban így is bőven elegendő egy ember megöléséhez. A gömblövedékekhez képest alacsonyabb becsapódási energia oka az azonos lőportöltetre töltött nagyobb lövedéktömegben (29 g, ill. 12 g), valamint a cső tömítetlenségében keresendő. A cső és lövedék közötti hézag jóval nagyobb a négyszögletes átmetszetű ólomhasáb esetében, mint a gömbnél, aminek következtében jóval több lőporgáz fúj ki a lövedék mellett hasznosulatlanul.

A különbség egyszerű számítással jól érzékelhető:

$$(r_1^2 \cdot \pi) - (r_2^2 \cdot \pi) = s_1$$

azaz: $s_1 = (6{,}4^2 \cdot 3{,}14) - (6{,}2^2 \cdot 3{,}14) = 7{,}91\ mm^2$

illetve: $(r_1^2 \cdot \pi) - (a^2) = s_2$

azaz: $s_2 = (6{,}4^2 \cdot 3{,}14) - (10 \cdot 10) = 28{,}61\ mm^2$

ahol r_1 = a 12,8 mm átmérőjű cső sugara, vagyis 6,4 mm;
r_2 = a 12,4 mm átmérőjű gömblövedék sugara, vagyis 6,2 mm;
a = a kalapált ólomhasáb alaplapjának oldalhossza, vagyis 10 mm;
s_1 = a cső sugarának megfelelő kör és a gömblövedék sugarának megfelelő kör közötti különbség;
s_2 = a cső sugarának megfelelő kör és az ólomhasáb átmetszetének területe közötti különbség.

Vagyis gömblövedék esetében a terület, ahol a lőporgázok kifújhatnak a lövedék mellett, csak 7,91 mm^2, míg a kalapált hasáblövedék esetében ugyanez az érték 28,61 mm^2. Ez a hézag minél kisebb, annál jobban hasznosul a lőporgázok munkavégző képessége, vagyis annál nagyobb lesz azonos lövedéktömeg és forma esetében a kezdősebesség és így a mozgási energia.

Lövések gömblövedékkel	**A pisztoly gömblövedékének energiája (Joule)**						
	E0	**E5**	**E10**	**E20**	**E30**	**E40**	**E50**
1.	544,9	508,1	477,1	447,2	418,2	399,4	0
2.	610,4	569,2	529,3	490,8	453,8	418,2	396,3
3.	571,4	532,8	497,7	460,4	427,7	396,3	375,0
4.	618,3	576,6	536,4	494,2	457,1	421,4	402,5
5.	606,4	565,5	525,7	487,4	450,5	418,2	390,2
Átlag:	**590,0**	**550,1**	**513,0**	**475,8**	**441,3**	**410,6**	**390,9**
9 mm Luger FMJ	428	423	415	404	–	–	377

28. táblázat: A gömblövedék kalkulált mozgási energiája a vizsgált távolságokon (4,5 g Swiss 1 Fg lőpor, 12,4 mm, 12 g lövedék)

Ez az energia még 50 méteren is tökéletesen elegendő az emberi élet kioltására.

Lövések hasáblövedékkel	Muskétagolyóból kalapált hasáblövedék mozgási energiája (Joule)					
	E0	**E5**	**E15**	**E25**	**E50**	**E80**[64]
1.	349,0	340,0	331,0	322,2	248,1	–
2.	289,2	281,0	268,8	245,3	215,6	–
3.	301,1	–	–	–	–	–
4.	275,8	267,9	256,3	233,9	205,5	–
5.	248,9	242,5	236,1	229,8	–	–
Átlag:	**292,8**	**282,8**	**273,1**	**257,8**	**223,1**	**–**

29. táblázat: A hasáblövedék kalkulált mozgási energiája a vizsgált távolságokon (4,5 g Swiss 1 Fg lőpor, 12,4 mm, 30 g lövedék)

A kalapált hasáblövedék esetében a mozgási energia jóval kisebbnek bizonyult, a gömblövedékének közel fele volt, ugyanakkor fontos kiemelnünk, hogy ez nem releváns, mivel a harcászati lőtávolságokon a hasáb mozgási energiája is maximálisan elég ahhoz, hogy kioltsa egy ellenséges katona életét.

Érdemes összehasonlítani a hasábólom és a gömblövedék ballisztikai teljesítményét a modern 9 mm Luger pisztolylőszer teljesítményével:

	Lövedék				Energia-transzfer
	típusa	**tömege**	**sebessége**	**energiája**	
1.	12,4 mm-es ólomgolyó	12 g	307 m/s	550 J	9,82 J/cm
2.	30 g-os kalapált hasáblövedék	30 g	137 m/s	283 J	12,57 J/cm
3.	Referencia: MFS 9 mm-es Luger	8 g	325 m/s	423 J	8,04 J/cm

30. táblázat: A pisztolylövedékek tömege, sebessége és becsapódási energiája 5 m-en

1.) A 12,4 mm-es ólomgolyó 56 cm-re hatolt be a zselatintömbbe. Az időszakos sebcsatorna legnagyobb szélessége 95 mm, a maradandó sebcsatorna jellemzően 10–11 mm volt. A bemeneti nyílás kerek lyuk, nem záródott vissza, átmérője 12 mm, bemenetnél szennyeződés, környékén elégetlen lőporszemcsék maradtak.

2.) A 30 g-os kalapált hasáblövedék 22,5 cm-re hatolt be a zselatintömbbe. Az időszakos sebcsatorna legnagyobb szélessége 90 mm, a maradandó sebcsatorna jellemzően 8–10 mm volt. A bemeneti nyílás négyszögletes lyuk, nem záródott vissza,

[64] A ballisztikai radar ezen a távon már nem adott adatokat.

keresztmetszete 10 × 10 mm, bemenetnél szennyeződés, környékén elégetlen lőporszemcsék maradtak.

3.) A referencia MFS 9 mm-es Luger lövedék 52,5 cm-re hatolt be a zselatintömbbe. Az időszakos sebcsatorna legnagyobb szélessége 75 mm, a maradandó sebcsatorna jellemzően 4–5 mm volt. A bemeneti nyílás pontszerű, visszazáródott lyuk, átmérője 3 mm.

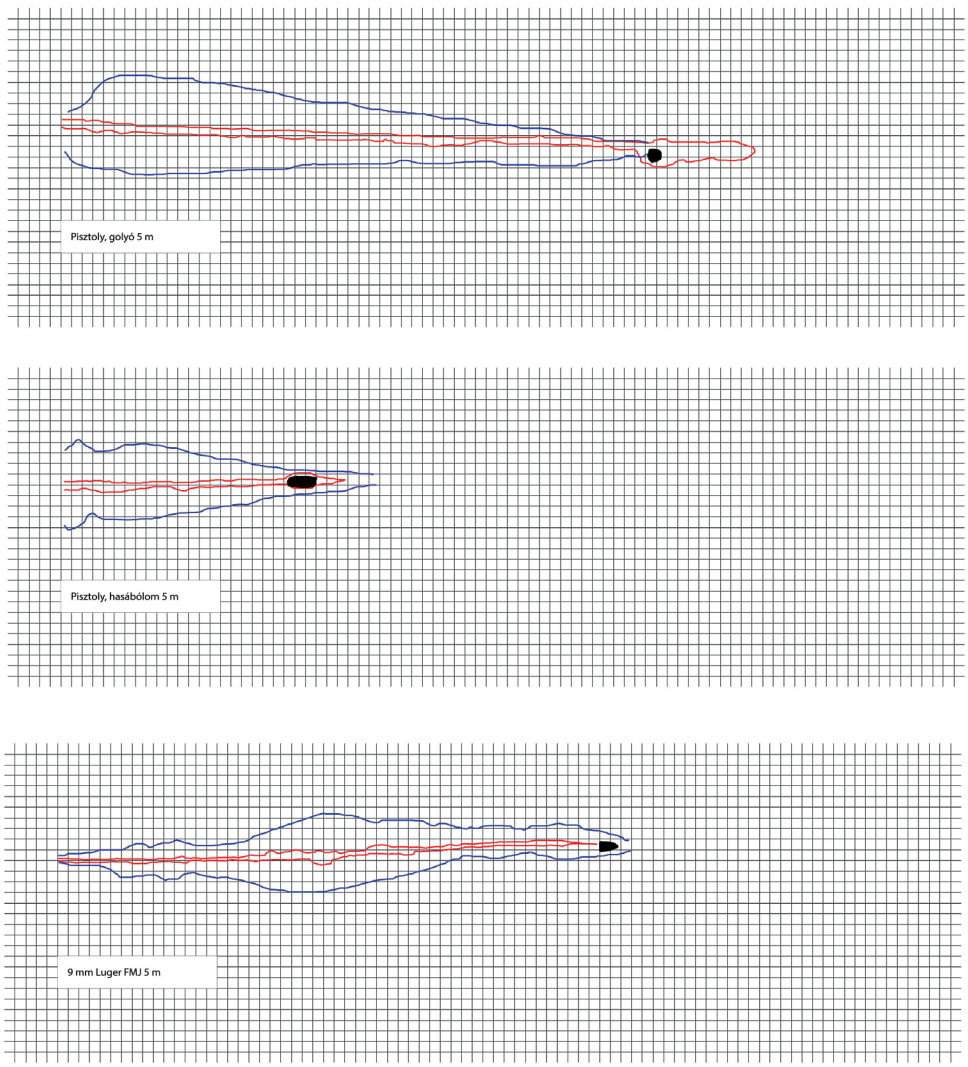

17. kép: Keréklakatos pisztolyból kilőtt golyó, hasáblövedék és modern 9 mm-es Luger lőszer hatása ballisztikai zselatinban. Piros: maradandó sebcsatorna, kék: az időszakos sebcsatorna kialakulásának külső határa, 1 négyzet = 1 × 1 cm

Az ólomgolyó mind a zselatinba való behatolás mértéke, mind a kialakult maradandó és időszakos sebcsatornák, mind az energiaátadó képesség tekintetében nagyon hasonló eredményt produkált, mint a modern 9 mm-es Luger teljes köpenyes pisztolylőszer. A hasáblövedék működési mechanizmusa azonban erősen eltér a két másik lövedékétől. Jóval kisebb mélységben hatolt a zselatinba, ugyanakkor energiaátadása sokkal jobb volt: kis távolságon teljes mozgási energiáját képes volt átadni a célközegnek. A nagy felülettel célba csapódó lövedék által okozott sebesülés egészen biztosan jóval pusztítóbb, mint a gömblövedéké.

Vizsgálatunk során egy tényezőt biztonsági okok miatt nem építettünk be a folyamatba. A pisztoly harcászati felhasználásának javasolt módja volt a torkolat páncél alá csúsztatása, vagyis a csővég rászorítása az ellenség testére. Ilyenkor a kiáramló lőporgázok is jelentős roncsolást végeznek a szövetekben, ami nagymértékben fokozza a fegyver ölőképességét, mivel mind a bemeneti nyílás mérete, mind a sebcsatorna mentén roncsolódó szövetek mennyisége jelentősen nő.

A kilövés nyomai a pisztolylövedékeken

A lövedékeket, akárcsak a muskétalövedék esetében, puha közegben – vattával kitömött dobozban – fogtuk fel, hogy a becsapódásakor keletkező roncsolódásokat elkerülhessük. A kilőtt gömblövedék és a kalapált hasáblövedék esetében a következő eredményeket regisztráltuk:

	Lövedék tömege				**Lövedék átmérője**	
Lövedék	**m_a (g)**	**m (g)**	**különbség (g)**	**tömeg-veszteség**	**d_a (mm)**	**d (mm)**
1. golyó	12,05	11,83	0,22	1,83%	12,4	11,7
2. golyó	11,98	11,71	0,27	2,25%	12,37	11,4
3. golyó	12,02	11,76	0,26	2,16%	12,4	11,3
4. golyó	12,04	11,83	0,21	1,74%	12,39	11,5
5. golyó	12,01	11,75	0,26	2,16%	12,39	11,4
Golyók átlaga:	**12,02**	**11,77**	**0,244**	**2,03%**		
Kalapált hasáblövedék	29,64	27,09	2,55	8,6 %	–	–

31. táblázat: A kilőtt és puha közegben felfogott pisztolylövedékek tömegvesztése és deformációja (m_a = a lövedék kilövés előtti tömege, m = a lövedék kilövés utáni tömege, d_a = a lövedék kilövés előtti átmérője, d = a lövedék kilövés utáni átmérője)

Eredményeink szerint a négylépcsős szabály alkalmazásával kiválasztott gömblövedékek az általunk meghatározott kezdősebesség esetében átlagosan 2%-ot veszítettek tömegükből a kilövés során. Azon a felületen, ahol a lövedék a lőportöltettel érintkezett,

lőporszemcsék benyomódása látható. Sötétszürke égéstermékréteg maradt szinte a teljes felületen. A töltővessző 2-3 mm-es sík lenyomatot hozott létre. A gömblövedék a csőtengely mentén összelapult, itt mért átmérője csökkent.

A hasáblövedékkel csak egyetlen lövést adtunk le a puha közegbe, így ez statisztikai szempontból nem értékelhető eredmény, ugyanakkor a jóval erősebb tömegveszteség sejteti, hogy azok a lövedékek, amelyek nagyobb felületen érintkeznek a csőfallal, jobban ki vannak téve a cső koptató hatásának (főleg az éleken). Ahol a kalapált hasáblövedék a lőporoszloppal érintkezett, láthatóak a lőporszemcsék nyomai, valamint olvadás nyomai. Sötétszürke égéstermékréteg szinte a teljes felületen maradt.

18. kép: A cső koptatásának nyomai a pisztolygolyón

19. kép: Kilőtt hasáblövedék

Lőkísérleteink eredményei a pisztoly esetében – ahogy a muskéta esetében is – csupán a Zrínyi-Újvárnál talált lövedékek viszonylatában értékelhetők. Hangsúlyozzuk, hogy mivel korszerű értelemben vett katonai szabványok a korban még nem léteztek, a tömegveszteség tekintetében is jelentős eltérések jelentkezhettek. Minél nagyobb a cső és a lövedék közötti hézag, annál kisebb lesz a cső koptató hatása.

Kísérletképpen a 12,4 mm-es (45 azonos méretű gömblövedék 1 nürnbergi font ólomból) gömblövedékeket kilőttük egy 13,7 mm-es (33-as) űrméretű pisztolycsőből is. A csőátmérő így 1,3 mm-rel volt nagyobb, mint a lövedékátmérő, ami miatt a kopásból adódó tömegveszteség jóval kisebb lett. (Lásd 32. táblázat.)

Ez a különbség a cső- és a lövedékátmérő között lényegesen nagyobb annál, amit korabeli forrásaink meghatároznak. A kísérlet célja mindössze az volt, hogy bizonyítsuk, a golyó- és csőűrméret viszonya befolyásolja a cső koptató hatását. Minél szorosabb az illeszkedés, annál erősebb ez a hatás. A lövedéken jóval kevesebb kopásnyom látható, a körbefutó nyom szakaszos. A lövedék csőtengely mentén észlelhető átmérőcsökkenése jóval kisebb, mint a kisebb űrméretű cső esetében.

	Lövedék tömege				Lövedék átmérője	
	m_a (g)	m (g)	különbség	veszteség	d_a (mm)	d (mm)
1.	11,99	11,85	0,14	1,17%	12,37	12,21
2.	12,01	11,9	0,11	0,92%	12,39	12,1
3.	12,04	11,95	0,09	0,75%	12,4	12,09
4.	12,01	11,9	0,11	0,92%	12,38	12,18
5.	12,02	11,89	0,13	1,08%	12,39	12,08
Átlag:	**12,014**	**11,89**	**0,1**	**0,97%**	**12,386**	**12,132**

32. táblázat: A kilőtt és puha közegben felfogott pisztolylövedékek tömegvesztése és deformációja (13,7 mm-es cső, 12,4 mm-es golyó)
(m_a = a lövedék kilövés előtti tömege, m = a lövedék kilövés utáni tömege, d_a = a lövedék kilövés előtti átmérője, d = a lövedék kilövés utáni átmérője)

A Zrínyi-Újvárnál használt tűzfegyverek ballisztikájának tapasztalatai

A Zrínyi-Újvárnál feltárt, kilőtt és szimmetrikusan deformálódott lövedékek alapján két fegyvertípusnál tudtuk vizsgálni azok kül- és célballisztikáját. A kanócos, kétlatos muskéta lőtávolsága ismert, így a ballisztikai modell pontosnak tekinthető. A keréklakatos pisztoly esetében a harcászati felhasználás szabályszerűségeiből kiindulva határoztuk meg a valószínűsíthető lőtávolságot, vagyis erre vonatkozó eredményeink legjobb akarattal is csak valószínűsíthető feltételezésnek tekinthetőek.

Vizsgálataink legfontosabb eredménye, hogy meghatározhattuk a Zrínyi-Újvárnál kilőtt muskétalövedékek torkolati sebességét, azt az adatot, melyet sem kísérleti, sem elméleti módszerrel eddig kutatók még nem voltak képesek meghatározni. Lőkísérleteink arra is rávilágítottak, hogy a modern lőporok nem csereszabatosak a 17. századi lőporokkal, ballisztikai tulajdonságaik nagymértékben eltérnek. Bizonyítottuk ennek megfelelően azt is, hogy a kutató még akkor sem indulhat ki a lőportöltet tömegéből, amennyiben arról – korabeli elsődleges forrásokra támaszkodva – pontos információi vannak.

A kezdősebesség megismerésére felállított módszerünk ugyanakkor a lőpor minőségi és mennyiségi tényezőit kikapcsolja a képletből. Alapja ugyanis az ismert anyagból készült, ismert tömegű és átmérőjű, puha közegbe becsapódott, reprodukálható módon szimmetrikusan deformálódott lövedék becsapódási sebességének rekonstruálása, melyből mind matematikai, mind kísérleti módszerekkel meghatározható a torkolati sebesség, ami minden ballisztikai modell felállításához elengedhetetlen.

Kutatásunk egyik fontos eredménye, hogy a kapott torkolati sebességek jóval (közel 50%-kal) alacsonyabbak, mint amelyeket a grazi kísérletsorozatban és más hasonló

lőkísérletekben regisztráltak. A Joanneum fegyvereivel 1989-ben végzett kísérletek során, hasonló űrméretű fegyverek esetében a kezdősebességek zöme 430–500 m/s között mozgott mindkét fegyvertípus esetében, míg az általunk vizsgált lövedékek deformációja mindössze 305–313 m/s torkolati sebességeket igazolt. Kutatásunk folytatása szükséges ahhoz, hogy megbízható statisztikai adatokkal támaszthassuk alá azon feltételezésünket, miszerint a grazi vizsgálatok során mért ballisztikai teljesítmények jóval meghaladják a kor tűzfegyvereinek korabeli képességeit.

Itt jegyezzük meg, hogy a vizsgálatunk fókuszába emelt muskétalövedékek kilövésére természetesen kisebb lőtávolságból is volt lehetősége a védőknek. Ilyenkor a torkolati sebesség még alacsonyabb kellett legyen, mint az általunk feltételezett körülbelül 300 m/s, vagyis ebben az esetben a korábbi kutatások eredményei és az általunk elért eredmények közötti olló tovább nő. Ez erősíti azt a feltételezést, mely szerint a Zrínyi-Újvárnál használt töltetek jóval gyöngébbek voltak, mint amit az idézett korábbi kutatásokban rekonstruáltak.

A kisebb gáznyomás, illetve torkolati sebesség további bizonyítékait is feltártuk. Egyrészt a vizsgált muskétagolyó környezetében több hasonló deformációt mutató muskétagolyó is előkerült, vagyis az általunk vizsgált lövedék ballisztikája nem egyedi eset. Másrészt pedig Zrínyi-Újvár muskétagolyóiról általánosságban kijelenthető, hogy nem, vagy csak részlegesen rendelkeznek a Miller dolgozatában[65] leírt körkörös kopásnyomokkal a lövedék csővel érintkező kerületén, vagyis a muskétacsövekben kialakult gáznyomás kisebb volt, mint a Miller által vizsgált angliai lövedékek esetében. Puha közegben felfogott lövedékeink kopásnyomai szakaszosak voltak.

A kisebb gáznyomás, illetve kisebb kezdősebesség kialakulásának okai még vizsgálandóak. A kisebb lőportöltetekre magyarázat lehet a keresztény csapatok logisztikájának elégtelensége. Van olyan forrásunk, amely arra utal, hogy az 1664. évi háború idején a császári csapatok híján voltak a lőpornak. Montecuccoli a következőképpen foglalta össze a Zrínyi-Újvárat védő erők körülményeit: „Hiányoztak a hadi- és az élelmiszerkészleteink, és ha Stájerország az ottani katonaságot még békeidőben is, amikor az ellenség messze volt, csak nagy fáradság által tudta ellátni, hogyan tudta volna hát megtenni ezt most, amikor a rémület minden lelket megszállt, ilyen nagy létszámú katonaság esetén, a török hadsereg szeme láttára?”[66]

Persze Montecuccoli észrevétele általános, nem nevesíti a lőport mint hiánycikket, ugyanakkor Lippai György esztergomi érsek 1664. szeptember 5-én Pozsonyból a következőket írta Wesselényi Ferenc nádornak a csapatok állapotáról: „Azt is írom confidenter kegyelmednek édes gróf uram, hogy itt lévén az generálisok s mások is, maga Montecuccoli uram s beszéllették, hogy Szent Gotthárdnál való ütközetben megfogyatkoztak és porok nem volt az mieinknek. Az franczusok is igen sajnállották, hogy egy

[65] *Miller* 2010.
[66] *Montecuccoli* 2019. 214. o.

lövésre valónál többet nem adtak volna nekiek. Ilyen gondviselés vagyon minálunk; hanem aztán küldöttek feles munitiot s ágyukat is mind az két tábornak. Az olaszországi fejedelmek és őfelsége szövetségi igen nagy segétséggel vadnak és feles puskaport, salétromot és kovakövet küldöttek; megérjük vele alkalmasént."[67] E magyarázat igazolása az 1664. évi háború levéltári iratainak újravizsgálatát igényli majd.

Montecuccoli 60 rajnai rúd vagy 300 lépés távolságban határozza meg a közönséges muskéta maximális hatótávolságát, mely 226 m-nek felelhet meg. Az általunk felrajzolt ballisztikai görbe ugyanakkor ennél jóval kisebb hatótávolságot feltételez, ami arra is utalhat, hogy Zrínyi-Újvár védőinek annyira takarékoskodniuk kellett a lőporral, hogy az egyes töltéseket is csökkenteniük kellett.

Kísérleti eredményeink nem elegendőek ahhoz, hogy azokból általános következtetést vonjunk le a 17. századi európai tűzfegyverek hatásával kapcsolatosan, de mindenképpen alkalmasak arra, hogy pontosítsák, árnyalják a tűzfegyveres harcászat korlátairól, lehetőségeiről kialakított képünket, különös tekintettel az 1664. évi magyarországi hadi eseményekre. A gyakorlati példa alapján felállított ballisztikai modell lehetővé tette, hogy meghatározzuk a két fegyvertípus hatékony lőtávolságait a pontosság, valamint sebesítőképesség tekintetében, Zrínyi-Újvár viszonylatában.

Fegyver	**Kezdő-sebesség**	**Hatékony lőtávolság**		**Maximális**	
		egyes katona ellen	**zárt harcrend ellen**	**sebesítési távolság (E>100 J)**	**elméleti lőtávolság**
Kanócos muskéta	305 m/s	50–80 m	130 m	550–575 m	900 m
Keréklakatos pisztoly	313 m/s	10–25 m	100 m	375–400 m	897 m

33. táblázat: A kanócos muskéta és a keréklakatos pisztoly hatékony lőtávolságai a pontosság, valamint sebesítőképesség tekintetében, Zrínyi-Újvár viszonylatában

Táblázatunkban a következő tényezők alapján foglaltuk össze a fegyvertípusok képességeit:

1.) **Hatékony lőtávolság egyes katona ellen:** az a távolság, melyen belül a fegyver szórása még elegendő ahhoz, hogy a lövész eltalálja az egyes ellenséges katona mellkasát.

2.) **Hatékony lőtávolság zárt harcrend ellen:** az a távolság, melyen belül – alapirányzék használata mellett – az ellenség mellkasára célozva a lövedék röppályája a célzóvonalhoz képest nem esik 50 cm-nél többet, és a lövedék még rendelkezik kellő mozgási energiával sebesülés okozásához páncélozatlan cél esetében.

[67] *Sebestyén* 1916. 59. o.

3.) **Maximális sebesítési távolság:** az a távolság, ahol a lövedék rendelkezik még kellő mozgási energiával ahhoz, hogy páncélozatlan cél ellen sebesülést, halálos találatot érhessen el a lövész.
4.) **Maximális elméleti lőtávolság:** az a legnagyobb távolság, melyre ideális kiindulási szög esetében a lövedék képes a rekonstruált kezdősebesség alapján eljutni.

A modern lövedékekhez hasonlítva a 17. századi lövedékek ölőképességére nem lehet panasz, ugyanakkor pontosság és hatékony lőtávolság tekintetében erősen elmaradnak a modern lőszerek képességeitől. Érdemes megvizsgálni, hogy a gömblövedékek és hasáblövedékek milyen mértékben voltak képesek megőrizni mozgási energiájukat a modern lőszerek lövedékeihez viszonyítva.

Fegyvertípusok	**Lövedék**	**V0**	**V50**	
		E0 (J)	**E50 (J)**	**megmaradt mozgási energia**
Pisztoly	9 mm-es Luger	428	377	88,1%
	Hasáblövedék	292,8	223,1	76,2%
	Gömblövedék	590	390,9	66,2%
Puska / muskéta	7,62 × 51 NATO lövedék	3490	3209	91,9%
	Gömblövedék	1354,3	1004,7	74,2%

34. táblázat: A gömblövedékek és a hasáblövedékek mozgási energiájának megőrzése a modern lőszerekkel összehasonlítva

A kilőtt lövedékek torkolati sebességének meghatározására új modellt állítottunk fel, mely a puha közegbe csapódott tiszta ólom lövedék deformációján, illetve az ismert lőtávolságon alapszik. E tekintetben nem ismerünk még olyan kutatást, mely hasonló empirikus módszerekkel tett volna kísérletet a külballisztika szempontjából egyik legfontosabb adat meghatározására.

A korabeli harcászati alapelvek ismeretében meghatározhatjuk azt is, hogy a Zrínyi-Újvárból származó, vizsgált lövedékek esetében a zárt harcrend elleni hatékony lőtávolság lehetett a tűzfegyveres harcászati lőtávolság felső határa is, mivel állítható nézőke hiányában a lövedék ezen a távolságon már annyit veszített sebességéből, hogy a röppálya a felsőtest szintje alá süllyedt.

Kutatásunk eredményei segítik a hadirégészek munkáját is. Lövés után visszanyert lövedékeink, valamint az ismertetett forrásaink alapján elkészített űrmérettáblázataink lehetőséget adtak arra is, hogy a Zrínyi-Újvárnál talált lövedékeket pontosabban köthessük csőűrméretekhez, fegyvertípusokhoz. Kalkulációs képletünk, mely kissé deformálódott, illetve puha közegbe csapódva ellapult gömblövedékek esetében alkalmazható, a következő:

	Kanócos muskéta	**Keréklakatos pisztoly**
Korrigált tömeg a fegyvercső koptató hatása miatt (m_a = a fellelt lövedék tömege)	$m = m_a \cdot (1-0{,}006)$	$m = m_a \cdot (1-0{,}02)$
Lövedék kalkulált eredeti sugara a sűrűség (ϱ) és a tömeg alapján	$r = \sqrt[3]{\frac{3 \cdot m}{4 \cdot \pi \cdot \rho}}$	$r = \sqrt[3]{\frac{3 \cdot m}{4 \cdot \pi \cdot \rho}}$
Lövedék kalkulált eredeti átmérője	$d = 2 \cdot r$	$d = 2 \cdot r$
Kalkulált csőátmérő a két- illetve négylépcsős szabály alapján	Az Engerisser-féle táblázat szerint két lépcsőt a növekvő űrméret felé lépve meghatározható a csőűrméret	Az Engerisser-féle táblázat szerint négy lépcsőt a növekvő űrméret felé lépve meghatározható a csőűrméret

35. táblázat: Kanócos muskéta és keréklakatos pisztoly csőűrméretének kiszámítása a gömblövedék tömege alapján

A Zrínyi-Újvárnál talált muskétagolyók esetében a 0,6%-os tömegveszteség tulajdonképpen elhanyagolható. A pisztolylövedékek esetében már érdemes kalkulálni a 2%-os veszteséggel, hogy a megfelelő űrméret legyen az eredmény képletünk alkalmazása esetén.

Bibliográfia

Bretscher 2007. — *Bretscher, Ulrich:* Making a Proper Slow Match. In: Ulrich Bretscher's Black Powder Page. 2007. https://jaanmarss.planet.ee/juhendid/Tulirelvad/andmebaas/album_tahtlukk/lunte.html (A letöltés időpontja: 2022. december 8.)

Cruso 1632. — *Cruso, John:* Militarie Instructions for the Cavallerie. Oxford, 1632.

Csikány 2005. — *Csikány Tamás:* A harmincéves háború. Budapest, 2005.

Dolleczek 1970. — *Dolleczek, Anton:* Monographie der k. u. k. österr.-ung. Blanken und Handfeur-Waffen. Graz, 1970.

Engerisser 2017. — *Engerisser, Peter:* Kalibertabellen und -abmessungen für Feuerwaffen von 1600 bis 1650. [H. n.], 2017. http://engerisser.de/Bewaffnung/Kaliber.html (A letöltés időpontja: 2018. december 20.)

Gabriel 1990. *Gabriel, Erich:* Die Hand- und Faustfeuerwaffen der habsburgischen Heere. Wien, 1990.

Grimmelshausen 1984. *Grimmelshausen, Johann Jakob Christoffel:* A kalandos Simplicissimus. Ford. *Háy Gyula,* utószó és jegyz. *Pók Lajos.* (A világirodalom klasszikusai) Budapest, 1984. https://pdfcoffee.com/grimmelshausen-johann-jakob-christoffel-von-a-kalandos-simplicissimus-01-hu-nncl8346-d60v1-pdf-free.html (A letöltés időpontja: 2022. december 10.)

Grubern 1701. *Grubern, Johann Sebastien:* Die heutige Kriegs-Disciplin, worinnen in drey besondern Theilen gehandelt wird. [H. n.], 1701.

Kalaus 1989. *Kalaus, Paul R.:* Schiessversuche mit historischen Feuerwaffen des Landeszeughauses Graz und der Prüf und Versuchstelle für Waffen und Munition des Amtes für Wehrtechnik. In: *Peter Krenn – Paul Dittrich – Paul Kalaus – Leopold Toifl – Alois Ruhri:* Von alten Handfeuerwaffen. Graz, 1989. 41–112. o.

Krenn et al. 1989. *Krenn, Peter – Dittrich, Reinhart – Kalaus, Paul R. – Toifl, Leopold – Ruhri, Alois:* Von alten Feuerwaffen. Graz, 1989.

Lugosi – Temesváry 1989. *Lugosi József – Temesváry Ferenc:* Pisztolyok. Budapest, 1989.

Miller 2010. *Miller, David P.:* Ballistics of 17th Century Muskets. PhD Thesis. Cranfield, 2010.

Miller et al. 2019. *Miller, D[avid] P. – Allsop, D[erek] – Carr, D[ebra]:* The ballistics of seventeenth century musket balls. *Journal of Conflict Archaeology,* 14. (2019) 1. sz. 25–36. o.

Montecuccoli 1852. *Montecuccoli, Raimondo:* Aforismi dell'arte bellica. 1704. In: Opere di *Raimondo Montecuccoli.* Jav. és bőv. *Giuseppe Grassi.* Jegyz. *Ugo Foscolo.* Torino, 1852. 81–227. és 313–499. o.

Montecuccoli 2019. *Montecuccoli, Raimondo:* A magyarországi török háborúkról. Ford. *Domokos György.* Budapest, 2019.

Németh 2021. *Németh Balázs:* Elöltöltő fegyveres lövészet és vadászat. Budapest, 2017.

Németh – Padányi – Hamza 2023. — *Németh Balázs – Padányi József – Hamza Emil:* Tűzfegyverek hatékonysága Zrínyi-Újvár 1664. évi ostrománál I. A 17. századi tűzfegyverek hatásvizsgálatának problematikája és Zrínyi-Újvár lövedékei. *Hadtörténelmi Közlemények,* 136. (2023) 3. sz. 555–594. o.

Schürger 2015. — *Schürger, André:* The Archaeology of the Battle of Lützen: An examination of 17th century military material culture. PhD Thesis. University of Glasgow, 2015.

Sebestyén 1916. — *Sebestyén József:* Adatok az 1664. évi hadjárathoz. *Hadtörténelmi Közlemények,* 17. (1916) 1. sz. 37–106. o.

Sivilich 2016. — *Sivilich, Daniel M.:* Musket Ball and Small Shot Identification. Norman, OK, 2016.

Temesváry 1988. — *Temesváry Ferenc:* Pisztolyok. A Magyar Nemzeti Múzeum tűzfegyver-gyűjteménye. I. k. Budapest, 1988.

Zrínyi 1891. — *Zrínyi Miklós:* Tábori kis tracta. In: Gróf *Zrínyi Miklós* költő és hadvezér hadtudományi munkái. Szerk. *Rónai Horváth Jenő.* Budapest, 1891. 369–393. o.

Balázs Németh – József Padányi – Emil Hamza

THE EFFECTIVENESS OF FIREARMS AT THE SIEGE OF ZRÍNYI-ÚJVÁR IN 1664. PART II

Ballistic Tests with Indirect Approach Using Shells Found at Zrínyi-Újvár

(Summary)

The location of the siege of Zrínyi-Újvár in 1664 is a time capsule that gives us the opportunity to clarify our picture of the ballistics of the firearms used during the siege. We have developed a more accurate method than previous research, based on a practical example, to determine the muzzle velocity of Christian muskets used there. The method is based on the known range. We were able to reconstruct the impact velocity that created the deformation of pure lead projectiles hitting the soft sand wall of the trench, from which we could calculate the muzzle velocity of the projectile fired. Our study demonstrated that musket balls were fired at a significantly lower muzzle velocity than that determined in previous similar experimental archaeological studies. The musket balls tested had an initial velocity of only around 300 m/s, while previous experiments had assumed muzzle velocities of over 400-500 m/s. Based on the values obtained, we carried out firing experiments and theoretical simulations using the reconstruction of the firearms associated with the projectiles, in order to get an idea of the external and target ballistic performance and effective range of the musket balls found at Zrínyi-Újvár. The second chapter of our study also attempts to characterize the ballistics of wheellock pistols, but the range of this type of weapon is not known precisely, so the results of the study cannot be considered as accurate as those of the musket.

Balázs Németh – József Padányi – Emil Hamza

DIE EFFIZIENZ VON FEUERWAFFEN BEI DER BELAGERUNG VON ZRÍNYI-ÚJVÁR (NEU-ZRIN) IM JAHR 1664. TEIL 2.
Ballistikuntersuchungen mit indirektem Ansatz mit Hilfe der Geschosse von Zrínyi-Újvár

(Resümee)

Der Ort der Belagerung von Zrínyi-Újvár (Neu-Zrin) im Jahr 1664 ist eine Zeitkapsel, die uns die Möglichkeit bietet, unser Bild von der Ballistik der während der Belagerung verwendeten Schusswaffen zu klären. Wir haben aufgrund eines praktischen Beispiels eine genauere Methode als die bisherige Forschung entwickelt, mit der es gelungen ist, die Mündungsgeschwindigkeit der während der Belagerung verwendeten christlichen Musketen zu bestimmen. Die Methode basiert auf bekannten Schussdistanzen. Wir waren in der Lage, die Aufprallgeschwindigkeit zu rekonstruieren, die die Verformung von reinen Bleigeschossen beim Aufprall auf die weiche Sandbelagerungsmauer hervorruft, woraus wir die Mündungsgeschwindigkeit des abgefeuerten Geschosses berechnen konnten. Unsere Studie zeigte, dass die Musketenkugeln mit einer deutlich geringeren Anfangsgeschwindigkeit abgefeuert wurden als in früheren ähnlichen experimentellen archäologischen Studien ermittelt. Die Mündungsgeschwindigkeiten der getesteten Musketenkugeln betrugen nur etwa 300 m/s, während in früheren Experimenten von Mündungsgeschwindigkeiten von über 400-500 m/s ausgegangen worden war. Auf der Grundlage der ermittelten Werte führten wir Schießversuche und theoretische Simulationen mit Rekonstruktionen der zum Abfeuern der Geschosse verwendeten Feuerwaffen durch, um eine Vorstellung von der außen- und zielballistischen Leistung und der effektiven Reichweite der bei Zrínyi-Újvár gefundenen Musketenkugeln zu bekommen. Im zweiten Kapitel unserer Studie wird auch versucht, die Ballistik von Radpistolen zu charakterisieren, allerdings ist die Reichweite dieses Waffentyps nicht genau bekannt, sodass die Ergebnisse der Studie nicht als so genau wie im Fall der Muskete angesehen werden können.

Balázs, Németh – József Padányi – Emil Hamza

EFFICACITÉ DES ARMES À FEU LORS DU SIÈGE DE ZRÍNYI-ÚJVÁR EN 1664 II.
Essais balistiques avec approche indirecte utilisant des projectiles de Zrínyi-Újvár

(Résumé)

Le site du siège de 1664 de Zrínyi-Újvár est une capsule temporelle qui nous permet d'avoir une idée plus claire de la balistique des armes à feu utilisées lors de ce siège. Nous avons mis au point une méthode plus précise que les recherches précédentes, basée sur un cas pratique, pour déterminer la vitesse initiale des mousquets du camp chrétien utilisés lors du siège. Cette méthode se base sur la portée de tir connue. Nous avons pu reconstituer la vitesse d'impact à l'origine de la déformation des projectiles en plomb pur frappant le mur en sable mou de la circonvallation, à partir de laquelle nous avons pu calculer la vitesse initiale du projectile tiré. Notre essai a démontré que les balles de mousquet ont été tirées à une vitesse initiale nettement inférieure à celle déterminée par les essais archéologiques expérimentaux similaires précédents. La vitesse initiale des balles de mousquet testées n'était que d'environ 300 m/s, alors que les essais précédents avaient supposé des vitesses initiales supérieures à 400-500 m/s. Sur la base des chiffres obtenus, nous avons réalisé des essais de tir et des simulations

théoriques en utilisant des armes à feu reconstituées afin de déterminer la performance balistique extérieure et terminale, ainsi que la portée de tir effective des balles de mousquet découvertes à Zrínyi-Újvár. Le deuxième chapitre de notre étude tente également de caractériser la balistique des pistolets à rouet. Puisque la portée précise de ce type d'arme n'est pas connue, les résultats de cet essai sont moins précis que ceux des mousquets.

Балаж Немет – Йожеф Паданьи – Эмил Хамза

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ОГНЕСТРЕЛЬНОГО ОРУЖИЯ ПРИ ОСАДЕ ЗРИНЬИ-УЙВАРА (НОВЫЙ ЗРИН) В 1664-ОМ ГОДУ. II.

Косвенный подход к баллистическим испытаниям с помощью использования снарядов Зриньи-Уйвара

(Резюме)

Место действия осады Зриньи-Уйвара (Новый Зрин) в 1664-ом году представляет собой капсулу времени, которая обеспечивает возможность уточнить наше представление о баллистике огнестрельного оружия, использованного во время осады. На основе практического примера мы разработали способ, более точный, чем предыдущие исследования, с помощью которого нам удалось определить скорость дула христианских мушкетов, использованных во время осады. Метод основан на известном растоянии стрельбы. Нам удалось восстановить скорость попадания, которая вызвала деформацию пуль из чистого свинца, поражающих стену осадной траншеи из мягкого песка, из чего мы смогли рассчитать начальную скорость дула выстреленной пули. Наше исследование показало, что мушкетные ядра стреляли со значительно меньшей начальной скоростью по сравнению с той, которая была определена в ходе предыдущих аналогичных экспериментальных археологических исследований. Начальная скорость иследованных испытанных мушкетных пуль составляла всего около 300 м/с, тогда как в предыдущих экспериментах предполагалась начальная скорость выше 400–500 м/с. На основании полученных значений с помощью реконструкции принадлежности к огнестрельному оружию пуль были проведены стрелковые испытания и созданы теоретические модели, позволяющие получить представление о внешних и целевых баллистических характеристиках и эффективном расстоянии стрельбы мушкетных пуль, найденных в Зриньи-Уйваре. Вторая глава нашего исследования также предпринимает попытку охарактеризовать баллистику колесцовых замочных пистолетов, однако расстояние стрельбы этого типа оружия точно не известно, поэтому результаты исследования нельзя считать столь же точными, как в случае мушкетов.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

KEMÉNY KRISZTIÁN

A SZOLNOKI ÜTKÖZET

1849. MÁRCIUS 5.

HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM

MOLNÁR ANDRÁS

A JOSEFSTADTI VÁRBÖRTÖN FOGLYAI

Náray Imre levele és névjegyzéke 1853-ból*

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc leverését követő önkényuralom harmadik évében, 1853 tavaszán a csehországi Josefstadt várbörtönéből érkezett levél Aradra. Ez önmagában még nem lenne különös, hiszen a fogva tartott elítéltek írhattak a hozzátartozóiknak (de csak egy-egy kiválasztott személynek, meghatározott időközönként, kizárólag családi és vagyoni ügyeikről) német nyelvű levelet, melyet ellenőrzés után küldhettek ki a börtönből.[1] A szóban forgó levelet azonban anyanyelvén vetette papírra egy magyar politikai fogoly, és a cenzúra megkerülésével, titokban, rejtélyes módon csempészték ki a börtönből és juttatták el a címzetthez. A titoktartást a levél bizalmas tartalma indokolta; az ugyanis a josefstadti várbörtönt s az ott fogva tartottak (magyar, olasz, lengyel, cseh, román és osztrák származású, különböző jogcímeken elítéltek) életét mutatta be, mellékletében a foglyok aktuális névjegyzékével. Szöveghű (a helyesírást modernizáló) forrásközleményem e levelet és mellékletét adja közre, írójának életrajzát, a keletkezési körülményeket s a dokumentumok jelentőségét és forrásértékét felvázoló bevezetővel, valamint pontosító, magyarázó jegyzetekkel ellátva.

A Josefstadtból 1857 májusában szabadult Skublics István honvéd százados és szabadkai vészbíró[2] életútjának kutatása során bukkantam rá az aradi „A. D. Xenopol" Megyei Könyvtár (Biblioteca Judeţeană „Alexandru D. Xenopol" Arad) honlapján a *Náray Imre Arad sz[abad] k[irályi] város volt országgyűlési képviselőjének a jós[e]fstadti fogságból írt levele* címmel ellátott, digitalizált magyar nyelvű kéziratra,[3] valamint a róla szóló, *Egy titkos levélről* című, román nyelven közzétett írásra, Tokács-Máthé Mónika aradi könyvtáros munkájára.[4] A 16 oldalas, 24 × 29 cm méretű levélen, illetve az annak aranyozott – fenti címet viselő – vörös bőr kötéstábláján belül

* A kutatáshoz nyújtott segítségéért, valamint a kézirat szakmai átnézéséért és pontosításáért Hermann Róbert barátomnak, míg Náray Imre hadbírósági perének másolatáért Kemény Krisztiánnak, illetve a Hadtörténelmi Levéltárnak tartozom köszönettel! Az átírt forrásszöveg számítógépes rögzítését és összeolvasását levéltári munkatársamnak, Marton Mártának, kéziratom átolvasását és helyesírási, stiláris javítását pedig levéltáros kollégáimnak, Foki Ibolyának és Kulcsár Bálintnak köszönöm! Köszönet illeti Kedves Gyula lektort is a Náray leveléhez fűzött jegyzetek pontosítására és a várfoglyok adatainak kiigazítására vonatkozó javaslataiért.

1 Rómer Flóris josefstadti rabsága kapcsán a politikai foglyok általános levelezési szabályairól lásd *Kumlik* 1907. 58–59. o. Rómernek a testvéréhez Josefstadtból 1852. július 15. és 1852. december 6. között írt német nyelvű leveleit közli: *Kőhegyi – Rákóczi* 1969. 152–160. o.

2 *Molnár* 2022a. 36–55. o. és *Uő* 2022b. 129–148. o.

3 *Náray* [é. n.]

4 *Tokács-Máthé* [é. n.]

elhelyezett, 12 oldal terjedelmű, 11 × 18 cm méretű (kis füzetként külön egybefűzött) fogolynévsoron nem szerepel sem a levélíró, sem a címzett neve, csupán annyi derül ki belőlük, hogy a kéziratok annak idején „Dr. Mülek Lajos úr adománya”-ként kerültek „Arad sz[abad] k[irályi] város Közművelődési Intézete” birtokába.[5]

Dr. Mülek Lajos aradi ügyvéd 1893-tól 1901-ig a Negyvennyolcas Függetlenségi Párt, illetve a Függetlenségi és 48-as Párt Csanád, majd Csongrád megyei országgyűlési képviselője volt, 1906-tól 1919-ig pedig közjegyzőként tevékenykedett Aradon.[6] Az 1880-as évektől a helyi értelmiségiek által alapított aradi Kölcsey Egyesület egyik vezéregyéniségének számított, és jelentős szerepet játszott az 1848/1849-es Ereklyemúzeum megalapításában, valamint az annak helyet adó aradi Közművelődési vagy Kultúrpalota (a Közművelődési Intézet) létrejöttében.[7] Mivel a Közművelődési Intézet, illetve annak könyvtára 1913-tól működött Aradon (a Kultúrpalota ünnepélyes megnyitójára 1913. október 25–26-án került sor), elképzelhető, hogy akkoriban történt az adományozás is.[8]

A josefstadti levél írója, Náray Imre 1818. május 11-én született Pécsett, nemesi családban, Náray Imre és Járányi Antónia gyermekeként.[9] Alsó- és középfokú iskoláit szülővárosában végezte, 1836-tól 1838-ig a pécsi jogakadémia hallgatója volt.[10] 1840 körül ügyvédi vizsgát tett, majd 1841-ben rokonát, Náray Antal ügyvédet követve Arad szabad királyi városban telepedett le, ugyancsak ügyvédként. 1842-ben váltójegyző, 1844-ben pedig Arad vármegye tiszteletbeli alügyésze lett.[11] Politikai elkötelezettségét, illetve meggyőződését jelzi, hogy 1847 augusztusában a pesti Ellenzéki Kör tagjává választották.[12] 1848 őszén megyei első alügyészként tevékenykedett, emellett pedig a helyi nemzetőrség főhadnagya volt.[13] 1848. november 14-étől december 23-áig rendszere-

---

5 Az adományozó neve a bekötött levél első borítóján, az aradi Közművelődési Intézet neve pedig a levélen több helyütt elhelyezett egykori tulajdonbélyegzőn szerepel.

6 Dr. Mülek Lajos életrajzáról és tisztségeiről lásd *Lakatos* 1881. III. k. 70. o.; *Szinnyei* 1891–1914. IX. k. 439–440. hasáb; *Balladás – Pap – Pál* 2020. 159., 161. o.; *Rokolya – Bartók* 2016. 95., 131. o. Kossuth Lajos Mülek Lajosnak Turinból, 1889. december 9-én a magyar állampolgársága ügyében írt levelét közli: *Kossuth* 1904. X. k. 313–321. o. (Vö. *Zakar* 2011. 187. o.)

7 *Zakar* 2011. 171., 174., 187., 190., 192–194., 200., 220. o.

8 Az aradi Kultúrpalotáról, illetve Közművelődési Intézetről lásd *Muzeumi és Könyvtári Értesítő,* 8. (1914) 2–3. füz. 114–115. o.; *Muzeumi és Könyvtári Értesítő,* 9. (1915) 1–2. füz. 41–43. o.; *Zakar* 2011. 202–227. o.

9 Pécs-belvárosi római katolikus plébánia keresztelési anyakönyve, 1818. https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YSY6-S95?i=163&cc=1743180&cat=427376. (A letöltés időpontja: 2022. szeptember 20.); vö. *Lakatos* 1881. III. k. 71. o.; *Márki* 1885. II. k. 698. o.; *Szinnyei* 1891–1914. IX. k. 817. hasáb. (Szinyei József kissé pontatlanul 1818. május 18-át adja meg születése napjaként.)

10 *Szinnyei* 1891–1914. IX. k. 817. hasáb és *Kopcsányi* 1897. 97–98. o.

11 HL Nagyváradi kat. tvsz. ir. 1852/35–38. Vortrag.; *Szinnyei* 1891–1914. IX. k. 817. hasáb; *Márki* 1885. II. k. 698. o.

12 MNL OL R 151. Az Ellenzéki Kör jegyzőkönyve. Választmányi ülés, 1847. augusztus 27. 2. sz.; Uo: Az Ellenzéki Kör pénztári számadása 1847-ik év april 1-től 1848-ik évi martius 21-ig. Pesten, 1848. [Nyomtatvány.] 17. o.

13 *Lakatos* 1881. III. k. 71. o. és *Kedves* 2013. II. k. 70. o. (Náray Imre nemzetőr főhadnagy portréja.), 197. o. (Náray Imre alügyész jelentése Arad megye közönségéhez.); vö. *Szinnyei* 1891–1914. IX. k. 817. hasáb.

sen – összesen kilenc hírlapi cikkben – tudósította az egyik országos napilap, a *Kossuth Hirlapja* olvasóit az Arad környéki hadieseményekről.[14]

Amikor a polgárháborús kihágások megfékezésére Aradon is felállították a vésztörvényszéket, Náray Imre ügyvédet az aradi rögtönítélő bíróság közvádlójává nevezte ki 1849. május 18-án Vukovics Sebő igazságügyi miniszter.[15] A csupán néhány hétig, 1849. június 15-éig működő aradi vészbíróság összesen 14 ítéletet hozott; egyszer felmentette a vádlottat, 12 esetben a rendes büntetőbírósághoz tette át az ügyet, és mindössze egyetlen alkalommal ítélte halálra a vádlottat, akit azután ki is végeztek.[16] Náray közvádlói indítványára a Torontál megyei Rácszentpéterről származó Szubotits János arcképfestőt június 13-án ítélték lőpor és golyó általi halálra, amit aznap végre is hajtottak.[17]

A szabadságharc leverését követő megtorlás idején a fenti halálos ítélet meghozatala szolgált jogalapul az aradi vésztörvényszék négy volt tagja, Bíró Imre elnök, Nagy Sándor és Balázs Albert közbírák, valamint Náray Imre közvádló elleni hadbírósági eljáráshoz. A császári hatóságok 1851 novemberében vették őket vizsgálati őrizetbe, majd a nagyváradi cs. kir. haditörvényszék 1852. május 1-jén mind a négyüket felségárulás bűnében marasztalta el, és egyhangúlag kötél általi halálra, valamint vagyonelkobzásra ítélte. Ezt az uralkodó 1852. július 15-én kegyelemből két-kétévi, vas nélkül letöltendő várfogságra mérsékelte, melynek idejébe beszámították a vizsgálati fogságuk időszakát is. Börtönbüntetésük a kihirdetés napján, 1852. augusztus 9-én vette kezdetét.[18]

1. kép: Náray Imre fogságban készített portréja, 1852. (Csillagi Lajos ceruzarajza, Aradi Ereklyemúzeum, Grafikák, 1002. sz.)

[14] *Kossuth Hirlapja,* 1848. november 11. (115. sz.) 509–510. o., november 15. (118. sz.) 520. o., november 17. (120. sz.) 528. o., november 24. (126. sz.) 552–553. o., december 7. (137. sz.) 597–598. o., december 10. (140. sz.) 610–611. o., december 19. (147. sz.) 638. o., december 22. (150. sz.) 651. o., december 29. (155. sz.) 673. o.; HL Nagyváradi kat. tvsz. ir. 1852/35–38. Vortrag. – Szinnyei életrajzi adatai – valószínűleg Lakatos idézett műve nyomán – itt is pontatlanok, mert nincs nyoma annak, hogy Náray 1849-ben lett volna a lap levelezője. *Szinnyei* 1891–1914. IX. k. 817. hasáb; vö. *Lakatos* 1881. III. k. 71. o.

[15] *Közlöny,* 1849. május 19. (109. sz.) 405. o.; vö. *Lakatos* 1881. III. k. 71. o.; *Hegyesi* 1885. 88. o.; *Márki* 1885. II. k. 585., 698. o.; *Szinnyei* 1891–1914. IX. k. 817. hasáb; *Hegyesi* 2000. 11. o.

[16] HL Nagyváradi kat. tvsz. ir. 1852/35–38. Urtheil.; vö. *Pesti Napló,* 1852. augusztus 26. (739. sz.) [3. o.] Haditörvényszéki ítélet Náray Imre és társai ügyében, Nagyvárad, 1852. augusztus 9.; *Sarlós* 1959. 171. o.

[17] HL Nagyváradi kat. tvsz. ir. 1852/35–38. Urtheil.; vö. *Pesti Napló,* 1852. augusztus 26. (739. sz.) [3. o.]

[18] HL Nagyváradi kat. tvsz. ir. 1852/35–38. Tagebuch, Urtheil.; vö. *Pesti Napló,* 1852. augusztus 26. (739. sz.) [3. o.] és *Márki* 1885. II. k. 615. o.

Náray – elítélttársaival együtt – 1853 novemberéig a csehországi Josefstadt várbörtönében raboskodott politikai fogolyként,[19] és ott írta a most közlésre kerülő levelét. Kiszabadulása után, Aradra visszatérve 1858-ig rendőri felügyelet alatt állt, és megfosztották ügyvédi praxisától.[20] Mivel már fogsága idején orvosi szakkönyveket olvasott és homeopátiás gyógyítással foglalkozott, Aradon is ebből próbált megélni az 1850-es években. Egyik nekrológja szerint „olvasottságát a szegény nép javára használta, akiket ingyen gyógyított és gyámolított betegségükben".[21] 1857-ben egy szakkönyvet fordított le német nyelvről és adott ki *Hasonszenvi (homoeopath.) állatorvos* címmel a háziállatok gyógyításáról, mellyel az állattartó falusi gazdáknak próbált segíteni.[22] Időközben, 1856 júliusában mentesítették a vagyonelkobzás mellékbüntetés alól,[23] tanult szakmájához pedig másfél évvel később térhetett vissza. 1858 januárjának elején tették közzé a hirdetményt, mely szerint „az ügyvédség ideiglenes gyakorlására a nagyváradi orsz[ágos] főtörvényszéki területen ifjabb Náray Imre kineveztetett".[24] 1858 májusában már biztosan gyakorolta eredeti hivatását, mert aradi ügyvédként egy adóssági perben a beidézett alperes mellé őt rendelték ki képviselőül.[25] Újra megnyitva ügyvédi irodáját, főként nevesebb családok ügyeit intézte; ő volt például gróf Gyulai Ferenc császári-királyi táborszernagy Arad megyei uradalmainak ügyvédje.[26] 1866-ban megházasodott, feleségül véve Simon Annát, az előző évben fiatalon elhunyt Mülek Ferenc aradi ügyvéd – 1848–1849-ben és 1861-ben Arad megye egyik országgyűlési képviselője – özvegyét, de nem született gyermekük.[27]

Náray Imre szakmai és közéleti tevékenysége az 1867-es kiegyezést követően teljesedett ki. Miközben köz- és váltóügyvédként, valamint királyi váltójegyzőként dolgozott, 1875 januárjától ő töltötte be az aradi ügyvédi kamara elnöki tisztségét. Főlövészmesterként elnökölt az aradi polgári lövészegyletben, és tagja volt Arad szabad királyi város törvényhatóságának is. Mint Arad köztiszteletben álló, megbecsült, népszerű pol-

[19] Náray Imrét a josefstadti politikai foglyok között említi: *Földy Géza:* Olmütz és Josefstadt. Egy fogoly (Földy János) naplója nyomán. *Pesti Napló,* 1868. október 22. (19. sz.) [3. o.]; *Hajdu Lajos:* Börtönkrónika. Első közlemény. *Hazánk s a Külföld,* 1870. március 3. (9. sz.) 142. o.; Josefstadt tömlöczében. (Josefstadti foglyok névsora, 1852. szeptember 10. – 1856. június 8.) *Kolozsvár,* 1888. december 24. (298. sz.) Melléklet: A „Kolozsvár" karácsonyfája. 1888. [4. o.]; Josefstadti foglyok [névsora]. *Egyetértés,* 1900. március 29. (87. sz.) [1–2. o.] – Náray fogságáról lásd még *Lakatos* 1881. III. k. 71. o.; *Márki* 1885. II. k. 698. o.; *Szinnyei* 1891–1914. IX. k. 817. hasáb.

[20] *Lakatos* 1881. III. k. 72. o. és *Szinnyei* 1891–1914. IX. k. 817. hasáb.

[21] *Pesti Hirlap,* 1882. szeptember 19. (258. sz.) 3. o.; vö. *Pécsi Figyelő,* 1882. szeptember 23. (38. sz.) [2. o.]

[22] *Politikai Ujdonságok,* 1856. augusztus 6. (32. sz.) 280. o. (Náray Imre előfizetési hirdetése a „Hasonszenvi állatorvos"-ra); *Magyar Könyvészet,* 1857. február 1. (2. sz.) 10. o.; vö. *Lakatos* 1881. III. k. 72. o. és *Szinnyei* 1891–1914. IX. k. 817–818. hasáb.

[23] *Budapesti Hirlap,* 1856. július 16. (164. sz.) [1. o.]; vö. *Politikai Ujdonságok,* 1856. július 23. (30. sz.) 257. o.

[24] *Budapesti Hirlap,* 1858. január 6. (4. sz.) [1. o.] és *Pesti Napló,* 1858. január 8. (2391. sz.) [2. o.]

[25] *Budapesti Hirlap,* 1858. május 15. (110. sz.) Melléklet [2. o.] (Idézés.)

[26] *Fővárosi Lapok,* 1882. szeptember 20. (215. sz.) 1339. o.

[27] Náray házasságáról: *Márki* 1885. II. k. 698. o.; Mülek Ferencről: *Pálmány* 2002. 586–587. o.; *Toth* 1973. II. k. 289. o.; *Balladás – Pap – Pál* 2020. 96. o.

gára, ő szervezte meg 1880 körül a Függetlenségi Párt helyi körét, melynek elnökeként 1881. június 25-én az Arad-Óarad városi kerület országgyűlési képviselőjévé választották – mindössze 16 szavazatnyi többséggel – a várost mindaddig a Szabadelvű Párt színeiben képviselő befolyásos jogász és üzletember, Chorin Ferenc ellenében. Az országgyűlési Függetlenségi Párt alelnökeként többször elnökölt a párt képviselőinek parlamenti értekezletein.[28]

Az országgyűlésen ismerte meg Náray Imrét pártjának egyik prominense, a neves ügyvéd, író, publicista és képviselő, Eötvös Károly. Náray halálakor Eötvös így emlékezett az aradi képviselő rendkívül rokonszenves személyiségére:

> „Megjelenésében nem volt semmi feltűnő. Középmagas termete, nyugodt arca, ajkai körül az emberszeretet mosolygó vonásai; kék szemei sajátos fényűek, mintha kissé lázban égnének, de szelídek; öltözete változatlanul örökké fekete és gondos. Hangja csendes, beszéde lassú s kissé akadozó, észrevételei szerények, csaknem mindennapiak, de mindig a társalgás tárgyaira vonatkozók. Az egész ember szerény, igénytelen kisvárosi polgár benyomását gyakorlá rám az első pillanatban. És mégis rögtön feltűnt két dolog. Az egyik az, hogy önmagáról nem beszélt soha. S a másik az, hogy akár közdolgok felett tanácskoztunk, akár magánviszonyokról társalogtunk, teljes figyelemmel hallgatá mások beszédét, s mások beszédébe bele nem vágott soha. […] Csak a magas és valódi míveltség, csak bölcs és hosszú élettapasztalat, vagy csak gyöngéd, emberszerető lélek képes erre. Nárayban megvolt mind a három: míveltség, bölcsesség s gyöngéd lélek. […] Az ő szerénysége, komolysága, az ügy iránti zajtalan lelkesedése, modorának finomsága, zajos tanácskozásainkat kibékítő, elcsitító szelídsége, műveltségének jótékony, üdítő befolyása nagy erőt képviselt."[29]

Képviselőtársai alig egy szűk esztendeig élvezhették Náray Imre Eötvös által leírt, kellemes társaságát, mert életének 65. évében, az 1882. szeptember 17-éről 18-ára virradó éjszakán, a szőlőbirtokán váratlanul elhunyt.[30] Halála Aradon mély részvétet keltett. Egyik nekrológja szerint „a város legnépszerűbb férfia volt, kit kátói [értsd: római] jelleme és ritka képzettsége miatt egyaránt tiszteltek barátai és politikai ellenfelei is."[31]

---

[28] Náray 1867 utáni tisztségeiről és pályafutásáról lásd *Lakatos* 1881. III. k. 72., 204., 214. o. és *Concha* 1881. 181. o. (Az aradi ügyvédi kamara tagjai.); OSZK Gyászjelentések. Náray Imre gyászjelentései, Arad, 1882. szeptember 18.; Náray Imre (nekrológ). *Pesti Hirlap,* 1882. szeptember 19. (258. sz.) 3. o. (vö. *Pécsi Figyelő,* 1882. szeptember 23. 38. sz. [2. o.]); *Fővárosi Lapok,* 1882. szeptember 20. (215. sz.) 1339. o.; Híradás Náray arcképének leleplezéséről. *Pesti Hirlap,* 1883. november 8. (308. sz.) 11. o.; *Márki* 1885. II. k. 698. o.; *Eötvös* 1901. 255–262. o.; *Szinnyei* 1891–1914. IX. k. 817. hasáb; *Toth* 1973. II. k. 291. o.; *Balladás – Pap – Pál* 2020. 98. o. Képviselővé választásáról: *Ellenőr,* 1881. június 26. (317. sz.) [3. o.]; *Politikai Ujdonságok,* 1881. június 29. (26. sz.) 360. o. Országgyűlési pártjának alelnökségéről: *A Hon. Reggeli kiadás,* 1881. november 28. (327. sz.) [1. o.]; *Ellenőr,* 1881. november 30. (602. sz.) [4. o.]

[29] *Eötvös* 1901. 256–259. o.

[30] Náray Imre gyászjelentései. Arad, 1882. szeptember 18. OSZK TPK, Gyászjelentések. Halálát Szinnyei ugyancsak pontatlanul adja meg, 1882. szeptember 12-ére teszi. *Szinnyei* 1891–1914. IX. k. 817. hasáb.

[31] *Fővárosi Lapok,* 1882. szeptember 20. (215. sz.) 1339. o.

S hogy ki lehetett Náray Imre josefstadti levelének címzettje? Az adományozó, dr. Mülek Lajos aradi ügyvéd a mostohafia volt Náraynak, mert Náray 1866-ban – mint már említettem – dr. Mülek Lajos fiatalon elhunyt apjának, Mülek Ferencnek az özvegyét, Simon Annát (az adományozó édesanyját) vette feleségül.[32] Abból kiindulva, hogy a josefstadti levél dr. Mülek Lajos családjának tulajdonában volt, annak címzettje valószínűleg Mülek Ferenc aradi ügyvéd, 1848-as (és 1861-es) országgyűlési képviselő lehetett, annál is inkább, mert a végén olvasható utalás („Simonnal közölje e levelet") minden bizonnyal Mülek Ferenc sógorára (Simon Anna testvérére), Simon Gábor aradi ügyvédre vonatkozik.[33] Náray Imre bizalmas, baráti viszonyban állhatott a címzettel és annak családjával, s feltehetőleg legális úton is írhatott nekik levelet a várbörtönből. Valószínűleg ez is közrejátszott abban, hogy Mülek Ferenc korai halála után felkarolta, illetve feleségül vette annak özvegyét.

Az 1852-ben Náray Imrére kiszabott várfogság a szabadságharc leverését követő megtorlás idején a legáltalánosabb büntetésnek számított mind a volt honvédtisztek, mind a polgári politikai elítéltek között, míg a súlyosabb, kíméletlenebb sáncfogság kiszabására ritkábban került sor. Az elítéltek a hazai börtönök (a pesti Újépület, vagy Arad, Komárom és Munkács vára) mellett kisebb részben Ausztriában (Bécsben, Kufsteinben), nagyobb részben pedig csehországi várbörtönökben töltötték le büntetésüket. Utóbbiak közé tartozott Königgrätz, Olmütz, Spielberg és Theresienstadt mellett Josefstadt erődjének börtöne is.[34]

A Csehország északkeleti részén, Königgrätz közelében, az Elba folyó völgyében, annak bal partján fekvő Josefstadt erődvárost – mely napjainkban Josefov néven Jaroměř város része – II. József császár építtette a Habsburg Monarchia északi határának védelmére, a poroszok által meghódított Szilézia és Glatz grófság felől várható ellenséges betörés elhárítására (a porosz kézre került sziléziai erődök pótlására). A stratégiai jelentőségű erődítmény alapkövét 1780 októberében tették le, és a kész létesítményt hét évvel később, 1787-ben adták át rendeltetésének. Az Elba, a Mettau és az Aupa összefolyásánál, Jaroměř-zsel átellenben, Pless falunál felépített erődvárost 1791-ben szabad királyi városi rangra emelték, 1793-ban pedig az elhunyt uralkodóról Josefstadtnak nevezték el. A folyók mesterséges csatornáira és mocsarára támaszkodó, hatalmas sánc- és kazamatarendszerrel védett, a maga korában Európa egyik legkorszerűbb erődjének számító Josefstadt valójában sohasem töltötte be rendeltetése szerinti védelmi szerepét. Mivel nem érte ellenséges ostrom vagy támadás, a 19. század első felében – mellőzve eredeti, határvédelmi feladatát – egyre inkább csak hadianyagraktárként, kaszárnya-

[32] Özvegy Náray Imréné, Simon Anna gyászjelentése. Arad, 1889. január 1. OSZK TPK, Gyászjelentések.; *Márki* 1885. II. k. 698. o.; *Pálmány* 2002. 586. o.

[33] Simon Gáborról lásd *Márki* 1885. II. k. 707. o.

[34] A megtorlásokról, illetve börtönbüntetésekről lásd összefoglalóan: *Hermann* 2000. 114–116. o. A vár- és sáncfogságról: *Uő* 1999. 90–92. o.

ként és katonai börtönként működött.[35] Utóbbi funkciója miatt került ide 1849 után – az olasz, cseh, lengyel és osztrák hazafiak, valamint a köztörvényes bűncselekményekért elítélt cs. kir. katonatisztek mellett – a magyar elítéltek, zömében polgári politikai foglyok egy része is.[36]

A josefstadti várbörtönt és a magyar elítéltek ottani, 1850-es évekbeli életét lényegében csak a kiegyezést követően, elsősorban a politikai foglyok visszaemlékezéseiből ismerhette meg a kortárs nyilvánosság, majd később az utókor. A börtönben (az őrök lepénzelésével vagy kijátszásával) feltehetőleg többen is vezettek titkos magánnaplót – ami persze elvileg tilos volt, és ha észrevették, el is kobozták –, ám ezeket a legritkább esetben sikerült megőrizni és kijuttatni a fogságból. Szinnyei József tudni vélte, hogy Komáromy György volt bihari országgyűlési követ és 1848/1849-es honvéd százados josefstadti fogsága alatt írt naplója a 19. század végén a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában volt (josefstadti fogolytársai, Oroszhegyi Józsa orvos, 1849-ben szabadcsapatvezér, gerilla őrnagy és Remellay Gusztáv törzshadbíró őrnagy naplójegyzeteivel együtt),[37] állítása azonban téves, félreértésen alapul. 1895 februárjában arról jelent meg hír a korabeli lapokban, hogy a Nemzeti Múzeum levéltára történelmi jelentőségű füzetekkel gyarapodott: egy josefstadti antikváriustól vásárolták meg azokat a füzeteket, melyek a Josefstadtban elzárt magyar politikai foglyok kiadásairól vezetett pénzügyi számadásokat tartalmazták. (A sajtóhírek 77 fogolyról és 91 darab számadásfüzetről szóltak, míg a *Magyar Könyvszemle* cikkében 79 fogoly és 125 darab számadásfüzet szerepelt.) E híradások említették együtt – az egykori josefstadti foglyok között – Komáromy, Oroszhegyi és Remellay nevét.[38] Valójában tehát nem a foglyok személyes naplói, hanem a kiadásaikról a börtönszemélyzet által vezetett számadáskönyvek kerültek a Nemzeti Múzeum levéltárába (onnan pedig az Országos Levéltárba, ahol jelenleg is találhatók).[39]

Josefstadt zárt világába először Kempelen Győző hírlapíró, szerkesztő (volt honvéd főhadnagy) *7 hét Josefstadtban* című, az ideiglenesen helyreállított alkotmányosság

[35] Josefstadt létrejöttéről és stratégiai jelentőségéről lásd *Peters* 1902. 289–312. o. és *Uhliř* 1993. 29. o. Az erőd építéséről és használatáról: Festungstadt Josefov (Josefstadt). Geschichte der Gemeinde - Oficiální stránky města Jaroměř (jaromer-josefov.cz) (A letöltés időpontja: 2022. szeptember 20.) és Kaiserliche Festung Josefstadt-Josefov. http://www.cztip.eu/kaiserliche-festung-josefstadt-josefov/. (A letöltés időpontja: 2022. szeptember 20.)

[36] Josefstadt magyar foglyairól lásd összefoglalóan: *Vajna* 1906. I. k. 5. rész. 652–653. o.; Hadifogoly magyarok I. k. 31–32. o.; *Juhász* 1982. 163–173. o.

[37] *Szinnyei* 1891–1914. VI. k. 816–817. hasáb. Komáromyról: *Bona* 2008–2009. I. k. 569. o.; *Pálmány* 2011. I. k. 857. o. (Utóbbiban Comáromy György néven.) Oroszhegyi és Remellay rövid életrajza: *Bona* 2015. II. k. 452., 494. o. (Szinnyein kívül egyikük sem említi, hogy a fogságban naplót vezettek és azok a Nemzeti Múzeumba kerültek volna.)

[38] Jósefstadti számadások. *Budapesti Hirlap,* 1895. február 12. (42. sz.) 8. o.; Emlék a szabadságharczból. *Pesti Napló,* 1895. február 12. (42. sz.) 6. o.; Évnegyedes jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának állapotáról 1895. január 1-től márczius 31-ig. *Magyar Könyvszemle,* 1895. 1–4. sz. 168. o.

[39] MNL OL R 77.

időszakában, 1861-ben Szegeden megjelent „börtönnaplója”[40] engedett némi betekintést a kortársak számára; ez a mű azonban több szempontból sem az 1850-es évekbeli általános josefstadti börtönviszonyokat ábrázolta. Kempelen 1859-ben alapított *Szegedi Hiradó* című lapjával az alkotmányos eszméket terjesztette, ezért fogták el 1860. szeptember 7-én, majd eljárás és ítélet nélkül a josefstadti várbörtönbe vitték.[41] Ő valójában tehát nem politikai fogoly, sokkal inkább internált volt Josefstadtban, ezért jóval nagyobb szabadsággal illetve mozgástérrel rendelkezett, mint az elítéltek. Így például legálisan vezethetett naplót,[42] és alig hétheti fogság után, október 22-én történt szabadulását követően josefstadti naplójegyzetei alapján írta meg említett könyvét.

Földy (Neupauer) János ügyvéd, bihari táblabíró, a nagyváradi királyi jogakadémia tanára 1849-ben a nagyváradi vésztörvényszék bírója volt, és ezért 1849. november 8-án kötél általi halálra, majd kegyelemből 15 évi, vasban letöltendő várfogságra ítélték. Előbb Olmützben, azután pedig 1852 júniusától 1856 áprilisáig Josefstadtban raboskodott;[43] mindkét börtönben készített naplófeljegyzéseket. Így írt ezek sorsáról 1849. évi, utólag rekonstruált naplójában: „Naplóm legnagyobb része a lángok martalékává lett, éspedig nem esetlegesen, hanem enmagam voltam meggyilkolójuk, mert nem lévén sem Olmützben, sem Józsefstadban [sic!] szabad tartanunk írószereket, kénytelen voltam a folytonos zaklatások miatt a szorgalommal vezetett naplómat megégetni; e csekély, későbben összeszerkesztett foszlányokat sikerült a fogházból kiküldenem.”[44]

Földy János Josefstadtban vezetett naplói közül eredeti példányban valószínűleg csak az 1854. novemberi–decemberi feljegyzései maradtak fenn, míg az 1855. január 1-jétől 1855. június 29-éig terjedő naplóját utólag írhatta át, mivel annak elejére későbbinek tűnő szövegrész került.[45] Az ezeket megelőző és követő időszakok elégetett naplóinak tartalmát Földy csak jóval később, a *Visszapillantás a múltba* című visszaemlékezésében, valamint egy ahhoz hasonló töredékes kéziratában[46] igyekezett rekonstruálni. Földy János kéziratos naplótöredékeiből először a fia, Földy Géza hírlapíró[47] közölt részleteket, illetve kivonatokat, a *Pesti Napló* esti kiadásának 1868. október 15. és no-

[40] *Kempelen* 1861. 1–222. o. Benne Josefstadtról: 50–216. o.

[41] Kempelen rövid életrajzai: *Szinnyei* 1891–1914. V. k. 1461–1463. hasáb és *Bona* 1998–1999. II. k. 200–201. o.

[42] *Kempelen* 1861. 65. o.

[43] Földy János életrajzai: *Szinnyei* 1891–1914. III. k. 683–684. hasáb és *Barsi* 1988. 299–300. o.

[44] MTA KIK Kt. 685–686/1. Földy János naplója, 1849. augusztus 13. – 1850. január 10. 30 fol. (Az idézet a 3. oldalról való.) A Kézirattár nyilvántartása szerint az 1849. évi napló kézirata 1875 után készült.

[45] MTA KIK Kt. 685–686/3. *Földy János:* 1854. évi naplóm november és december hónapokról. 52 fol.; uo. 685–686/4. *Földy János:* Napló 1855. január 1. – június 29. 104 fol. Földy 1854. évi naplójára hivatkozik: *Zakar* 2020. 942., 944. o. A naplók eredetiségéről szóló meglátás Zakar Péter szíves közlése. (A Kézirattár nyilvántartása az utóbbi napló keletkezési idejét 1855-re teszi.)

[46] MTA KIK Kt. 685–686/2. *Földy János:* Visszapillantás a múltba. 79 fol. (Részleteket tesz közzé belőle: *Tóth* 1978. II. k. 207–216. o. Hivatkozik rá: *Zakar* 2020. 939. o.); MTA KIK Kt. 685–686/5. Földy János: „Visszapillantás” című munkához hasonlatos töredék. 7 fol. (A Kézirattár nyilvántartása szerint mindkét kézirat 1875 után keletkezett.)

[47] Földy Gézáról lásd *Szinnyei* 1891–1914. III. k. 679. hasáb.

vember 6. közötti számaiban megjelent, 12 részes cikksorozatában.[48] Az *Olmütz és Josefstadt. Egy fogoly naplója nyomán* című cikksorozat szerzője elhallgatta a naplóíró nevét, azt azonban elárulta, hogy az illető nem engedte eredeti formájában közzétenni a naplót, mert „közönség elé nem hozható magánügyekkel levén vegyítve, szakadozott képet nyújthatna csak. Jobbnak látszott tehát az anyag más alakban való feldolgozása."[49]

Földy Géza cikksorozata már teljesen feledésbe merült – és maga a hírlapíró sem volt már életben –, amikor az 1920-as években Földy János özvegye (jóval fiatalabb második felesége), Lépessy Ilona egy színházi emberből lett írónak, Balassa Imrének adta át férje visszaemlékezéseit és naplótöredékeit. Balassa néhány hét elteltével visszaadta a kéziratokat, de az özvegy egy esztendő múltán végleg rátestálta azokat. Az író 12 évvel később vette újra kezébe, és egészen sajátságos módon rendezte sajtó alá Földy János hagyatékát. A visszaemlékezésekből és naplótöredékekből – más források, emlékiratok felhasználásával – egy folyamatos, tartalmilag hitelességre törekvő, ám szövegét tekintve fiktív naplót alkotott, melyben jelentős mértékben átírta a szerző mondatait, illetve az eredetivel egyező stílusban igyekezett kiegészíteni azokat. A *Világostól Josephstadtig 1849–1856* című kötet, melyet Balassa Imre 1939-ben adott közre „Földy János naplótöredékeiből", formailag napló ugyan, ám valójában Földy visszaemlékezéseinek és naplórészleteinek szabadon átfogalmazott, „regényesített" kompilációja. (Az utókor szerencséjére az eredeti kéziratok sem vesztek el, mert Balassa a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára kézirattárának ajándékozta őket.)[50]

A josefstadti politikai foglyok életét hasonló részletességgel mutatta be Deák Farkas jogász, író és történetíró *Fogságom története* című, Pesten, 1869-ben kiadott visszaemlékezése.[51] Deák Farkas alig húszévesen, a marosvásárhelyi kollégium növendékeként sodródott bele egy összeesküvésbe, amiért ötévi várfogságra ítélték. Büntetését Nagyszebenben kezdte, majd 1854 májusától Josefstadtban folytatta, ahonnan 1857. május 13-án kegyelem útján szabadult. Fogságáról írt, sodró erejű munkája az 1849 utáni memoárirodalom egyik leghitelesebb, legbecsesebb darabja.[52]

Josefstadti fogolytársa, Hajdu Lajos református lelkész-tanító, akit 1849. november 27-én kötél általi halálra, majd kegyelemből húszévi, vasban letöltendő várfogságra ítéltek, és előbb Olmützben, 1852 májusától 1856 áprilisáig pedig Josefstadtban

---

48 *Pesti Napló. Esti kiadás,* 1868. október 15. (13. sz.) [2. o.], október 16. (14. sz.) [2–3. o.], október 21. (18. sz.) [2–3. o.], október 22. (19. sz.) [2–3. o.], október 23. (20. sz.) [2–3. o.], október 28. (24. sz.) [2–3. o.], október 29. (25. sz.) [2–3. o.], október 30. (26. sz.) [2–3. o.], október 31. (27. sz.) [2–3. o.], november 4. (30. sz.) [2–3. o.], november 5. (31. sz.) [2. o.], november 6. (32. sz.) [2–3. o.] (Az október 21-ei számtól kezdődően végig Josefstadtról szól.)

49 *Pesti Napló. Esti kiadás,* 1868. október 15. (13. sz.) [2. o.]

50 *Balassa* 1939. 5–12. o. (A könyv születésének regénye.) Ennek részleteit közli: *Pintér* 1956. 259–272. o. Balassa sajátos „forrásközlési" módszeréről lásd *Tóth* 1978. II. k. 427. o. és *Hermann* 2008. 548. o.; vö. *Hermann* 2009. 8. o.

51 *Deák* 1869. 1–189. o. Benne josefstadti fogságáról: 84–186. o.

52 Deák Farkas életrajza: *Szinnyei* 1891–1914. II. k. 667–671. hasáb. Művének méltatása és újabb kiadása: *Tóth* 1985. II. k. 7–115. o.

raboskodott,[53] 1869–1870-ben hírlapi cikkekben tette közzé börtönemlékeit és egykori társainak utólag rekonstruált névjegyzékeit. A *Vasárnapi Ujság*ban napvilágot látott *Börtön-krónika* című cikkében rövid bevezetővel közölte az 1850 januárjától 1852 májusáig Olmützben raboskodók névsorát.[54] Ugyanez az írása a következő évben (két részben) megjelent a *Hazánk s a Külföld* című lapban is,[55] majd az olmützi cikk folytatásaként – többrészes cikksorozatban – ott publikálta az 1852 és 1856 közötti josefstadti börtönemlékeit és az ottani foglyok névjegyzékét is. A foglyok adatait három csoportban (polgáriak, katonák, idegenek), azokon belül büntetésük éve szerinti tagolásban (emelkedő sorrendben) közölte. A nevükön és büntetésük időtartamán túl igyekezett feltüntetni a foglyok származási vagy lakóhelyét, polgári tisztségét vagy katonai (honvédtiszti) rangját, azt, hogy az illetőnek vasban vagy anélkül kellett letöltenie büntetését, egyes esetekben pedig az illető későbbi sorsát, további életrajzi adatait is.[56] Hajdu közzétett egy felhívást is Josefstadt utolsó foglyaihoz, melyben a raboskodók börtönkönyvtárának kiszabadulásuk utáni sorsáról érdeklődött.[57] E felhívásra válaszul jelentette meg a josefstadti börtönkönyvtárról szóló cikkét Németh László, volt erdélyi, háromszéki kormánybiztos, akit 1849-ben nyolcévi börtönre ítéltek, és előbb Munkácson, azután pedig Josefstadtban raboskodott, s onnan szabadult kegyelem útján 1857-ben.[58]

Ugyancsak Josefstadtból szabadult kegyelemmel 1857 januárjában Lakatos Ottó minorita rendi áldozópap, aradi gimnáziumi tanár, akit 1854 őszén az emigrációs Kossuth-dollárok terjesztése miatt fogtak perbe, majd 1855 szeptemberében 14 év, vasban töltendő várfogságra ítéltek. Lakatos 1856 októberéig Theresienstadtban raboskodott, akkor őt is Josefstadtba szállították át, így ott töltötte fogságának utolsó hónapjait.[59] Meghurcoltatását és börtönélményeit a *Három év egy kompromittált életéből* című művében örökítette meg, mely Aradon 1881-ben, az Arad történetéről – plébánosként és a város minorita rendházának házfőnökeként – írt monográfiájának harmadik kötetében látott napvilágot. Visszaemlékezésében röviden felidézte a josefstadti börtönviszonyokat és onnan való szabadulásának körülményeit is.[60]

Ekkortájt, 1881–1882-ben jelent meg Boross Mihály székesfehérvári író és lapszerkesztő *Élményeim 1848–1861* című memoárja, melynek második kötetében hosszabban foglalkozott josefstadti fogságával is. Boross 1849-ben székesfehérvári ügyvédként lett

---

53 *Szinnyei* 1891–1914. IV. k. 261–263. hasáb. és *Barsi* 1988. 306–307. o. Hajdu részletes életrajza: *Zakar* 2014. 35–48. o.

54 *Vasárnapi Ujság,* 1869. április 25. (17. sz.) 229–231. o.

55 *Hazánk s a Külföld,* 1870. február 24. (8. sz.) 125–127. o., március 3. (9. sz.) 139–141. o.

56 *Hazánk s a Külföld,* 1870. március 3. (9. sz.) 141–142. o., március 10. (10. sz.) 155–158. o., március 17. (11. sz.) 173–174. o.; március 24. (12. sz.) 189–190. o.

57 *Hajdu Lajos:* Adalék Josefstadt börtön-krónikájához. *Hazánk s a Külföld,* 1870. január 20. (3. sz.) 39. o.

58 *Németh László:* A josephstadti börtönkönyvtárról. *Hazánk s a Külföld,* 1870. március 10. (10. sz.) 154–155. o. A cikk legújabb közlése: *Süli* 2017. 119–120. o.

59 *Szinnyei* 1891–1914. VII. k. 651–652. hasáb; Lakatos Ottó. Magyar Katolikus Lexikon. http://lexikon.katolikus.hu/L/Lakatos.html. (A letöltés időpontja: 2022. szeptember 27.)

60 *Lakatos* 1881. III. k. 259–366. o. (Josefstadtról: 347–353. o.)

Fejér vármegye másodalispánja és vésztörvényszéki elnöke, végül Komáromban hadbíró századossá nevezték ki. 1851-ben a kecskeméti református gimnázium tanáraként letartóztatták, és kétesztendei vizsgálati fogság után, 1853-ban négyévi várfogságra ítélték. Börtönbüntetésébe beszámították a vizsgálati fogság idejét, ezért csak két évet kellett letöltenie. 1853 decemberétől 1855. december 22-éig Josefstadtban raboskodott, s ottani, a börtönviszonyokkal és fogolytársaival kapcsolatos emlékeit örökítette meg visszaemlékezése *Két évem Josefstadtban* című fejezetében.[61]

Míg a fenti memoárok szerzői valamennyien várfogságra ítélve töltötték börtönbüntetésüket Josefstadtban, a *Hazánk. Történelmi Közlöny* 1886-os évfolyamában a Noszlopy-féle összeesküvésről megjelent visszaemlékezés írója, Vasváry Ferenc sáncfogoly volt ugyanott. Vasváry, a kecskeméti szabómester és gazdálkodó, aki 1848–1849-ben őrmesterként szolgált a 16. (Károlyi-) huszárezredben, 1852-ben részese lett a Noszlopy Gáspár vezette összeesküvésnek, amiért 1854-ben hatévi sáncfogságra ítélték. Ebből három évet töltött le – az általa csak „Józsefvár”-nak nevezett – Josefstadtban, mielőtt onnan 1857-ben amnesztiával szabadult. Emlékiratában nemcsak a kazamaták celláiban és a sáncmunka közben átélt saját emlékeit, hanem a várfoglyoktól szerzett értesüléseit is lejegyezte, így műve hasznos adalékokkal szolgál a josefstadti várbörtön egészének 1850-es évekbeli életére nézve.[62]

Ami a josefstadti magyar foglyok 1849 és 1857 közötti névjegyzékeit illeti, a Hajdu Lajos által 1870-ben közzétett, említett listán kívül négy másik is megjelent nyomtatásban.[63] Ezek egyike Pünkösti Pál székely huszár őrnagy hagyatékából származik. Pünköstit 1851. január 27-én halálra, majd április 25-én kegyelemből két év várfogságra ítélték, és büntetését Josefstadtban töltötte le.[64] Eredetileg az ő tulajdonában volt az *1852. év september 10-én kezdve Józsefvárosi foglyok névsora 1856-dik évi június 8-dikáig* címet viselő – a honvédtiszteket, a polgári politikai foglyokat és a köztörvényes bűncselekményekért elítélt cs. kir. katonatiszteket egyaránt tartalmazó – névjegyzék, melynek másolatát a *Kolozsvár* című lap tette közzé 1888-as karácsonyi mellékletében. Ez a lista az egyes foglyokról jóval kevesebb adatot tartalmazott, mint Hajdu Lajos névjegyzéke, mert a neveken kívül csak a büntetések időtartamát és a szabadulás évét, módját (elbocsáttatott, megkegyelmeztetett, vagy meghalt) tüntette fel.[65]

---

61 *Boross* 1881–1882. I–II. k. (Josefstadtról: II. k. 317–334. o.); *Szinnyei* 1891–1914. I. k. 1242–1245. hasáb.

62 Vasváry életrajza: *Tóth* 1985. II. k. 121–122. o. Visszaemlékezése: *Vasváry* 1886. 97–116., 188–203., 273–288., 349–362., 435–450. o. (Újabb közlései: *Pintér* 1956. 349–390. o. és *Tóth* 1985. II. k. 123–199. o.) Az emlékirat Josefstadtra vonatkozó része: *Vasváry* 1886. 354–362., 435–447. o.; vö. *Pintér* 1956. 380–390. o. és *Tőth* 1985. II. k. 191–199. o.

63 Ezekről részletesebben ír a kéziratom leadását és lektorálását követően napvilágot látott ötödik fogolynévsor bevezetője: *Kreutzer – Szoleczky* 2023. 501–504. o.

64 *Bona* 2015. II. k. 483–484. o.

65 Josefstadt tömlöczében. *Kolozsvár,* 1888. december 24. (298. sz.) Melléklet. A „Kolozsvár” karácsonyfája 1888. [4. o.]

A josefstadti foglyok harmadik listáját, mely 1900-ban jelent meg az *Egyetértés* hasábjain, az előző évben, nyugalmazott kúriai tanácselnökként elhunyt Osztróvszky József jegyzetei alapján állították össze. Osztróvszky 1848-ban Szeged város I. kerületének országgyűlési képviselője, 1849-ben pedig szegedi kormánybiztos volt. Ez utóbbiért 1850. szeptember 30-án kötél általi halálra, majd 1851. szeptember 13-án kegyelemből hatévi várfogságra ítélték. Büntetését Josefstadtban töltötte le, ahonnan 1855. június 20-án szabadult.[66] Az Osztróvszky-féle névjegyzék a katonáknál csak a honvédtiszti rangot tünteti fel, a polgári egyének esetében (akik között olaszok is vannak) viszont többnyire csupán a nevüket közli, míg az illetők foglalkozását vagy 1848–1849-ben viselt tisztségét csak nagy ritkán tartalmazza.[67]

A Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat évkönyvében, 1902-ben tette közzé Roediger Lajos középiskolai tanár, régész és néprajzkutató azt a fogolynévsort, melyet az 1854-től 1860-ig Josefstadtban raboskodó Pilaszanovics (Pilaszanovits) József készített a rabtársairól. Pilaszanovics 1848-ban Baja város főbírája, 1849. április–júniusban pedig a szabadkai rögtönítélő törvényszék elnöke volt, és az utóbbiért a pesti hadbíróság 1852. május 5-én 10 év várfogságra ítélte. Pilaszanovics összesen 151 nevet felölelő jegyzéke külön csoportosításban tartalmazza a „politikai polgári" és a „politikai katonai" foglyok névsorát (az előbbi 79, míg az utóbbi 72 fő volt), mindegyiküknél megadva, hogy az illetőt hány évre ítélték el, valamint azt is, hogy az adott személynek mi volt a foglalkozása, vagy milyen tisztséget illetve rangot viselt 1848/49-ben.[68] (A Roediger által megjelentetett névsorban – közleményének címével ellentétben – nem az 1849 végén, hanem később, az 1850-es években Josefstadtban raboskodók adatai találhatók.)

Az ötödik ismertté vált josefstadti fogolynévsort Kreutzer Andrea és Szoleczky Emese történész-muzeológusok publikálták 2023-ban, a Hermann Róbert 60. születésnapja tiszteletére megjelentetett tanulmánykötetben. A Hadtörténeti Múzeum Kéziratos Emlékanyag-gyűjteményében őrzött, *Josefvári foglyok* címet viselő aláírás-gyűjtemény – mely utólag, feltehetőleg az 1860-as években, Erdélyben készült – 63, túlnyomórészt (ám nem kizárólag) josefstadti fogoly nevét és polgári tisztségét (foglalkozását) vagy katonai rangját tartalmazza.[69]

A fenti, eddig napvilágot látott dokumentumok sorába illeszkedik, ugyanakkor azonban ki is tűnik közülük Náray Imre most közlésre kerülő saját kezű börtönlevele, valamint fogolynévsora. Különleges forrásértéküket annak köszönhetik, hogy – jelenlegi ismereteink szerint – ezek a legkorábbi, a leírt eseményekkel egykorú, hiteles forrásai az 1850-es évekbeli josefstadti börtönviszonyoknak, valamint a magyar politikai

[66] *Pálmány* 2002. 632–634. o.

[67] Josefstadti foglyok. *Egyetértés,* 1900. március 29. (87. sz.) [1–2. o.]

[68] *Pesti Napló,* 1852. május 7. (649. sz.) [1–2. o.]; *Roediger* 1902. 218–223. o.; *Fábián* 2011. 46–47. o.; *Kreutzer – Szoleczky* 2023. 504. o.

[69] *Kreutzer – Szoleczky* 2023. 505–518. o. A szerzők nemcsak az aláírás-gyűjtemény névanyagát publikálták forrásközleményükben, hanem annak alapján – elsősorban Bona Gábor munkáira és az egykorú (digitalizált) sajtóra támaszkodva – rövid életrajzi szócikkeket is készítettek az egyes foglyokról.

foglyok ottani életének és kilétének. A Josefstadtban, 1853. március 1-jén keltezett, 16 oldalas levél – mely valójában a josefstadti várfoglyok 1853. februári névjegyzékének kísérőlevele – írójának és címzettjének védelme érdekében nem tartalmaz sem címzést, sem megszólítást, sem pedig aláírást. Bevezetéséből mindössze annyi derül ki, hogy írója „rendkívüli úton" juttatta ki Josefstadtból, mert a rendes levelezés útján tilos volt tudatni a külvilággal, hogy hányan és kik vannak a várbörtönben, és a velük való bánásmódról sem volt szabad írniuk.

Náray Imre levele bemutatja a josefstadti várbörtön épületét s az abban lévő cellákat, azok berendezését és funkcióját, az erőd, illetve a börtön személyzetét, különösen a foglyokkal közvetlenül érintkező porkolábok feladatait és szokásait. Leírja a börtönélet napirendjét és időnként változó szabályait, a higiénés és étkezési szokásokat, a foglyok életét korlátozó és megkeserítő intézkedéseket, a börtönlakók közös vagy egyéni elfoglaltságait, valamint kitér azok egymás közti viszonyaira és az összezártságból fakadó konfliktusokra is. Neveket azonban sem a foglyok, sem pedig a felügyelő személyzet esetében nem említ. Náray végezetül arra kéri a címzettet, hogy legközelebbi levelében meghatározott módon jelezze majd, ha megkapta ezt az írást.

Náray levelének melléklete, a josefstadti foglyok névsorát tartalmazó 12 oldalas kis füzet tulajdonképpen két, egymást kiegészítő névjegyzékből áll. Összefűzésükkor az első, nyolcoldalas, 111 nevet tartalmazó névjegyzék közepére, a 4. és 5. oldal (a 74. és 75. név) közé kötötték be a második, négyoldalas, 63 nevet tartalmazó jegyzéket (a névsor 112–179. tételeit). Náray saját kezű kimutatása szerint összesen 180 politikai foglyot és 10 „tolvaj" cs. kir. katonatisztet őriztek 1853 februárjában Josefstadtban. (Utóbbiak nevét nem közli, és a politikai foglyok közül sem nevesít öt olaszt.)

Névjegyzéke az egyes foglyok esetében a következő adatokat tartalmazza: név (a keresztnév több esetben rövidítve); a börtönbüntetés ideje (évben); az illető katonai (honvédtiszti) rangja vagy polgári tisztsége, foglalkozása; a fogoly származási helye, illetve lakóhelye; valamint nemzetisége (a magyarokon belül külön említve a székelyeket). Mivel Náray személyesen nem ismerhette valamennyi fogolytársát, névjegyzékének adatai (a nevek vagy a rangok, foglalkozások), melyeket részben bizonyára hallomás útján, másodkézből szerzett, számos esetben pontatlanok. Fogolyként nyilván nem követhette naprakészen a társai sorsát, ezért a névsorába olyanok is bekerültek, akik hónapokkal korábban, 1852-ben kegyelmet kaptak, és elvileg már kiszabadultak Josefstadtból.

Náray legkorábban 1853 májusában juttathatta ki levelét és névjegyzékét a várbörtönből, akkor ugyanis még kiegészítést tett a foglyok névsorát tartalmazó füzetke (az első névjegyzék) végére, miszerint április–május folyamán újabb 12 magyar és 21 olasz politikai fogoly érkezett Josefstadtba. Közülük azonban már csak négy magyarnak adta meg a nevét, a többiekét nem; de a megnevezett magyarokról sem jegyzett fel további információkat. Megtoldotta még utólag a névjegyzéket a levelében részletesen bemutatott josefstadti várbörtön rövid, tömör leírásával is.

Forrásközlés

I.

Náray Imre levele a joseftadti várbörtönről[70]

Josefstadt mart[ius] 1-én [18]53.[71]

Itt küldöm a josefstadti várfoglyok névjegyzékét; remélem, nem lesz érdektelen tudni, kik vannak itt és hányan, úgyszinte, hogy miként bánnak azokkal. Mindezek megismertetéseül, amennyire lehet, a legkisebb részletet is le fogom írni. Hosszú is lesz és tán unalmas is, de hiszem, miszerint az unalmas sorok között egy kis érdekes is fog találtathatni; azért egy kis türelmet kérek az egészhez. Rendkívüli úton – ne keressék, minőn – küldöm ezt, mert a rendes levelezhetési úton tilos tudatni mind azt, hogy hányan vagyunk és kik, mind azt, hogy miként történik a bánásmód – az a humanitás, amit annyira szeretnek emlegetni! Okát e titkolózásnak keressék több kigondolható okokban; természetesen a fő ok az lesz, miszerint a nagyvilág meg ne tudja mindezeket; mintha bizony a kiszabadultak el nem beszélnék otthon és másutt. De hiába; die Maßregele sind halt – Maßregele![72]

Tehát ez időben 190 főből áll a létszám. Van itt minden: pap, katona, zsidó, mindenféle nemzetbeli, és néhány tolvaj cs[ászári] katonatiszt. Ez utóbbiak velünk ugyan egy épületben, de mégis egy rakáson, külön szám alatt vannak; nevezetök – honnan, honnan nem – *Stiglitz*.[73]

Az épület, melyben elzártan élünk, 280 lépés hosszú, emeletes. Az eleje, mintegy 5 ölnyi[74] szélességre, 1½ öl magas kőfallal be van kerítve, és így a világtól, a szó teljes értelmében, egészen elválasztva. E keskeny udvarformából (Zwingerből,[75] így hívják az egész épületet) 3 kis ajtó vezet ki, mely éjjel-nappal zárva lévén, mindegyik előtt egy-egy plundrás,[76] szuronyos őr sétálgat fel s alá. A közép ajtón hordják be az eledelt, azon járnak ki és be a személyzethez tartozó megbízottak; tehát ezen ajtó többször van nyitott állapotban, de amint valaki az illetők közöl rajta bejő vagy kimegyen, az ott álló őr azonnal, mindannyiszor bezárja azt, különben 25 bot [a büntetés]. Ez ajtó körül egy kissé nagyobb a tér, lehet 8 öl széles, mely a Zwingernek mintegy hasát képezi; e hely az, melyen meleg évszakon át a Zwingernek erő[l]tetett lakói a séta ideje alatt balmozni[77] szoktak.

---

70 Saját kezű eredeti: *Náray* [é. n.]

71 A levél címezettje Mülek Ferenc aradi ügyvéd lehetett, aki 1848–1849-ben és 1861-ben Arad megye egyik országgyűlési képviselője volt. (Lásd forrásközleményem bevezetőjét!)

72 Német: A rendszabályok bizony rendszabályok.

73 Helyesen: Stieglitz (német) – tengelic. (Náray aláhúzással jelzett kiemeléseit dőlt betűvel jelölöm.)

74 Hosszmérték, 1 öl körülbelül 190 cm.

75 Német: falszoros, az épület és a fal közötti szűk tér.

76 Német szabású, bő nadrágot viselő.

77 Könnyű labdát a levegőben ütögetve játszani.

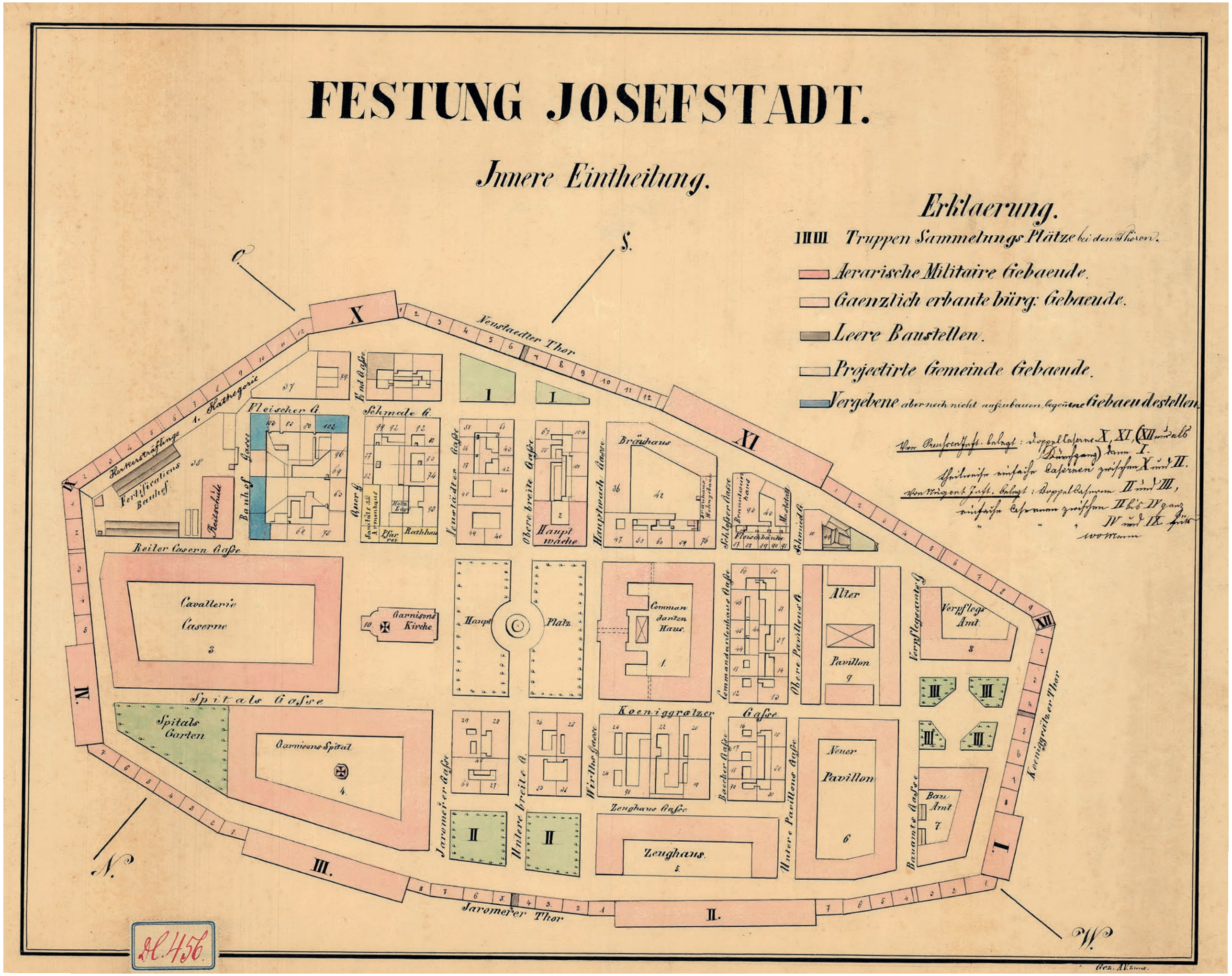

2. kép: Josefstadt erődjének belső beosztása. (MNL OL, T 3. No. 456.)[78]

78 A politikai foglyok elhelyezésére szolgáló, 12 részre osztott hosszú épület az erőd bal felső (a valóságban az erődítmény keleti) szélén, a IX. és X. számú építmény között található. Közvetlenül mögötte, kívül húzódtak a várfalak, illetve földsáncok, míg az épület belső oldalán volt a fallal elkerített, „Zwinger” elnevezésű, hosszú, keskeny falszoros, aminek a helyét a térképen a „Kerkersträflinge 1. Kathegorie [1. osztályú foglyok]” felirat jelöli.

A hosszú épület – minőkkel a vár körül van építve – 12 számra van elosztva (így lévén építve), tehát ugyanannyi fő ajtaja van, mely közvetlenül a kerített helyre szolgál.[79] Az ajtóval szemben egyajtónyi szélességű kőlépcső vezet fel az emeletbe, és minden ily szám alatt, valamint földszint, úgy az emeletben is, jobbról-balról egy-egy szoba van egy előszobával, mely utóbbi egyúttal konyha is. A szobák alól-felül egyforma nagyságúak; 2½ öl szélesek s 5 öl hossz[ú]ak. Rajtok az udvar felé – így nevezzük a kerített helyet – nagy ablak, a szoba falában körül 7 – 2 láb[80] mély – vakajtó van; 8-ik a valóságos ajtó, mely az előszobába, onnan pedig az épület, vagyis a szám fő ajtajához vezet. A vakajtók rendesen ágyfőknek vagy ruhatáraknak használtatnak, az ágyak vagy ide helyeztetnek be, olyképpen, hogy azok hossza sorban a szoba közepére szól, mint valami kaszárnyában vagy kórházban, vagy pedig a fal mellé állíttatnak. Az almáriomot[81] ne képzeljék valami divatszerű chiffonièrenek,[82] hanem akiknek egy-két krajcárja van egy darab deszkára, azt vesz, és a vakajtóba keresztbe odaszegzi; aztán kinek mije van, ott tartja. Minden szobában van két asztal, és ahány ember, annyi deszkaszék, és ez a bútorzat; ha valaki teheti, saját haszná-

3. kép: A josefstadti foglyok lakszobája az 1850-es években.
(Pollak Zsigmond fametszete. Göcseji Múzeum, KPM 1975.1.115-02)

[79] Értsd: nyílik, vezet.
[80] Hosszmérték, 1 láb körülbelül 32 cm.
[81] Latin: szekrény.
[82] Francia (chiffonnier): sifonér: fehérneműs vagy ruhásszekrény.

latára egy kis asztalt vesz, vagy hónapszámra kibérel. Az árnyékszék – Leibstuhl[83] – az előszobában, a tűzhely tőszomszédságában; annak jobb helyet nem is találhattak, mert míg az egyik cimbora az estelit készíti a tűznél, addig a másik a délit erő[l]teti ki a trónuson. Az *ablakok* a felső szobákban csupán erős vasrostéllyal vannak ellátva, de az alsókban még ezenfelül olyan kavicstisztító forma drótrostával; tehát az alsó szobák világosság dolgában nem is hasonlíthatók a felsőkhöz. Minden szobában egy belölfűlő *kis vaskemence* van, mely keveset melegít, de annál többet füstöl. Naponkint annyi fűteni való *fenyőfát* kap egy szoba, mennyit rendesen egy fűtésre be lehet rakni a kis kemencébe; főzésre külön – wird nicht gegeben[84] –; akiknek kell, vegyen, vagy száraz profontot[85] egyék.

Az épület hátulsó része már a bástyához van építve; azon az oldalon igen vékony fala van. Igen, mert a földtől egész a tetőig, mintegy 10–12 öl szélességű föld és azontúl a bástya fala képezi a falat; ez okból a szobák igen nedvesek, de különösen az alsókban minden *megmacskásodik*.[86] *Egér*, patkány quantum satis;[87] egyéb féreg, főképp télen, nemigen van. A bástyára és a bástyák közé az épület közepén levő nagy zárt kapun juthatni. Ezen megyünk szebb időkben az épület háta mögé sétálni. A *kémények* is mind *vasrostéllyal* vannak ellátva, noha az épület háta mögött, a kémények közelében 2 őr sétálgat éjjel-nappal, természetesen azért, hogy valaki a bástyákra és onnan a tátongó sáncok tömkelegébe ne szökhessék. Minden szobában 5 ember – vagy mit is mondok, dehogy ember, csak rab – van, kivévén a két szélső számot, melyek két szobáiban csak ketten vannak. Tehát ez azon épület, melyben annyi magyar szív dobog!

Az erő s őrizet, mely ennyi embert fogva tart, mi? A becsületen felül – mire, úgy látszik, nem sokat adnak – a vár, roppant sáncaival s tömérdek bástyáival; a várban 4-5 zászlóalj és a leírt épület, melynek minden ajtaja – kivevén a konyha s szoba köztit – szüntelen zárva; hát a sok vasrostély, mit vétett? Mindezen felül a várparancsnok és a térparancsnokság; ez utóbbi személyzete egy – a kinézése után gyermekijesztőnek csúfolt – borzas oberster,[88] ki bennünket mind egy szálig örömest küldene a másvilágra. Ő tetőtül talpig egy valóságos pokróc; egy őrnagy, egy kapitány, egy fő- s egy alhadnagy, azután 2 profusz,[89] egy őrmester, ki egyszersmind kulcsárunk és 1 corporal.[90] A két utóbbi szünet nélkül itt tartozván lenni, a Zwingerben fel-alá járkálnak; a többinek szabadságában áll a Zwingert tetszések szerint látogatni, und sich da wichtig machen.[91] Naponkint jelenik meg – d[él]u[tán] 1 órakor – az őrizetünkre rendelt mintegy

83 Német: árnyékszék.
84 Német: Nem adnak (nem adatik).
85 Prófont vagy prófunt: a legénység számára készített barna kenyér, katonakenyér, komiszkenyér.
86 Másképpen elmacskásodik (tájszó): nedvessé, nyúlóssá, nyálassá válik; elrothad, megpenészedik.
87 Latin: Bőven, amennyi csak kell.
88 Német (Oberst): óbester, ezredes. A josefstadti cs. kir. térparancsnokság ezredese 1852–1853-ban Josef Borosini von Hohenstern lovag volt. Vö. Militär-Schematismus 1852. 98. o., 1853. 94. o.
89 Profosz vagy profusz: porkoláb, börtönőr.
90 Német (Korporal): káplár, tizedes.
91 Német: És ott fontoskodni (magukat fontossá tenni).

30 fegyveres egy őrmester[rel] s egy káplárral, kik az ablakok előtt – éppen a 8-ik szám előtt, mely az épület közepén van – felállíttatván, hangos commando[92] szóra töltik meg fegyvereiket. Bizony szép [h]ókusz-pókusz!

Hogy ne felejtsem, azelőtt szakadatlanul olaszok jártak be őrizetünkre, de most – mintegy két hét óta, noha az olasz zászlóaljak is itt vannak a várban – cseh vadászok, csupa gyermekek és újoncok; szívünkből nevetjük őket, azt gondolván, miszerint ijesztésünkre 15–16 éves gyermekek öltöztettek kakastollas jágermondurba![93] E rögtöni változás a Zwingerben sokféle gondolatokra ad okot; gondolkodni mindenütt szabad; ha jól hallottam, még az új büntetőtörvények sem büntetik meg az embert azért.

Egy profosz felváltva minden nap *inspectiót*[94] tart, mely abból áll: reggel 7 órakor kinyittatja az ajtókat, sorba járja a szobákat, és megolvassa[95] a fejeket, hogy valamelyik nem hiányzik-e? Délután 6 órakor ugyanazt teszi. Ők szeretnék eltitkolni, hogy megolvasás végett járják a szobákat; azért, hogy ne gyanítsuk azt, mindig egész illemmel szokták kérdezni: „Für Heute brauchen die Herren nicht mehr?”[96] És az alatt, míg e szókat kiejtik, a szobában körüljár a szemök; néha egyik-másik megfelejtkezik magáról, az ujja is a levegőben a szeme után jár. Mi rendesen az egészet szótlanul fogadjuk, ha csak éppen jókedvünkben nem talál, és akkor valaki a szoba lakói közöl felhoz valamit, hogy neki szüksége volna valamire, például elfelejtett vacsorát hozatni, pedig éhes, tehát hozzanak! (Jól meg kell jegyezni, az esti 6 órakor van, ezelőtt 5-kor történt.) A profusz gorombán válaszol németül, másképp nem tudván: „Nem lehet már, mért nem hozatott előbb, 4 órától elég ideje volt” (ez egyik jele a humanitásnak), és azzal elzárat mindent. Reggeli 7 óráig szó sincs a kinyitásról; ha ez idő alatt valakinek véletlenül baja esik, várakozzék reggelig, ha pedig a baj azt nem engedné, lássa, miért rab. – Ez is szép intézkedés!

Szolgálat: Minden két szobának [van] egy ordonánca,[97] ez hordja az ételt be, és – másnap – ki; egyebet tenni nem tartozik, hacsak hetenkint legalább egy-egy tízest nem kap; már aztán seper, fűt, a boltba is elmegy. De bármit hozzon be vagy vigyen ki, az őrködő őrmesternek vagy a káplárnak tartozik megmutatni. Különben, úgy szinte, ha az ajtót maga után nyitva felejti, bár csak vízért menjen az épület előtti kútra, 25 bot [jár]. Ez ígértetett nekik az esetre is, ha a foglyokkal beszélni mer[nek]. Óh, óh, mintha bizony nem találhatna az ember módot titkosan szót váltani azzal, ha tudniillik volna mit azzal beszélhetni, hiszen – mint mondám – a 10-es sokat, mindent megtesz.

Az ordonáncok reggel 7-kor bejőnek és 9-ig kötelesek a 2 szobában minden dolgot elvégezni, mert 9 órakor már sétaidő [van], és akkor a Zwingerben nem szabad ordo-

[92] Parancs.
[93] Német (Jägermontur): vadászegyenruha.
[94] Ügyeletet.
[95] Értsd: megszámolja.
[96] Német: A mai napra az uraknak nincs szüksége még valamire (többre)?
[97] Küldönce.

náncot látni. 11½ órakor kezdik meg az ebédhordást. Minden fogolynak külön ételhordó edénye van, nem igen mernek társaságba összeállni, minthogy nem tudhatni, mely percben választják el őket és szórják külön számokba. Délutáni 1 órára meg kell ebédelni és mindent felmosogatni, mert akkor az őrmester végigjárja a 12 ajtót és mindegyiken bekiált: „*Legno!*”[98] Mely szóra az ordonáncok – bárha a tányérok mosásával vagy törölgetésével foglalkoznának is – mindent otthagynak, és eszeveszetten futnak az őrmester után. Igen, mert egy őrmesterrel nem tanácsos kikötni, könnyen ducál a pof[99] és még egyéb is; tehát a „legno” azt jelenti, hogy menjenek számunkra fát faszolni.[100] Míg 48 szoba számára a fa kiosztatik, néhány perc csak elmúl; nem is csuda, hiszen nem csekély fejtörésbe kerül annak pontos kicalculálhatása,[101] hogy egy-egy szoba illetékéből mennyit lehet visszatartani, azaz ellopni. Ugyan, miért lopna egy őrmester – kérdezhetné valaki –, midőn annak megvan a 17 krajcár napibér? Igen, de van ám 3 profosz – az egyik a sáncrabok mellett – és az őrmester, kiknek feleségeik sütnek, főznek, mosnak nekünk, mihez fa kell, a fának pedig – még a fenyőnek is – öle 10 pengőforint. Ha a csekély nyereséget, mit általunk kapnak, fára kellene kiadniuk, a Gnädige Frau,[102] N. N.[103] profoszné és azoknak saját vagy csak fogadott kisasszonyaik nem járhatnának selyemruhában; és francia nyelvre is csak kell valami, különben valami kis hadnagyocska nem fogja elvenni, ha pedig elveszi, csak cautio[104] is kell. Ha mi panaszt emelünk a kis faportio[105] ellen, azt felelik, a commissio[106] így végezte el, és azzal elég; ha van pénzed, végy fát, ha nincs, maradj a pokróc alatt az ágyban! Igaz, bizony, mindenkinek vaságya van, abban egy szalmazsák, melyet minden 3 hóban újratöltenek; egy kis szalmapárna a fej alá, egy pokróc takarónak és 2 lepedő, mit minden hónapban egyszer megmosatnak; néha piszkosabban jő vissza, mint kiment.

Megkapván az ordonáncok a fát, azt az illető szobába belökik, és otthagyják, mert már 2 óra lett, mely ismét [a] séta ideje, nem szabad nekik ott maradniok, csak 4 órakor térhetnek vissza dolgukat végezni. Az ordonáncok olaszok, igen megelőző szolgálatkészek; mint már említém, van a várban másféle katona is, de senki sem fogja képzelni, hogy cseh[et] vagy németet alacsonyítsanak a Leibstuhl kihordására!

Ebéd legnagyobb részt a kulcsár őrmestertől kerül a Zwingerbe, kinek a neje cseh és a Zwingeren kívül lakik; e kettő elég ahhoz, hogy a magyar ember képzelhesse a kotyvalékot. A profosszal is éppen úgy van a dolog. Egy ebéd 15 pengő krajcár, csak egy kis megszokás és a megnyugvás, hogy nincs, kell hozzá, és azon felül jó gyomor; hát

[98] Olasz: fa.
[99] Értsd: jár a pofon.
[100] Vételezni, átvenni.
[101] Kiszámíthatása.
[102] Német: nagyságos asszony.
[103] N. N. – a „nomen nescio” (nevét nem tudom) rövidítése.
[104] Latin: (házassági) óvadék, pénzbiztosíték.
[105] Értsd: faadag.
[106] Latin: bizottság.

bizony meg lehet enni. A *reggelit* s *estelit,* ki hogy bírja, úgy intézkedik. Van minden 4 napra 2 profont – melyből egyet el lehet adni 6 pengő krajcárért, és van *Löhnung*[107] 10 krajcár –, van ebéd 6 és 10 krajcárért is. Legnevezetesebb azon tésztaétel, mit minden pénteken kapunk; olyan oláh kalácsforma, minőt Aradon is a Színház utca szegletén árulnak, neve: *bukta*. Ez oly á[l]talánosan nemzeti étel Csehországban, hogy pénteken az első hercegtől, annak cselédjeitől az utolsó napszámosig ezt eszik. Különben sörélesztős, nem rossz. A napokat csupán erről különböztethetjük meg, és arról, hogy vasárnap nem sétáltatnak. Séta helyett vasárnap reggel, aki akar, *templomba viszik*. A templom a kórház udvarán van, akkora, hogy a ministrans[108] gyermek lába kiér abból, tehát senki sem mehet abba, a misét a szabad ég alatt kell elhallgatni, természetesen levett kalappal. Én csak egyszer valék ott kíváncsiságból; de vannak sokan, kik el nem hagynák a világért sem, mert attól és szenteskedésök mutatásától várják az amnestiát.[109] Auch gut![110]

Mosás vagy őrmesternénél vagy profosznénál; ők magok nem győzvén, kiadják magánházakhoz, mely házak nem nagylelkűségből teszik azt, hanem nyerészkedésből, meglehetős drágán, és mindenesetre kefével, mert egy ingnek elég kétszer megfordulni a mosásban, hogy elrongyolódjék. A mosónéval sohasem találkozhatunk, a ruhát senkinek számba nem adhatjuk, senkitől át nem vehetjük; az ordonánc viszi ki a szennyest hétfőn és hozza vissza a megmosottat szombaton. Ha valami ruhadarab elcserélődött vagy elveszett, többé elő nem kerül, a károsult hiába hivatkozik cédulájára, melyre felírta szennyesét. A cédula megkerül. És e baj, ily rendetlenség mellett, annyi ember közt gyakran előfordul.

Séta: Az őrmester reggel 9 és délután 2 órakor az épület 12 ajtaján bekiált, felnyitván előbb az ajtókat: „Zieren gehn!" – mi annyi, mint: „spazieren gehen";[111] e szóra, ki élvezni akarja a szabad – amennyire szabad – levegőt, otthagyja a büdös szobát, és kimegy a ház elébe, ott pajtás pajtással szaladgál vagy lépdegél fel-alá, mint neki tetszik vagy inai bírják. Itt szokták elbeszélni egymásnak a Fremden[112] és egyéb hírlapokból kicsipkedett újságokat és nem újságokat, mit aztán mindenféle combinatio[113] követ. Egy kis csapat angolul töri a nyelvét, a másik francia szavakat recitál;[114] amott kettő-három egy olasz pajtást csíp nyakon, kérdezvén tőle, hogy a sárgarépát és vöröshagymát miképp hívják, nem tudja az ordonáncnak megmondani. Sőt, mi több, még olyak is vannak, kik németül tanulnak! Séta alatt a társalgás csendes s komoly, míg az olaszok elő nem bújnak szobáikból. Ezek – alig 15-en – nagyobb lármát csapnak, mint a többi 170;

[107] Német: zsold.
[108] Ministráns: a papnak segédkező személy.
[109] Amnesztia: a büntetés elengedése, megkegyelmezés.
[110] Német: Úgy is jó (ez is jó)!
[111] Sétálni (sétára) menni.
[112] Valószínűleg a Bécsben, az 1850-es években kiadott *Fremden-Blatt* című napilapról van szó.
[113] Latin, itt: elképzelés, elgondolás, ötlet.
[114] Felmond, elmond.

ha véletlenül egy verebet vagy varjút meglátnak, egész örömmel és lármával mutogatják egymásnak, csak hogy utána nem ugornak.

Itt és a szobákban, vagy egyá[l]taljában a börtönben ismerhetni meg az embereket. Vannak köztünk árulkodók – a Stiglitzek mind azok, azért velök csak az ejusdem farinae[115] madarak társalognak –, vannak hízelkedők, legtöbben „mea culpát”[116] vevők, olyak, kik szüntelen saját édes magokat és tettöket emlegetik s magasztalják, csak magokat tartják becsületeseknek, az egész világot gaznak; az embereket pedig, habár azok a legbecsületesebbek legyenek is, gazembereknek tartják. Sok tekintetben igazok van, de nem mindenben. Vannak, kiknek minden fohásza, minden szava – tán még álma is –: amnestia. Ezek a majlandi kis cravall[117] hallatára fogcsikorgatva mindent összekáromolnak; nem mintha a világ csendével vagy nyugtalanságával gondolnának, hanem, hogy azáltal elmarad a remélt, várt és itt-ott elhíresztelt amnestia. Vannak, kik mással nemigen szeretnek társalogni, mint sárga-fekete zsinórossal, ha mindjárt vice freiter[118] is az; ezeknek elvök, hogy „cum patre quardiano semper bene”.[119] Azt hiszik, miszerint ha ők a profosszal, hadnagy vagy más ilyféle valamivel beszélgetnek egész séta alatt, hát mindjárt másnap ezüsttányéron küldik be nekik a certificatot,[120] és lefoglalt juhaikat, ökreiket azonnal visszakapják. Szóval, hej, csak megvagyunk mi! Elég az ahhoz, nem mind arany, ami fénylik! Egymást igen ismerjük, azért itt csakugyan áll a közmondás: mindenkit társáról.

Midőn a toronyóra elüti a másfél órát (tudniillik 9-től ½ 11-et s 2-től ½ 4-et), az őrködő s jelenlevő személyzet egyik tagja elkiáltja magát: „Wird eingerückt”,[121] és a 200 ember, kik közt számtalan van, ki csatákat nyert, csapatokat vezényelt, mint a csorda egy kis pásztorfiú szavára istállóba siet, szépen betakarodik szobájába. Senkinek sem szabad más szobába menni, annál kevésbé idegen számba; kit máshol találnak, hallgathatja a német gorombaságot.

Foglalkozás: egyik selymet, másik gyapotot gombolyít, egyik sipkát, másik kendőt vagy ridiclit[122] köt; papendekl[123] munka; legtöbb lánc- és egyéb drótholmi készítő; egyik felhajtja a drótot, a másik egy szegletben felfűrészeli, a harmadik ott rázza a zsákban; ott beszél kettő hajdani, volt vagy nem volt világhírű szép kancájáról,

[115] Latin: velük egyforma, azonos természetű.
[116] Latin: „Én vétkem”, a bűnbánat szavai.
[117] Milánói botrány, felfordulás, utcai csődület. 1853. február 6-án Milánóban Giuseppe Mazzini felhívására felkelés tört ki, amelynek során a cs. kir. csapatok 10 halottat és 47 sebesültet veszítettek. A felkelést leverték, a felkelők közül 895 főt letartóztattak, közülük 16 főt kivégeztek. (Hermann Róbert szíves közlése.)
[118] Német: „al-őrvezető”. Ilyen rendfokozat nem létezett; Náray az illető jelentéktelenségét jelezte ezzel a gúnyos kifejezéssel. (Kedves Gyula szíves közlése.)
[119] Latin, szó szerinti jelentése: Atyai őrizettel mindig jó – azaz, mindig jó, ha felügyelnek minket.
[120] Latin: igazolást, tanúsítványt.
[121] Német: bevonulás, bevonulni!
[122] Ridikli (retikül): női kézitáska.
[123] Német (Pappedeckel): papundekli, papírlemez, kartonpapír.

vadászatról, havasról, puliszkáról. Egy[ik]-egy[iknek] kis vasfogó a tenyerében és aggatja össze a drótkarikákat. Ott egy szegletben egy komorkodó legény ül, el van merülve. Egy könyv van előtte, bele-belenéz abba, és ismét felmereszti szemeit a boltozatra; néha-néha egy érthetetlen szót hadar, szája járásából mindenki ráismerhetne, hogy valami idegen nyelvvel vesződik; és csakugyan káromkodik, hogy az angol 10 betűt ír egy szóba és csak kettőt sziszeg ki.

Ott egy vesződik a francia rendhagyó igékkel; ott kettő vitáz, hogy melyik vidék beszél legjobban magyarul; az egyik énekes hangjárással el akarja hitetni, hogy a székely, a másik ellenben a dunántúlinak ad elsőséget. Itt-ott a szobákban akad olyan fogolytárs, ki sehogy sem találhat időtöltést; a kötés asszonyoknak való, a drót kovácshoz vagy cigányhoz illik; magyar nyelvével megélt eddig, ezután is meg fog élni, idegen nyelvvel vagy egyéb olvasmánnyal csak nem töri fejét. Az egész világra haragszik, hogy miért nem unja más is magát, mint ő; szitkozódik a sors ellen, hogy neki, ki egész életében kártyázott, agarászott, mulatott, itt kell bezárva élnie. Hogy aztán mégis legyen egy kis foglalkozása, vagy veszekszik, vagy a gyufáit szórja a földre, hogy ismét felszedhesse, minden gondolata *Panczirs* konyháján akad fenn (az őrmestert híják Panczirs-nek); alig várja az ebédet.

Amott abban a szobában egyik kis asztal mellett szótlanul ül, úgy látszik, mintha a szobatársaival nem nagy barátságban állna, mert azok nem szólnak hozzá. Papiros van előtte, irkál, tán valamit tanul, vagy tervet készít; nem, a sétán hallottakat és a szobájában mondottakat jegyezgeti fel, mit aztán valamelyik atyafiához küldendő levél alakban egy reggel átnyújt a profusznak; mint minden levél, úgy ez is a Platzcommandóhoz[124] és generalishoz[125] jut.

Egyszer csak kivisznek valakit a Platzcommandóhoz; a profusz később ennek a szobájában megjelenik és kérdezősködik, hogy melyik a kivitt N. N.-nek a holmija, ki kell utána vinni, mert amnestiát kapott. A szegény szobatársak nagy örömmel mindent összszepakolnak, mit csak övének hisznek. Sajnálkoznak, hogy jó pajtásukat többé nem láthatják, el se búcsúzhatnak tőle, mert ez így szokott történni. A profusz a holmit még ki se vitette a Zwingerből, midőn a másik profusz toppan be a szobába, és nekiesik az amnestiázottnak mondott ágyának, azt össze-vissza turkálja, keresi; a szobatársak egymásra néznek. A kivittet szinte[126] megkutatják a Platzcommandónál, és miután holmiját széthányták, minden darabot külön megnéztek, mintha semmi se történt volna, szépen visszahozzák a Zwingerbe. Ez káromkodik, hogy ő a hírlapból olvasott kis furcsa hírt beszélt el néhány jó barátja előtt, és azt, sőt arra mondott észrevételeit is megtudták. Egyik szobában éppen most kutatgatnak, mint látjuk, rajzolatokat keresnek és foglal-

[124] Német: térparancsnokság.
[125] Német: tábornok. – A josefstadti cs. kir. helyőrség parancsnoka 1852–1853-ban Peter Leopold Spannocchi gróf, altábornagy volt. Vö. Militär-Schematismus 1852. 98. o., 1853. 94. o.
[126] Értsd: szintén.

nak le. Igen, egyik pajtás a Zwinger külső alakját és a szobát, melyben lakik, emlékül lerajzolta; alig látta még 2-3 ember, és íme, lefoglalják, hogy azt nem szabad lefesteni!

Hát mesterembereket is zártak a polit[ikai] foglyok közé? Kettőt látunk szurtos köténnyel; az egyik erősen gyalul, szinte izzad bele, a másik pedig egy pár új csizmát varr. Nem mesteremberek azok, mindkettő volt ügyvéd, ítéletök után egyebök nem maradt, mint feleségök és 5-6 gyermekök, kik honn éhséggel küzdenek. Ezek miatt tanulták meg e mesterséget és dolgozgatnak a fogolytársaiknak csekély bérért. Nini, hát az ott az emeletben mit farag? Talán cinkefogót készít, mint látom, félig-meddig már össze is állította. Nem cinkefogó az, láthatná csak közelebbről; az egy valóságos remekmű, oltár vagy kápolna lesz belőle. Valóban csudálható ügyességgel készül, a maga nemében bármely műkiállításnál helyet foglalhatna, oly szép metszések vannak és lesznek rajta. Hja, készítője nagy mester, és már 8. hónapja dolgozik rajta. Vannak, kik igen szép famunkákat is tesznek.

Valami lármát hallok; hát mi az? Semmi, egyik derék bajtársunk[127] elmeháborodott, szobájában bizonyosan énekel. Ezt teszi egész nap, senkit sem bánt, ritkán jő le sétálni; ha le is jő, szótlanul szaladgál fel-alá hajadonfővel; igen, mert ő is prissnitzista.[128] Sokszor eszébe jut, hogy ő huszár volt, és olyankor bekecsét panyókára vetvén, valahonnan vesszőt kerítvén, lejő a sétálók közé, ajtaja előtt olyszerű lépést vagy hágást tesz a levegőbe, mintha lovára vetné magát, és aztán nevetve szaladgál végig. Szegény! Csak másodmagával van egy szobában, egyik hajdani, jószívű tiszttársa van vele! Van még egy ily szerencsétlen a Stiglitzek közt; az meg az egész séta alatt füvet, tyúkhúrt keres s szed, és azt aztán a szobában egész nap rendezgeti; ezért őt a Zwinger botanicusának[129] híják.

Még egyet kérek; ott is látok valamit faragni, mi az? Igen, egyik pajtás fülbevalókat, karperecszemeket metszeget cseresznye-, szilva- és barackmagból; ez is igen ügyes. Hej, sok ügyes ember van itt, pedig azelőtt egészen más volt életmódjok, tollnál egyebet metszeni nem tudtak! Úgy van, a szükség és az unalom csudát teremt az emberből!

Miként élnek a szobabeliek egymás közt? Hát csak úgy, ni! Ritka szobában van tökéletes egyetértés, barátság és béke. Nem is csuda, hiszen még a házastársak is civódnak néha, pedig csak ketten vannak és azonfelül szeretik is egymást; itt pedig öten és csupa férfi, egymásnak nemigen szeret engedni. Aztán meg a börtön, a sok veszteség, egyik-másiknak családi viszonya, soknál az édes öntudat, hogy ő teljes életében dühös ellensége volt mindennek, ami volt, és mégis holmi haszontalan sansculotte-okért[130] szenvednie kell. Mondom, ezek, s több másfélék, miket az embernek csak gondolni szabad, a legszelídebb, legbékésebb természetet, legnyugodtabb kedélyt is ingerlékenynyé teszik. Egész mulatság hallgatni séta alatt, miképp panaszkodik egyik szobabeli

[127] Vajda Ferenc (1813–1877), volt cs. kir. huszárkapitány, honvéd alezredes. Vö. *Bona* 2015. II. k. 576. o.
[128] A hidegvizes gyógykúrát elterjesztő Vincens Priessnitz követője.
[129] Latin: növénytannal foglalkozó szakember.
[130] Francia: népi forradalmár.

a másiknak, mondván, panaszt teszen az illető helyre, hogy tegyék inkább egyesbe vagy a sáncrabok közé, csak ezzel vagy amazzal ne kényteleníttessék lenni. Van panasz akármennyi! Egyik nem szereti a kalapácsolást, fűrészelést s reszelést, a másik a szobaszellőztetést; egyik a hideget, másik a meleget; az enyvszag igen büdös, a drótmunkások mindent elpiszkolnak; van, aki a lármát nem tűrheti, s a t[öbbi] s a t[öbbi].

Ha valakinek valami kérnivalója vagy panasza van, azt a reggeli profusz-raportkor[131] kell előadni; a profusz 9 órakor feljelenti a Platzcommandónak és onnan a generalisnak. Legyen a kérelem vagy panasz bármi és bárminő sürgetős, az ezen az úton fog megengedtetni vagy megtagadtatni. A siker, mi azt követi, vagy aznap délután, vagy – mi gyakrabb – másnap reggel tudatik az illetővel. Így van a levélírással, így, ha valakinek szabó vagy Schuster,[132] sőt így, ha orvos kell. Ha valaki magának saját erszényén ruhát akar készíttetni, és az a fennebbi úton megengedtetett, azt kiviszik a Zwingerből valami irodába (egyszerre 3-nál többet nem, mert rend s szabály ellen volna sok rabbal az utcán végigmenni). Ott várakozik már az illető mesterember, azzal csak hevenyében vétessen mértéket, és ne is igen szóljon, mert rá lármáznak. Nevét a mértékre nemigen szabad felírni, csupán a számot, mely alatt a rab lakik, például: No. 8. unten o[der] oben, rechts o[der] links.[133] Többé a mesteremberrel nem találkozhatni; ha a ruha megkészült, a pénzt a profusz veszi fel. A mértéket tartozik a mesterember visszaadni – persze, nehogy azáltal valami roppant ismeretség kerekedjék ki. Ha a kemencét kell igazíttatni, miután azt nem lehet kiküldeni, tehát a cseh fazekast – vagy micsoda piszkost – beeresztik a szobába, de az őrségen levő tizedes vagy őrmester jelenlétében végzi dolgát. Ha egyik fogoly annak csak feléje tekint is, vagy – nem beszélhetvén vele – csak úgy némaként mutogat, hogy mi baja a kemencének, hol füstöl, miképp lehetne azon segíteni, hát a jelenlévő zsoldos – van ugyan néha okos is – a szurtos cseh atyafit kilökdösi a szobából. Künn a profosz vagy őrmester bottal fenyegetik a szegény ártatlan inast vagy legényt, miért bátorkodott egy rabbal szóba állani?! A szegény meg nem foghatja az egészet, szabadkoznék, de nem tudja, miért, midőn a rab nyelvét, mely csupán tám, to, setzko[134] s egyéb mokogásból és mutogatásból állott, meg sem érthette.

Büntetésről levén szó, a várban ki van hirdetve – és a hirdetés minden hóban vagy minden másodikban megújíttatik –, miszerint az, ki a foglyokkal akár szóban vagy írással, akár jelek által mer érintkezésbe jőni, rang-, kor- és nemkülönbség nélkül irgalmatlanul meg fog büntettetni.

Történt, hogy egy vasárnap reggel a templomba kísért fogolycsapattal egy tisztességesen öltözött nő jött szembe az utcán, ki a profoszok lármájára csak akkor vette észre a foglyokat, midőn már sem előre, sem hátra vagy vissza az utcából, sem valami kapuba nem kerülhette ki őket. Mit tett, hogy megzavart lélegzete, félénk szemejárása valami-

[131] Értsd: börtönőri kihallgatás.
[132] Német: cipész.
[133] Német: 8. szám alul vagy felül, jobbra vagy balra.
[134] Cseh: ott; van; mind. (Hermann Róbert szíves közlése.)

képp ismerkedést ne gyaníttassanak? Hát szegény a ház fala felé fordulván, a nevető s bámészkodó foglyoknak testének azon részét mutatá, melyet nem igen illő emberek felé fordítani; ez esetet a pajkosabbak elménckedve nevették, a komolyabbak pedig sajnálattal fogadták.

De térjünk vissza a kérelmek és panaszok teljesítésére. Ha valakinek *orvos kell,* reggeli jelentés után, délután vagy másnap reggel bejő a Zwingerbe egy orvosnak csúfolt, magas kalapos – valami Unterartzt-féle[135] –, az kikérdezi a beteget és mintegy auctoritással[136] bólintgat fejével, mondván: „Ja, ja, ich werde es schon seiner Excellenz melden, daß man Sie ins Spitall gibt."[137] És csakugyan, ismét másnap reggel jelentik a betegnek, miszerint kórházba megy; előbb ez, habár a beteg végvonaglásban kínlódnék is, meg nem történhetnék, mert hiszen sok mindenféle írásbeli rapport[138] és léniázás[139] kívántatik ahhoz!

A *kórházban* első nap a betegnek feléje sem jő senki, kivevén a 25 éves káplárság után mintegy kegyelemkenyérbe helyezett *Granfutert,*[140] ki nagy pofával tudatja, hogy a beteg az egész első napon át egy csésze tiszta levesnél egyebet nem kap, sőt néha azt sem, mert úgymond „nálunk az a szokás, az első nap diaeta". Másnap a főorvos,[141] kinek ismét katonás rap[p]ort útján tudtára adatott, miszerint a betegek száma egy rabbal megszaporodott, egy cs[ászári] commissio kíséretében – mert az orvosnak sem szabad egyedül találkozni a fogollyal – bejő, s a beteget orvososan kikérdezi, aztán – már tán negyednapra – kórházak módjára foly a cura.[142]

Ha a beteg az első vagy 2-od napon már jobban érzi magát, és a kórházból bármi okból kívánkozzék is vissza pajtásai közé, öt nap előtt ki nem eresztik, hiába szabadkozik, hogy már semmi baja! Mindegy, a protocollumba[143] be van írva, és – mint mondják – megrubricázva,[144] 5 napot ki kell töltenie. Sőt így jár, ha kérelme s jelentése után jobban érezvén magát lemond a kórházba menetelről; akkor is ezt felelik neki, és legalább 5 napra beviszik oda.

Jó lesz tudni, miszerint a profusz az első rapportkor a betegnek jelentettnek zsebe állapotáról is tesz egy kis, olyan intra parenthesim[145] forma mellékes jelentést; természetesen az a hévmérő arra, hogy a kórházban minő melegen fogadják és ápolják.

---

135 Német: alorvos.
136 Latin: tekintély.
137 Német: Igen, igen, máris jelenteni fogom Őméltóságának, hogy Önt küldjék kórházba.
138 Német, itt: jelentés, beszámoló.
139 Német, itt: osztályozás, kategorizálás, rendbe szedés.
140 Valószínűleg katonai szlengkifejezés; talán főélelmezőt (főtakarmányozót) jelent (vö. német Grand-Futter[er]). (Hermann Róbert szíves közlése.)
141 A josefstadti cs. kir. helyőrség főorvosa 1852-ben dr. Heinrich von Zimmermann, 1853-ban pedig dr. Franz Stohandl ezredorvos volt. Vö. Militär-Schematismus 1852. 98. o., 1853. 94. o.
142 Latin: kúra, gyógykezelés.
143 Latin: jegyzőkönyv.
144 Valószínűleg arról van szó, hogy a neve mellé odakerült az öt nap rubrikája.
145 Latin: zárójelben, közbeszúrva.

Hja, hiába, valamint mindenütt, úgy a börtönben is csak úr az úr, és a pénz sokat segít! Csudálkoznak talán, hogy egy profusz miképp tudhatja valaki financiális[146] állapotát? Igen könnyen. Akit idehoznak, azt az átvételkor tetőtől talpig megvizsgálják, ruháit darabonkint szétszórják, és ha véletlenül pénzét meglelik, vagy az illető azt őszintén bevallja, mind azt, mind pedig az úgynevezett egyéb preciose Sachen[-t][147] – mi után kérdezősködni szoktak – elveszik, mert azt hiszik, hogy ha valakinél pénz vagy drágaság van, azt egyébre nem használhatja, mint megvesztegetésre. A pénzről külön protocollumot vezetnek,[148] és abból, míg tart – akár kell, akár nem –, hetenkint 5 pengő forintot, sőt, ha bemondja – vagy igaz, vagy sem –, hogy csizmát vagy egyebet akar készíttetni, még többet is kikap. Akinek időközben érkezik pénze, az is csak így kapja kezéhez. Tehát az a protocollum és az őrmester vagy profusz szava, miszerint ez s az, nemcsak a Löhnungot költi el naponkint s profuntot rág, hanem az ebédet 5 pengő krajcárral megtoldja, reggelit s estelit is eszik, határozza el, hogy valaki tekintélyes, vagy csak ágrólszakadt legyen. És ez az elhatározás – főképp, ha az illetőknek néha-néha egy-két garas ducál – felhat a Platzcommandóhoz, sőt a generalishoz is, minek az a következése, hogy olyan rabnak aztán fontosabb szokott lenni kérelme és szava. Az olyat nem igen tesznek le a nedves alsó szobákba. Miért? Mert azt hiszik, akinek a protocollumban pénze van, nem szokta utolsó fillérig kiszedni. Pénze lehet mindenkinek, mert érkezett egy ministerialis[149] rendelet, mely szerint a várfogoly naponkint *egy pengő* forintot elkölthet. Nemde szép logica? Elveszik a pénzt, hogy ne legyen, aztán rendelik, hogy lehet.

Midőn valaki érkezik, *ruháját darabonkint* felírják. No, ezt azért, hogy tisztán megtudhassák, kinek kell ruha, kinek pedig ne adjanak, ha kér is. Akiről meggyőződnek, hogy nincs ruhája, az hosszas commissionalis visita[150] s a t[öbbi] után kap egy új öltözetet, még sipkát is, szürke köpenyposztóból. Ezek úgy néznek ki, mint valami árvaintézetbeli növendékek. Aki ezelőtt 2-3 évvel hozatott ide, és akkor az összeírásnál volt két kaputja,[151] tán 2 nadrágja s egyebe, most hiába kér ruhát, habár mindene kilóg is, nem kap. Hivatkoznak a protocollumra, hogy neki van két kaputja, s a t[öbbi]. Ha hosszas rimánkodásait s fenyegetéseit – hogy az illetőket feladja – már nem hallgathatják, tehát megígérik neki, miszerint kap ruhát, magok is átlátják annak szükségét, csak várja be a commissiót. A commissio évenkint kétszer teljesíti ebbeli visitáját, novemberben s tavasz végén. Auch gut! Még aztán a mesterember is elváratja egy-két hónapig, úgyhogy ha valaki téli ruháért tesz jelentést decemberben, megkapja vagy

146 Értsd: pénzügyi.
147 Német (helyesen: precieuse Sachen): értékes holmik.
148 Ezeknek eredeti példányai: MNL OL R 77.
149 Miniszteri, kormányzati.
150 Latin: bizottsági vizsgálat.
151 Hosszú felsőkabát.

augusztusban, vagy egy év múlva. Pedig papiroson a rendeletek másképp szólnak. Fehérnemű is járna.

Hogy a foglyok a nyugalom és folytonos egyformaság miatt meg ne szokják vagy ne unják a börtönt, hát jónak tartják azok békés nyugalmát és elfásult kedélyét koronkénti[152] hirdetésekkel háborgatni s ingereltetni. Minden két-három hétben hirdetnek valamit, majd csendesen, majd dühösen, főképp, ha a fenn említett oberster jelenik meg az elolvasandó hirdetéshez. Ez, ki – mint említém – borzasztó ellensége a foglyoknak, mindenben gáncsot lel. Azt kívánja, hogy midőn ő a Zwingerben van, a foglyok séta alatt ne dohányozzanak, mindenki a hirdetés meghallgatására egy helyre toluljon összse. Ha akad néhány, ki a hirdetést nem akarván hallgatni – azzal a hittel, hogy majd valamelyik pajtástól meghallhatja –, mintegy 150–200 lépésnyire vagy közelebb csendesen sétálgat, ő, tudniillik az oberster gorombán szólítja azokat az odajövetelre. Dühében szinte tajtékzik szája, ugrál, ordít, kardját veri a földhöz, és hogy így-úgy fogja megtanítani azokat, patrolt, Wacht-ot[153] kiált. Szerencséje, hogy [a] foglyok többnyire meglett emberek; olyan diákos, juratusos-féle[154] legénykékkel furcsán járna őkelme!

Mit tudnak hirdetni? Hát egyszer, hogy szakállát minden ember vegye le; csupán a generalis határtalan kegyelme – a felolvasott hirdetés szavai szerint – engedi meg, hogy a szakáll egészségi szempontból (!) mégis kétujjnyira meghagyathassék. Aki ellenszegül s makacskodik, mint történt is, katonák által, formalis executioval[155] – még a gyerekijesztő[156] is jelen van – szépen lefüleltetik és megberetváltatik. Van aztán zúgolódás és tréfa, Zollstockot[157] keresnek, hogy szó szerint[158] vágják le a szakállt.

Alig múlt el egy-két hét, ismét hirdetés. Az úgynevezett Kossuth-kalapokat[159] – a hirdetés szavai – nem szabad hordani; akinek már megvan, elviselheti, de azontúl újat nem vehet. Kérdeztük a hirdető hadnagyot, hogy melyik s minő az a kalap? Azt felelte a hirdetés helyén: „Das weiß ich auch nicht";[160] jól van, most már tudjuk.

Máskor, hogy a foglyoknak pénzért nem szabad dolgozniok; gondolván magokban, akinek pénze van, könnyebb a sorsa. Ezek sorsát pedig minden áron nehezíteni kell. Ha valaki valamit készített, és azt el akarja küldeni, csak mint ajándékot fogják elküldeni. Contót[161] vagy költségkimutatást mellékelni meg nem engedtetvén, sok szegénynek

[152] Értsd: időnkénti.
[153] Német: őrjárat; őrség.
[154] Joggyakornok-féle, tágabb értelemeben tüzesebb, lobbanékony fiatalember.
[155] Latin: szabályos végrehajtás.
[156] Lásd 88. jegyzet.
[157] Német: colstok, mérőpálca.
[158] Értsd: a hirdetés szavainak megfelelően.
[159] Gömbölyű tetejű, széles szalagú, körül felhajtott karimájú fekete nemezkalap, melyre olykor strucctollat is tettek. A szabadságharc egyes honvédtisztjeinek viseletére emlékeztető kalapot az önkényuralom elleni tüntetés hozta divatba.
[160] Német: Ezt én sem tudom.
[161] Latin: számla.

– ki abból él – eleredt az orra vére.[162] Történt, hogy valakinek kitelvén az ideje, Bécsnek vette útját – mint mondják, személyes audientiat[163] nyert –, hol mindent elmondott, mi itt történni szokott. Ismét hirdetés, ugyan mi lehet? Ministerialis rendelet folytán a foglyoknak szabad pénzért dolgozni, keresményekből naponkint egy forintot költhetnek. Servus![164]

Minthogy az elítélt ember nemigen szégyelli, hát neve alá oda szokja írni: „N. N. politischer Gefangener."[165] Hirdetés: „Was sind das für eine lächerliche Sachen, sich polit[ischen] Gefangenen zu nennen! Sie sind es nicht, sondern Sträflinge und Arrestanten."[166] Pedig csak van különbség – mit a tábornok maga is elismer – egy Stiglitz s más fogoly közt. Azt tolvajságért, ezt politicai bűnért ítélték el. Ha majd látják, hogy az ember azt a címet[167] sem restelli, lesz ismét hirdetés.

Tegnapelőtt kihirdették, hogy midőn a sétaidő bekövetkezett, kinyitják az ajtókat. Aki kijő sétálni, az többé másfél óráig, míg a sétának vége nincs, saját szobájába sem mehet vissza, mert az ajtók be lesznek zárva. Tehát nyakra-főre sétálni [kell]; idegen szobába pedig semmi szín alatt nem szabad menni. Tegnap ismét [hirdetés]: este kilenc órakor mindenki tartozik a gyertyát eloltani, különben a patrol fog intézkedni, természetesen gorombán. Nagyon jól van! Szeretem! – Jól megy!

Ez az életünk! Leírtam híven, amennyire lehetett, sok mindenféle van benne, azért hosszabb, mint hittem. Én írtam, lássa az, aki elolvassa. Ha leveleinkben néha érdekteleneket írunk, ne vegyék rossz néven. Sokszor sokat nem azért írunk a levélbe, hogy otthon olvassák azt, hanem hogy azok, kik azt itt olvassák, értsenek belőle.

Jeléül annak, hogy e levelet megkapta, küldendő levelében e levélről csak annyit írjon: „*Mart[ius] 1-én kelt levelemet megkapta"*; de mindenesetre. Minden jót!

Eisenhuttal[168] s Simonnal[169] közölje e levelet.

---

162 Értsd: elkeseredett, mert megfosztották kereseti lehetőségétől.

163 Latin: uralkodói kihallgatást.

164 Latin: Szolgája (alászolgálja)!

165 Német: N. N. politikai fogoly.

166 Német: Milyen nevetséges dolog, magukat politikai foglyoknak nevezni! Önök nem azok, hanem bűnözők és rabok.

167 Tudniillik a „bűnöző" vagy „rab" elnevezést.

168 Valószínűleg az ugyancsak pécsi születésű, Náray Imrével egyidős Eisenhut Sándorról van szó, aki 1848 szeptemberétől decemberéig az egri 26. honvédzászlóalj, 1849 júniusától pedig Erdélyben a 6. székely határvédzászlóalj hadnagya volt. Vö. *Bona* 1998–1999. I. k. 352–353. o.

169 A levél feltételezett címzettje, Mülek Ferenc sógoráról, Simon Gábor aradi ügyvédről lehet szó. Vö. *Márki* 1885. II. k. 707. o.

II.
A josefstadti várfoglyok névsora 1853 februárjában[170]

Josefstadt [18]53 februárban

[Sor-szám]	[Fogoly neve]	Év [büntetés ideje]	Rang [foglalkozás]
1.	Intze [Incze] József	4	hadbíró [százados], Erdély
2.	Gyárfás Károly*[171]	6	szol[ga]bíró, Erdély
3.	Sárosi Ferenc	12	őrnagy, Erdély
4.	Berivói Laci	2	sz[olga]bíró, nem[zet]őr, Erdély
5.	Horváth Sánd[or]	18	székely tiszt [százados]
6.	Lukács [Lukáts] Károly	16	székely őrnagy
7.	Pünkösti Gerg[ely]	6	székely husz[ár] kapit[ány][172]
8.	Beke József	16	szék[ely] ezeredes
9.	Szilágyi Sam[u]	10	szék[ely] alezeredes
10.	Fülöp Ferenc	2	ügyvéd, Erdély
11.	Fodor István	12	székely tiszt [címzetes őrnagy]
12.	Jánosi [Jánosy] József	5	székely őrnagy
13.	Benkő Dénes	2	székely tiszt [százados]
14.	Domokos Sánd[or]	2	székely tiszt [nemzetőr őrnagy]
15.	Erősdi [Erősdi Bibó] Lajos	2	székely tiszt [százados]
16.	Intze [Incze] Gergely	6	székely tiszt [őrnagy]
17.	Nagy Dani	2	székely tiszt [százados]
18.	Sándor Laci	2	székely tiszt [őrnagy]

[170] A foglyok vezetékneve esetében megtartottam Náray Imre eredeti írásmódját, a keresztnevek és katonai rangok, polgári foglalkozások rövidítéseit viszont értelemszerűen feloldottam vagy más források alapján kiegészítettem. A nevek kisebb pontatlanságait a névjegyzékben, szögletes zárójelbe téve, míg Náray jelentősebb néveltéréseit lábjegyzetben igyekeztem korrigálni. A volt honvédtisztek téves vagy hiányos adatait Bona Gábor életrajzi kötetei (*Bona* 1998–1999.; *Uő* 2008–2009.; *Uő* 2015.) alapján javítottam és egészítettem ki (a pontos tiszti rangot szögletes zárójelben illesztettem be a névjegyzékekbe), a polgári elítéltek és a külföldiek adatainak korrigálásánál azonban – terjedelmi okokból – nem törekedhettem teljességre, ezért azokat csak részben, a legnyilvánvalóbb pontatlanságok esetében javítottam. (Eltekintettem a Kreutzer Andrea és Szoleczky Emese – kéziratom leadását és lektorálását követően megjelent – forrásközleményében található életrajzi szócikkek felhasználásától is.)

[171] „A csillagok vasat jelentenek. Az idén [1853-ban] igen sok [fogoly] tölti ki idejét.” Náray Imre megjegyzése. (A várfogságra vasban elítélt foglyok kezére és lábára vasat – bilincset – vertek.)

[172] Pünkösti Gergely 1849. augusztus 12-étől honvéd őrnagy volt.

[Sor-szám]	[Fogoly neve]	Év [büntetés ideje]	Rang [foglalkozás]
19.	Vagner Józs[ef] [Wagner, Josef]	2	székely tiszt [százados]
20.	Potyó Józs[ef][173]	2	székely tiszt [százados]
21.	Krisztó [Kristó] Lajos	5	székely tiszt [százados]
22.	Arányi Károly	2	huszár őrnagy
23.	Szabó Kár[oly]	8	őrnagy
24.	Szolga Miklós	2	erdélyi ügyvéd
25.	Pap Ferenc	5	székely tiszt [százados]
26.	Cserei [Cserey] Lajos	2	székely tiszt [címzetes őrnagy]
27.	Magyari [Magyary] Ferenc	2	székely tiszt [őrnagy]
28.	Pünkösti Pál	2	székely tiszt [őrnagy]
29.	Kovács [Kováts] Ignác	2	székely tiszt [őrnagy]
30.	Deák János	2	székely tiszt [százados]
31.	Bajkó Márt[on]	2	székely tiszt [százados]
32.	Ugron István	2	székely tiszt [főhadnagy]
33.	Gyárfás Lajos	2	székely tiszt [őrnagy]
34.	Bocskor Fer[enc]	2	székely tiszt [százados]
35.	Benkő Sánd[or]	2	székely tiszt [százados]
36.	András János	2	székely tiszt [őrnagy]
27.	Resznek [Reznek-Kósa] Kár[oly]	2	székely tiszt [százados]
38.	Gálfalvi Gyuri	2	székely tiszt [százados]
39.	Jósa [Józsa] Sándor	2	székely tiszt [százados]
40.	Miskoltzi [Miskolczi] Ist[ván]	2	székely tiszt [százados]
41.	gr[óf] Haller Józs[ef]	10	erdélyi mágnás
42.	Gál Dani	15	erdély[i] korm[ány]biztos
43.	Nagy Zsigmond*	1	[szerzetes] barát, Erdély
44.	Klement [Clement] György	10	őrnagy
45.	Osztróvszky Józs[ef]	6	szeged[i] korm[ány]biztos
46.	Bónis Sam[u]	10	koronaőr[174]

[173] Helyesen: Potyó Ferenc.

[174] Bónis Samu nem volt koronaőr, kormánybiztosként a koronának a megszállás alá kerülő fővárosból való elszállítása és biztonságba helyezése volt a feladata. (Kedves Gyula szíves közlése.)

[Sor-szám]	[Fogoly neve]	Év [büntetés ideje]	Rang [foglalkozás]
47.	Sil[l]ye Gábor	10	hajdú[kerületi] korm[ány]bizt[os]
48.	Jakovits Józs[ef]	6	hevesi képv[iselő], kor[mány] biz[tos]
49.	Komáromy Józs[ef]	6	abaúji főispán
50.	Madocsányi Pál	6	trencs[éni] főispán
51.	Bernát Józs[ef]	4	bihari képvis[elő]
52.	Murgu, Euth[im (Eftimie)]	4	krassó[i] képvis[elő]
53.	Pajor István	4	pesti ügyvéd
54.	Ragályi Miks[a]	4	gömöri főispán
55.	Oroszhegyi Józsa	10	guerilla vezér
56.	Putnik Béla	6	bács[i] alispán
57.	Mamusics Alaj[os]	4	ügyv[éd], szabadkai vészb[író]
58.	Okrutzky Aurél	4	ügyv[éd], korm[ány]biztos
59.	Major Józsi	4	guerilla vezér
60.	Schwendter Mi[k]sa	6	budai cath[olikus] pap
61.	Sörös Imre	6	kalocsai cath[olikus] pap
62.	Domsics Antal	6	Bács megyei cath[olikus] pap
63.	Ulm Károly	4	po[z]s[onyi] ügy[véd], besorozott közvitéz[175]
64.	Illési János	10	kun [kerületi] kapitány
65.	Belkovits Ján[os]	4	szabadkai vészbíró
66.	Csuthy Zsigmond	6	nógrád[i] ref[ormátus] lelkész
67.	Wimperle Sánd[or]	10	volt cs. [kir.] kat[ona]tiszt
68.	Ács Károly	6	kecskeméti vészb[író]
69.	Danielis [Danielisz] Károly[176]	6	főéheztető [sic!][177]
70.	Blaskó Antal	10	tüzér őrnagy[178]

[175] Ulm Károly 1848 júliusában joghallgatóként állt be az 5. honvédzászlóaljhoz. 1848 novemberétől a Bács megyei Védsereg 1. zászlóaljának tisztje, közben 1849. május–júniusban a szabadkai vészbíróság ülnöke volt, végül 1849 júliusában a 138. honvédzászlóalj századosa lett. 1849 augusztusában büntetésül közlegénynek sorozták be a cs. kir. 30. gyalogezredhez, ám 1851-ben letartóztatták és vészbírósági tevékenységéért halálra, majd 1852 májusában négy év várfogságra ítélték.

[176] Helyesen: János.

[177] Danielisz János (1800–1861) 1849 áprilisától a feldunai hadsereg tábori főhadbiztosa (honvéd ezredesi rangú főintendánsa) volt. Náray tréfából használta rá a „főéheztető” megnevezést.

[178] Blaskó Antal tüzér alezredes volt.

[Sor-szám]	[Fogoly neve]	Év [büntetés ideje]	Rang [foglalkozás]
71.	Pilászanovits Józs[ef]	10	vésztörv[ényszéki] elnök
72.	Imrédi Józs[ef]	10	vésztörv[ényszéki] közvádló
73.	Finta Márton	4	szabolcs[i] vész[törvényszéki] elnök
74.	Simics Károly	2	volt kat[ona]tiszt
75.	Berde Mózsi [Mózes]	4	korm[ány]biz[tos] Erdély[ben]
76.	Boros Sam[u]	4	szentesi polgármest[er]
77.	Fábián Dániel	6	erdély[i] képv[iselő], korm[ány] b[izto]s
78.	Hankovits Gyuri	10	korm[ány]biztos
79.	Hering Lipót	2	újvidéki cat[holikus] pap
80.	Hofbauer Máté	4	szabadkai vészbíró
81.	Horváth Károly	2	pesti ügyvéd
82.	Kőrösi [Kőrössy] Sándor	6	hadbíró [százados] Kecskem[éten][179]
83.	Markovits Ant[al]	4	csanád[i] alispán
84.	Melczer Ján[os]	6	lutherán[us][180] pap
85.	Mikó Mihály	4	korm[ány]biztos Erdély[ben]
86.	Scheinert Ferd[inánd]	6	arad[i] városkap[itány], rendőr
87.	Simon Ferenc	2	budai cath[olikus] pap
88.	Varga Imre	4	kun [kerületi] korm[ány]biztos
89.	Kutasi [Kutassy] Pál	16	huszár kapit[ány][181]
90.	Harstukker Józs[ef]	6	huszár kapit[ány]
91.	Strauch Mátyás	3	volt kat[ona]tiszt
92.	Vajda Fer[enc]	14	Császár-huszár alezer[edes], megőrült
93.	Járosi [Járosy] Ádám	16	ezeredes[182]
94.	b[áró] Leutsch [Albert], porosz	16	huszár ezeredes[183]

[179] Kőrössy (Kőrösi) Sándor 1848 előtt ügyvédként tevékenykedett Kecskeméten.
[180] Evangélikus.
[181] Kutassy Pál huszár őrnagy volt.
[182] Járosy Ádám (Pál) honvéd alezredes volt.
[183] A német származású báró Leutsch Albert (a hannoveri hadsereg kilépett századosa) 1849-ben huszár őrnagyként hadosztály-vezérkari tiszt volt.

[Sor-szám]	[Fogoly neve]	Év [büntetés ideje]	Rang [foglalkozás]
95.	Fornszeg [Fornszek] Sánd[or]	12	huszár őrnagy
96.	Despot Péter[184]	8	őrnagy[185]
97.	Rausch Wilm[os]*	6	bécsi Latourért[186]
98.	Liberali Alexandro	3	olasz, volt kat[ona]tiszt
99.	Viviani Ambrosio	3	olasz ügyvéd
100.	Campion Lucio	2	olasz pap
101.	Flóra Paulo	4	milánói főorvos
102.	Redacli Julio	2	olasz pap
103.	Toaldi Antonio	6	olasz
104.	Protti Ludovico	4	olasz pap
105.	Curti Eugenio	8	mantuai mérnök
106.	Petrazza Antonio*	3	olasz színész
107.	gr[óf] Tedeschi Louis*	10	olasz
108.	Kászoni Ján[os]*	15	szolg[a]bíró Erdély[ben]
109	Remellai [Remellay] Guszt[áv]*	14	hadbíró [törzshadbíró őrnagy]
110.	Freund Áron	3	zsidó újságíró
111.	Logyin Ferenc	3	gazdatiszt Erdély[ben]
[1]12.	Fodor Antal*	12	székely cath[olikus] pap
[1]13.	Sebestyén Gábor*	10	székely cath[olikus] pap
[1]14.	Jánosi Lajos*	10	székely cath[olikus] pap
[1]15.	Sebesi [Sebessy] Kálmán*	8	praemonstratensis[187] [szerzetes]
[1]16.	Laki [Laky] János*	8	praemonstratensis [szerzetes]
[1]17.	Römer Feren[c]* [Rómer Flóris]	8	benedictinus[188] [szerzetes]
[1]18.	Könyv[es]-Tóth Mih[ály]*	20	debreceni ref[ormátus] pap
[1]19.	Hajdú Lajos*	20	szentesi ref[ormátus] pap
[1]20.	Petko Gyorgye*	5	temesi oláh pap

184 Helyesen: Deszputh Sándor.
185 Deszputh Sándor alezredes volt.
186 Theodor Latour gróf császári táborszernagyot, hadügyminisztert 1848. október 6-án ölték meg a bécsi felkelők. Az illető a népítéletben való részvételéért kapott várfogságot.
187 Premontrei rendi.
188 Benedek rendi, bencés.

[Sor-szám]	[Fogoly neve]	Év [büntetés ideje]	Rang [foglalkozás]
[1]21.	Ambrus Ján[os]*	15	bihari vészb[irósági] elnök
[1]22.	Jakab Miska*	15	bihari vészbíró
[1]23.	Földi János*	15	váradi juris[189] prof[essor], vészb[író]
[1]24.	Finta Miklós	12	erdély[i], Tordán ügyvéd
[1]25.	Tankó Ferenc*	12	székely vészbíró
[1]26.	Wewera Manó*	15	tüzértiszt[190]
[1]27.	Dunyov István	10	ügyvéd, őrnagy[191]
[1]28.	Vidács [Vidats] János	2	honvéd és hadbíró[192]
[1]29.	Dobai [Dobay] Károly	2	ezeredes
[1]30.	Zsombori [Sombori (Zsombory)] Sánd[or]	3	ezeredes
[1]31.	Damjanovits Józs[ef]	4	lelkész
[1]32.	Jäger Károly	6	szepességi főjegyző
[1]33.	Klein Ernő	4	szepességi luth[eránus] pap
[1]34.	Kovács János	2	ref[ormátus] lelkész
[1]35.	Pák[h] Mihály	4	lut[heránus] superintendens,[193] Pák[h] Berti[194] atyja
[1]36.	Pap Simon	6	máramaros[i] oláh pap
[1]37.	Rumán Márton	2	luth[eránus] pap

189 Jogász.
190 Wewera, Emanuel (Manó) Josef utásztiszt, illetve vezérkarba beosztott százados volt.
191 Dunyov István honvéd százados volt.
192 Vidats János honvéd százados egy ideig tábori vészbírósági ülnök volt.
193 Evangélikus püspök.
194 Pákh Adalbert (1823–1867), ügyvéd, újságíró, lapszerkesztő.

[Sor-szám]	[Fogoly neve]	Év [büntetés ideje]	Rang [foglalkozás]
[1]38.	Bessenyei Gábor	2	„Zemplénben rögtönítélő bíróság [tagja] 1848-ban, még István [nádor] által kinevezve”[195]
[1]39.	Horváth Ján[os]	2	
[1]40.	Kulin Pál	2	
[1]41.	Szemere János	6	
[1]42.	Bogdán Mózsi	6	
[1]43.	Csiszár Lajos	6	
[1]44.	Domján Sam[u]	6	
[1]45.	Demkó Ján[os][196]	6	
[1]46.	Groszsmidt Imre	4	kameralista[197]
[1]47.	Grünschnek Ján[os]	4	kameralista
[1]48.	Hunyor Mihály	2	kassai cath[olikus] pap
[1]49.	Mándics Pál[198]	6	máramaros[i] rögtönítélő bíróság [tagja] 1848-ban, István [nádor] által [kinevezve][199]
[1]50.	Füzeséri Ant[al]	2	
[1]51.	Oroszi László	2	
[1]52.	Podrajeczki Sánd[or][200]	2	
[1]53.	Ráthoni Kár[oly]	6	[máramarosi rögtönítélő bírósági] elnök[201]

[195] István nádor 1848. június 12-én Szemere Bertalan belügyminiszter ellenjegyzésével elrendelte, hogy Pest városa azonnal állítson fel rögtönítélő bíróságot. A belügyminiszter a statáriumot Pest mellett valamennyi olyan törvényhatóságban kihirdettette, ahol arra addig még nem került sor. A zempléni rögtönítélő bíróság tagjait nem a nádor nevezte ki, de a kinevezések az ő rendeletére hivatkozva, annak nyomán történhettek. A nádori rendeletet közli: *Közlöny,* 1848. június 16. (8. sz.) 29. o. Bessenyey, Horváth, Kulin és Szemere valóban Zemplénben, 1849 júliusában, Bogdán, Csiszár, Domján és Dunka viszont Máramarosban, 1848 novemberében voltak rögtönítélő bírák. Haditörvényszéki ítéletüket közli: *Pesti Napló,* 1852. augusztus 26. (739. sz.) [2. o.]

[196] Helyesen: Dunka János.

[197] Kamarai tisztviselő.

[198] Mándics (Mandits) Pál emellett vadász százados volt.

[199] István nádor 1848. augusztus 24-ei rendelete hatalmazta fel Mihály Gábor királyi biztost, hogy – többek között – Máramaros megyében alakítson rögtönítélő bíróságot, a korábbi, június 12-ei rendeletében meghatározott szabályok szerint. *Közlöny,* 1848. augusztus 31. (83. sz.) 421. o. Mándics Pál Máramarosban, 1849 márciusában, Füzesséry, Oroszy és Podhajeczky azonban Zemplénben, 1848 októberében voltak rögtönítélő bírák. *Pesti Napló,* 1852. augusztus 26. (739. sz.) [2. o.]

[200] Helyesen: Podhajeczky Sándor.

[201] Ráthonyi Károly nemzetőrtisztként önkéntes lovasok századparancsnoka volt, és nem Máramarosban, hanem 1848 októberében Ugocsában tevékenykedett rögtönítélő bíróként. *Pe*sti Napló, 1852. augusztus 26. (739. sz.) [2. o.]

[Sor-szám]	[Fogoly neve]	Év [büntetés ideje]	Rang [foglalkozás]
[1]54.	Maróthi Ant[al]	2	máramarosi rögtönítélő bíróság [tagja] 1848-ban, István [nádor] által [kinevezve][202]
[1]55.	Jenei István	2	
[1]56.	Haraszti Józs[ef]	2	
[1]57.	Fogarasi István	2	
[1]58.	Benkő Ferenc	2	
[1]59.	Mándits And[rás]	2	
[1]60.	Szilágyi György	2	
[1]61.	Szőllősi Károly	2	
[1]62.	Keczeli Károly	2	szol[ga]bíró Erdély[ben]
[1]63.	Bíró Imre	2	arad[i] vészbíró
[1]64.	Balás Alb[ert]	2	arad[i] vészbíró
[1]64.	Nagy Sánd[or]	2	arad[i] vészbíró
[1]66.	Náray Imre	2	arad[i] vészbíró, közvádló
[1]67.	Bige Károly	2	bihari szolgabíró
[1]68.	Komáromi Lajos	6	váradi ref[ormátus] pap
[1]69.	Szabó Ádám	4	baranya[i] gyógyszer[ész]
[1]70.	Smaglovszky [Vincent]	12	lengyel
[1]71.	Bolochovszky [Felician (Bódog)]	7	lengyel
[1]72.	Hlasva Kázmér	2	prágai molnár
[1]73.	Straka Gustav	20	cseh theológ[us] tanuló
[1]74.	Vintzér István	10	volt kat[ona]tiszt
[1]75 [–79.]	„5 darab olasz”[203]	10	mostani dolgokért

Van ezen 180-on[204] felül mintegy 10 tolvaj császári katonatiszt, ki egy kissé a regiment cassájában kaparászott.

[202] Maróthy, Jenei, Haraszthy és Fogarassy nem Máramarosban, hanem 1848 októberében Ugocsában volt rögtönítélő bíró, Benkő, Mándics (Mandits) András, Szilágyi és Szőllősy viszont valóban Máramarosban, 1848 novemberében tevékenykedett rögtönítélő bíróként. *Pesti Napló,* 1852. augusztus 26. (739. sz.) [2. o.]

[203] „Mantuából február 1-én érkezett, mostani dolgokért [ítélték el].” (Náray Imre jegyzete).

[204] Valójában 179 személyt sorol fel.

Április–májusban jött mintegy 12 magyar Bécsből, újabb dolgokért. Köztök [volt] Csányi [Dániel] debreceni tanító, Bobori [Károly] nevezetes cath[olikus] pap, Turi [János], Reviczky [József], Szelényi [Károly], s a többi, 21 olasz.

Murgu, Vidács és Kürty külön vannak puttonyos egyes börtönökben.[205]

A foglyok egy 2 öl magasságú fallal elkerített egyemeletes hosszú házban vannak. E ház 11 számból áll, ugyanannyi főajtó rajta; minden számban van 4 szoba és annyi előszoba, vagyis konyha. Minden szobában – kivévén a 4. szélső szobát, hol csak 2 fogoly van – 5 fogoly van 3 ajtó által bezárva. Fele a foglyoknak tehát földszint van, tökéletes pince alakú, hideg, nedves, penészes, büdös s a többi szobákban; egér, patkány quantum satis. Az emeletben levők kilátnak a Zwingerből, látnak néha-néha egy-egy emberalakot, de a földszinten levők csupán a falkerítést láthatják. A Zwingerbe – így nevezzük az elkerített házunkat – 3 profoson és más, őrizetünkre rendelt katonákon kívül senkinek sem szabad bejőni; akinek valami dolga van, azt bejelentés után kiviszik a Platzcommandóhoz. Aki kitölti idejét, vagy véletlenül elszabadul, borzasztón megvizsgálják, nem visz-e ki valami tiltottat; úgyszinte azt, ki behozatik. Legalább minden két hétben új és új rendszabályokat hirdetnek, melyek majd tágabbak, majd szigorúabbak, s a többi, s a többi, s a többi.

Ez évben és a jövőben kitöltik idejöket a 2 évesek.

Rövidítések

HL	Hadtörténelmi Levéltár (Hadtörténelmi Intézet és Múzeum)
Nagyváradi kat. tvsz. ir. 1852/35–38.	Cs. kir. Nagyváradi Katonai Törvényszék iratai 1852/35–38. Bíró Imre, Nagy Sándor, Balázs Albert és Náray Imre hadbírósági perének iratai
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
R 77	Josefstadti magyar foglyokra vonatkozó számadáskönyvek (1853–1858)
R 151	Ellenzéki Kör iratai
T 3	Tervtár. Családi fondokból kiemelt tervek. Festetics család
MTA KIK Kt.	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár
OSZK TPK	Országos Széchényi Könyvtár, Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtár

[205] Értsd: bedeszkázott ablakú, sötét magánzárkákban.

Bibliográfia

Balassa 1939.	Világostól Josephstadtig, 1849–1856. Földy János naplótöredékeiből közreadta *Balassa Imre.* Budapest, 1939.
Balladás – Pap – Pál 2020.	*Balladás Dániel – Pap József – Pál Judit:* Az országgyűlés tagjainak archontológiája. (Képviselők és főrendek a dualizmuskori Magyarországon 2.) Eger, 2020.
Bona 1998–1999.	*Bona Gábor:* Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–III. k. Budapest, 1998–1999.
Bona 2008–2009.	*Bona Gábor:* Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. Budapest, 2008–2009.
Bona 2015.	*Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. (4., bőv. kiad.) Miskolc, 2015.
Boross 1881–1882.	*Boross Mihály:* Élményeim 1848–1861. I–II. k. Székesfehérvár, 1881–1882.
Concha 1881.	Az Athenaeum nagy képes naptára, 1881. Szerk. *Concha Károly.* Budapest, 1881.
Deák 1869.	*Deák Farkas:* Fogságom története. Pest, 1869.
Eötvös 1901.	*Eötvös Károly:* Magyar alakok. Budapest, [1901.]
Fábián 2011.	*Fábián Borbála:* Pilaszánovits József, Baja 1848/49-es főbírája. *Honismeret,* 39. (2011) 2. sz. 45–47. o.
Hadifogoly magyarok	Hadifogoly magyarok története. I. k. Szerk. *Baja Benedek – Pilch Jenő – Lukinich Imre – Zilahy Lajos.* Budapest, [1930.]
Hegyesi 1885.	*Hegyesi Márton:* A vésztörvényszékek és felsőbb bíróságok 1849-ben. In: Hazánk. Történelmi Közlöny. III. k. Szerk. Abafi Lajos. Budapest, 1885. 83–94. o.
Hegyesi 2000.	*Hegyesi Márton:* Bihar vármegye 1848–1849-ben. (A Hajdú Bihar Megyei Levéltár közleményei 24.) Debrecen, 2000.
Hermann 1999.	*Hermann Róbert:* Megtorlás az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után. (Változó világ 27.) Budapest, 1999.
Hermann 2000.	*Hermann Róbert:* Az 1848–1850. évi kivégzések. *Aetas,* 15. (2000) 1–2. sz. 82–131. o.

Hermann 2008. *Hermann Róbert:* Bevezetés a történeti delfinológiába – avagy Mészáros Lázár emlékiratainak kiadása. *Hadtörténelmi Közlemények,* 121. (2008) 3. sz. 537–572. o.

Hermann 2009. *Hermann Róbert:* Megcsonkított memoárok. Miről írt Mészáros Lázár? *Magyar Napló,* 21. (2009) 3. sz. 4–14. o.

Juhász 1982. *Juhász László:* A Héttoronytól Kufsteinig. Magyar rabok idegenben. München, 1982.

Kedves 2013. Aradi Ereklyemúzeum. Gyűjteményi katalógus. II. k. Grafikák, fényképek, dokumentumok. Szerk. *Kedves Gyula.* Budapest–Arad, 2013.

Kempelen 1861. *Kempelen Győző:* 7 hét Josefstadtban. Szeged, 1861.

Kopcsányi 1897. *Kopcsányi Károly:* A pécsi jogakadémia multja s jelene. Pécs, 1897.

Kossuth 1904. Kossuth Lajos iratai. X. k. Sajtó alá rend. Kossuth Ferenc. Budapest, 1904.

Kőhegyi – Rákóczi 1969. *Kőhegyi Mihály – Rákóczi Katalin:* Rómer Flóris levelei Gratzl Józsefhez az olmützi és josefstadti kazamatákból. II. rész. In: Arrabona. A Győri Múzeum évkönyve 11. Szerk. *Dávid Lajos.* Győr, 1969. 143–161. o.

Kreutzer – Szoleczky 2023. *Kreutzer Andrea – Szoleczky Emese:* „Sokra sír, sokra vak börtön borul". Egy josefstadti fogolynévsor a Hadimúzeum gyűjteményéből. In: „Emlékezzetek róla, ha újra csatára keltek!" Tanulmányok Hermann Róbert 60. születésnapja tiszteletére. I. k. Szerk. *Medgyesy Zsófia – Pászti László.* Budapest, 2023. 501–519. o.

Kumlik 1907. *Kumlik Emil:* Rómer Ferenc Flóris élete és működése. Pozsony, 1907.

Lakatos 1881. *Lakatos Ottó:* Arad története. III. k. Függelék. Három év egy kompromittált életéből. Arad, 1881.

Márki 1885. *Márki Sándor:* Aradvármegye és Arad szabad királyi város monographiája. Aradvármegye és Arad szabad királyi város története. II. k. Arad, 1885.

Militär-Schematismus Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes. Wien, 1852., 1853.

Molnár 2022a. *Molnár András:* A zalabesenyői honvéd százados, Skublics István (1826–1899). *Pannon Tükör,* 27. (2022) 2. sz. 36–55. o.

Molnár 2022b. *Molnár András:* A zalabesenyői honvéd százados, Skublics István (1826–1899). In: Negyvennyolcas zalaiak. Zala megyei honvédtisztek és politikai vezetők portréi. ('48-as KönyvTár.) Budapest, 2022. 129–148. o.

Náray [é. n.] *Náray Imre* Arad sz. k. város volt országgyűlési képviselőjének a jós[e]fstadti fogságból írt levele. (Kézirat.) Biblioteca Judeţeană „Alexandru D. Xenopol" Arad (A. D. Xenopol Megyei Könyvtár, Arad) Leltári szám*:* 408SCS. Digitális másolata: 10c9647a71bb0425489d56ddfadea7297ed05055.pdf (bibliotecaarad.ro) (A letöltés időpontja: 2022. szeptember 20.)

Pálmány 2002. Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja. Szerk. *Pálmány Béla.* Budapest, 2002.

Pálmány 2011. *Pálmány Béla:* A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja, 1825–1848. I. k. Budapest, 2011.

Peters 1902. *Peters, Hauptmann:* Die österreichischen Befestigungen an der oberen Elbe. Ein Beitrag zur Geschichte der Reichs-Befestigung und des bayerischen Erbfolgekriges. In: Mittheilungen des k. und k. Kriegs-Archivs. Dritte Folge. Bd. I. Wien, 1902. 285–348. o.

Pintér 1956. Rab századok. Börtönnaplók, börtönlevelek. Összegyűjtötte, s. a. r. és jegyz. *Pintér József.* Budapest, 1956.

Roediger 1902. *Roediger Lajos:* Politikai foglyok Josefstadtban 1849 végén. *A Bács-Bodrogh Vármegyei Történelmi Társulat évkönyve,* 17. (1902) IV. füzet. 218–223. o.

Rokolya – Bartók 2016. *Rokolya Gábor – Bartók Ibolya:* Magyar közjegyzői archontológia, 1858–2015. Budapest, 2016.

Sarlós 1959. *Sarlós Béla:* Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc büntetőjoga. Budapest, 1959.

Barsi 1988. *Barsi József:* Utazás ismeretlen állomás felé, 1849–1856. *Berzsenyi Lénárd* rajzai – Az olmützi foglyok arcképsorozata. S. a. r. *Simon V. Péter.* Budapest, 1988.

Süli 2017. *Süli Attila:* Két háromszéki kormánybiztos a forradalomban és szabadságharcban. Gál Dániel és Németh László tevékenysége 1848–49-ben. ('48-as KönyvTár.) Budapest, 2017.

Szinnyei 1891–1914. *Szinnyei József:* Magyar írók élete és munkái. I–XIV. k. Budapest, 1891–1914.

Tokács-Máthé [é. n.] *Tokács-Máthé, Mónika:* O scrisoare secretă. (Online publikáció.) In: Biblioteca Județeană „Alexandru D. Xenopol" Arad, 2020. december 18. O scrisoare secretă – Biblioteca Județeană „Alexandru D. Xenopol" Arad (bibliotecaarad.ro) (A letöltés időpontja: 2022. szeptember 20.)

Toth 1973. *Toth, Adalbert:* Parteien und Reichstags-wahlen in Ungarn, 1848–1892. (Südosteuropäische Arbeiten 70.) München, 1973.

Tóth 1978. Küzdelem, bukás, megtorlás. Emlékiratok, naplók az 1848–49-es forradalom és szabadságharc végnapjairól. II. k. Szerk. *Tóth Gyula.* Budapest, 1978.

Tóth 1985. A föld megőszült. Emlékiratok, naplók az abszolutizmus (Bach) korából. II. k. Szerk. *Tóth Gyula.* Budapest, 1985.

Uhliř 1993. *Uhliř, Dušan:* A csehországi és morvaországi katonai erődök változó szerepe a brünni Spielberg példáján. In: Végvárak és régiók a XVI–XVII. században. (Studia Agriensia 14.) Szerk. *Petercsák Tivadar – Szabó Jolán.* Eger, 1993. 29–36. o.

Vajna 1906. *Vajna Károly:* Hazai régi büntetések. I. k. Budapest, 1906.

Vasváry 1886. *Vasváry Ferenc:* A Noszlopy-féle összeesküvés. In: Hazánk. Történelmi Közlöny. V–VI. k. Szerk. *Abafi Lajos.* Budapest, 1886. V. k. 97–116., 188–203., 273–288., 349–362. o., VI. k. 435–450. o.

Zakar 2011. *Zakar Péter:* Az aradi Ereklyemúzeum története 1920-ig. In: *Zakar Péter – Felicia Aneta Oarcea:* Istoria „Muzeului Revoluţiei 1848–1849" din Arad. • „Az 1848–1849-es Forradalom Múzeumának" története Aradról. Arad, 2011. 169–236. o.

Zakar 2014. *Zakar Péter:* Egy református lelkész-tanító bűnhődése a forradalom után. Hajdu Lajos református lelkész fogsága (1849–1856). *Acta Historica (Szeged),* 136. (2014) 35–48. o.

Zakar 2020. *Zakar Péter:* Lelkészekre kiszabott halálos ítéletek a pesti cs. kir. hadbíróságon. *Hadtörténelmi Közlemények,* 133. (2020) 4. sz. 926–949. o.

András Molnár

PRISONERS IN THE JOSEFSTADT FORT DUNGEON
A Letter and a List of Names by Imre Náray from 1853

(Summary)

Imre Náray, who worked as a lawyer in the free royal city of Arad in the 1840s, was the first deputy prosecutor of Arad county and the first lieutenant of the National Guards of Arad in the autumn of 1848, and also wrote reports about the war events in the Arad area for the newspaper *Kossuth Hírlapja*. In May 1849, when an emergency tribunal was set up in Arad to curb the civil war crimes, Náray was appointed as a public prosecutor in the local court of summary conviction. Because of his activities in this position, he was sentenced to two years' imprisonment in July 1852, during the reprisals following the defeat of the War of Independence, which he served in Josefstadt Fort in Bohemia. In February 1853, Náray secretly compiled a list of names of the political prisoners held in Josefstadt, and this, together with a covering letter detailing the prisoners' lives, was mysteriously smuggled out of the prison and sent to Arad, bypassing the censors. Náray's letter and list of names are the earliest authentic sources for the prison conditions in Josefstadt in the 1850s, as well as for the life and identity of Hungarian political prisoners there. This source publication presents the manuscripts with clarifying and explanatory notes, together with an introduction outlining the biography of Náray, the circumstances of the creation and the significance of the documents.

András Molnár

DIE GEFANGENEN DES BURGGEFÄNGNISSES VON JOSEFSTADT
Der Brief und das Namensverzeichnis von Imre Náray aus dem Jahr 1853

(Resümee)

Imre Náray, der in den 1840er Jahren als Rechtsanwalt in der freien königlichen Stadt Arad tätig war, war im Herbst 1848 erster stellvertretender Staatsanwalt des Komitats Arad und erster Leutnant der Nationalgarde von Arad. Außerdem schrieb er Berichte über die Kriegsereignisse in der Umgebung der Stadt für die Zeitung *Kossuth Hírlapja*. Als im Mai 1849 auch in Arad ein Notgericht eingerichtet wurde, um die Bürgerkriegsverbrechen einzudämmen, wurde Náray zum Staatsanwalt des örtlichen Schnellgerichts ernannt. Für seine Tätigkeit in dieser Funktion wurde er im Juli 1852, während der Vergeltung nach der Niederschlagung des Freiheitskampfes, zu zwei Jahren Haft im Burggefängnis von Josefstadt in Tschechien verurteilt. Im Februar 1853 stellte Náray heimlich eine Liste mit den Namen der in Josefstadt inhaftierten politischen Gefangenen zusammen, die zusammen mit einem Begleitschreiben, in dem das Leben der Gefangenen im Detail beschrieben wurde, auf mysteriöse Weise aus dem Gefängnis herausgeschmuggelt und unter Umgehung der Zensur nach Arad geschickt wurde. Nárays Brief und seine Namensliste sind die frühesten authentischen Quellen für Informationen über die Haftbedingungen in Josefstadt in den 1850er Jahren und über das Leben und die Identität der ungarischen politischen Gefangenen dort. Die vorliegende Quellenpublikation gibt die genannten Manuskripte kund, mit einer Einleitung, die Nárays Biografie, die Umstände der Entstehung sowie die Bedeutung der Dokumente aufzeigt, sowie spezifizierenden, erläuternden Notizen.

András Molnár

LES DÉTENUS DE LA PRISON DE LA FORTERESSE DE JOSEFSTADT
Courrier et liste nominale rédigés par Imre Náray en 1853

(Résumé)

Imre Náray, qui a travaillé comme avocat dans la ville libre royale d'Arad dans les années 1840, fut premier substitut du comitat d'Arad et lieutenant de la garde nationale d'Arad à l'automne 1848. Il rédigeait également des rapports sur les événements de la guerre dans la région d'Arad pour le journal *Kossuth Hírlapja*. Lorsqu'une cour martiale fut mise en place à Arad en mai 1849 pour réprimer les exactions de guerre civile, Náray fut nommé procureur général de cette cour. Pour ces activités, il fut condamné, en juillet 1852, à deux ans de détention à purger dans la prison de la forteresse de Josefstadt en Bohême dans le cadre des représailles qui ont suivi l'échec de la guerre d'indépendance. En février 1853, Náray a établi secrètement une liste nominale sur les prisonniers politiques détenus à Josefstadt. Cette liste et un courrier décrivant en détail le quotidien des prisonniers ont pu être mystérieusement sortis de la prison et envoyés à Arad sans être censurés. Le courrier et la liste nominale de Náray sont les premières sources authentiques contemporaines sur les conditions de détention à Josefstadt dans les années 1850, ainsi que sur le quotidien et l'identité des prisonniers politiques hongrois qui s'y trouvaient. Cette publication de source contient les manuscrits mentionnés ci-avant avec une introduction et des notes explicatives concernant la biographie de Náray, les circonstances de la naissance de ces documents et leur importance.

Андраш Молнар

ЗАКЛЮЧЕННЫЕ ТЮРЬМЫ ЗАМКА ЙОЗЕФШТАДТ
Письмо Имре Нараи со списком имён 1853-ого года

(Резюме)

Имре Нараи, работавший адвокатом в вольном королевском городе Арад в 1840-их годах, был первым младшим прокурором графства Арад и первым старшим лейтенантом национальной гвардии Арада осенью 1848-ого года. Кроме того, он писал репортажи для газеты «Кошут» о военных событиях в окрестностях Арада. Когда в мае 1849-ого года в Араде был создан чрезвычайный военный трибунал для пресечения нарушений во время гражданской войны, Нараи был назначен общественным прокурором местного обвинительного суда с ускоренным судопроизводством. За свою деятельность на этой должности он был приговорен к двум годам тюремного заключения в июле 1852-ого года во время репрессий после поражения борьбы за свободу, отбывать которое ему пришлось в замковой тюрьме Йозефштадт в Чехии. В феврале 1853-ого года Нараи тайно подготовил список политических заключенных, содержавшихся в Йозефштадте, и он был таинственным образом вывезен из тюрьмы и доставлен в Арад, минуя цензуру, вместе с сопроводительным письмом, подробно описывающим жизнь заключенных. Письмо Нараи и список имен являются самыми ранними, современными и достоверными источниками о тюремных условиях в Йозефштадте в 1850-их годах, а также о жизни и личности венгерских политических заключенных в тюрьме. В этом источнике публикуются вышеуказанные рукописи, излагается биография Нараи, обстоятельства возникновения списков, вступление излагающего важность документов, а также в сопровождении уточняющих и пояснительных заметок.

Horváth Csaba

VISSZATÉRTEK

A MAGYAR KIRÁLYI 3. HONVÉD HADSEREG A DÉLVIDÉKEN (1941. ÁPRILIS)

HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM

KÖZLEMÉNYEK

TŐSÉR MÁRTON

PELEKANON – A KÉSŐ BIZÁNCI ÉS KORAI OSZMÁN TAKTIKA PÉLDÁJA

Magyarországon sokan foglalkoztak már a nomád taktika kérdéseivel és az oszmán hadszervezettel, de mintha a korai oszmánok harcai kimaradtak volna az érdeklődés köréből. A szultánok hadinépe szinte csak attól a ponttól vált a hazai kutatás tárgyává, miután a 14. század végétől kezdett érintkezésbe lépni a Magyar Királysággal is. Pedig addigra már komoly szervezeti és taktikai fejlődésen ment át, és érdemes erre kitekinteni.

A korai oszmán hadsereg megismerésének legjobb módja az, ha a bizánciakkal vívott első csatáikat vesszük szemügyre. Komoly gondot jelent azonban, hogy egy ilyen vizsgálathoz milyen forrásokat tudunk felhasználni: az oszmán hagyományok lejegyzése ugyanis csak a 15. század elején, tehát jókora késéssel kezdődött, a bizánci krónikások viszont akkoriban ritkán voltak katonai képzettségű írók, akik szakszerűen tudták volna ismertetni a harcokat. Szerencsére az egyik bizánci–oszmán összecsapásról, az 1329-es pelekanoni csatáról rendelkezésünkre áll egy igen részletes beszámoló, mégpedig egy abban részt vevő császári főtiszt tollából. A szerző az akkori bizánci főparancsnok *(megas domestikos)* és későbbi császár, Ioannes Kantakuzenos (VI. János, 1341/47–1354). Az ő leírását érdemes összevetni a szintén kortárs Nikephoros Gregoras bizánci történetíró rövidebb verziójával a csatáról.[1] A török hagyományban ugyanakkor nem maradt nyoma az eseménynek.[2] Bizánci kiskrónikák is említették még a csatát, de nem részletekbe menően, illetve a 15. században még röviden ismertette a történetíró Chalkokondyles is.[3] Pedig már csak azért is érdekes az összecsapás, mert ez volt az első és utolsó alkalom, hogy a bizánci császár és az oszmán uralkodó személyesen ütközött meg egymással.

---

1 *Gregoras* 1979.

2 Az is igaz, hogy Kantakuzenos, aki később szövetségese és apósa lett az oszmán állam fejének, Orhánnak, megismerhette az esemény török verzióját. *Hadzisz* 1974. 249. o. Elvileg ugyan Kantakuzenos, aki bukása után, már szerzetesként írta művét, kedvezőbb színben festhette le saját tevékenységét, de magát a csatát politikai ellenfele, Nikephoros Gregoras is hasonlóan – bár jóval rövidebben írja le, a kimenetelt illetően azonban már eltér a véleménye. – Az összecsapást pelekanon-philokrenei csataként is említik, mivel van, aki a nappali szabályos küzdelem, illetve a visszavonulás utáni török rajtaütés helyszíne után két szakaszra bontja az eseményeket. (A török nyelvű irodalomban maltepei csataként is említik, lásd *Köprülü* 1992. 109. o.)

3 *Chalkokondyles* 2014. 35. o. és Kleinchroniken 3. k. 29., 34. o.

Az összecsapás tárgyalása előtt röviden térjünk ki a két szembenálló uralkodó személyére és a vezetésük alatt álló haderők összetételére, illetve taktikájára. III. Andronikos (1328–1341) a nagyapja, II. Andronikos (1282–1328) ellen kirobbantott polgárháború árán jutott hatalomra, amely nem volt ugyan rettenetesen pusztító, de nyilván nem javította a bizánci hadinép kohézióját. Az új császár elődjével ellentétben erélyes és hozzáértő vezetést ígért, politikai és katonai szempontból egyaránt. A bizánci katonaság ekkor zömében zsoldosokból állt, a nyugati lovagok alkották a leghatékonyabb részét (az új uralkodó maga is kedvelte a lovagi tornákat), de mellettük egyéb népek harcosai is szolgálatukba álltak, ha meg tudták őket fizetni. Így már a polgárháborúban is, majd később a balkáni hadjáratokon gyakran fogadtak fel Anatóliából törököket, akik általában nem zsoldért, hanem zsákmányolási lehetőségért cserébe vállalták a szolgálatot. A fizetett katonaság mellett jelen volt még a birtokos katonaság és a zömében nem hivatásos, inkább paraszti milíciákból álló gyalogság is, ez utóbbiak harcértéke azonban már nem volt túl magas.

Ez volt a korabeli bizánci haderő egyik komoly hiányossága: saját katonasága csekély számú volt, és ütközetekben nem sokat ért. Továbbá az is problémát okozhatott, hogy a katonaság erősen feudális rendszerű volt: a középbizánci időszakkal ellentétben már nem a központosított állam toborozta, fizette és látta el a csapatokat, hanem a nagybirtokosok és a városok is rendelkeztek saját egységekkel, amelyeket ugyan összegyűjthettek egy-egy hadjáratra, de a sereg kohéziója nem volt túl magas fokú. Ezért leginkább a zsoldosokra lehetett építeni, csakhogy ebben az időszakban a krónikus pénzhiány miatt ezek alkalmazása is problémába ütközött, nem volt ritkaság a dezertálás. Emellett taktikai szempontból az is gondot okozott, hogy a nomád harcmodort alkalmazó törökök lovas íjászaival szemben nem igazán tudtak hasonló mozgékony lovasságot kiállítani. A császári sereg fő ereje a nehézlovasság volt, amely a közelharcot kereste, ellenfelük viszont könnyen ki tudott térni előlük. Általában véve a korabeli bizánci haderő nem a jól képzett és fegyelmezett csapatok együttműködésére épült, mint például a katalánoknál a 14. század elején. A csata menete is mutatja majd, hogy a bizánci csapatok fegyelme elég sok kívánnivalót hagyott maga után.[4]

III. Andronikos ellenfele, Orhán emír ekkor már gyakorlott hadvezérnek számított, 1326-ban ő kényszerítette kapitulációra a bizánci várost, Prusát, melyet ezután fővárosává tett, Bursa néven. Ez már azt is jelezte, hogy az oszmánok támadásainak célpontjai továbbra is a bizánciak megmaradt bithyniai területei lesznek. A marokkói utazó, Ibn Battúta így jellemezte Orhánt: „…a legerősebb türkmén uralkodó, a leggazdagabb kincsekben, városokban és katonákban. Csaknem száz erődítménye van, és szünet nélkül járja őket körbe […]. Harcol a hitetlenek ellen és ostrom alatt tartja őket.”[5] Hadinépe

[4] *Nicol* 1993. 167–168. o. és *Kyriakidis* 2011. 92–96., 207–214. o. Jellemző, hogy III. Andronikos legnagyobb sikereit, Thessalia és Epiros visszaszerzését az ottani belviszályok tették lehetővé kis létszámú seregeinek. Vö. *Bartusis* 1992. 92–93. o.

[5] *Fodor* 2002. 172. o.

zömében nomád lovasokból állt, de mellettük könnyűgyalogosok is komoly számban vettek benne részt. Nemcsak törökök, de Kis-Ázsiába került tatárok, vagy a meghódított bizánci területek lakói is részévé lettek a korai oszmán hadszervezetnek. Habár csírájában, de vele kezdődött az oszmán gyalogság kiépítése: a janicsárok csak később lépnek színre, de a könnyűgyalogos yayák (lásd később) beépítése a hadigépezetbe annak jele volt, hogy az oszmánok nem egy régi stílusú lovas-nomád sereget fognak harcba vetni a jövőben. Orhán állama a korai oszmánok rugalmasságának példája volt: nemcsak saját nomád hagyományaikra támaszkodtak, hanem muszlim példák mellett bizánciakat is átvettek. Ez annál könnyebben ment, minthogy a köznép szintjén gyakori volt a keveredés, sőt Orhán első felesége, Nilüfer is egy bizánci várnagy lánya volt. Az átpártolt bizánciak is komoly karriert futottak be oszmán földön, mint Kösze Mihál, vagy Evrenosz bég.[6] A birodalom későbbi szervezetének főbb elemei is Orhán uralkodása alatt jelentek meg, mint a szandzsák- és beglerbégek kinevezése és a saját pénz verése, de alighanem a törökök közül ő neveztette magát elsőként szultánnak, vagyis olyan főhatalmat jelző titulust használt, amit korábban a szeldzsuk uralkodók.[7]

Bizánc a 14. század elején elveszítette nyugat-anatóliai birtokait, csak a Boszporusz túlpartján, Bithyniában maradt a kezén egy területsáv. Az oszmán-törökök ezt is folytonos nyomás alatt tartották, Prusa eleste után rövidesen Nikaia (Iznik) is blokád alá került. A város helyzetét nehezítette a császár, II. Andronikos és unokája között dúló belháború (1321–1328). Miután III. Andronikos felülkerekedett, hozzálátott a birodalom helyzetének rendbetételéhez. Egy sikeres keleti hadjárat nagyban megnövelte volna az új uralkodó tekintélyét, így magától értetődött 1329 tavaszán, hogy Orhán ellen vonul.

A terv szerint a bizánciak még a nyári meleg előtt meg akarták támadni a síkságokon tanyázó nomádokat, mielőtt azok felhúzódnának a hegyekbe. Ezért csupán 2000 fős sereget tudtak sietve összegyűjteni a fővárosból, illetve Didymoteichonból és Thrakiából, nyugatabbi csapatokra nem várhattak.[8] 1329. június 1-jén keltek át az ázsiai oldalra, és a parti úton megindultak kelet felé. A nomádok azonban már a hegyi szállásaikra vonultak, Orhán ugyanakkor a császár érkezésének hírére a gyalogos és lovas hadinépével megindult elé, hogy biztos magaslati állásban fogadja a bizánciakat. III. Andronikos

[6] Az előbbi egy áttért bizánci várúr volt, az utóbbi pedig Prusa/Bursa kormányzójának fia; utódaik – a Mihalogluk és az Evrenoszogluk – befolyásos oszmán családok lettek. *Lowry* 2003. 55–66. o.

[7] *Matuz* 1990. 30–33. o. és *Kermeli* 2009. 443–444. o. Magát a szultáni címet a szeldzsukok terjesztették el az iszlám világban, ezzel jelölték szuverén világi uralkodói hatalmukat, mely fölött az akkor már csak vallási hatalmat képviselő kalifa állt.

[8] Gregoras szerint ennek is csak egy része volt képzett katona, a többit parasztokból és kézművesekből szedték össze, így győzelemre nem is gondoltak, habár szerinte a hadjárat célja Nikaia megsegítése volt. *Gregoras* 1979. 224. o. Ugyanezzel indokolja a hadjáratot Chalkokondyles (35. o.), *Kantakuzenos* 1986. 21. o. viszont nem említi Nikaiát, csak a nomádok elleni támadást, és a kiskrónikákban is ugyanezt találjuk. Kleinchroniken 3. k. 29. o.

két napig menetelt keleti irányban és a harmadik napon találkozott a parti út feletti magaslatokon álló oszmán sereggel. Ekkor a Pelekanon nevű síkságon tábort vert, és haditanácsot tartott főtisztjeivel.[9]

Az összecsapás

Előbb Gregoras verzióját követve nézzük a csata menetét! A bizánci krónikás szerint reggel török lovasok ereszkedtek le a hegyekből, mire a bizánciak is kivonultak ellenük. Az oszmánok csak távolról nyilazták őket, kerülték a közelharcot. Ezt a császár a gyávaság jelének vélte, és arra utasította seregét, hogy kisebb csoportokban próbálják őket átkarolni. Tapasztaltabb tisztjei óvták ettől, mivel szerintük ez nem vezethet jóra, de hiába. A harc már délutánig húzódott, amikor Orhán a hegyekből figyelve úgy ítélte meg, hogy a bizánciak kifáradtak a hőségtől és az eredménytelen átkaroló mozdulatoktól. Ezért támadásra indította seregét, és lovasai körülvették Andronikos erőit, nyílzáporaikkal és közelharcba bocsátkozva is veszteségeket okoztak nekik. Azonban a bizánciak is derekasan harcoltak, és visszaverték a rohamot. Ám az este közeledtével úgy döntöttek, veszélyes lenne éjszakai harcot vívni ellenséges terepen, így elkezdtek visszavonulni a táborukba. A törökök persze még ádázabbul támadták őket, és komoly veszteségeket okoztak lovasoknak és gyalogosoknak egyaránt, még a császár is könnyebben megsérült a lábán. A harcnak az éjszaka beállta vetett véget – Orhán úgy vélte, jobb, ha távolabbra húzódik, és csak 300 lovast hagyott hátra megfigyelésre, hogy a megfelelő alkalommal vissza tudjon térni. III. Andronikos a közeli Philokrene városkába ment, hogy ellássák lábsebét. Mivel emberei ezt menekülésnek hitték, a törökök éjszakai támadásától tartva fejvesztve indultak a hajókhoz, hogy elhagyják a terepet, vagy egymást taposva rohantak a parti városokba menedékért. Az oszmán lovasok reggelre üresen találták a tábort, ahol jókora zsákmányt szereztek, százan közülük aztán a parton rekedt bizánciakat beérve nekiláttak lenyilazni őket. A császár a reménytelen helyzetet látva maga is visszahajózott a fővárosba.[10]

Kantakuzenos jóval részletesebben tárgyalja az eseményeket. Szerinte már a haditanácsban úgy ítélték, hogy nincs értelme folytatni az előrenyomulást, mivel a nomádok kereket oldottak, a nehezen járható terep miatt pedig jobb elkerülni a harcot Orhán seregével. De nem szabad azt a benyomást kelteni, hogy félelemből vonulnak vissza, ezért másnap ki kell vonulni a síkra, és hadrendben állva megvárni, mit lépnek a törökök.

[9] *Kantakuzenos* 1986. 21–22. o. – *Gregoras* 1979. 225. o. szerint a törökök nyolcezren voltak. Pelekanon a Retzion és Niketiaton erődje közti, a mai Izmittől 44 km-re, nyugatra található dombos vidék neve volt. *Belke* 2020. 902. o. A létszámadatok megtévesztőek, a törökök valószínűleg túlerőben voltak, de kisebb mértékben; vö. *Bartusis* 1992. 257. o. arról, hogy Kantakuzenos rendszerint csak a lovasok számát közli, a gyalogosokét nem.

[10] *Gregoras* 1979. 225–226. o. – Chalkokondyles szerint eleve Philokrenébe akartak visszavonulni az eldöntetlen harc után, ennek során támadták hátba őket a törökök, és sokakat megöltek, a maradékot a falak mögé szorították be, azonban a várost már nem tudták bevenni. *Chalkokondyles* 2014. 35. o. A parti erődítményekhez lásd a 15. jegyzetet.

Ha lejönnek és megütköznek, legyen, ha nem, akkor rendezetten visszavonulva térjenek haza. Másnap reggel valóban ki is vonultak a síkságra, amit látva Orhán is elrendezte csapatait: egy részét lesbe állította, arra az esetre, hogy ha a bizánciak sikeresen támadnának, akkor váratlanul rájuk törhessenek és megfutamíthassák őket. Erői zömét egy magaslaton helyezte el, 300 lovas íjászt pedig leküldött a síkra, hogy nyilazással zaklassák a császár seregét, csalogassák őket maguk után, de közelharcba ne bocsátkozzanak, ha pedig azok visszafordulnak, újra támadják meg őket. A bizánciak sík terepen álltak, a törökök felőli részen viszont nehezen járható magaslatok voltak, és vízmosások szabdalták a tájat. A 300 lovas mögött Orhán két oldalon még 1000–1000 embert állított azok támogatására. A császár erre maga is kikülönített 300 lovast, és figyelmeztette őket, hogy a lovas íjászok nem fognak közelharcba bocsátkozni, ezért amikor meghátrálnak, rendezetten és lassan üldözzék őket, de tartsanak nyíllövésnyi távolságot, hogy ne tudják őket nyílzáporral elborítani. Ha lehet, vágják el a visszaútjukat, de mindenképpen térjenek vissza a síkra, amint az oszmán lovasok oltalmazására kiállított egységek közelébe érnek.[11]

Így kezdődött meg a harc. Az Andronikos Exotrochos testőrparancsnok *(megas hetaireiarches)* vezette bizánci különítmény kivárta, amíg a törökök nyíllövésnyi távolságra megközelítették őket, majd gyors rohamot indított. Az oszmánok nyilazással próbálták megállítani őket, de az hatástalannak bizonyult, így futásnak eredtek, egészen a hátvédjükig. A bizánciak a futók közül negyvenet levágtak, majd visszatértek a sík terepre (ők maguk állítólag mindössze néhány sebesült lóval megúszták az összecsapást). A törökök pedig, miután erősítést kaptak, ismét támadtak, de az eredmény ugyanaz lett: megint megfutamították őket, harminc embert veszítettek, a bizánciak egyet sem. Orhán ezt látva egy újabb csapatot küldött segítségül, de a császár is egy hasonló erejű különítményt vetett harcba ellenük, és ismét visszaverték a törököket. Ez a csatározás ment egész nap, de Andronikos serege nem tudott döntő csapást mérni az oszmánokra, mivel azok szakadékokkal védett táborához nem tudott hozzáférni, és a vízmosásokban elhelyezett íjászok is zavarták őket. Orhán újabb ezerfős különítményt indított a bizánciak 300 lovasa ellen, mire a császár ellenük küldött egy csapatot Manuel Tagaris vezetésével. Ismét heves összecsapás következett, amelyben a törökök ötven főt veszítettek, a bizánciak egy halottat, néhány sebesültet és sok lovat. Orhán még a harc alatt egész haderejét csatarendbe állította, hogy embereit felbátorítsa és elcsüggessze a bizánciakat. Nem érte el azonban a kívánt hatást, ezért testvére, Pazarlu vezetésével támadásra küldte seregét. Andronikos ekkor ellentámadásra indult, maga vezette a centrumot, a jobbszárnyat Kantakuzenos, a balt Ioannes Angelos, a haderő többi része hátul maradt. Az oszmán lovasság megint megfutamodott, és százötven embert veszített, a császár azonban a magaslatok elleni támadást meg sem kísérelte, így aztán visszavonult a sík terepre.[12]

[11] *Kantakuzenos* 1986. 23–25. o.

[12] Uo. 25–27. o. Pazarlu neve Orhán egy 1324-es alapítólevelében tanúként szerepel. *Lowry* 2003. 77. o.

III. Andronikos ekkor ismét tanácskozni kezdett a főtisztjeivel, és Kantakuzenos kifejtette meggyőződését, hogy nyertesnek tekinthetik magukat, mivel a csatározásban rendre ők maradtak felül, a törökök négyszáznál több embert veszítettek, ők viszont csak egyet. Még a takarmánygyűjtőket se zaklatták, ami annak jele, hogy ellenfelük harci morálja alacsony szinten van. Mivel viszont közeledik az éjszaka, legjobb lesz visszatérni a táborba, és másnap, ahogy tervezték, rendezetten visszavonulni Konstantinápolyba. Az oszmánok valószínűleg úgysem mernek lejönni magaslati pozíciójukból, hogy újabb csatát vívjanak.

A császár elfogadta a javaslatot, és megkezdték a visszatérést a táborba, Orhán viszont egy kisebb csapatot a nyomukba küldött. A császári sereg forrófejű fiataljai ezt látva visszafordultak, és megtámadták őket. Kantakuzenos éppen az ilyen rendbontástól tartott, így néhány emberével sietett, hogy véget vessen a fegyelmezetlenségnek, és kivonja a bizánciakat a harcból. Andronikos is felfigyelt az összecsapásra, így maga is válogatott emberekkel visszafordult rendet tenni, majd hadvezérével találkozva, együtt indultak a harc irányába. A törökök a seregtől leszakadt csapatot erősen támadni kezdték, hogy megsemmisítsék. Kantakuzenos amúgy is fáradt lova összeroskadt, lovasát majdnem megölték, de a császár kísérete kimentette, és új lovat adtak alá. Andronikos viszont a combján könnyebben megsérült egy nyíltól, hátasa pedig végzetes sebeket kapott. Az oszmánok végül beszüntették a harcot, miután néhány főemberüket elveszítették, a császár és emberei pedig visszatértek a sereghez, és folytatták az utat a táborba. A bizánci hátvédet alkotó 300 fős, rosszul felszerelt, gyenge lovakon ülő csapat vezére, Sevastopulos azonban hamarosan ismét nekirontott a nyomukban járó törököknek. Amikor aztán meglátták ellenségeik hátát, mindjárt bedőltek a színlelt menekülés trükkjének. Az üldözés addig tartott, amíg a nomádok vissza nem fordultak, és nagy lendülettel rájuk nem rontottak, akkor aztán hamarosan menekülők lettek az üldözőkből. A bizánciak húsz lovast és huszonöt gyalogost veszítettek, míg a segítségükre nem siettek a seregtől, így a maradék megúszta a meggondolatlan üldözést. A sereg végül elért a táborba, ahonnan üzenetet küldtek a fővárosba az aznapi eseményekről, a császár sebesüléséről is, hogy a rémhírek terjedését meggátolják, valamint arról, hogy készítsenek hajókat a sereg átkeléséhez.[13]

Éjszaka a török táborban is megvitatták a nap eseményeit, és Orhán szerint a bizánciak harci tapasztalata és bátorsága rendkívülinek bizonyult; sem csellel, sem erővel nem tudták megingatni hadrendjüket, és a visszavonulás alatti csetepatékban részt vevő csapatokat sem tudták megsemmisíteni. Ezért jobb lenne, ha másnap nem vállalnának új csatát, biztosabb lenne, ha visszavonulnának egy biztonságos helyre. Apja két veterán parancsnoka[14] azonban ellentmondott: bár nem hiányzik egy újabb csata, ha feladnák

[13] *Kantakuzenos* 1986. 27–30. o. – Egyébként egy „kiskrónika" adata szerint a császár a térdén sebesült meg. Kleinchroniken 3. k. 29. o.

[14] „Kolauz Salingari" és „Kataigialos Patatures" – a nevekben alighanem a török Qulaguz, illetve Bagatur név rejtőzik. *Moravcsik* 1958. 162., 206. o.

a mostani táborukat, azzal elismernék a vereséget. A poggyászt és a felesleges dolgokat küldjék távolabb, de mozgékony csapataikkal maradjanak eddigi helyükön rejtekbe húzódva, és küldjenek ki száz lovast a császár szemmel tartására. Ő nyilván nem lesz annyira meggondolatlan, hogy a meredek hegyoldalak közé benyomuljon, de ha mégis megtenné, könnyen elbánhatnának vele. Ha viszont megpróbálná megkerülni hegyi állásukat, hogy a simább oldalról támadjon, akkor még bőven lesz idejük jól védhető helyre húzódni. Az oszmán haditanács el is fogadta érveiket, és helyben maradtak.

A császári táborban azonban közben olyan rémhír kezdett terjedni, hogy a császár sebesülése életveszélyes (Kantakuzenos szerint ezt az előző császár hívei terjesztették). Pánik ütötte fel a fejét, és a katonák úgy vélték, hogy ha az uralkodóval történik valami, a törökök le fogják rohanni a tábort, ezért még időben el kellene menekülni a szomszédos bithyniai városokba. Küldöttséget menesztettek a főparancsnokhoz, hogy vezesse őket ezek falai mögé, mielőtt elhatalmasodna a pánik. Kantakuzenos hiába próbálta megértetni velük, hogy erre semmi szükség, végül a császárhoz ment beszámolni a helyzetről. Andronikos erre elrendelte a tábor lezárását, nehogy fejetlenség alakuljon ki és széthulljon a sereg, de már késő volt, a csapatok tódultak kifelé a városok irányába. A főparancsnok hiába próbálta megállítani őket. A császárt kísérői hajóra szállították, a katonaság pedig elindult menedéket keresni Philokrene, Niketiaton, Dakiviza és Retzion falai mögött.[15]

Orhán erről még semmit sem tudott, azonban már korábban kiküldte Pazarlut néhány lovassal, hogy tartsa szemmel a császár seregét. Testvére úgy gondolta, nem hagyja, hogy a bizánciak nyugodtan töltsék az éjszakát, ezért a sötétség leple alatt megközelítette a tábort, és látta, hogy a csapatok elhagyják azt, de nem a fővárosuk, hanem a parti városok felé indulnak. A hírre Orhán összeszedte embereit, és reggelre Philokrene alá ért, ahol a bezárt kapu előtt a bizánci csapatok egy része rendetlenül összetorlódott. Nyomban meg is támadták őket, megöltek közülük harminckét főt (további hárman a közben kinyitott kapunál kialakult tolongásban haltak meg), ejtettek százötven foglyot és zsákmányoltak négyszáz lovat. Végül a bizánci katonaság összerendeződött, és visszaverte a támadást (állítólag kétszáz törököt megöltek), mire Orhán visszahúzódott, és a közelben vert tábort. Még aznap a császári sereg többi különítménye is Philokrenéhez vonult, majd egyesülve visszavonultak Skutariba, ahonnan zavartalanul átkeltek Konstantinápolyba.[16]

---

[15] Philokrene mai neve Bayramoglu (*Belke* 2020. 914. o.); Niketiaton ma Eskihisar, Gebzétől 3 km-re délre (*Belke* 2020. 830. o.); Dakiviza ma Gebze (*Belke* 2020. 516. o.); Retzion ma Darica (*Belke* 2020. 969. o.). Az erődökhöz lásd még *Foss* 1985. 46–58. o.

[16] *Kantakuzenos* 1986. 30–35. o. A főparancsnok emlékezete szerint a bizánciak 47 embert veszítettek az előző napi csatában. Az éjszakai harcban elesett két rokona, Manuel Tarchaneiotes és Nikephoros Kantakuzenos, valamint Exotrochos is (a Kleinchroniken 3. k. 29. o. is említi a főemberek veszteségét). A csatához lásd még *Bartusis* 1992. 91. o.; *Bosch* 1965. 152–157. o.; *Foss* 1985. 25., 46. o.; *Inalcik* 2000. 28–30. o.; *Iorga* 1908. 165–167. o.; *Kyriakidis* 2011. 203–206. o.; *Lindner* 2007. 21–24. o.; *Nicol* 1993. 169–170. o.

Egyébként a csata híre nyugatra is eljutott: a kortárs firenzei krónikás, Giovanni Villani is közölt róla egy kissé zavaros összefoglalót, 1330-ra datálva azt. Eszerint a császár átkelt Avido (Abydos, vagyis tévesen a Dardanellákhoz teszi a helyet) szorosánál Törökországba, de a törökök tatár segítséggel legyőzték, majd hajóikkal nagy károkat okozva pusztítani kezdték az Égei-szigetvilágot.[17]

A bizánciak hadi teljesítménye

A csata kétféle leírását összevetve jól látható, hogy az egyezések mellett komoly különbségeket is találunk közöttük. Gregoras rövidebb verziója alapján a bizánciaknak eleve nem sok esélyük volt az oszmánokkal szemben, akik végül tipikus nomád győzelmet arattak. Nála a császár félreismeri a törökök taktikáját, gyávaságnak véli a megfutamodásukat, az átkarolásra adott parancsa hibás, amivel veszélybe sodorja embereit, és végül a hőségben kifárasztja csapatait, ezzel elősegíti Orhán támadását. Ezt ugyan szerencsésen visszaverik, de a krónikás szövege alapján úgy tűnik, hogy a bizánciaknál a III. Andronikos sebesülése utáni pánik a kifáradással függ össze (és persze az eleve gyenge harcértékükkel). Ezzel szemben Ioannes Kantakuzenos szerint a kiadott parancs helyes volt, a nomád taktika ismeretéből fakadt, ráadásul az egész napos harcban a bizánci csapatok váltották egymást, ezért az ő leírása szerint nem is fáradtak ki, mint azt a visszavonulás alatti visszacsapások mutatják (bár ezek egyúttal fegyelmi problémákat tükröztek). Szerinte az oszmánok maguk is úgy látták, hogy nem bírják legyőzni a császár seregét, csak árulás révén (a megbuktatott II. Andronikos hívei által keltett pánik miatt) tudták megfordítani a csata kimenetelét. A két szerző véleménye tehát leginkább III. Andronikos megítélésében különbözik, és ez kihat az események leírására – az előbbi szerint a császár tapasztalatlan hadvezér volt, rossz minőségű csapatokkal, az utóbbi szerint viszont épp ellenkezőleg: tehetséges és lelkesítő parancsnok volt, aki – nagyapjától eltérően – keményen küzdött a török terjeszkedés ellen.[18]

A két szerző a polgárháborúban ellenkező oldalon állt, nyilván ez magyarázza az események eltérő megítélését. Az egykori főparancsnok verziója még egy historiográfiai érdekességet is nyújt, mivel a derekasan küzdő, de döntő eredményt elérni nem tudó, majd végül árulás miatt vereséget szenvedő „rómaiak" története a legismertebb bizánci–török összecsapás, a manzikerti (1071) sémáját követi. Nem tudni, hogy Kantakuzenos ismerte-e ennek leírásait, de az biztos, hogy a bizánci előkelőktől elvárható

[17] *Villani* 1991. 1123. o.

[18] *Kyriakidis* 2010. 85–86. o. és *Uő* 2018. 304–305. o. Kantakuzenos alighanem ismerte Gregoras művét, így az ő negatív álláspontjára válaszul fogalmazhatta meg a saját verzióját (vö. *Hadzisz* 1974. 244–245. o.). A két szöveg eltérése kihat a csata kimenetelének megítélésére is: *Inalcik* 2000. 29. o. szerint Gregorasé a valósághűbb, de nem tér ki arra, hogy a győzelemnek miért nem maradt nyoma az oszmán hagyományban.

volt, hogy olvassanak történeti műveket (az antik hagyományok itt megszakítás nélkül megőrződtek), így valószínű, hogy az egyezés nem véletlen. A törökök anatóliai honfoglalását lehetővé tevő csatában IV. Romanos (1068–1071) seregét hadrendbe állítva próbálta közelharcra kényszeríteni Alp Arszlán szultánt (1063–1072). A törökök azonban lovasíjász-taktikát alkalmazva egyre kitértek a harc elől, a bizánciak hiába nyomultak előre órákon át. Végül amikor délután dombos terephez értek, a császár úgy döntött, hogy visszavonul a táborba. Ennek során azonban zavar tört ki a csapatok között, amit kihasználva a szeldzsukok rohamra indultak, és kezdték széttördelni a hadrendet. Ráadásul a második vonal, amelyet Romanos ellensége vezetett, nem fordult vissza segíteni, hanem faképnél hagyta a császárt, akinek egységét bekerítették és szétverték a szultán csapatai, őt pedig fogságba ejtették.[19]

Ha Kantakuzenos részletesebb leírását vesszük szemügyre, láthatjuk, hogy a bizánciak évszázados taktikai ismereteik alapján próbálták legyőzni a törököket. Bölcs Leó császár a 10. század elején állította össze *Taktika* című munkáját, amelynek ajánlásai jórészt a 7. századi, Maurikios-féle *Strategikon*ból származnak – az persze nem világos, hogy vajon Kantakuzenos ténylegesen ismerte-e ezeket, de elméleti előképzettség nélkül is támaszkodhatott a törökök elleni harc évszázados tapasztalataira. Akárhogy is, a csatahely kiválasztása és az alapvető harceljárás megtalálható az elődök ajánlásai között:

> „Hátrányos nekik a lapályos és puszta vidék is, továbbá a lovasság sűrű csatasora, mely szakadatlanul nyomukban van. Hátrányos nekik a fegyveres kézitusa is […] Ha tehát valaki meg akarja közelíteni őket, hogy harcoljon velük, […] amennyire csak módjában áll, a hadrendet puszta és egyenletes terepen állítsa fel, ahol sem sűrű erdők, sem lápok, sem mélyedések nincsenek útban, a türkök tervezte tőrbecsalásokra való tekintettel."[20]

Mint láthattuk, a császár célja a csata során az volt, hogy a saját nehézlovassága számára kedvező síkon közelharcra kényszerítse az oszmánokat, és közben elkerülje azt, hogy csapdába csalják az embereit. Ezt általában sikeresen végre is hajtották, viszont a visszavonulás során lezajlott események jól mutatják, hogy a meggondolatlan üldözés hová vezethetett volna: a Sevastopulos vezette 300 lovas oda is veszhetett volna fegyelmezetlensége miatt, ha nem sietnek a segítségükre.[21]

Ezek alapján látható, hogy a bizánciak által követett taktika célravezető volt, azonban végül nem hozta meg a győzelmet a császárnak. Ennek oka az volt, hogy Orhán igazán kedvező pozíciót választott, magaslati állásait nem támadhatták meg a bizánci nehézlovasok. Ilyesmihez már erősebb gyalogságra lett volna szükség, azonban úgy tűnik, a bizánci had ezzel nem rendelkezett a vizsgált időszakban. Kantakuzenos jóformán csak Sevas-

[19] *Kyriakidis* 2018. 302–303. o. – *Kantakuzenos* 1986. 179. o. 52. jegyzet szerint a császár beszéde Thukydides alapján íródott. Lásd ehhez még *Attaleiates* 291–299. o. Manzikertről.

[20] *Bölcs Leó:* Taktika. XVIII. 64–65., 69., 71. In: *Moravcsik* 1984. 21., 22. o.

[21] *Kantakuzenos* 1986. 29–30. o.

topulos rohamánál említi őket,[22] a Gregorasnál feltűnő szedett-vetett parasztok alighanem gyalogosok lehettek inkább, de nyilván alacsony harcértékűek.[23] Hiába volt a korabeli bizánci haderő legütőképesebb része a nehézlovasság, egymagában nem volt képes kivívni a teljes győzelmet: a terep nem is kedvezett nekik. Az oszmánok rohamait ugyan vissza tudták verni, de ezzel csak a síkság széléig tudtak eljutni, a nehéz terepre már nem vállalták a továbbnyomulást. Úgy tűnik, mindkét fél biztonsági játékot űzött: az oszmánok a hegyekbe húzódhattak vissza, a bizánciak a táborukba, ha balul ütnek ki a dolgok (az erős védőállás kiválasztása később is jellemezte a törököket, Nikápolynál is dombokon álltak fel, később pedig legalább a centrumukat igyekeztek megerősíteni).

A bizánci nehézlovasság a törökökhöz hasonló mozgékony ellenséggel szemben csak korlátozottan lehetett hatékony. Könnyűlovasságra és gyalogságra is szükség lett volna a hadszervezetben. Míg az előbbieket inkább nomád zsoldosokból, de ki tudták állítani, addig ütőképes gyalogsággal nem rendelkeztek: bár jelentős számú könnyűgyalogosuk volt, ezeket leginkább passzív szerepben alkalmazták. Ráadásul mintha a bizánciaknál a 14. században az íjászat szerepe veszített volna jelentőségéből. VIII. Mihály (1259–1282) idejében még fontos része volt a taktikájuknak,[24] az itt tárgyalt időszakban viszont már nem tűnik hangsúlyosnak a szerepük (bár a könnyűgyalogosok zömében nyilván íjászok lehettek, de Pelekanonnál láthatóan nem igazán használták ki őket). A leghatékonyabb megoldásnak még a nyugati zsoldosok alkalmazása tűnt, mint azt a század elején a Katalán Kompánia hadjárata bizonyította, csakhogy az egyúttal megmutatta azt is, hogy a birodalomnak már nem voltak erőforrásai nagy létszámú zsoldosseregek finanszírozására.[25] A katalánok egyébként ebből a szempontból érdekes taktikai példát adnak, mivel nekik is a lovasroham volt a fő erősségük, nem alkalmaztak íjászokat, mégis 1304-es nyugat-anatóliai hadjáratukon sorban megverték a türkmen bégek csapatait (viszont nekik mozgékony almogavar gyalogságuk volt).[26]

A bizánciak kudarcai hadszervezetük gyengeségében gyökereztek, nehézlovasságuk nem tudott döntő csapást mérni a mozgékony törökökre, más csapatnemeik pedig vagy eleve gyengék, vagy nem elég fegyelmezettek voltak ellenségeik legyőzéséhez. A birodalom megfogyatkozott népessége és anyagi erőforrásai miatt ütőképes haderőt szinte lehetetlen volt kiállítani – az egykor a hazai katonaság gerincét adó kisbirtokosi

[22] *Kantakuzenos* 1986. 29–30. o.

[23] *Gregoras* 1979. 224. o.

[24] Vö. Hadzisz leírását a pelagoniai csatáról (1259): Ioannes Palaiologos „jól felfegyverzett katonáival a nehezebb terepeket védte, a sík vidékeket pedig a mozgékonyabb könnyűfegyverzetű gyalogosokra bízta. Ez utóbbiak leginkább szkithák (kunok) és törökök voltak, azonkívül bizánciak, és egytől egyig jól értettek az íj használatához.” *Hadzisz* 1974. 220. o.

[25] *Kyriakidis* 2010. 94–96. o.

[26] *Muntaner* 48–49., 55., 57., 62–63. o. A philadelphiai csatánál le is írja taktikájukat: „…halogatás nélkül, mielőtt érezték volna a török nyilak csapásait, lovasaink megtámadták lovasaikat, az almogavarok a gyalogosaikat.” (55. o.) – Az almogavarok a Pireneusi-félszigetről származó könnyűgyalogosok voltak, akik a muszlimok területein portyázva alakították ki taktikájukat.

réteg eddigre már tönkrement.[27] A nagybirtokosi réteget pedig a császári hatalom már nem tudta erős kontroll alatt tartani, és ezek magánkatonaságára inkább csak a védelemben számíthatott.[28] Ezért nagyobb hadjáratokra kénytelen volt költséges, de nem mindig megbízható zsoldosokat alkalmazni, ezzel viszont maga ellen hangolta a saját katonaságot (és a lakosság sem kedvelte meg a gyakran pogány vagy „eretnek" nyugati csapatokat). A sokféle népességből összekapart hadakat aztán nem volt túl könnyű egybekovácsolni és hatékonyan alkalmazni. Ráadásul a vezetés hiányosságai is közrejátszottak: a bizánci katonai gondolkodás hagyományos államok seregeivel szembeni harcra koncentrált, a törökök viszont csak barbár rablóbandáknak tűntek az arisztokrata hadvezérek szemében, így gyakran eleve nem is mérték föl veszélyességüket, és amikor csapdába futottak, már késő volt. Azt lehet mondani, hogy bár elméletben ismerték a nomádok elleni eredményes harcmodort (nemcsak a több évszázados értekezések, hanem a saját koruk tapasztalatai alapján is), a gyakorlatban mégis rendszeresen elkövették azokat a hibákat, amelyek pedig elkerülhetőek lettek volna. Ez leginkább a kulturális alkalmazkodóképesség hiányára mutat a katonai eliten belül.[29]

Az oszmán taktikáról

Gregoras leírása alapján az oszmánok tipikus nomád lovasíjász-harcmodorban küzdöttek és győztek. Erről Bölcs Leó *Taktiká*ja így számol be:

> „…a sereg egy részét állítják lesbe […] Az összecsapás megtörténtével azok, akiket előre állítottak, […] futásnak erednek, és ha az ellenség hadirend nélkül üldözi őket, […] a lesben állók előjönnek, és az ellenség mögött a hátába kerülnek; ezután […] a megfutamodók is visszafordulnak és közreveszik az ellenséget. […] Jobbára a távolharcban, a lesben állásban, az ellenség bekerítésében, a színlelt meghátrálásban és visszafordulásban […] lelik kedvüket."[30]

[27] Pseudo-Kodinos kortárs művében már múlt időben említi, hogy voltak egy-, két-, háromlovas katonákból *(monokaballoi, dikaballoi, trikaballoi)* álló egységek. *Pseudo-Kodinos* 2013. 113. o. A szolgálati birtokok *(pronoiák)* adományozása során a földbirtok jövedelmét kapta meg az adományozott, aki cserébe katonai szolgálatot vállalt, vagy felszerelt abból egy zsoldost. A forrás múlt időbe tett fogalmazása ugyanakkor azt jelzi, hogy ekkor már nem a személyükben is katonáskodó kisbirtokosok, hanem a korabeli arisztokraták állították ki a lovasokat.

[28] Kantakuzenos 1341-ben hadjáratra készülve arról beszélt, hogy összegyűjti a zsoldos csapatokat és a „legbefolyásosabbakat", akik vidéki birtokaikból veszik jövedelmüket, amihez később török segédcsapatok is érkeznek. *Kantakuzenos* 2011. 45–46. o. és *Kyriakidis* 2010. 89–90. o.

[29] *Kyriakidis* 2010. 96–97. o. A szerző hangsúlyozza, hogy a nehézlovas egyúttal státusszimbólum is volt, Kantakuzenos csak ezt nevezi katonának *(stratiotes),* a gyalogost és íjászt nem. (92–93. o.)

[30] *Bölcs Leó:* Taktika. XIV. 42., XVIII. 58. In: *Moravcsik* 1984. 16., 20. o. A csapatok egy részének lesbe állítását Inalcik klasszikus oszmán cselként írja le, amelyet még Mohácsnál is alkalmaztak, de jóval régebbi nomád hagyományhoz tartozott, mint látható. *Inalcik* 2000. 29. o. Az oszmánok valóban alkalmazták ezt a trükköt később is, például Nikápolynál szintén két részre osztották erőiket, „az egyik rész Bajezid szultánnal lesben állott". *Thúry* 1893. 49. o. (Itt egyébként szintén dombokon várták a keresztény koalíció támadását.) Mohácsi példája az, amikor Báli és Huszrev bégeket akindzsijeikkel (irreguláris könnyűlovasaikkal) lesbe állították, hogy „foglaljanak állást a csatatérül kiszemelt sík-

Alapjában véve ez jellemezte a pelekanoni csatát is, bár Gregoras verziója különbözik Kantakuzenosétól abban, hogy szerinte Orhán utolsó nagy támadásakor körül is vették a császári sereget. Viszont az utóbbi szövege alapján eltéréseket találhatunk a klasszikus sztyeppei hadművészethez képest. Ennek oka a korai oszmán történelem kutatója, Rudi P. Lindner michigani professzor szerint a korai oszmán „állam" sajátos helyzetéből következett, abból ugyanis, hogy a frissen meghódított bithyniai területeiken a nomád életmódhoz szükséges legelők csekélyebb kiterjedése miatt nem lehetett elegendő számú lovas íjászt bevetni a harctéren. Erre a problémára a *Taktika* is felhívta a figyelmet, miszerint a türkök számára „hátrányos a legelő hiánya, tekintetbe véve a magukkal vitt lovak sokaságát".[31]

A lovasíjász-taktika alapján vagy színlelt megfutamodással kell az ellenfelet üldözésre csábítani és így megbontani a hadrendet, amit kihasználva ellentámadást lehet indítani (magyar példája a pozsonyi és az első augsburgi csata), vagy folytonos nyilazással megtörni a rendet és úgy döntő csapást mérni rájuk (mint a magyar–besenyő sereg tette a bizánciakkal vívott W.l.n.d.r-csatában, illetve a szeldzsukok Manzikertnél).[32] Ezzel szemben úgy tűnik, hogy Pelekanonnál a kiküldött 300 íjász nem tudott elég erőteljes nyomást gyakorolni a bizánciakra. Nem folyamatosan lőtték a sorokat, hanem szüneteket tartottak a rohamok között – valószínűleg ez a létszám kevés volt a hatékony nyílzáporokhoz, illetve nem volt elég tartalék ló, hogy a kifáradtakat lecseréljék, ami a nomádok szokásos eljárása volt. Akár emberek, akár lovak híján, nem lehetett a folytonos lovasíjász-rohamot fenntartani, ami megtörhette volna a bizánci hadrendet. A környéken sem elegendő legelőterület, sem vízforrás nem állt rendelkezésre, hogy megfelelő számú tartalék lovat ellássanak (fejenként akár ötre is szükség lehetett a nomádoknál), ha kevesebbet használtak, akkor viszont ezek hamarabb kifáradhattak, ami a hosszan elnyúló harcban használhatatlanná tehette a hátasokat.[33] Talán ez is közrejátszott abban, hogy az időigényesebb harceljárás helyett az oszmánok végül közelharcban próbálták meg eldönteni a csatát. A korabeli török lovasok egy része (valószínűleg a kíséretekhez tartozó elit) karddal, íjjal, lándzsával és páncélinggel voltak felszerelve, vagyis képesek lehettek erre a feladatra.[34]

ság egyik szélén; onnan csak távolról szemléljék az ütközetet, a harcba ne elegyedjenek bele, hanem várjanak mindaddig, amíg azt nem látják, hogy […] állásaikból futni kezdenek: akkor törjenek elő leshelyükből és fogják hátba az átkozottakat […]" *B. Szabó* 2006. 213. o.

31 *Bölcs Leó:* Taktika XVIII. 62. In: *Moravcsik* 1984. 21. o.

32 A két csatához lásd *B. Szabó* 2010. 85–87., 88–89. o., illetve *B. Szabó – Sudár* 2022.

33 *Lindner* 2007. 24–26. o.

34 *Fodor* 2009. 194. o. – Ez nagyban egyezik Bertandon de la Broquière egy évszázaddal későbbi leírásával: „…a gazdagabbak fegyverzete: ijj, tegez, kard és rövidszárú buzogány." *Szamota* 1891. 84. o. Bár Bertandon valószínűleg portyázókról írt, ezek alighanem sokban hasonlítottak Orhán embereihez. Egyébként Gregoras nehézfegyverzetűeknek mondja a török harcosokat, de az általa leírt taktika inkább könnyűlovasokra jellemző. *Gregoras* 1979. 225. o.

A seregek harcértéke

A két fél harcértékét is meg lehet vizsgálni a források alapján. Föntebb már kitértünk arra, hogy a bizánciaknál a nehézlovasság számított a legütőképesebbnek, viszont felhasználhatóságuk korlátozott volt. A haderő többi része csak jól kézben tartva volt képes a maximumot nyújtani – láthattuk a visszavonulásnál, hogy a császárnak és a főparancsnoknak kellett visszafordulnia, hogy a parancs nélkül harcba szálló csapatokat rendbe szedjék.[35] A fegyelem tehát még az elit lovasságnál sem volt tökéletes, a kisebb harcértékű csapatoknál pedig még rosszabb lehetett a helyzet. Ez nem sok jóval kecsegtetett egy olyan nomád hátterű ellenséggel szemben, mint a törökök.

Persze az oszmán haderő sem volt még az a hatékony hadigépezet, mint amivé a 15–16. századra fejlődött. Ekkoriban zömében még a vezérek kíséretéből és a hadi vállalkozásokra önként vonuló – ezért harci szellem tekintetében jól álló – nomádokból összeálló, nem állandó hadsereg volt. Létszám tekintetében jelentős erőt képviselt már ekkor is, de a harcértéke közelharcban még jóval elmaradt a bizánciak zsoldos nehézlovasaiétól. Kantakuzenos veszteségadataiban alighanem eltúlozza a törökökét és minimalizálja a sajátjaikat (a 400:1 arány eléggé valószerűtlen),[36] de igaza lehet abban, hogy az összecsapások során az előbbiek több embert veszítettek. Az egyiptomi al-Umari kortárs információk alapján 25 000 és 40 000 közé tette Orhán lovasságának erejét, de nem tartotta őket túl magas harcértékűnek.[37] Valószínű, hogy már ebben a korban kialakult az oszmánok későbbi forrásokban megfigyelhető respektusa a páncélos lovasság iránt.

Lindner szerint a pelekanoni csata volt az oka annak, hogy Orhán növelni kezdte a gyalogság számát haderejében. A hagyományos nomád lovasság növelése meghozhatta volna a győzelmet, csakhogy az oszmánok ekkori országának központja, a frissen meghódított Bithynia nem nyújtott ehhez elegendő legelőterületet. A költségesebb lovasság helyett tehát az olcsóbb gyalogság létszámát növelte, ami később igazolást nyert, mert a még ellenálló bizánci erősségek blokádja-ostroma során is nagy szükség volt rájuk.[38] Az elszegényedett nomádokból könnyen lehetett nagy létszámú gyalogságot (yayákat) toborozni, amely hosszabb időre is alkalmazható volt. Ezek egyelőre inkább csak

---

35 *Kantakuzenos* 1986. 28–29. o.

36 Bár ezt ő maga mondja a csata utáni helyzetértékelésében, de a végső összegzésben azt írja, hogy az első napon 47 emberük esett el, majd Philokrenénél 35 elesettet és 150 foglyot veszítettek. *Kantakuzenos* 1986. 27., 35. o. Lásd még *Bartusis* 1992. 268–269. o.

37 *Lindner* 1983. 28. o. A korabeli oszmán haderőhöz lásd még Fodor 2009. 192–196. o.

38 Prusa évtizedes blokád után kapitulált 1326-ban, miután az eredetileg keresztény várnagy, nemrég áttért oszmánli, Kösze Mihál egyezkedett a város bizánci kormányzójával. *Lowry* 2003. 56–57. o. Egyébként a katalánok nyugat-anatóliai hadjárataikon szintén kiállítottak nagyszámú gyalogost a török lovasok mellett. Ramón Muntaner leírása szerint Philadelphiánál 8000 lovas és 12 000 gyalogos, Anaiánál 10 000 lovas és 8000 gyalogos volt az ellenfelük. *Muntaner* 55. ill. 62. o. Pelekanonnál is voltak török gyalogosok, legalábbis az íjászok, akiket Orhán a vízmosásokban helyezett el, nyilván gyalogosok voltak, vö. *Kantakuzenos* 1986. 26. o.

könnyűfegyverzetű gyalogos íjászok voltak, a janicsár gyalogság később jelent meg.[39] Persze Orhán ettől még alapvetően nomád vezér volt, de később ez a folyamat egyre jobban kiteljesedett, amelynek végeredményeként létrejött a szultánok specializált egységekből álló hadserege.

A tágabb perspektíva

Mint az elején szóba került, a hadjárat céljaként Gregoras Nikaia felmentését nevezi meg, Kantakuzenos viszont csak a mesothyniai nomádok elleni csapást. Nem világos, melyik szerzőnek van igaza ebben a kérdésben, de kicsi a valószínűsége, hogy egy sebtében összeszedett kis sereggel a bizánciak tényleg átverekedhették volna magukat a városig a szárazföldön. Tengeren gyorsabban juttathattak volna erősítést és ellátmányt oda Kioson (Gemlik) és az Askanios-tavon keresztül (III. Andronikos 1333-ban tengeren vitt ellátmányt Nikomediába is). Valószínűbb, hogy Kantakuzenos verziója a hitelesebb, és az új császár valóban csak gyorsan oda akart csapni a törököknek, mivel boszszantotta, hogy rendszeresen dúlják a bizánci területeket, és a polgárháború évei alatt senki sem indított ellenük támadást.[40] Ezzel viszont megint probléma adódik, ugyanis a nomádok elleni rajtaütés a téli szállásaikon hatékony módszer, de ezt júniusra időzíteni kissé elkésett vállalkozás – nem csoda, hogy mire a császár csapatai átértek Ázsiába, a törökök már a hegyekbe húzódtak.[41] Nikaia megsegítése így inkább csak távlati cél lehetett, első lépésként talán előbb a közbeeső területeket akarták megtisztítani, ezután következett volna az egykori főváros felmentése.

Az események datálása még tovább növeli a homályt, amely a stratégiai cél tisztázatlanságából fakad. Gregoras tavasz végére teszi az átkelést a Boszporuszon, amely után három nappal találkoztak az oszmánokkal, és másnap megütköztek. Kantakuzenos szerint is a harmadik napon találkoztak, majd másnap, június elején következett a csa-

[39] *Lindner* 1983. 31–32. o. – A kortárs al-Umari szintén úgy tudja, hogy Orhánnak nagyszámú gyalogsága is van középszerű lovassága mellett (uo. 28. o.). Szerintem itt azonban Lindner túlhangsúlyozta a csata jelentőségét, mivel egy sebtében összekapart, pár ezerfős bizánci sereg ellen Orhán valószínűleg össze tudott volna szedni elegendő lovas-nomádot. Más lehet a háttérben: az, amit egy másik írásában kifejtett a nomádok számára szükséges legelőterületek és források hiányáról. *Lindner* 2007. 24–26. o. Lásd még *Fodor* 2009. 195–196. o. a yayákhoz (a yaya jelentése „gyalogos"), illetve arról, hogy a blokádok során a lovasok számára adományozott birtokok lehettek a timár-rendszer csírái. Vö. *Tősér* 2022. 75., 80–81. o.

[40] *Kantakuzenos* 1986. 21. o. és Nikomediáról uo. 89. o.

[41] Uo. 21. o. – Lindner szerint is a nomád életmód periodicitásából következett, hogy a törökök a hegyekbe húzódtak a császár érkezésekor, nem félelemből. *Lindner* 2007. 22. o. Az orosz őskrónikából tudjuk, hogy a 12. század elején a kijevi fejedelem, II. Vlagyimir (1113–1125) is felismerte, hogy a nomád kunok elleni hadműveleteket már február végén – március elején meg kell indítania, mert ilyenkor arra várnak, hogy a tél elmúltával állataik erőre kapjanak, addig halásznak és vadásznak. Tavasszal tehát legyengült állatállományuk miatt nem tudnak gyorsan mozogni, könnyen legyőzhetők. Régmúlt idők elbeszélése 323–324. o.

ta.[42] Viszont egy kortárs kiskrónika adata szerint a császár június 1-jén kelt át, de csak 10-én vívott csatát a muszlimokkal. Hogy mi tarthatott ennyi ideig, az rejtély, Nikaiáig is elérhettek volna tíz nap alatt; talán ennyi ideig várakoztak volna a harc megkezdése előtt? Nem valószínű – ez az adat inkább tévedés lehet. Bárhogy is történt, az biztos, hogy az oszmánok dolga egyszerűbb volt: visszaverni a támadást, amit sikeresen teljesítettek is, habár nem veszteségek nélkül.[43]

A császár hadjárata tehát gyorsan kudarcba fulladt, a kiéheztetett Nikaia végül 1331. március 2-án kapitulált, majd két évvel később a bizánci kormányzat már adót fizetett Orhánnak a megmaradt bithyniai településekért.[44] Ezzel a császár lényegében lemondott Anatólia maradékáról, és a továbbiakban inkább az európai területekre összpontosított.

A korszak bizánci hadszervezetére jellemző pénz- és emberhiány idővel egyre súlyosabb lett – már Nyugat-Anatólia elvesztése is jórészt ennek volt köszönhető. A seregek létszáma ebben a korban legfeljebb pár ezer fő lehetett, és ezek is jelentős részben zsoldosok voltak – pár száz főnyi veszteség már súlyosnak számított.[45] Amíg nem tudták megállítani a fokozódó hanyatlást, addig esély sem volt arra, hogy rendezett, ütőképes haderővel tudjanak fellépni a külső támadások ellen. Ennek híján pedig a belső rend helyreállítása sem történhetett meg: az anarchia és az agresszív szomszédok nem sok jót ígértek Bizánc jövője szempontjából.

III. Andronikos tűnik az utolsó uralkodónak, aki még rendbe tehette volna az összezsugorodott birodalmat, és a mai görög területek egyesítésében sikereket is ért el, korai halála azonban újabb polgárháborúhoz vezetett, melyben Kantakuzenos próbálta megszerezni a trónt.[46] Andronikos kísérlete így hamvába holt, és uralkodása csak rövid szünetet jelentett egy, az előzőnél jóval véresebb és hosszabb belviszály előtt, amely oda vezetett, hogy a törökök megszerezték Gallipolit, európai hídfőjüket (1354). Innentől kezdve a történet már Bizánc bukásáról szól. Egyre kisebb területe és egyre csökkenő adózó lakossága nem biztosíthatta a védelemhez szükséges erőforrásokat – a törökök viszont épp ellenkezőleg, egyre növelték erőforrásaikat, melyeket a terjeszkedés szolgálatába állítottak. Orhán a trónra léptekor még csak egy az Ilhánida-vazallus türkmen emírek közül, de halálakor országa már a legnagyobbak között volt Anatóliában, és az oszmánok előtt nyitva állt a Balkán. Figyelemre méltó, hogy Kis-Ázsia megmaradt

[42] *Gregoras* 1979. 224–225. o. és *Kantakuzenos* 1986. 22., 25–26. o.

[43] Kleinchroniken 3. k. 29. o. – Bosch úgy véli, hogy Orhán erői egy részét hátrahagyta Nikaia blokádjára, az elitcsapatait pedig magával vitte Mesothyniába, megakadályozandó a bizánciakat abban, hogy a szárazföldön eljussanak a városig. *Bosch* 1965. 152. o.

[44] *Gregoras* 1979. 239. o. és *Lindner* 1983. 28. o.

[45] *Bartusis* 1992. 259–269. o.

[46] 1354-es lemondása előtt Kantakuzenos már úgy írta le az erőviszonyokat, hogy a „barbárok" hadi dolgokban tapasztaltak, nagyszámúak és igen lelkesek, Bizánc serege viszont gyenge és kisszámú, jövedelmei jelentéktelenek, pénz és külföldi katonai segítség nélkül nincs esélyük szembeszállni velük, továbbá erős flotta is kellene a tenger ellenőrzéséhez, mert enélkül egész Ázsiából jönnek majd a törökök. *Nicol* 1996. 130–131. o.

bizánci tartományai a 13. század közepétől fokozódó türkmen nyomás miatt vesztek el a 14. század elején. Ezt egy fél évszázados átmeneti időszak követte, majd Gallipoli megszerzése után az oszmánok viharos sebességgel hódították meg a Balkánt, és a század végén már a magyar határokat kezdték fenyegetni.

Az összecsapás ugyanakkor jól mutatja az oszmánok történetének korai fordulatát: a lovas-nomád „törzsből" letelepült birodalmat építettek. A törökök sztyeppei hagyományokkal érkeztek Anatóliába, de ez a terület a fennsíkon kívül inkább földművelésre alkalmas vidék. A szeldzsukok állama és Bizánc a 12. századra viszonylagos egyensúlyba került, de aztán az 1200-as évek közepén, a mongol hódítások során ismét nagyarányú népmozgás irányult Kis-Ázsiába (nemcsak nomádok, de földműves és városlakó csoportok is menekültek nyugatra). A 14. század elejére a nomád oszmánok nemcsak, hogy elfoglalták Bizánc itteni megmaradt tartományait, de már a nagyobb térség politikai stabilitására is veszélyesek voltak. A kis-ázsiai törökök egyszerűen túl sokan voltak ahhoz, hogy mind nomád életet élhessenek: vagy le kellett telepedniük, vagy fosztogatásból kellett fenntartaniuk magukat. A türkmen vezéreknek módot kellett találniuk arra, hogy a letelepült lakosságtól minél nagyobb jövedelmet biztosítsanak maguknak, de nomád alattvalóik portyázó hajlamait is alkalmas mederbe tereljék. Az Égei-tenger partvidékén létrejött fejedelemségekben *(bejlik)* a kalózkodással vezették le ezeket az energiákat, de ez csak egy szűkebb réteget érintett a törökök közül, és a szomszédos latin ellenfelek flottái miatt a támadásaik hatásköre is korlátozottabb volt. Utólag egyértelmű, hogy a „hitetlenek" elleni portyákat Bizánc európai területeire kellett átvinni, hogy ott aztán bőven találjanak a nomád hitharcosoknak, a *gázi*knak elfoglaltságot. Ez végül az oszmánoknak sikerült, és így lettek nagyhatalommá.[47]

Bibliográfia

Attaleiates 2012. — *Attaleiates, Michael:* The History. Transl. *Anthony Kaldellis – Dimitris Krallis.* (Dumbarton Oaks Medieval Library 16.) Cambridge, Mass.–London, 2012.

B. Szabó 2006. — Mohács. Szerk. *B. Szabó János.* Budapest, 2006.

B. Szabó 2010. — *B. Szabó János:* A honfoglalóktól a huszárokig. Budapest, 2010.

B. Szabó – Sudár 2022. — *B. Szabó János – Sudár Balázs:* Hol lehetett a rejtélyes „vlndr-i" csata? *Századok,* 156. (2022) 1. sz. 117–137. o.

[47] *Lowry* 2003. 21. o.

Bartusis 1992. *Bartusis, Mark:* The Late Byzantine Army. Army and Society, 1204–1453. Philadelphia, 1992.

Bosch 1965. *Bosch, Ursula:* Kaiser Andronikos III. Palaiologos. Versuch einer Darstellung der Byzantinischen Geschichte in den Jahren 1321–1341. Amsterdam, 1965.

Chalkokondyles 2014. *Chalkokondyles, Laonikos:* The Histories. Vol. I. Transl. *Anthony Kaldellis.* (Dumbarton Oaks Medieval Library 33.) Cambridge, Mass.–London, 2014.

Fodor 2002. *Fodor Pál:* Az Oszmán Birodalom születése. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk. *Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György.* (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 2.) 2002. 159–174. o.

Fodor 2009. *Fodor, Pál:* Ottoman Warfare, 1300–1453. In: The Cambridge History of Turkey, Vol. 1. Byzantium to Turkey, 1071–1453. Ed. *Kate Fleet.* Cambridge, 2009. 192–226. o.

Foss 1985. *Foss, Clive:* Survey of Medieval Castles of Anatolia II. Nicomedia. Ankara, 1996.

Gregoras 1979. *Gregoras, Nikephoros:* Rhomäische Geschichte. • Historia Rhomaike. Übersetzt und erläutert von *Jan Louis van Dieten.* II. Teil, 1–2. Halbband (Kapitel VIII–XI.) (Bibliothek der griechischen Literatur 9.) Stuttgart, 1979.

Hadzisz 1974. A bizánci irodalom kistükre. Vál., bev., ism. és jegyz. *Dimitriosz Hadzisz.* Budapest, 1974.

Inalcik 2000. *Inalcik, Halil:* An Overview of Ottoman History. In: The Great Ottoman Civilisation I. Politics. Ed. *Kemal Çiçek.* Ankara, 2000. 3–90. o.

Iorga 1908. Geschichte des Osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt von *Nicolae Iorga.* Band I. (bis 1451.) Gotha, 1908.

Kantakuzenos 1986. *Kantakuzenos, Johannes:* Geschichte. Teil 2. (Buch II.) Übersetzt und erläutert von *Georgios Fatouros – Tilman Krischer.* Hrsg. *Peter Wirth.* (Bibliothek der griechischen Literatur 21.) Stuttgart, 1986.

Kantakuzenos 2011. *Kantakuzenos, Johannes:* Geschichte. Teil 3. (Buch III.) Übersetzt und erläutert von *Georgios Fatouros – Tilman Krischer.* Hrsg. *Peter Wirth – Wolfram Kinzig.* (Bibliothek der griechischen Literatur 71.) Stuttgart, 2011.

Kermeli 2009. — *Kermeli, Eugenia:* Orhan Gazi. In: Encyclopedia of the Ottoman Empire. Ed. *Gábor Ágoston – Bruce Masters.* New York, 2009.

Kleinchroniken — Die byzantinischen Kleinchroniken. Teil I–III. Textübersetzungen, addenda et corrigenda, indices. Ed. *Peter Schreiner.* Wien, 1975–1979.

Köprülü 1992. — *Köprülü, Mehmed Fuad:* The Origins of the Ottoman Empire. Transl. and ed. *Gary Leiser.* Albany, 1992.

Kyriakidis 2010. — *Kyriakidis, Savvas:* Byzantine Responses to the Battlefield Tactics of the Turkoman Principalities: the Battle of Pelekanos (1329). *Byzantinische Zeitschrift,* 103. (2010) No. 1. 83–97. o.

Kyriakidis 2011. — *Kyriakidis, Savvas:* Warfare in Late Byzantium, 1204–1453. Leiden, 2011.

Kyriakidis 2018. — *Kyriakidis, Savvas:* Warfare in the Histories of John Kantakouzenos. In: A Military History of the Mediterranean Sea. Aspects of War, Diplomacy and Military Elites. Ed. *Georgios Theotokis – Aysel Yildiz.* Leiden–Boston, 2018. 299–321. o.

Lindner 1983. — *Lindner, Rudi P.:* Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia. Bloomington, 1983.

Lindner 2007. — *Lindner, Rudi P.:* Bapheus and Pelekanon. *International Journal of Turkish Studies,* 13. (2007) No. 1–2. 17–26. o.

Lowry 2003. — *Lowry, Heath W.:* The Nature of the Early Ottoman State. Albany, 2003.

Matuz 1990. — *Matuz József:* Az Oszmán Birodalom története. Budapest, 1990.

Moravcsik 1958. — *Moravcsik, Gyula:* Byzantinoturcica II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen. Berlin, 1958.

Moravcsik 1984. — Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Összegyűjtötte, fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Moravcsik Gyula.* Budapest, 1984.

Muntaner 2006. — The Catalan Expedition to the East: from the Chronicle of *Ramón Muntaner.* Transl. *Robert D. Hughes.* Introduction *J. N. Hillgarth.* Barcelona–Woodbridge, 2006.

Nicol 1993. — *Nicol, Donald M.:* The Last Centuries of Byzantium, 1261–1453. Cambridge, 1993.

Nicol 1996.	*Nicol, Donald M.:* The Reluctant Emperor. A Biography of John Cantacuzene, Byzantine Emperor and Monk, c. 1295–1383. Cambridge, 1996.
Pseudo-Kodinos 2013.	*Macrides, Ruth – Munitz, Joseph – Angelov, Dimitar:* Pseudo-Kodinos and the Constantinopolitan Court: Offices and Ceremonies. Farnham, 2013.
Régmúlt idők elbeszélése	Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Ford. *Ferincz István*. Szerk. *Balogh László – Kovács Szilvia.* (Magyar Őstörténeti Könyvtár 30.) Budapest, 2015.
Szamota 1891.	Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten, 1054–1717. Összegyűjtötte és jegyz. *Szamota István.* Budapest, 1891.
Belke 2020.	*Belke, Klaus:* Bithynien und Hellespont. 1–2. Teilband. (Tabula Imperii Byzantini 13.) Wien, 2020.
Thúry 1893.	Török történetírók I. k. Ford. és jegyz. *Thúry József.* Budapest, 1893.
Tősér 2022.	*Tősér Márton:* „Pre-ottomán" taktika. A könnyűgyalogság szerepe az anatóliai törököknél a 14. század elején. *Hadtörténelmi Közlemények,* 135. (2022) 1. sz. 59–87. o.
Villani 1991.	*Villani, Giovanni:* Nuova Cronica. A cura di *Giovanni Porta.* Parma, 1991.

Márton Tősér

PELEKANON – AN EXAMPLE OF LATE BYZANTINE AND EARLY OTTOMAN TACTICS

(Summary)

By the beginning of the 14th century, not much of Byzantium's Asian possessions remained in imperial hands, and Anatolia was almost entirely held by the Turks. By the time Andronikos III came to the throne in 1328, only small Byzantine areas were left on the eastern side of the Bosphorus. These too gradually fell into Ottoman hands, and in 1326 Prusa/Bursa capitulated, and soon Nikaia was in a situation of distress. It was then that the new emperor launched his Asian campaign, during which he clashed with Orhan, the second ruler of the Ottomans. The Battle of Pelekanon saw the only clash between the leaders of these two states. At that time, Byzantium was no more, and the Ottoman state was not yet known for its efficient war machine. The Emperor's forces were not a cohesive, disciplined army, although it did have some capable units, especially the mercenary heavy cavalry, but to rally the landed cavalry was time-consuming. Even the Ottoman troops were a far cry from the Sultan's army of later years characterized by iron discipline and excellent leadership. However, enthusiastic warriors of Islam and raiders from nomadic backgrounds were plentiful and could quickly be gathered into an army. The

battle is therefore difficult to explain in the usual way, in terms of the typical tactics of the parties, but it is worth studying as it provides an insight into the warfare of an era that had a major influence on the later organisation of the military of the Turkish Empire.

Márton Tősér

PELEKANON – EIN BEISPIEL DER SPÄTBYZANTINISCHEN UND FRÜHOSMANISCHEN TAKTIK

(Resümee)

Zu Beginn des 14. Jahrhunderts war nur noch ein kleiner Teil der asiatischen Besitzungen von Byzanz unter unmittelbarer kaiserlicher Herrschaft, und Anatolien war fast vollständig in türkischer Hand. Als Andronikos III. im Jahr 1328 den Thron bestieg, blieben nur noch kleine Gebiete auf der Ostseite des Bosporus übrig. Auch diese fielen allmählich in osmanische Hände, sodass im Jahr 1326 Prusa/Bursa kapitulierte und Nicaea bald in die Enge getrieben wurde. Der neue Kaiser startete daraufhin seinen Asienfeldzug, bei dem er mit Orhan, dem zweiten osmanischen Herrscher, aneinandergeriet. Die Schlacht von Pelekanon war das einzige Aufeinandertreffen zwischen den Herrschern der beiden Staaten. Zu diesem Zeitpunkt war Byzanz nicht mehr und der osmanische Staat noch nicht für seine effiziente militärische Struktur bekannt. Die Armee des Kaisers war keine geschlossene, disziplinierte Armee, obwohl sie über einige wirksame Einheiten verfügte, insbesondere über schwere Söldnerkavallerie, aber die Rekrutierung der mit Ländereien belohnten Reiter war zeitaufwändig. Die osmanischen Truppen waren auch weit entfernt von der eisernen Disziplin, dem Zusammenhalt und der guten Führung der Sultansarmee späterer Zeiten. Begeisterte Glaubenskrieger und Räuber mit nomadischem Hintergrund waren jedoch zahlreich vorhanden, und aus diesen konnte schnell eine Armee zusammengestellt werden. Die Schlacht lässt sich daher nur schwer aufgrund der typischen Taktiken der Parteien erklären, aber es lohnt sich, sie zu studieren, da sie einen Einblick in die Kriegsführung einer Epoche gewährt, die einen großen Einfluss auf die spätere Organisation des türkischen Reiches hatte.

Márton Tősér

PÉLÉKANON – UN EXEMPLE DE TACTIQUE DE LA FIN DE L'ÉPOQUE BYZANTINE ET DU DÉBUT DE L'ÉPOQUE OTTOMANE

(Résumé)

Au début du 14e siècle, l'Empire de Byzance a déjà perdu la plupart de ses possessions asiatiques, l'Anatolie était déjà presque entièrement aux mains des Turcs. Au moment de l'avènement au trône d'Andronic III en 1328, il ne possédait plus que de territoires de moindre importance sur la rive orientale du Bosphore avant de les céder progressivement aux Ottomans. En 1326, Bursa a capitulé et Nicée s'est bientôt retrouvée dans une situation délicate. Le nouvel empereur a entamé alors sa campagne asiatique au cours de laquelle il a dû affronter Orhan, le second souverain ottoman. La bataille de Pélékanon fut le seul affrontement entre les chefs des deux États. À ce moment-là, Byzance n'était plus réputée pour l'efficacité de sa machine de guerre, alors que l'État ottoman ne l'était pas encore. L'armée de l'empereur n'était pas soudée

et disciplinée, bien qu'elle possédât quelques unités efficaces, en particulier de la cavalerie lourde de mercenaires, mais le rassemblement des cavaliers propriétaires prenait beaucoup de temps. De même, les troupes ottomanes étaient encore loin de l'armée du sultan des époques ultérieures, soit une armée bien dirigée et tenue d'une main de fer. Néanmoins, les guerriers de foi enthousiastes et les pillards d'origine nomade étaient nombreux et pouvaient rapidement constituer une armée. Cette bataille est donc difficile à interpréter de la manière habituelle, en se basant sur les tactiques typiques des adversaires. Elle mérite tout de même d'être étudiée, car elle donne un aperçu de la guerre à une époque qui a eu un impact majeur sur l'organisation ultérieure de l'Empire ottoman.

Мартон Тошер

ПЕЛЕКАНОН - ПРИМЕР ПОЗДНЕВИЗАНТИЙСКОЙ И РАННЕЙ ОСМАНСКОЙ ТАКТИКИ

(Резюме)

В начале XIV-ого века в руках империи оставалось не так много азиатских владений Византии, Анатолия почти полностью перешла в руки Турции. Когда III. Андроник взошел на престол в 1328-ом году, на восточной стороне Босфора остались лишь небольшие территории. Постепенно эта территория также перешла в руки Османской империи, поэтому в 1326-ом году Пруса/Бурса капитулировала, и вскоре Никая также оказалась в стеснённом положении. Тогда новый император начал свой азиатский военный поход, в ходе которой он столкнулся с Орханом, вторым правителем Османской империи. Битва при Пелеканоне была единственным столкновением между полководцами двух государств. В то время Византия уже не была, а Османское государство еще не было известно своей эффективной военной машиной. Армия императора не была привикшей друг к другу, дисциплинированной армией, хотя и имела способные к ударам части, особенно наёмную тяжелую конницу, но сбор владельческой конницы отнимал много времени. Войска османов были также далеки от известных позднее железно дисциплинированных и хорошо руководяших султанских войск. С другой стороны, ревностных борцов за веру с кочевническим прошлым и жаждущих добычи налетчиков было немало, и из них можно было быстро собрать армию. Поэтому сражение трудно объяснить обычным способом, на основе типичных тактических приемов сторон, но его все же стоит изучить, поскольку оно дает представление о войне той эпохи, которая оказала большое влияние на формирование более поздней военной организации Турецкой империи.

HIM

A „175 ÉVES A MAGYAR HONVÉDSÉG”

LÁTOGASS EL A MAGYAR HONVÉDSÉG MEGALAKULÁSÁNAK 175. ÉVFORDULÓJÁT MEGÜNNEPLŐ, IZGALMAS, INTERAKTÍV KIÁLLÍTÁSRA AHOL BEMUTATJUK A KATONÁK SZÍNES ÉS IZGALMAS VILÁGÁT!

A KIÁLLÍTÁS INGYENESEN LÁTOGATHATÓ, DE ELŐZETES REGISZTRÁCIÓHOZ KÖTÖTT!

REGISZTRÁCIÓS FELÜLET ÉS TOVÁBBI INFORMÁCIÓ: WWW.MH175.HU

NYITVATARTÁS:

HÉTFŐ: ZÁRVA

KEDD–PÉNTEK:

09:00-13:00 ISKOLÁS CSOPORTOK

14:00-18:00 EGYÉNI LÁTOGATÓK

SZOMBAT–VASÁRNAP: 10:00-18:00

BÁLNA HONVÉDELMI KÖZPONT
1093 BUDAPEST, FŐVÁM TÉR 11-12.

175 1848 | 2023 175 ÉVES A MAGYAR HONVÉDSÉG

TAMÁS MÁTÉ

SZÁLLÍTMÁNYOZÁS, ELSZÁMOLÁS ÉS KOOPERÁCIÓ: EGY HADSEREGELLÁTÁSI ÜGYLET A 19. SZÁZAD ELEJI HABSBURG MONARCHIÁBAN*

1815 decemberében Joseph L. Seckel, a kanizsai Handelshaus Israel Lackenbacher cégjegyzésre felhatalmazott számvevője beadványt írt a helyi katonai ellátási fiókraktárnak. A beadványban azt kérvényezte, hogy a kereskedőház raktárában levő 52 zsák gabonát szállítsák át a fiókraktárba, egyrészt mert szükség van a helyre, másrészt pedig a zsákokat már szétrágták az egerek, és ez minőségromlást okoz a terményben is. A gabona átvétele azonban nem történt meg. 1816 júniusában ezért Seckel már a városi tanács számára küldte el beadványát, hogy az továbbítsa az ellátási segédnek. Ebben elhatárolódott az esetleges követeléstől, és a továbbiakban a kereskedőház nem vállalt felelősséget a gabonáért.[1]

Mivel az átszállítás továbbra sem történt meg, 1816 novemberében Seckel már a Zágrábban[2] működő horvátországi főhadparancsnokságnak írt beadványt. Ebben szintén a gabona átvételét kérte, és jelezte a kincstár károsodását.[3] A főhadparancsnokság leiratot küldött a zágrábi katonai ellátási főraktárnak. 1816 decemberében – feltehetőleg az ellátási tiszt – jelentéstételre utasította Franz Hafner ellátási segédet, aki azonban már nem a kanizsai ellátási fiókraktárnál, hanem a temesvári főraktárnál teljesített szolgálatot.[4]

1817 júniusában a zágrábi ellátási főraktár tisztjének utasítására a kanizsai fiókraktár személyzetének egyik tagja próbált meg az ügyben tájékozódni az Israel Lackenbacher kereskedőháznál. Ez alapján azt jelentette, hogy a kereskedőház raktárában nem találta meg a gabonát, néhány nappal azelőtt ugyanis egy feltehetően városi tisztviselőkből álló bizottság jelenlétében a gabonát átzsákolták, megmázsálták és eladták.

* A tanulmány az NKFI Alap támogatásával, a K 143231 azonosító számú „OTKA" projekt keretében készült. A kutatás és a tanulmány megírása során nyújtott segítségért Balogh Zsuzsánnát, Fazekas Istvánt, Glósz Józsefet, Gőzsy Zoltánt, Halmos Károlyt, Kalocsai Dórát, Kulcsár Bálintot, Magyar Attilát, Nagy Nórát, Polgár Tamást, Schweininger Pétert, Sebők Richárdot, Szemethy Tamást és Szijártó M. Istvánt, a szöveg lektorálásáért Lázár Balázst és Nagy-L. Istvánt illeti köszönet.

1 Joseph L. Seckel beadványa *(Eingabe)* a kanizsai katonai ellátási fiókraktárnak *(Militärverpflegsfilialmagazin)* (másolat). Kanizsa, 1816. június 21. A C. melléklethez csatolva („ad C"). MNL ZVL IV.1.b. 1818. február 23. No. 129.

2 Agram, ma Zagreb (Horvátország).

3 Joseph L. Seckel beadványa a horvátországi főhadparancsnokságnak *(Banal Generalkommando)* (másolat). Kanizsa, 1816. november 14. A D. melléklethez csatolva („ad D"). MNL ZVL IV.1.b. 1818. február 23. No. 129.

4 A zágrábi katonai ellátási főraktár *(Militärverpflegshauptmagazin)* utasítása Franz Hafner temesvári ellátási segédnek *(Militärverpflegsadjunkt)* (másolat). Zágráb, 1816. december 30. No. 8. D. melléklet. MNL ZVL IV.1.b. 1818. február 23. No. 129.

Ezenkívül megtudta azt is a kereskedőháznál, hogy a gabonát a korábbi szállítmányok során keletkezett veszteségek *(Transportsabgang)* ellentételezéseként raktározták, amit a vármegyének kellett volna pótolnia, ezért az megvásárolta ezt a gabonamenynyiséget Israel Lackenbachertől és üzlettársától, Gottlieb Mayertől. De arra, hogy a gabona miért maradt a kereskedő raktárában olyan sokáig, és miért nem szállították át az ellátási fiókraktárba, nem kapott választ. A jelentésben azonban már nem 52 zsák termény, hanem a gabonafajtákat megkülönböztetve nagyobb űrmértékű mennyiség: 9 mérő búza, 69,5 mérő kukorica, 178 mérő zab szerepel. Ez a búzamennyiség – zsákonként másfél mérővel számolva – hat zsákban, a kukorica pedig 46 zsákban fért el, összesen tehát 52 zsákban. A zab esetében zsákonként két mérővel kalkulálva 89, másfél mérővel pedig 118 zsákról volt szó. A termény tömegét figyelembe véve ez a búza- és kukoricamennyiség kerekítve 3,2 tonnát, a zabbal együtt pedig 7,8 tonnát nyomott. A búza zsákonkénti átlagtömege 71, a kukoricáé 60, a zabé pedig előbbi esetben 52, utóbbi esetben 39 kilogramm volt.[5]

[5] Turinger főpék *(Oberbäcker)* jelentése *(Bericht)* a zágrábi katonai ellátási főraktárnak (másolat). Kanizsa, 1817. június 26. E. melléklet. MNL ZVL IV.1.b. 1818. február 23. No. 129.
Az ügymenet során keletkezett iratokban nem jelölték meg, milyen típusú mérőben számoltak. A régióban a bécsi *(wiener Metzen)*, az 1756-tól azzal azonos értékű alsó-ausztriai *(niederösterreichische Metzen)*, és a pozsonyi mérő *(pressburger Metzen)* űrmértékegységet is alkalmazták. Mivel az alábbiakban vizsgált szállítmányozási ügyletekben az áru feltehetőleg az 1812:I. törvénycikk alapján természetben behajtott adó *(subsidium)* volt, és a törvénycikkben pozsonyi mérőben határozták meg az űrmértékegységet, ezért valószínűsíthetően az elszámolás is ebben történt. Az alábbiakban szereplő űrmértékek tehát pozsonyi mérőben értékelendők. Bogdán István egy pozsonyi mérő búza metrikus térfogat-mértékegységét az 1807 és 1813 közötti időszakra vonatkozóan kerekítve 54 literben, az ekkora térfogatú búza metrikus tömegmértékegységét 40 kilogrammban, az 1813 és 1874 közötti időszakra vonatkozólag 62 literben és 47 kilogrammban adta meg. Ezek számtani átlaga kerekítve 58 liter és 44 kilogramm. Egy bécsi mérő búza pedig kerekítve 61 liternek és 46 kilogrammnak feleltethető meg. *Bogdán* 1991. 328–329., 339–344., 611. o.
A különböző gabonafajok szemtermése eltérő fajsúlyú, és nedvességtartalma is más. A 18–19. század fordulójára vonatkozóan az egyes gabonafajtákat tekintve Bogdán István a „mérősúly" (pozsonyi mérőnkénti tömeg kilogrammban kifejezve) országos átlagaként a következő értékeket adta meg: a búzáé kerekítve 47, a kétszeresé (a búza és a rozs vegyes vetése) és a rozsé 42, az árpáé 35, a zabé 26, a kukoricáé 40, a kölesé pedig 44 kilogramm (*Bogdán* 1980. 539. o.). A búzából, kétszeresből és kukoricából egy zsákba másfél mérőt, árpából és zabból pedig kettő mérőt számoltak (bár az ügymenet során máskor a zab esetében is másfél mérőt számoltak egy zsákba). Lásd ehhez a tengelyen történő terménszállítmányok pótlandó veszteségeiről készült két jegyzéket: Kanizsa, 1814. augusztus 18. No. 3. B. melléklet (másolat). Ellenjegyezte Gottlieb Mayer (a továbbiakban: B. melléklet).; ill. Kanizsa, 1816. augusztus 16. No. 4. A. melléklet (másolat). A jegyzéket Gottlieb Mayer írta alá (a továbbiakban: A. melléklet).; valamint az Israel Lackenbacher kereskedőtől átvett terménszállítmányok pótlandó veszteségeinek jegyzékét: Hohenmauth (ma Vysoké Mýto, Csehország), 1817. június 26. C. melléklet (másolat). A jegyzéket Thomas Waaser ellátási segéd írta alá (a továbbiakban: C. melléklet). MNL ZVL IV.1.b. 1818. február 23. No. 129.
Bogdán adataival számolva másfél pozsonyi mérő búza zsákonként kerekítve 71, a kétszeres 63, a kukorica 60, az árpáé 53, a zabé pedig 39 kilogrammot nyomott (az árpa és a zab esetében két pozsonyi mérővel kalkulálva előbbi 70, utóbbi pedig 52 kilogramm volt). A zsákok tömegét nyilvánvalóan meghatározta az emberi teherbíró képesség és a zsák terhelhetősége is. (Ehhez és az igavonó állatok teherbíró képességéhez lásd *Fél – Hofer* 1997. 158–160. o.) Az 1789-ben kiadott utasítás szerint az őrlésre szánt terményt 1,25 alsó-ausztriai mérőnként kellett zsákolni. (Instruction 1789. 68. o.) Ez alapján egy zsák búza kerekítve 58 kilogrammot nyomott. A kisebb fajsúlyú árpa vagy zab szem-

Ezek alapján a horvátországi főhadparancsnokság átiratot küldött az ügyben a Budán működő magyarországi főhadparancsnokságnak, az pedig a Helytartótanácsnak.[6] Eszerint a horvátországi főhadparancsnokság azt közölte – szemben a kereskedőház nyilatkozatával –, hogy Franz Hafner ellátási segéd jelentése szerint a kereskedőháznál raktározott gabonát a korábbi szállítmányokban keletkezett veszteségek ellentételezéseként annak kellett volna fuvaroznia. Ezért a horvátországi főhadparancsnokság utasította a zágrábi ellátási főraktár tisztjét a gabona átvételére, csakhogy a kereskedőház már eladta az árut. Ezután a magyarországi főhadparancsnokság a Helytartótanácstól azt kérte, hogy küldjön leiratot Zala vármegyének az üggyel kapcsolatban. Az átirat a Helytartótanács alatt működő Számvevőhivatal adóügyi ügyosztályához került.[7] A Számvevőhivatal augusztusban leiratot küldött a kérdéses szállítmánnyal kapcsolatban – csakhogy nem csupán a Zala vármegyei,[8] hanem a Somogy vármegyei közgyűlésnek is.[9] Somogy vármegye közgyűlése azonban nem tudott az ügyben eljárni, Israel Lackenbacher kereskedő ugyanis kanizsai illetőségű volt. A közgyűlés ezért a Helytartótanácsnak küldött feliratában jelezte egyrészt, hogy Kanizsa nem Somogy, hanem Zala vármegyéhez tartozik, másrészt pedig, hogy átiratot fog küldeni az illetékes vármegye közgyűlésének.[10] Az átküldött helytartótanácsi leirat alapján a következő kérdések merültek fel: „…az ærarialis gabonáknak által tételében, vallyon mikor, és miképpen történt ezen heányosság: vallyon az eránt az illető Életes házbéli Tisztséggel a' szükséges szám-vetés meg-tétetödött-e, 's errül készült Iromány fel küldetett-e? Végre mi okbul adatott Lachenbacher kereskedőnek kezére a heányosság kipótolására szolgáló Gabona, 's miért az egyenesen az Életes Házba bé nem szolgáltatott?"[11]

---

terméséből kisebb tömeg rakható ugyanakkora térfogatú zsákba, mint a nagyobb fajsúlyú búzából, kétszeresből, kukoricából vagy rozsból. A szekerek rakományát – a tömeget tekintve – az állatok igavonó képessége, a szekér tengelynyomása, az utak minősége és szintje, illetve adott esetben a komp teherbíróképessége határozta meg. Míg a rakomány tömege korlátozott volt, addig a szekér térfogatát – különböző eszközökkel – növelhették, hogy egy szekérre a kisebb fajsúlyú terményekből akár nagyobb űrmértéknyit is fel lehessen rakni.

6 A magyarországi főhadparancsnokság *(Generalkommando in Ungarn)* – Ferdinand Karl Joseph von Habsburg-Este (1781–1850) főhadparancsnok *(Generalkommandant)* által aláírt – átirata *(nota)* a Helytartótanácsnak. Buda, 1817. július 27. No. 3508. MNL ZVL IV.1.b. 1817. október 6. No. 2068. Az átiratot Zala vármegye közgyűlésének küldött helytartótanácsi leirat *(intimatum)* (Buda, 1817. augusztus 12. No. 23399.) mellékleteként küldték el. Lásd ehhez még uo. 1817. december 15. No. 2521.

7 A Számvevőhivatal ügyintézéséhez lásd *Ember* 1940. 163–190. o.; *Felhő – Vörös* 1961. 391–397. o.; *Nagy* 1975. 129–139. o.

8 A Helytartótanács – Mednyánszky János (1747–1833) helytartótanácsos és Bereczky János (c. 1750–1823) titkár által aláírt – Zala vármegye közgyűlésének küldött leirata. Buda, 1817. augusztus 12. No. 23399. MNL ZVL IV.1.b. 1817. október 6. No. 2068. Bereczky Jánoshoz lásd Magyar és Erdély ország 1823. 241. o.

9 A Helytartótanács leirata Somogy vármegye közgyűlésének (másolat). Buda, 1817. augusztus 12. No. 23399. Az eredeti leiratot Zala vármegye közgyűlésének átküldve lásd MNL ZVL IV.1.b. 1817. december 15. No. 2521. MNL SVL IV.1.a. 1817. október 8. No. 2073.

10 Somogy vármegye közgyűlésének átirata Zala vármegye közgyűlésének (fogalmazvány). Kaposvár, 1817. október 8. MNL SVL IV.1.a. 1817. október 8. No. 2073.

11 MNL ZVL IV.1.a. 1817. október 6. No. 2068. Fol. 559r.

Az ügy tehát abból indult ki, hogy az Israel Lackenbacher kereskedőház számvevője hiába jelezte a termény romlását, mégsem szállították át a kereskedőház raktárából a helyi katonai ellátási fiókraktárba. A felelősséget és a tárolás költségét azonban nem vállalta tovább, és eladta a gabonát. A gabonát korábbi szállítmányozásokból származó veszteségek ellentételezéseként raktározták a kereskedőháznál, azonban nem szállították el. A követelést a horvátországi főhadparancsnokság nyújtotta be, következésképpen a szállítmányozott áru végpontja is annak területén működő raktár lehetett. A vizsgálat pedig lényegében arról szólt, hogy a veszteség megtérítése és a szállítás kinek volt a kötelezettsége.

A szállítmányozással[12] megbízott kereskedők rendszeresen vettek részt hadseregellátási ügyletekben. Israel Lackenbacher a kanizsai telephellyel és bécsi fiókteleppel 1810-ben létrehozott Moses Lackenbacher & Comp. kereskedelmi társaság egyik tulajdonosa volt 1812-ig, onnan való kiválása után önálló üzletet vezetett Kanizsán.[13] Gottlieb Mayer pedig – a körülményektől függően – önállóan vagy alkalmi társulásokban folytatott kereskedelmi tevékenységet.[14]

Az alábbiakban részletesen bemutatandó szállítmányozások rakományához képest a veszteség mennyisége szinte jelentéktelen volt, de nem is ez a lényeg. Az esetből kibontakozó vizsgálat során előállított iratokból egy részletes elemzés elvégzése válik lehetővé. Az adminisztráció által termelt iratokat nyomon követve ugyanis egyre több minden fog kiderülni, de nem csupán az egérrágta gabonás zsákokról, hanem a szállítmányozást végző kereskedők, az ügyet vizsgáló hivatalok és tisztségviselők (együtt-) működéséről, és ami a lényeg: a szállítmányozások és az elszámolások körülményeiről. Ezek a szállítmányozások ugyanis az ún. hatodik koalíciós háború (1813–1814) során az itáliai hadszíntérre összevont császári-királyi hadsereg ellátásával függtek össze.

A császári-királyi hadsereg(ek) ellátása a kincstári kiadások legnagyobb részét tette ki, főként háború idején.[15] A Habsburg Monarchiának a 18. század végétől, ha több megszakítással is, folytatólagos hadviselése során egyre növekvő létszámú hadsereg ellátását kellett megszerveznie és finanszíroznia. Ez a létszám 1814 januárjában a teljes állományt tekintve kerekítve 389 000 főt és 88 000 lovat jelentett.[16] Az 1751-es szabályzat szerint egy közkatona napi élelmezési adagja, mást nem számítva, két bécsi font

[12] A szállítmányozási ügylet fogalmához lásd *D. S.* 1897. 381–383. o.

[13] A kereskedelmi társaság történetéhez lásd *Halmos – Tamás* 2022a.

[14] Lásd ehhez *Kaposi* 2009. 264–267. o.

[15] *Szijártó* 2020. 523. o.

[16] *Nagy-L.* 2013. 367–368. o., illetve Nagy-L. István adatközlése alapján, amelyet ezúton is köszönök. Az ellátás szempontját figyelembe véve a teljes, de nem az előírt állománnyal kalkuláltam. A harcoló alakulatok szolgálatképes *(dienstbar)* katonáinak kerekített száma 325 000 fő, a lovaké 41 000 darab volt, a betegség vagy sérülés miatt ideiglenesen szolgálatképtelen *(undienstbar)* katonáké 40 000 fő, a lovaké pedig 12 000 darab volt. A fuvarozással foglalkozó hadtest *(Militärfuhrwesenkorps)* szolgálatképes katonáinak kerekített száma 19 000 fő, a fogatokban szolgáló lovaké 34 000 darab, a szolgálatképtelen katonáké 5000 fő, a lovaké pedig 1000 darab volt.

(1,12 kilogramm) kenyér volt,[17] az ekkora tömegű kenyérhez pedig 1,25 bécsi font lisztet kellett felhasználni.[18] A teljes katonaállományra vetítve tehát hozzávetőlegesen napi 272 metrikus tonna lisztszükséglettel lehet számolni.[19] Ezt a mennyiséget – 80 hektolitertömeggel kalkulálva – 340 tonna búzából lehetett előállítani.[20] A lovak számára előírt napi élelmezési adag (a szénát nem kalkulálva) 0,125 alsó-ausztriai mérő zab volt,[21] amely – mérőnként 26 kilogrammal számolva – 3,25 kilogrammot jelent. Ezt felszorozva a teljes lóállomány számával, a napi zabszükséglet 286 tonnát tett ki. Az adott gabonafajták helyettesíthetőségének kérdését mellőzve, nagyságrendileg ezeket a mennyiségeket kellett a hadműveletek során mindennap az alakulatok számára adott helyre szállítani, és az ehhez szükséges raktárkészleteket folyamatosan pótolni – ráadásul mindezt a vasúthálózat kiépülése előtt.[22] Az ellátási raktárak szórtan helyezkedtek el a Habsburg Monarchia területén,[23] ennek következtében egyrészt csökkent a károsodás kockázata; másrészt az adott hadműveletnek megfelelően lehetett összepontosítani a készleteket; harmadrészt pedig alacsonyabbak lehetettek a tárolási költségek is.[24]

---

17 *Lázár* 2020. 552. o. A katonatisztek élelmezési adagja ennél több volt. Az 1789-es utasítás szerint egy kétadagos veknitészta *(Laibteig)* tömege négy alsó-ausztriai font *(niederösterreichisches Pfund)* volt, egy adag tömege így két alsó-ausztriai fontot nyomott. (Instruction 1789. 76. o.) Az előírt napi adag a még sütés előtti kenyértésztából két bécsi fontot nyomott, ami átszámítva 1,12 kilogramm. A nyers tészta sütés közben a száradás miatt veszített tömegéből. Egy alsó-ausztriai font feltehetőleg a bécsi fonttal *(wiener Pfund)* megegyezően 1756-tól nagyjából 0,56 kilogrammra váltható. *Bogdán* 1991. 444, 623. o.

18 Az 1789-ben kiadott utasítás szerint egy alsó-ausztriai mázsa *(niederösterreichischer Zentner)* lisztből, amit búzából *(Weizen),* tönkölybúzából *(Spelz),* kétszeresből *(Halbgetreid)* vagy kukoricából *(Korn)* készítettek, 80 adag kenyeret kellett sütni. (Instruction 1789. 74. o.) Az alsó-ausztriai mázsa feltehetőleg megegyezett a bécsi mázsa *(wiener Zentner)* tömegével, ami metrikus tömegmértékegységre átváltva 1756-tól kb. 56 kilogrammnak feleltethető meg. Egy bécsi mázsa pedig 100 bécsi fontot tett ki. (*Bogdán* 1991. 443–444., 455. o.) Egy kétfontos kenyérhez 1,25 bécsi font, azaz 0,7 kilogramm lisztet jelent, és ezt 0,875 kilogramm búzából lehetett elkészíteni. Ezt felszorozva a teljes hadsereglétszámmal kiszámolható a napi hozzávetőleges tömeg a liszt- és gabonaszükségletre vonatkozóan. Vö. *Fél – Hofer* 1997. 221. o. 100 kilogramm búzából 80 kilogramm lisztet őröltek, amiből levonták az őrletési és egyéb díjat.

19 Vö. *Perjés* 1963c. 529. o.

20 A kenyérgabonából általában annyi lisztet lehetett előállítani, mint amennyi azok hektolitertömege volt: 100 kilogramm búzából, amelynek hektolitertömege 80 volt, 80 kilogramm lisztet lehetett őrölni. A hektolitertömeg fajtánkként eltérő lehet, és számos tényező (víztartalom, tisztaság stb.) befolyásolhatja. Minél nagyobb a hektolitertömeg, annál jobb a gabona minősége. *Perjés* 1980. 590–591. o.

21 Instruction 1789. 81. o.

22 A hadseregellátásra vonatkozó eljárásokhoz lásd *Timon* 1936.; *Perjés* 1963a.; *Uő* 1963b.; *Uő* 1963c.; *Schramek* 2011.; *Lázár* 2020.

23 Az ellátási raktárrendszerhez lásd Verpflegs Magazine [181?].

24 *Halmos – Tamás* 2022a. 284. o.

A vizsgálat

A Helytartótanács 1817. augusztusi leiratában arra utasította a vármegye közgyűlését, hogy küldjön feliratot, mikor és hogyan keletkezett ez a veszteség a kincstári gabona szállítmányozása során; az ellátási tiszttel megtörtént-e az elszámolás, és az erről szóló iratot felküldték-e az illetékes hivatalnak; végül pedig a veszteség pótlására szolgáló gabona miért maradt Israel Lackenbacher kereskedő raktárában, és miért nem szállították közvetlenül a helyi ellátási fiókraktárba.[25] A közgyűlés azonban hiába adott utasítást Háry Farkasnak a vármegyei irattár átkutatására, a levéltárnok nem talált olyan iratot, amely az elrendelt vizsgálat alapjául szolgálhatott volna. A közgyűlés ezért azt javasolta a Helytartótanácsnak küldött feliratában, hogy a magyarországi főhadparancsnokságon keresztül keressék meg Franz Hafner és Thomas Waaser ellátási segédeket, akik akkoriban az ellátási fiókraktárban teljesítettek szolgálatot Kanizsán.[26]

A Helytartótanács 1818 januárjában küldött leiratot a vármegyei közgyűlésnek.[27] A kérdéses veszteségek a kanizsai és a pettaui[28] katonai ellátási fiókraktárak között 1813–1814-ben lebonyolított szállítmányokban keletkeztek. A szállítmányozásban ráadásul nemcsak Israel Lackenbacher, hanem a szintén kanizsai illetőségű Gottlieb Mayer kereskedő is érintett volt. A kereskedők a veszteség elismerése és megtérítésének vállalása ellenére sem ellentételezték azt, ezért várható volt, hogy utasítani fogják őket a zágrábi ellátási főraktárnál, vagy pedig a pettaui fiókraktárnál való fizetésre. Ha a kereskedők nem térítik meg a veszteségeket, akkor a horvátországi főhadparancsnokság a hiányzó gabonamennyiséget és a tárolásra szolgáló zsákokat a kereskedők számlájára fel fogja vásárolni, és a vételárat Gottlieb Mayer 4000 váltóforintos kincstári követeléséből fogják elszámolni. A közgyűlés elrendelte a leküldött iratok lemásolását, és Szegedy Ferenc (1787–1848) császári-királyi kamarásnak és első alispánnak való átadását, az érintett kereskedők kihallgatását és felszólítását, végül pedig az első alispán jelentéstételét a vármegyei közgyűlésnek.[29] Ezután a horvátországi főhadparancsnokság már közvetlenül a Helytartótanácsnak küldött átiratot, amely alapján 1818

[25] A Helytartótanács – Mednyánszky János helytartótanácsos és Bereczky János titkár által aláírt – leirata Zala vármegye közgyűlésének. Buda, 1817. augusztus 12. No. 23399. MNL ZVL IV.1.a. 1817. október 6. No. 2068.

[26] Zala vármegye közgyűlésének felirata a Helytartótanácsnak (fogalmazvány). Zalaegerszeg, 1817. október 6. MNL ZVL IV.1.a. 1817. október 6. No. 2068.

[27] A Helytartótanács – gróf Brunswick József (1750–1827) és Latinovics János (c. 1746–1823) helytartótanácsosok, ill. Lányi Sámuel titkár által aláírt – leirata Zala vármegye közgyűlésének. Buda, 1818. január 13. No. 1039. MNL ZVL IV.1.b. 1818. február 23. No. 129. A tisztségviselőkhöz lásd *Kiss – Schramek* 2016. 183. o. és *Héjja* 2009. 361. o.

[28] Potoly, ma Ptuj (Szlovénia).

[29] MNL ZVL IV.1.a. 1818. február 23. No. 129.

februárjában a Helytartótanács újabb leiratot küldött a közgyűlésnek.[30] A horvátországi főhadparancsnokság átirata szerint, ha a közgyűlés a szállítási veszteségek keletkezésének körülményeit kivizsgáltatja, és azok megfizetésének ügyében intézkedik, akkor a főhadparancsnokság is közben fog járni a soproni hadipénztár vármegyének járó adósságának (3282 váltóforint 52 krajcár) elszámolása érdekében.[31]

Az 1818. januári és februári helytartótanácsi leiratok ellenére a horvátországi főhadparancsnokság követelésével kapcsolatban indított vizsgálat nem haladt előre. A Helytartótanács ezért áprilisban újabb leiratot küldött, amelyben a vizsgálat lefolytatásának felgyorsítására utasította a közgyűlést.[32] A közgyűlés annyit tett, hogy elrendelte a februári és áprilisi leiratok lemásolását, és az első alispánnak való átadását.[33]

1818 júliusában és augusztusában Carl von Greth (1754–1827) altábornagy *(Feldmarschallleutnant)*[34] arról küldött átiratot, hogy az Udvari Haditanács elrendelte a vármegye követeléseinek (3282 váltóforint 52 krajcár, illetve 2267 váltóforint 28 krajcár) a Tartományi Hadbiztosság budai hadipénztárában *(Provinzialkriegszahlamt)* és a zágrábi hadipénztárban *(selbständige Kriegskasse)* való kifizetését. A közgyűlés mindkét esetben azt kérte, hogy – mivel többletköltséggel járna a vármegyének az ezeken a helyeken történő kifizetés – állítsanak ki utalványozó nyugtát *(exigentialis quietantia),* és küldjék át azokat a soproni hadipénztárba.[35]

1818 novemberében a vizsgálattal megbízott Szegedy Ferenc azzal kezdte jelentését, hogy hiába kapta meg a vizsgálathoz szükséges iratok másolatát, és rendelte be az érintett zsidó kereskedőket, sokáig nem tudott eljárni az ügyben. A jelentéstétel késedelmét az okozta, hogy Israel Lackenbacher 1815-ben meghalt, és kiskorú fia vagyonkezelői *(curator)* pedig úgy nyilatkoztak, hogy csak a kereskedőház számvevője, Joseph L. Seckel tud az ügyben információval szolgálni, ő viszont Regensburgban tartózkodott. Ezért az első alispán a vizsgálatot csak a számvevő Kanizsára való visszatértét követően tudta folytatni.[36]

---

30 A Helytartótanács – gróf Brunswick József és Latinovics János helytartótanácsosok, ill. Kántz József titkár által aláírt – leirata Zala vármegye közgyűlésének. Buda, 1818. február 14. No. 5669. MNL ZVL IV.1.b. 1818. június 8. No. 949. (A horvátországi főhadparancsnokság Helytartótanácsnak küldött átiratát nem csatolták a leirathoz.)

31 MNL ZVL IV.1.a. 1818. június 8. No. 949.

32 A Helytartótanács – gróf Brunswick József helytartótanácsos és gróf Teleky Ferenc (1790–1853) titkár által aláírt – leirata Zala vármegye közgyűlésének. Buda, 1818. április 14. No. 10646. MNL ZVL IV.1.b. 1818. június 8. No. 950.

33 MNL ZVL IV.1.a. 1818. június 8. No. 950.

34 A császári-királyi 23. gyalogezred tulajdonosa (*Wrede* 1898. 277–280. o.), ill. a zágrábi központú varasdi határőrvidék hadosztályparancsnoka *(Divisionskommandant in der warasdiner Grenze).* Militär-Schematismus 1819. 40. o.

35 MNL ZVL IV.1.a. 1818. augusztus 27. No. 1894., 1895. A jegyzőkönyvi bejegyzéshez tartozó iratok nem találhatók a közgyűlési iratok (IV.1.b.) állagában. A bejegyzésből azonban kikövetkeztethetők a leiratok adatai: a horvátországi főhadparancsokság – Carl von Greth altábornagy által aláírt – leirata Zala vármegye közgyűlésének. Zágráb, 1818. július 23. No. 1100., ill. 1818. augusztus 5. No. 1162. A hadipénztárakhoz lásd Kriegs Commissariate und Cassen [181?]. és *Streffleur* 1843. 37. o.

36 Szegedy Ferenc császári-királyi kamarás és első alispán jelentése Zala vármegye közgyűlésének. Zalaegerszeg, 1818. november 3. No. 1042. MNL ZVL IV.1.b. 1818. november 3. No. 2315.

Szegedy Ferenc több iratot is mellékelt jelentéséhez. Ezek közül az egyik Seckel beadványa volt, amelyben a számvevő azt írta, hogy a horvátországi főhadparancsnokságnak 1816 novemberében küldött beadványában jelezte a raktárban levő gabona (9 mérő búza és 69,5 mérő kukorica) romlását, és az azt tároló 52 zsák használhatatlanná válását. Seckel a további többletköltséget megelőzendő a közös pótlásban *(Ersatz)* egyezett meg Gottlieb Mayerrel. Ez alapján a gabona fele (4,5 mérő búza és 34,75 mérő kukorica) és a meglehetősen rossz állapotban lévő 52 zsák átvehető a kanizsai raktárból, a szállításra azonban nem kötelezte magát. A számvevő ugyanakkor a 178 mérő zabról és a többi zsákról nem tudott. Végül a Szegedy Ferenc jelentésében felhozott, Csáktornya[37] és Pettau közötti szállítmányozás során keletkezett veszteségről (31,75 mérő zab és 1 darab zsák) Seckel kijelentette, hogy abban az esetben tudná rendezni, ha a kereskedés volt tulajdonosa *(Prinzipal),* Israel Lackenbacher nyilatkozata erre kötelezné őt. A Thomas Waaser ellátási segéd által 1817 júniusában készített jegyzék alapján azonban nem kötelezhető ennek megtérítésére.[38]

A Szegedy jelentéséhez csatolt másik melléklet Joseph Kreuter tanúsítványa volt, aki 1815-ben a helyi ellátási fiókraktárhoz volt beosztva. Ő azt igazolta, hogy a Zala vármegye szállítmányaiban keletkezett veszteség pótlásaként a vármegye számlájára Gottlieb Mayertől 170 leplombált zsákban 9 mérő búzát, 69,5 mérő kukoricát, 178 mérő zabot vett át,[39] amit Israel Lackenbacher kereskedőházának raktárában helyeztek el. Johann von Werner, a fiókraktár számvevője *(Rechnungsführer)* rajta keresztül többször utasította Nagy Jánost, a vármegye raktárbiztosát *(Magazinkommissar),* hogy szervezze meg a gabona Pettauba való szállítását.[40]

A harmadik melléklet Gottlieb Mayer beadványa volt, amelyben azt írta, hogy a tőle átvett veszteség megtérítésére szolgáló gabonát Israel Lackenbacher raktárában tárolták, amit Joseph Kreuter tanúsítványa is bizonyít. A Joseph L. Seckel által elismert veszteség felének (4,5 mérő búza és 34,75 mérő kukorica) természetbeni megtérítését Mayer is vállalta, a másik veszteséget (178 mérő zab és zsákok) azonban ő sem ismerte el, ezért kérte az erről való döntést. Gottlieb Mayer továbbá azt állította, hogy a búzáról és kukoricáról elszámoltak az ellátási segéddel, ahol Péterfy József, az egerszegi járás aladószedője és Csesznák József, a muraközi járás akkori főszolgabírója is jelen volt. Csesznák továbbá megígérte, hogy a muraközi járásból meg fogja szervezni a gabona Pettauba történő fuvarozását, tehát szerinte a vármegye volt a felelős a gabona elszál-

[37] Csakaturn, ma Čakovec (Horvátország).

[38] Joseph L. Seckel beadványa Zala vármegye közgyűlésének (másolat). Kanizsa, 1818. augusztus 25. MNL ZVL IV.1.b. 1818. november 3. No. 2315. A beadványban a horvátországi főhadparancsnokság egyik (1817. december 20. Zágráb, no. 2029) leiratára és Gottlieb Mayer 1818. április 17-ei beadványára hivatkozott, ezek azonban nincsenek az aktában. Ehhez lásd MNL ZVL IV.1.b. 1818. február 23. No. 129. C. melléklet.

[39] Ez alapján tehát a búzából, a kukoricából és a zabból is 1,5 mérő gabonát számoltak egy zsákba.

[40] Joseph Kreuter főpék tanúsítványa *(Zeugniß)* (másolat). Kanizsa, 1816. szeptember 1. MNL ZVL IV.1.b. 1818. november 3. No. 2315.

lításáért. Végül pedig jelezte, hogy tudomása van a horvátországi főhadparancsnokság neki való tartozásairól, az említett 4000 váltóforintnyi követelés azonban nem az övé.[41]

Ezek után Szegedy Ferenc maga elé rendelte Gottlieb Mayert és Joseph L. Seckelt, és bemutatta nekik a helytartótanácsi leiratokat az ahhoz csatolt átiratokkal együtt.[42] A jelentés szerint Seckel azzal érvelt, hogy a Thomas Waaser által készített jegyzéken csupán az ellátási segéd aláírása szerepel, a kereskedőé azonban nem, ezért Israel Lackenbacher fiának vagyonkezelőit nem lehet ezen szállítási veszteségek (31,75 mérő zab és egy zsák) megtérítésére kötelezni. A másik veszteséggel (9 mérő búza, 69,5 mérő kukorica, 178 mérő zab és 170 zsák) kapcsolatban a jelentés szerint Seckel azt nyilatkozta, hogy ezek megtérítését még 1814-ben Gottlieb Mayer vállalta magára.[43] Ezzel szemben Mayer azt állította ugyanerről, hogy ő ezt akkor természetben megtérítette, és az akkori kanizsai ellátási segédnek átadta a gabonát, aki azt Israel Lackenbacher raktárába helyezte el.[44] Seckel a búza és a kukorica tárolását elismerte, a zabét azonban tagadta. Mindenesetre – a jelentés szerint – abban megegyeztek a kereskedők, hogy a 9 mérő búzát és 69,5 mérő kukoricát közösen meg fogják téríteni, az 52 zsákot pedig Seckel fogja pótolni. A gabona Kanizsáról Pettauba szállítását azonban nem vállalták, azzal érveltek, hogy azt az „adózó népnek" kellett volna már korábban is elfuvarozni. Ezzel kapcsolatban mellékelték Cseszták József bizonyságlevelét.[45] A másik veszteség (178 mérő zab és 118 zsák) rendezésében azonban nem tudtak megegyezni.[46]

Az első alispán azt jelentette a közgyűlésnek, hogy a Thomas Waaser ellátási segéd aláírását tartalmazó jegyzék alapján nem lehet az abban szereplő veszteség (31,75 mérő zab és egy zsák) megtérítésére kötelezni Israel Lackenbacher fiának vagyonkezelőit. Ehhez az eredeti kötelezvényre van szükség, amelyből kiderülne a kereskedő kötelezettségvállalása. A kereskedők által vállalt veszteséggel (52 zsákban 9 mérő búza és 69,5 mérő kukorica) kapcsolatban a szállítási költség vállalása volt kérdéses.[47] Cseszták József bizonyságlevelében már nem tudta tanúsítani, hogy 1814-ben elszállították-e a veszteség pótlására szolgáló gabonát Kanizsáról Pettauba, vagy egyáltalán megrendel-

[41] Gottlieb Mayer beadványa Szegedy Ferenc császári-királyi kamarás és első alispánhoz (másolat). Kanizsa, 1818. augusztus 30. MNL ZVL IV.1.b. 1818. november 3. No. 2315.

[42] Szegedy Ferenc császári-királyi kamarás és első alispán jelentése Zala vármegye közgyűlésének. Zalaegerszeg, 1818. november 3. No. 1042. MNL ZVL IV.1.b. 1818. november 3. No. 2315.

[43] A szállítási veszteség ebben az esetben nem mérőben, hanem köbölben szerepel a jelentésben, ami nyilvánvalóan elírás volt, ugyanis így nagyobb tömegű veszteségről lenne szó. Egy köböl búza két pozsonyi mérőnek felelt meg, metrikus térfogat-mértékegységben kb. 124 literre, tömegmértékegységben pedig 93 kilogrammra váltható át. *Bogdán* 1991. 304. o.

[44] Ehhez lásd Joseph Kreuter főpék tanúsítványa. Kanizsa, 1816. szeptember 1. MNL ZVL IV.1.b. 1818. november 3. No. 2315.

[45] Cseszták József főügyész bizonyságlevele (másolat). Zalaegerszeg, 1818. szeptember 6. MNL ZVL IV.1.b. 1818. november 3. No. 2315.

[46] Szegedy Ferenc császári-királyi kamarás és első alispán jelentése Zala vármegye közgyűlésének. Zalaegerszeg, 1818. november 3. No. 1042. MNL ZVL IV.1.b. 1818. november 3. No. 2315.

[47] MNL ZVL IV.1.b. 1818. november 3. No. 2315. A jelentésben Szegedy Ferenc hibásan nem mérőben, hanem köbölben adta meg a mennyiséget, a kukorica helyett pedig rozsról írt.

te-e ahhoz a fuvarozást. Szegedy Ferenc azonban egyrészt azzal érvelt, hogyha a vármegye nem állított volna ki fuvarosokat, akkor ezt nyilvánvalóan kérvényezték volna a zsidó kereskedők. Másrészt pedig a kereskedők egy konkrét mennyiség szállítására kötelezték magukat, amelyben ha veszteségek is keletkeztek, akkor az annak pótlására szolgáló gabonát is nekik kellett volna elszállítani, hiszen az eredetileg is benne volt a szállítandó mennyiségben. Ráadásul Gottlieb Mayer az általa fogadott fuvarosokkal, és nem az „adózókkal" végezte a szállítást, és azok ezért fizettek is a kereskedőnek. A veszteséget tehát a kereskedő fuvarosai okozták, ezért annak rendezése is az ő kötelezettsége. A maradék veszteséget (118 zsákban 178 mérő zab) pedig ugyancsak Gottlieb Mayernak kell megtéríteni, ugyanis ezért korábban ő vállalt felelősséget.[48]

Végül Szegedy Ferenc azt javasolta, hogy az elkészítendő feliratban a közgyűlés kérvényezze a Helytartótanács közbenjárását az említett 4000 váltóforint vármegyének történő kifizetésével kapcsolatban. Gottlieb Mayer ugyanis úgy nyilatkozott, hogy ilyen összegű követelése nincs a horvátországi főhadparancsnokság felé, és mivel a vármegye már átvette a kereskedőtől a korábbi kincstári szállítmányokra vonatkozó adósleveleket, és ki is fizette neki azokat, nyilvánvalóan ez a pénzösszeg a vármegyét illeti meg.[49] A közgyűlés a veszteségek ellentételezésére egy hónap határidőt adott a kereskedőknek, a teljesítés ellenőrzésével pedig Deák Antal főszolgabírót bízták meg.[50]

A közgyűlés felirata alapján a Helytartótanács 1818 decemberében átiratot küldött a horvátországi főhadparancsnokságnak, amelyben az 1813–1814-ben Kanizsáról Csáktornyára, Pettauba és Radkersburgba[51] történt gabonaszállítmányozások veszteségeiről készített költségszámítások *(Kostenberechnung)* átküldését kérte. A főhadparancsnokság átküldte azokat, a veszteségek értékének (1173 váltóforint 3 krajcár) befizetését pedig a főhadparancsnokság ellátási ügyosztályának pénztárába rendelte *(Verpflegsdepartementskasse).* A Helytartótanács továbbította a vármegyének a költségszámításokat és az 1813–1814-ben zajlott szállítmányok idejére vonatkozó piaci árakat tartalmazó kimutatásokat.[52]

Deák Antal 1819. márciusi jelentését csupán az 1820. decemberi közgyűlésen tárgyalták. Ő azt jelentette, hogy az 1818. novemberi közgyűlés végzése alapján egy hóna-

48 MNL ZVL IV.1.b. 1818. november 3. No. 2315.

49 Uo., illetve a Zala vármegyei közgyűlés Helytartótanácsnak küldött felirata (fogalmazvány). Zalaegerszeg, 1818. november 3. Uo.

50 MNL ZVL IV.1.a. 1818. november 3. No. 2315.

51 Radgona/Regede/Radgonja, ma Bad Radkersburg (Ausztria).

52 A horvátországi főhadparancsnokság – Franz Ritter Marziani von Sacile (1763–1840) altábornagy által aláírt – átirata a Helytartótanácsnak. Zágráb, 1820. szeptember 12. No. 1640. MNL ZVL IV.1.b. 1820. december 11. No. 2311. A Helytartótanács horvátországi főhadparancsnokságnak küldött átiratára (Buda, 1818. december 15. No. 34395.) ebből lehet következtetni. A főhadparancsnokság átirata a Helytartótanács Zala vármegye közgyűlésének küldött – gróf Brunszvik József helytartótanácsos és Kántz József titkár által aláírt – leiratának (Buda, 1820. október 3. No. 25027.) mellékleteként érkezett. Az átiratban jelzett mellékletek azonban nincsenek az aktában, csupán az őrzési helyéről való kiemelést jelző korabeli cédula. Ez azonban nem tartalmazza a kiemelés helyét.

pos határidővel felszólította Israel Lackenbacher fiának egyik vagyonkezelőjét, Jacob Zappertot, valamint Gottlieb Mayert a 9 mérő búza, a 69,5 mérő kukorica és az 52 zsák közös, utóbbit pedig a 178 mérő zab és 118 zsák megtérítésére. A kereskedők azt válaszolták, hogy természetben azonnal, vagy a jelenlegi kanizsai piaci árral számolva készpénzben is hajlandók fizetni, a szállítási költségeket azonban nem vállalták. Az 1818. novemberi közgyűlés viszont nem döntött arról, hogy ha természetben fog történni az ellentételezés, akkor ki fogja átvenni, szállítani és fizetni a szállítási költségeket, vagy ha készpénzben, mikori és melyik piaci áron kell elszámolni. Deák Antal ezért ezekben nem tudott intézkedni. A horvátországi főhadparancsnokság Helytartótanácsnak küldött átirata és annak mellékletei alapján a közgyűlés a szállításokkal egyidejű piaci árban történő elszámolásról és annak készpénzben történő fizetéséről hozott végzést. A közgyűlés úgy döntött, hogy a pénzösszeget a főszolgabírónak kell beszednie, majd pedig jelentést tennie.[53]

A Helytartótanács ezt követően több leiratot is küldött, amelyekben az ügy rendezését sürgették.[54] Sümeghy Mihály főszolgabíró 1821. júliusi jelentését azonban csak a novemberi közgyűlésen tárgyalták. A tisztviselő azt jelentette, hogy Jacob Zapperttől a 9 mérő búza, 69,5 mérő kukorica és 52 darab zsák ellenértékeként 240 váltóforint 11 krajcárt, míg Gottlieb Mayertől a 178 mérő zabért és 118 darab zsákért 932 váltóforint 52 krajcárt, összesen tehát 1173 váltóforint 3 krajcárt szedett be.[55] Mayer pedig kérvényezte a közgyűlés közbenjárását a kifizetést igazoló nyugta („nyugtatás") kiállításával kapcsolatban, amely a horvátországi főhadparancsnokság hatásköréhez tartozott. Mivel pedig a 4000 váltóforint nem Gottlieb Mayer követelése volt, hanem a vármegyét illette, és az elszámolás addig nem történt meg, ezért a közgyűlés – a főhadparancsnokság döntése ellenére – a kereskedőktől beszedett pénzösszeget a vármegye házi pénztárába rendelte, és utasította Sényi István főadószedőt, hogy Sümeghy Mihály főszolgabírótól vegye át, illetve a számadáskönyvbe vezesse be a bevételek közé

[53] Deák Antal Kapornak járás főszolgabírójának jelentése Zala vármegye közgyűlésének. Zalaegerszeg, 1819. március 15. MNL ZVL IV.1.a. 1820. december 11. No. 2312.

[54] A Helytartótanács – József nádor és gróf Pongrácz János titkár aláírásával ellátott – leirata Zala vármegye közgyűlésének. Buda, 1820. november 28. No. 29845. MNL ZVL IV.1.a. 1821. január 17. No. 8. és uo. IV.1.b. 1821. január 17. No. 8.; A Helytartótanács – gróf Brunszvik József helytartótanácsos és gróf Pongrácz János titkár által aláírt – leirata Zala vármegye közgyűlésének, Buda, 1821. március 27. No. 7917.; uo. IV.1.a. 1821. május 28. No. 1012.; A Helytartótanács – Végh István (1763–1834) helytartótanácsos és Petrovics Jakab titkár által aláírt – leirata Zala vármegye közgyűlésének. Buda, 1821. július 10. No. 18065. uo. IV.1.a. 1821. szeptember 24. No. 1841. és uo. IV.1.b. 1821. szeptember 24. No. 1841. Lásd ehhez még uo. IV.1.a. 1821. május 28. No. 1012. és uo. IV.1.a. 1821. szeptember 24. No. 1841.

[55] Sümeghy Mihály főszolgabíró jelentése Zala vármegye közgyűlésének. Gelse, 1821. július 30. MNL ZVL IV.1.a. 1821. november 5. No. 2270. A jelentést a Zala vármegyei közgyűlésnek a Helytartótanács számára küldött feliratához (Zalaegerszeg, 1821. november 5.) mellékletként csatolták. A főszolgabíró jelentésében nem Gottlieb Mayer neve, hanem egyik fiáé, Theophil Mayeré szerepel, a jegyzőkönyvi bejegyzésben pedig már ismét Gottlieb Mayer neve olvasható, ill. hibásan itt is köbölben, nem pedig mérőben adták meg a gabona űrmértékét.

ezt a tételt. A közgyűlés továbbá úgy döntött, hogy a Helytartótanácsnak küldendő feliratában – mellékelve a főszolgabíró jelentését – kérvényezni fogja a főhadparancsnokságtól a maradványösszeg (2826 váltóforint 57 krajcár) vármegye részére történő, kamatokkal együtt való kifizetését.[56]

A Helytartótanács decemberben átiratot küldött a horvátországi főhadparancsnokságnak,[57] az pedig a magyarországi főhadparancsnokságnak. A Helytartótanács a magyarországi főhadparancsnokság átiratát áprilisban leküldte a közgyűlésnek szóló leiratához csatolva,[58] amely szerint a kereskedőktől beszedett veszteség értékkiegyenlítése (1173 váltóforint 3 krajcár) a vármegye követelésének teljesítéseként elismerhető, és bevételeként elszámolható.[59] Ez alapján 1822 novemberében Sényi István főadószedő bevezette a vármegye házipénztáráról vezetett számadáskönyvbe a tételt.[60]

A szállítmányozások

Az 1813 októbere és 1814 júliusa között lezajlott szállítmányozások értelmezéséhez az ún. hatodik koalíciós háború belső-ausztriai, illír és itáliai hadszínterein történt események rövid ismertetése szükséges. I. Ferenc császár, csatlakozva az I. Napóleon francia császár elleni szövetséghez, 1813. augusztus 12-én hadat üzent a francia császárságnak. A hadvezetés készült a háborúra, a császári-királyi hadsereg állományának feltöltése már 1812-ben megkezdődött. A haderőt három területre csoportosította a hadvezetés: a legnagyobb létszámú hadsereget Karl Philipp Fürst zu Schwarzenberg (1171–1820) tábornagy parancsnoksága alatt Csehországban, a másikat Johann Karl Graf von Fresnel und Curel (1762–1831) altábornagy irányításával Bajorországgal szemben Felső-Ausztriában, a harmadikat pedig Johann Karl Freiherr von Hiller (1748–1819) altábornagy vezetése alatt Belső-Ausztriában az Illír Tartománnyal és az

[56] Zala vármegye közgyűlésének felirata a Helytartótanácsnak (tisztázat). Zalaegerszeg, 1821. november 5. MNL ZVL IV.1.a. 1821. november 5. No. 2270.

[57] A magyarországi főhadparancsnokság – Ferdinand Karl Joseph von Habsburg-Este főhadparancsnok által aláírt – átirata a Helytartótanácsnak (másolat). Buda, 1822. március 19. No. 825. MNL ZVL IV.1.b. 1822. június 10. No. 982. A Helytartótanács horvátországi főhadparancsnokságnak küldött átiratára (Buda, 1821. december 18. No. 31465.) ebből lehet következtetni.

[58] A Helytartótanács – József nádor és gróf Pongrácz János titkár által aláírt – leirata Zala vármegye közgyűlésének. Buda, 1822. április 2. No. 8549. MNL ZVL IV.1.b. 1822. június 10. No. 982.

[59] A magyarországi főhadparancsnokság – Ferdinand Karl Joseph von Habsburg-Este főhadparancsnok aláírásával ellátott – átirata a Helytartótanácsnak (másolat). Buda, 1822. március 19. No. 825. MNL ZVL IV.1.b. 1822. június 10. No. 982. Az átirat szövegében további iratokra hivatkoztak: 1817. december 3. No. 1933., 1818. február 7. No. 227. és 1822. március 19. No. 952.

[60] „Sümeghy Mihály Fő Biró Ur 1813-ik es [1]814-ik esztendőkben Kanisárul Potolban szállított Élesházi Transportokban eredett fogyatkozások miatt Követelt Gabonák[na]k, és Üres Zsakok[na]k árait Majer Gotlieb Zsidótul be vett 932. f[orinto]k[a]t, 52. [krajcáro]k[a]t, Lachenbacher Zsidó Örökösinek Gondviselőjétül pedig 240. f[orinto]k[a]t 11. [krajcáro]k[a]t öszvössen 1173. f[orinto]k[a]t 3. [krajcáro] k[a]t incassalván [beszedvén] G.G. alatt lévő assignatio [kimutatás], s viszont nyugta szerint administrálta." Sényi István főadószedő által a vármegye házipénztáráról készített számadáskönyv: MNL ZVL IV.9.p. Fő Adó Szedői Számadás 1822-ik Katonai esztendőre az Házi Cássárul, 1822. 4. o.

Itáliai Királysággal szemben vonták össze. Az 1813 szeptemberétől kezdődő hadműveletek során a belső-ausztriai hadsereg alakulatai 1814 januárjáig elfoglalták és megszállták az Illír Tartományhoz 1809-ben csatolt területeket. A hadműveletet alapvetően befolyásolta, hogy az 1813 októberében megkötött riedi szerződés értelmében Bajorország kilépett a Rajnai Szövetségből, és csatlakozott a francia császár elleni koalícióhoz. A dunai hadsereg Felső-Ausztriában való állomásoztatása ezáltal szükségtelenné vált, és a hadvezetés számára lehetőséget adott a hadsereg nagy részének az itáliai hadszíntérre való átcsoportosítására. 1814 januárjára az itáliai hadsereg szolgálatképes állományához nagyjából 100 000 katona és 10 000 ló tartozott. A hadszíntéren zajló hadműveletek Eugéne de Beauharnais itáliai alkirály 1814 áprilisában történt lemondásáig tartottak. A hadsereget azonban ezt követően sem oszlatták fel, a főhadparancsnokság megszervezéséig az itáliai hadsereg főparancsnoksága maradt az illetékes katonai hatóság.[61] Ezekkel a hadműveletekkel összefüggésben zajlottak az 1813 októbere és 1814 júliusa közötti szállítmányozások.

Az 1813–1814-ben szervezett szállítmányokról három jegyzéket készítettek különböző időpontokban, amelyeket feltehetően a szállítólevelekből, átvételi elismervényekből és nyugtákból állítottak össze.[62] Ezekből állapítható meg az adott járat rakományának tömege, az átvett rakomány tömege és az ezek különbözetéből adódott veszteség mennyisége. Gottlieb Mayer szállítmányairól az egyik jegyzéket 1814, a másikat 1816 augusztusában, Israel Lackenbacher fuvarjairól pedig 1817 júniusában állították ki. Ezek alapján Israel Lackenbacher 1814 júliusában és augusztusában Csáktornyáról Pettauba, Gottlieb Mayer pedig 1813 októbere és 1814 júliusa között Kanizsáról Csáktornyára, Pettauba és Radkersburgba szállítmányozott. A kereskedők hatalmas mennyiségű gabonát szállítottak, ami rendkívüli szervezést igényelt.

A vizsgálat ügyirataiban nem szerepelnek szerződések, de nem is hivatkoztak azokra. A vármegye tisztviselői feltehetőleg szóban egyeztek meg a kereskedőkkel. Mindenesetre a szállított áru feltételezhetően az 1812:I. törvénycikk alapján természetben behajtott kiegészítő adó, az ún. *subsidium* volt. A törvénycikk szerint az országgyűlés 1 000 000 pozsonyi mérő rozst és 1 500 000 pozsonyi mérő zabot ajánlott fel.[63] Kérdés, hogy a különböző gabonafajták mennyire voltak helyettesíthetők egymással. A kereskedők ugyanis rozst nem szállítottak, kétszerest vagy más gabonafajtát (búza, árpa) is csak elhanyagolható mennyiségben az összmennyiséghez képest. Israel Lackenbacher nagyjából 4400 mérő rakományának 99%-a, Gottlieb Mayer 73 000 mérő szállítmányának pedig 73%-a volt zab.

A kereskedők tehát kincstári tulajdonban lévő hatalmas mennyiségű termék szállítmányozójaként működtek, amelyek bonyolult logisztikai feladatok ellátásához szükséges

[61] *Nagy-L.* 2013. 364–370. o. és *Lázár* 2015. 111–114. o.
[62] MNL ZVL IV.1.b. 1818. február 23. No. 129. A., B., C. melléklet.
[63] Lásd ehhez *Poór* 2003. 127–141. o.

tudás meglétét feltételezik.[64] A szállítmányozóknak rálátással kellett lenniük alapvetően minden logisztikai feladatkörre: a szállítás útvonalának és időzítésének megtervezésétől a fuvarosok kiválasztásán keresztül a fel- és lerakodásig, nem beszélve az esetleges kötelezettségvállalásról vagy a szerződések tranzakciós költségeiről. Mindkét kereskedő által teljesített szállítmányozások közvetlen forgalmúak voltak: a kiinduló- és végpont között valósult meg az árutovábbítás, útközben fel- és lerakodások nem történtek. A szállítást szekerekkel, nem pedig hajókkal bonyolították le. Ez azonban a szállítmány árához képest jóval nagyobb szállítási költséggel járt.[65] A Dráva és a Mura folyókon ugyanis a vízfolyással szemben kellett volna szállítani, ami ebben az időben még nem volt megoldott – ellentétben a vízfolyással megegyező irányban történő szállítással.[66]

Szállítólevél kelte	Végpont	Rakomány					Veszteség		
		Búza	Kétszeres	Kukorica	Árpa	Zab	Búza	Kukorica	Zab
		Pozsonyi mérő							
1813. 10. 12.	Radkersburg					2228			48
1814. 02. 04.	Radkersburg			1747,5		152		31,5	
1814. 03. 02.	Pettau				918	642			9
1814. 03. 06.	Pettau		180	169	36	1060			2,1
1814. 03. 08.	Pettau		240	126		1898			2,3
1814. 03. 10.	Pettau		22,5	877,5		1470		0,5	
1814. 03. 14.	Pettau			87		1040			2
1814. 03. 15.	Pettau					1906			4,5
1814. 04. 04.	Pettau					2418			3,5
1814. 04. 12.	Pettau			1729,5		272		1,5	

64 Ha valaki költözött már valaha, az el tudja képzelni, micsoda szervezést és ráfordítást igényel egy hozzávetőlegesen egy tonnáig terhelhető, 20–30 m^3 térfogatú tehergépjármű fel- és lepakolása. A hadseregellátásban részt vevő kereskedő („vállalkozó") ideáltípusához lásd *Perjés* 1963a. 178–180. o. és *Uő* 1963b. 226–227. o.

65 Vö. *Glósz* 2014. 138., 141. o.

66 A Póka Antal főmérnök által – feltehetőleg 1830–1832 körül – készített leírásban (Tekéntetes Nemes Zala Vármegyének Vízi Leírása) a következőképpen írt a Dráván történő áruszállítással kapcsolatban: „A Hajózás csak lefelé gyakoroltatik és különös Privilegialt Hajós mesterek által gyakoroltatván […]." A Murán való szállítással kapcsolatban pedig így fogalmazott: „Muhra folyón lehetne fel felé szintugy mint a Száva folyón mindenféle jószágot vitetni […]. De hogy ezen felfelé való hajókázás meg történhessen, a hajókat szinte olly formára, mint amazok, mellyek Eszéktől fogva Zágrábnak, és onnénd Carinthia felé huzatnak, készitteni szükséges lenne." Ehhez, ill. a folyón történő szállítás infrastruktúrájához és költségeihez lásd *Bencze – Bilkei – Degré* 1986. 27–28., 37–39. o.

Szállítólevél kelte	Végpont	Rakomány					Veszteség		
		Búza	Kétszeres	Kukorica	Árpa	Zab	Búza	Kukorica	Zab
		Pozsonyi mérő							
1814. 04. 15.	Csáktornya			189		2702			2
1814. 04. 21.	Pettau			517	800	200			
1814. 04. 22.	Pettau			601,5		1950			
1814. 04. 23.	Pettau			946		504			62
1814. 04. 26.	Pettau			694				36	
1814. 04. 30.	Csáktornya					878			12
1814. 05. 07.	Pettau					6044			4
1814. 05. 08.	Pettau					1968			
1814. 05. 09.	Pettau					3018			38
1814. 05. 13.	Pettau					604			
1814. 05. 13.	Pettau			1558,5		210			
1814. 05. 16.	Pettau			2274		152			
1814. 05. 20.	Pettau					5578			
1814. 05. 27.	Pettau		78	849					
1814. 06. 08.	Pettau					3472[67]			
1814. 06. 10.	Pettau	6		1870,5	60	344		1,5	
1814. 07. 01.	Pettau	1411,5				1790	1,5		2
1814. 07. 03.	Pettau					4272			4
1814. 07. 04.	Pettau	682,5		51		3010	1,5		1
1814. 07. 06.	Pettau					2326			8
1814. 07. 10.	Csáktornya	1011					9		
1814. 07. 28.	Csáktornya					1068			12
Összesen		**3111**	**520,5**	**14287**	**1814**	**53176**	**12**	**71**	**216,4**

1. táblázat: Gottlieb Mayer szállítmányozásai Kanizsáról
(MNL ZVL IV.1.b. 1818. február 23. No. 129. A. és B. melléklet alapján)

[67] Ebben a sorban a rakomány mennyiségénél 1736 zsákban 3472 mérő, az átvett mennyiségnél pedig 1736 zsákban 3438,4 mérő zab szerepel. A kettő különbözete (17 zsákban 33,6 mérő) azonban feltehetően számolási vagy másolási hiba miatt nem szerepel veszteségként a jegyzékben, sőt az ügymenet során sem került elő, ezért én sem kalkuláltam ezzel a tétellel. MNL ZVL IV.1.b. 1818. február 23. No. 129. A. melléklet.

1813 októbere és 1814 júliusa között a Gottlieb Mayer által szervezett 32 járat során kerekítve összesen 3100 mérő búzát (146 tonna), 500 mérő kétszerest (22 tonna), 14 300 mérő kukoricát (571 tonna), 1800 mérő árpát (63 tonna) és 53 000 mérő zabot (1383 tonna) szállítmányozott Kanizsáról (együttesen 2185 tonna gabonát): Radkersburgba összesen 1700 mérő kukoricát és 2300 mérő zabot; Pettauba 2100 mérő búzát, 500 mérő kétszerest, 12 400 mérő kukoricát, 1800 mérő árpát és 46 100 mérő zabot; Csáktornyára pedig 1000 mérő búzát, 200 mérő kukoricát és 4600 mérő zabot.

Szállítólevél kelte	**Rakomány**				**Veszteség**
	Búza	**Kukorica**	**Árpa**	**Zab**	**Zab**
	Pozsonyi mérő				
1814. 07. 30.				2850	2,6
1814. 08. 05.	42	1,5	2	1520	29,1
Összesen	**42**	**1,5**	**2**	**4370**	**31,7**

2. táblázat: Israel Lackenbacher szállítmányozásai Csáktornyáról Pettauba (MNL ZVL IV.1.b. 1818. február 23. No. 129. C. melléklet alapján)

Israel Lackenbacher kerekítve 4400 mérő zabot (114 tonna) szállított Csáktornyáról Pettauba. A szállított zab mennyiségéhez képest a többi szinte jelentéktelen (28 zsák búza, egy-egy zsák kukorica és árpa) volt, és egy másik járattal kapcsolatos veszteség pótlása lehetett. A kereskedők tehát a stájerországi Pettauba szállították a legnagyobb mennyiségű gabonát.

1813 októberében Gottlieb Mayer 2228 mérő árpát szállítmányozott Kanizsáról Radkersburgba.[68] A hadsereg lovainak abrakolásához használt szemestakarmányból *(Hartfutter)* egy zsákba két mérőnyi árpát vagy zabot számoltak. Ebben az esetben tehát 1114 zsák árpa fuvarozását kellett megszervezni. A vizsgálat során kiderült, hogy Gottlieb Mayer nem a vármegyei tisztviselők által kiállított nem nemes adózókkal fuvaroztatott, akiknek elszámolták volna a fuvart, hanem saját maga bérelt fel fuvarosokat, sőt az „adózó nép" még fizetett is a szállítmányozónak, hogy ne nekik kelljen fuvarozni.[69] Ezáltal ugyanis nem kellett egy meghatározott időpontban egy másik településről a kanizsai katonai ellátási fiókraktárhoz szekereznie (vagy megfizetnie valakit maga helyett), és onnan igavonó állatait és szekerét megterhelve – termelési egységétől és családjától távollétben időt veszítve – egy másik település raktárába fuvarozni az árut. Nem szá-

[68] MNL ZVL IV.1.b. 1818. február 23. No. 129. B. melléklet.

[69] Szegedy Ferenc császári-királyi kamarás és első alispán jelentése Zala vármegye közgyűlésének. Zalaegerszeg, 1818. november 3. No. 1042. „[H]ozzájárulván még ehez az is, hogy Köztudományra akkori idöben Gottlieb Mayer a Contribuensek helett fogadott fuvarosokat, és igy az ö fuvarosi által okoztatott ezen fogyatkozás, a Contribuensek pedig, kik helyet ö fuvarosokat fogadott, bizonyossan jol meg fizettek néki, külömben nem hordatta volna helyettek a gabonát Potolban." MNL ZVL IV.1.b. 1818. november 3. No. 2315.

mítva az esetleges károkat: az igavonó állatok kifáradását, sérülését, sőt elpusztulását, vagy a szekér megrongálódását (kerék- vagy tengelytörés). Ezeket elvben megtérítette a Helytartótanács alá tartozó Tartományi Biztosság *(Provinzial Kommissariat)* illetékes kerületi pénztára vagy a főhadparancsnokság alatt működő Tartományi Hadbiztosság *(Provinzial Kriegskommissariat)* kerületi pénztára – kérdés persze, milyen áron számítva és mikor.[70]

A Gottlieb Mayer által szervezett járatok esetében Kanizsa volt a gyűjtőpont, ahol az odaszállított gabona raktárban történő tárolását az ellátási segéd meg tudta szervezni.[71] A raktárak befogadóképessége nyilvánvalóan befolyásolta a járatok időzítését, a fuvarosokat ugyanis úgy kellett a gyűjtőpontba szervezni, hogy az áru a lehető leggyorsabban a másik gyűjtőpontba kerüljön (adott esetben ez megegyezhetett a fogyasztási ponttal), és az sem volt elhanyagolható tényező, hogy minél kevesebb ideig kelljen tárolni és őrizni a gabonát. Gottlieb Mayernek tehát úgy kellett ezt megszerveznie, hogy az oda érkező és onnan továbbszállítandó gabona mozgatásához szükséges fuvarosok a megfelelő időben érkezzenek meg a kiindulópontba, hogy minél kevesebb legyen a tétlen idő és az ebből következő többletköltség. A kereskedőnek a szállítandó mennyiség ismeretében tudnia kellett, hány fuvarosra és szekérre lesz szükség, hiszen a feleslegesen megfogadott fuvarosok tovább növelték a szállítási költségeket.[72] De közben számításba kellett vennie a raktárak tárolókapacitását és azt, hogy a végpontba előre meghatározott időben kellett érkeznie. Mindezt úgy, hogy az utak járhatósága nagymértékben függött az időjárási viszonyoktól.

1813 októberében – szekerenként 10 bécsi mázsát számítva – nagyjából 100 szekeres járatot kellett szervezni, amelyet 400 igavonó állat húzott.[73] A kereskedő a fuvarosoknak

---

70 *Horváth* 2013. 251. o.

71 Ehhez lásd Szukits János szállítási biztos *(transportalis commissarius)* levelét Szegedy Ferenc császári-királyi kamarás és első alispánnak (Kanizsa, 1813. július 25. No. 15.) „T[ekintet]es N[emes] Somogy V[á]r[me]gyébül az 1812-dik esztendőbéli resta[ntiali]s subsidiumot már a' mult héten el kezdették bé hordatni; mivel most vagyon a Magazinumb[an] elegendő üresség, ezen N[eme]s Megyébül is jó volna ha a' restantia hová hamarébb bé küldetnék, hogy a' hely mások által előre ne occupaltasson, Waaser Élés házi Tiszt Urtul azt is értettem, hogy az Alsó V[á]r[me]gyékb[en] lévő Arar[ialis] Magazinumokbul rövid idő alatt cir[ca] 80. ezer mására való liszt, és zabb fog érkezni Kanisára, mely innénd továbbá fog transportaltatni." MNL ZVL IV.9.y. 1814. No. 14.

72 Vö. Szukits János levelét Szegedy Ferenc császári-királyi kamarás és első alispánnak. Kanizsa, 1813. július 25. No. 15. MNL ZVL IV.9.y. 1814. No. 14. A szervezési hibával összefüggésben a következőket írta: „Tegnap ezen utólsó két járásokbul annyi szekér öszvö tódult, hogy nem lévén azokra mit rakattatni, mivel a meg határozott quantum már kitelvén az Egerszegi Járásnak alsó Vidékjébül 50. ennyi hány szekeret üressen haza küldöttem."

73 A számításhoz lásd Szukits János által készített összesítő kimutatást (táblás jegyzés) és annak másolatát (Kanizsa, 1813. július 8. No. 5. és No. 6.). MNL ZVL IV.9.y. 1813. No. 13. A szállítási biztos 1813. június 30-a és július 8-a közötti időszakban Kanizsáról Radkersburgba történő fuvarokról készítette a kimutatást. A nyári hónapokban indított fuvarok során egy négyökrös szekérre nagyjából 15 bécsi mázsát, egy zsákra pedig egy bécsi mázsát számolt. Gottlieb Mayernek 1813 októberében 2228 mérő (közel 58 tonna) zabot kellett szállítmányoznia, amely eszerint – bécsi mázsánként 56 kilogrammal számolva – kerekítve 1034 bécsi mázsát nyomott. Ehhez tehát szekerenként 15 bécsi mázsával kalkulálva 69 szekérre, 10 bécsi mázsával pedig 103 szekérre volt szükség. Vö. MNL ZVL IV.9.y. 1814.

német mérföldenként és bécsi mázsánként fizetett fuvarbért.[74] A járatot a szállítási felügyelők *(conductor)* kísérték, akiknek a kereskedő napidíjat fizetett.[75] A kereskedőnek a fel- vagy lerakodási pontokban – ha szükséges volt – további bérmunkásokat kellett fogadnia, akik a szekerekre való felrakodást gyorsították.[76] Ekkora mennyiség fuvarozásához szükséges infrastruktúra (igavonó állatok, szekerek és fuvarosok) nyilvánvalóan nem állt rendelkezésére a kereskedőnek Kanizsán, hanem a régióból kellett összeszervezni azokat. Ez pedig kiterjedt információs hálózattal való rendelkezést feltételez. A fuvarosoknak először tehát a felrakodási pontba kellett érkezni, reggeli indulás esetén hajnalban vagy pedig még az azt megelőző napon. Ebben az esetben a fuvarosoknak – még az indulás előtti éjjel – élelemre és szállásra, az igavonó állatoknak pedig vízre és takarmányra is szükségük volt.[77] A Kanizsa és Radkersburg közötti távolságra 12 német mérföldet (90 kilométert) számoltak,[78] amit nagyjából négy nap alatt tettek meg a megrakodott szekerek.[79] A hajnalban történő rakodással és a járat reggeli indulásával kalkulálva a fuvarosoknak és szállítási felügyelőknek szükségük volt három éjszaka szállásra, az igavonó állatoknak az éjszakai pihenőhelyeken kívül pedig olyan pontokra, ahol a marhák ellátására

No. 14. A szállítással kapcsolatban kirendelt küldöttség végzése (hátoldalon: Deputatio Végzése a Transportok vitele eránt, másolat). Zalaegerszeg, 1815. április 17. – Az 1815 áprilisában Kanizsáról Varasdra (Warasdin, ma Varaždin, Horvátország) történő fuvarokról készített végzés esetében azonban egy négyökrös szekérre már 10 bécsi mázsát (0,56 tonna) számoltak. A tavaszi hónapra – feltehetően az esőzések következtében felázott utak miatt – 1000 bécsi mázsa fuvarozásához 100 négyökrös szekérjárattal kalkuláltak.

74 A szállítással kapcsolatban kirendelt küldöttség végzése. Zalaegerszeg, 1815. április 17. „Tudóséttassanak a Helységbéliek, hogy mivel most a leg főbb Kegyes Rendelésekhez képest a Fuvar bér minden mértföld, és mázsátul 5. [krajcár]okkal tüstént a fel rakodtatás helyén ki fog fizettetni, a Helységbéliek szekereiket magok álléttsák ki, és magok helyett külsőket ne fogadjanak." MNL ZVL IV.9.y. 1814. No. 14. – Egy német mérföld 7,5 kilométer.

75 Ehhez lásd Csesznák József, a muraközi járás főszolgabírója által készített jegyzéket a Csáktornyáról Pettauba történt fuvarokról. Csáktornya, 1814. szeptember 12. MNL ZVL IV.9.y. 1814. No. 14.

76 Ehhez lásd Szukits János szállítási biztos levelét Szegedy Ferenc császári-királyi kamarás és első alispánnak. Kanizsa, 1813. július 25. No. 15. MNL ZVL 1814. IV.9.y. No. 14.

77 Lásd ehhez a szállítással kapcsolatban kirendelt küldöttség végzését. Zalaegerszeg, 1815. április 17. MNL ZVL IV.9.y. 1814. No. 14. „Különösen meg jegyeztetik, hogy a szekereknek előtte való nap délután előbb be kell állani Kanisára, és hogy minden 100. szekérrel conductor küldessen, a ki magát a P[oliti] Comissarius Urnal jelentse, és a Nap költőkor rakadtassanak."

78 A kiinduló- és végpont közötti távolsághoz lásd a Szukits János szállítási biztos által készített összesítő kimutatást és annak másolatát. Kanizsa, 1813. július 8. No. 5. és No. 6. MNL ZVL IV.9.y. No. 13. Az útvonalhoz pedig lásd *Bencze – Bilkei – Degré* 1986. 140–148. o. és *T. Mérey* 1999. 100–102., 107–108. o.

79 Lásd ehhez a Csesznák József, a muraközi járás főszolgabírója által készített jegyzéket a Csáktornyáról Pettauba történt fuvarokról. Csáktornya, 1814. szeptember 12. MNL ZVL IV.9.y. 1814. No. 14. A főszolgabíró a Csáktornya–Pettau közötti távolságra hat német mérföldet (45 kilométert) számolt, amelynek megtételét – a járat hosszát és a rakomány tömegét külön nem említve – az oda- és visszaút esetében is két napra kalkulálta. Ez alapján, ha a Kanizsa Radkersburg közötti távolságra 12 német mérföldet számolt a szállítási biztos, akkor feltehetően a szállítási idő is kétszeresére becsülhető. A becslés azért is kiemelendő, mert a szállítási időt a tervezett tényezőkön (pl. rakomány tömege, útminőség, szintemelkedés, révponton való átjutás) kívül előre nem tervezhetők (pl. kerék- vagy tengelytörés, igavonó állat sérülése, időjárási tényezők) is megnövelhették. Vö. *Glósz* 2014. 132–135. o.

lehetőség volt.[80] A végpontban való lerakodás után ezt a távolságot nyilvánvalóan visszafele is meg kellett tennie a szekereknek, és lehetőleg nem üresjáratban,[81] ugyanis ebben az esetben a teljes szállítási költséget egy szállítmányra kellett terhelni. A kereskedők, akik kiterjedt beszerző hálózattal rendelkeztek, visszaútra is szerezhettek megbízást, így csökkentek a szállítási költségek, alacsonyabb árakat tudtak ajánlani, lényegében versenyelőnyre tettek szert. A kiindulási és végpont közötti távolság oda-vissza történő megtételére tehát nyolc nap számolható. A fuvarosoknak a fuvarbért, a szállítási felügyelőknek pedig a napidíjat nyilvánvalóan a visszaútra is meg kellett fizetni. A szállítási költséget tovább növelte az út-, híd- és révvámok megfizetése.[82] Ezeket feltehetőleg a járatot kísérő szállítási felügyelők fizették ki, majd elszámoltak a kereskedővel.

1814 februárjában Kanizsáról szintén Radkersburgba szállítmányozott Gottlieb Mayer: 1241 zsákban 1747,5 mérő kukoricát és 152 mérő zabot (összesen 74 tonna). Ezt a mennyiséget nagyjából 130 négyökrös szekérrel bonyolították le.[83] Nem számítva az 1814 áprilisában és júliusában Csáktornyára menő két-két járatot, március és július között Pettauba szállítmányozott. A Kanizsa és Pettau közötti távolságra ugyancsak 12 német mérföld számolható, amelynek megrakodott szekerekkel való megtételére szintén négy nap becsülhető.[84] Ezt azonban megnövelhette a járat folyón való átkelése. A Pettauba indított járatok esetében ugyanis a fuvarosoknak át kellett kelniük a Mura folyón. Ez a révvám megfizetésével nem csupán a szállítási költséget, hanem a szállítási időt is jelentősen növelhette. A szállítást ugyanis úgy kellett megszervezni, hogy a szekerek ne torlódjanak fel a réveknél, és ne keletkezzen jelentős időveszteség a kompra való várakozással. A szállítási idő megnövekedésének elkerülése érdekében egy járat akár több révátkelőt is használhatott, ami azonban a megtett távolságot növelte meg.[85]

---

80 A Zala vármegyei úthálózatról 1831-ben készített leírásban (Az ország utak tabellaris leírása) a Kanizsa–Radkersburg távolság – megrakodott szekerekkel való – megtételével kapcsolatos kérdésre („A terhes szekér közönséges hajtással mennyi idő alatt járhatja bé azon Utat”) adott válasz befejezetlenül maradt: „Nagy Kanisáról ha regvel korán meg indul jó utban, délre eljöhet Letenyére, ott meg etetvén mégyen Vörcsökig, vagy Dobriig – más nap jókor el érhet Alsó Lendvára és ott meg etetvén éjszaka Bellatinczig, – a honnéd egy óra folyása után könnyen Vass Vármegye szélét elérheti…” *Bencze – Bilkei – Degré* 1986. 148. o.

81 Ehhez lásd *Glósz* 2014. 136. o.

82 Ehhez lásd *Bencze – Bilkei – Degré* 1986. 147., 157. o. és *T. Mérey* 1999. 100–101. o.

83 Egy zsákba 1,5 mérő (60 kilogramm) kukoricát vagy 2 mérő (52 kilogramm) zabot mertek. MNL ZVL IV.1.b. 1818. február 23. No. 129. B. melléklet. A szekerek számának kiszámításához lásd a 73. jegyzetet.

84 Szukits János szállítási biztos által készített összesítő kimutatások („sommás kiírás”, „summarius extractus”). Kanizsa, 1813. október 31. 4. melléklet, ill. 1813. november 3. 3. melléklet. MNL ZVL IV.9.y. 1813. No. 13. A Kanizsa és Ormosd (ma Ormož, Szlovénia) közötti távolságra 9 német mérföldet (67,5 kilométert) számoltak, az Ormosd–Pettau távolságra pedig 3 német mérföld (22,5 kilométer) becsülhető. Az útvonalhoz lásd *Bencze – Bilkei – Degré* 1986. 69–72., 118–119. o. és *T. Mérey* 1999. 100–103. o.

85 Vö. A szállítmányozással kapcsolatban kirendelt küldöttség végzése. Zalaegerszeg, 1815. április 17. „Hogy a Szekeresek a vitelben öszve ne tóduljanak, Politi Comissarius Ur arra fog ügyelleni, hogy egyik Nap a Transport a Kottori, másnap a Letenyei Réveken tétessen által.” MNL ZVL IV.9.y. 1814. No. 14.

Márciusban Gottlieb Mayer hat járatot szervezett Pettauba. Az egyik márciusi járat 266 hordó sütőlisztet *(Backmehl)* is szállított, amely nagyjából 1230 mázsát (69 tonna) nyomott (nem számítva a tárolóedények tömegét). Egy másik márciusi járat során pedig 130 hordóban 4,92 mázsa (0,3 tonna) főzőlisztet *(Kochmehl)* és 634,76 mázsa (36 tonna) sütőlisztet szállítmányozott a kereskedő.[86]

Gottlieb Mayer áprilisban és júliusban Csáktornyára is szállított. A Kanizsa és Csáktornya távolságra hozzávetőlegesen 7 mérföld (kb. 50 kilométer) számolható, amelynek megrakodott szekerekkel való megtételére két nap becsülhető. A Murán való átkelés – akárcsak a Pettauba történt fuvarozás esetén – a Kotor[87] vagy a Letenye közelében lévő révnél történt.[88]

A másik kereskedő, Israel Lackenbacher két, Csáktornyáról Pettauba történt szállítmányozása került csupán előtérbe a vizsgálat során. 1814 júliusában 2850 mérő zabot, augusztusban pedig 42 mérő búzát, 1,5 mérő kukoricát, 2 mérő árpát és 1520 mérő zabot szállított.[89] A két település közötti távolságra 6 mérföldet (45 kilométert), megtételére pedig két napot számoltak. A júliusi rakományt – a nyári hónapokra szekerenként 15 bécsi mázsával számolva – nagyjából 130 szekér, az augusztusit pedig 50 szállította.[90]

Miután a fuvarosok megérkeztek a végpontba, a szállítási felügyelő átadta a kiindulási pontban kiállított és a rakomány mennyiségét tartalmazó szállítólevelet *(Lieferschein)* az ellátási tisztnek, aki lerakatta az árut a szekerekről, megmázsáltatta és átvette a rakományt. Az ellátási tiszt átvételi elismervényt *(Recepisse)* állított ki az áruról, és ha a szállítólevélen szereplő árumennyiség eltért az átvett rakomány tömegétől, az elismervényen feltüntette a veszteség mennyiségét. Ezekből több példányt állítottak ki: az átvevőnél maradt egy példány, egy pedig a szállítmányozóhoz került, amellyel mindketten tanúsítani tudták az átvételt. A kereskedő ezekkel tudta igazolni a megrendelő vármegyei közgyűlés felé, hogy teljesítette a szállítást, és ez alapján tudta elkönyveltetni a kiadásait, majd pedig – a vármegye kifizetése után – a bevételét a számadáskönyvben *(Handlungsbuch).*[91] Az elszámolás miatt a szállítmányokról készített elismervényt vagy nyugtát a közgyűlés lemásoltatta, hogy a főadószedő is be tudja vezetni a hadi-, vagy bizonyos esetekben a házipénztár számadáskönyvébe az adott költségtételt. Ezután számolt el a vármegye a Tartományi Biztosság soproni kerületének pénztárával.

---

86 MNL ZVL IV.1.b. 1818. február 23. No. 129. A. melléklet.

87 Kottori, ma Kotoriba (Horvátország).

88 Az útirányhoz és a távolsághoz lásd *Bencze – Bilkei – Degré* 1986. 69–72., 151–157. o. A Kanizsa és Csáktornya közötti távolságra a Letenye mellett lévő rév irányába 27 187 bécsi ölet (1,896 méterrel számolva 51,5 kilométer), a Kotor közelében található rév felé vezető útra pedig 29 273 bécsi ölet (55,5 kilométer) számoltak az útleírásban, amelyek alapján 7 mérföldre becsültem meg az út hosszát. Ez utóbbinak megtételét megrakodott szekérrel mintegy másfél napra kalkulálták: „Terhes szekér Kanizsától délre Kottoriig jön – onnét Perlakra hálásra, – másnap délre Csáktornyára…" Vö. *T. Mérey* 1999. 86., 100–103. o.

89 MNL ZVL IV.1.b. 1818. február 23. No. 129. C. melléklet.

90 Csesznák József, a muraközi járás főszolgabírója által készített jegyzék a Csáktornyáról Pettauba történt fuvarokról. Csáktornya, 1814. szeptember 12. MNL ZVL IV.9.y. 1814. No. 14.

91 1814 augusztusában hat márciusi, egy áprilisi, két júniusi és négy júliusi fuvart fizetett ki a vármegye Gottlieb Mayernek. MNL ZVL IV.1.b. 1818. február 23. No. 129. A. melléklet.

Szállítólevél kelte	Búza	Kukorica	Zab	Búza	Kukorica	Zab	Búza	Kukorica	Zab	Teljes rakományhoz viszonyított arány (%)
	Pozsonyi mérő			Zsák (db)			%			
1813. 10. 12.			48			24			2,15	2,15
1814. 02. 04.		31,5			21			1,8		1,66
1814. 03. 02.			9			*5*[92]			1,4	0,58
1814. 03. 06.			2,1			*1*			0,2	0,15
1814. 03. 08.			2,3			*1*			0,12	0,1
1814. 03. 10.		0,5			*1*			0,06		0,02
1814. 03. 14.			2			1			0,19	0,18
1814. 03. 15.			4,5			*2*			0,24	0,24
1814. 04. 04.			3,5			*2*			0,14	0,14
1814. 04. 12.		1,5			1			0,09		0,07
1814. 04. 15.			2			1			0,07	0,07
1814. 04. 23.			62			31			12,3	4,28
1814. 04. 26.		36			24			5,19		5,19
1814. 04. 30.			12			6			1,37	1,37
1814. 05. 07.			4			2[93]			0,07	0,07
1814. 05. 09.			38			19			1,26	1,26
1814. 06. 10.		1,5			1			0,08		0,07
1814. 07. 01.	1,5		2	1		1	0,11		0,11	0,11
1814. 07. 03.			4			2			0,09	0,09
1814. 07. 04.	1,5		1	1		1	0,22		0,03	0,07
1814. 07. 06.			8			4			0,34	0,34
1814. 07. 10.	9			6			0,89			0,89
1814. 07. 28.			12			6			1,12	1,12
Összesen	**12**	**71**	**216,4**	**8**	**48**	**109**	**0,39**	**0,5**	**0,41**	**0,41**

3. táblázat: A Gottlieb Mayer szállítmányozásaiban keletkezett veszteségek (MNL ZVL IV.1.b. 1818. február 23. No. 129. A. és B. melléklet alapján)

92 A dőlttel szedett számok saját számításaim.

93 A 4 mérőnyi zabveszteséghez nem jegyeztek fel 2 teljes zsákot, így a zsákok összesítésénél a 141 teljes zsák helyett 139 szerepel, amihez még 31 üres zsákot számoltak. Így kalkuláltak összesen 170 zsákot. MNL ZVL IV.1.b. 1818. február 23. No. 129. B. melléklet.

Gottlieb Mayer szállítmányozásairól az egyik jegyzékben összesítve 6 zsákban 9 mérő búza, 46 zsákban 69,5 mérő kukorica és 89 zsákban 178 mérő zab,[94] a másik jegyzékben pedig 3 mérő búza, 2 mérő kukorica és 38,4 mérő zab veszteséget jegyeztek fel.[95] Az utóbbi jegyzékben azonban egy tételt (33,6 mérő zab) nem írtak össze. Enélkül összesen 12 mérő búza, 71 mérő kukorica és 216,4 mérő zab veszteség keletkezett. A vizsgálat során csak az előbbi jegyzékben szereplő tételek kerültek elő, az utóbbival kapcsolatban tehát feltehetően már megtörtént az elszámolás. A kereskedő 32 járata során kilenc esetben nem volt veszteség (ezek értelemszerűen nem szerepelnek a 3. táblázatban), 20 esetben 2% alatti, három esetben pedig 2% feletti veszteség számolható. Utóbbiak közül az egyik járat rakománya 2228 mérő zab, vesztesége 48 mérő (az összmennyiség 2,15%-a); a másik járat rakománya 946 mérő kukorica és 504 mérő zab, vesztesége 62 mérő zab (a zab összmennyiségének 12,3%-a, a rakomány összmennyiségének 4,28%-a); a harmadik járat rakománya 694 mérő kukorica, a vesztesége pedig 36 mérő (az összmennyiség 5,19%-a) volt.

Szállítólevél kelte	**Zab**			**Teljes rakományhoz viszonyított arány (%)**
	Pozsonyi mérő	**Zsák (db)**	**%**	
1814. 07. 30.	2,6	1	0,09	0,09
1814. 08. 05.	29,1	14	1,91	1,86
Összesen	**31,7**	**15**	**0,73**	**0,72**

4. táblázat: Az Israel Lackenbacher szállítmányozásaiban keletkezett veszteségek (MNL ZVL IV.1.b. 1818. február 23. No. 129. C. melléklet alapján)

Israel Lackenbacher egyik járatának rakománya 2850 mérő zab, vesztesége 2,6 mérő, másik járatának rakománya 42 mérő búza, 1,5 mérő kukorica, 2 mérő árpa és 1520 mérő zab, vesztesége pedig 29,1 mérő zab volt. Összesen 31,75 mérő zab veszteség képződött. Ezek közül egyik esetben sem érték el a szállított zab összmennyiségének 2%-át.

Ezek alapján azonban megállapítható, hogy a kereskedők szállítmányaiban keletkezett veszteségek lényegében elhanyagolhatók voltak az adott járat által fuvarozott rakomány tömegéhez képest.[96] A veszteségek okát nem jegyezték fel, és a vizsgálat során sem tértek ki rá. Ekkora mennyiségű rakományok esetében nyilvánvalóan számolható előre valamennyi veszteség, de ahogy látható, egyes járatoknál egyáltalán nincs, másoknál pedig volt veszteség. Ezt a rendszertelenséget azonban az okozhatta, hogy egyik

[94] A jegyzékben a kukoricaveszteség esetében összesítésként a 69 mérő helyett 69,5 szerepel, és az ügymenet során végig ezzel kalkuláltak. MNL ZVL IV.1.b. 1818. február 23. No. 129. B. melléklet.

[95] A jegyzékben nem minden veszteséghez jegyeztek fel zsákokat. Az összesítésben 11 teljes és 2 üres zsák szerepel. MNL ZVL IV.1.b. 1818. február 23. No. 129. A. melléklet.

[96] Megjegyzendő, hogy ezek a veszteségek nagyrészt a pettaui ellátási fiókraktárba történt szállítások során keletkeztek, mire a harcoló alakulatok közelében levő feldolgozási vagy fogyasztási pontokba ért a gabona, ennél nagyobb veszteség is keletkezhetett.

járat esetében kisebb, másik esetében pedig nagyobb mértékben sérült a rakomány, de lopás, a fuvareszközök vagy az igavonó állatok sérülése, illetve egy szervezési hiba is eredményezhetett eltéréseket a veszteség mennyiségében. A lényeg éppen ezért sokkal inkább az elszámolás kérdése.

Elszámolás

Mindenekelőtt tisztázandó az ügyleti szereplők helyzete. A keresleti oldalon egyetlen vásárlóként (megbízó) a vármegyei közgyűlés állt, ezért úgy tűnhet, mintha monopszóniaként[97] lehetne leírni a helyzetet, ahol a vevő élvezett előnyt, irányította a tárgyalásokat és rendelkezett jelentős árbefolyásoló erővel. Csakhogy a vásárló utasítás következtében kényszerült beszerezni, és eszerint hatalmas mennyiségű gabonát kellett menetrendszerűen adott helyekre szállítania. Mivel önköltségen (saját szervezésben és infrastruktúrával) drágább vagy egyáltalán bizonytalan lett volna a teljesítés, maradt a kiszervezés lehetősége. A vásárló nem igazán kockáztathatott, főként egy olyan időszakban, amikor adott esetben egy szállítmány meg nem érkezése vagy késése befolyással lehetett akár egy hadműveletre is. Ezzel szemben a kínálati oldalon alig volt olyan eladó (megbízott), aki rendelkezett az ilyen méretű szállítmányozási ügyletek teljesítéséhez szükséges feltételekkel. A vármegyei közgyűlésnek fuvaroztatnia kellett, de nem kereskedhetett. A kereskedők viszont visszaútra is szerezhettek megbízást, ezáltal csökkenthették szállítási költségeiket, így esetleg alacsonyabb árakat tudtak ajánlani. A velük való megegyezés általában a nyilvánosan meghirdetett árlejtéseken vagy árveréseken történt, ahol az ügylet szereplői igyekeztek elérni a számukra legjobb feltételeket.[98] Ebben az esetben a vásárlás körülményei és a helyettesíthetőség szűkössége miatt a tárgyalások során a szolgáltatást kínáló kereskedők voltak helyzeti előnyben.

Mivel a vármegye tisztviselői feltehetőleg szóban egyeztek meg a kereskedőkkel, a megegyezés feltételei kérdésesek, a kötelezettségekre is csak a vizsgálatból lehet következtetni. A feltételek betartása és számonkérése azonban már más kérdés. Mindenesetre a veszteségek elszámolására vonatkozó megkeresés nem a vásárló felől érkezett, hanem az eladó irányából. Ezek elszámolására vonatkozóan eredetileg a természetben való kiegyenlítésben egyezhettek meg az ügylet szereplői. Az elszámolás módja azonban egyezkedések tárgyává vált a későbbiekben.

Gottlieb Mayer, bár kötelezettséget vállalt a veszteségek szállítására, nem teljesítette azt, hanem az Israel Lackenbacher kereskedőház raktárában tárolta a kárpótlásra szánt terményt. A kereskedők közötti kooperáció tehát egyértelmű, a tárolásra vonatkozó feltételek azonban kérdésesek, ugyanis a vizsgálat során egymásra hárították a fele-

[97] Egyedvásárlói helyzet, vagyis egy vásárló van uralkodó helyzetben a piacon. Lásd ehhez *Halmos – Tamás* 2022a. 283. o.

[98] Lásd ehhez *Halmos – Tamás* 2022b. 27. o.

lősséget. Israel Lackenbacher számvevője hiába kérvényezte, mégsem szállították el a raktárban tárolt gabonát. Nemcsak a szállítási költséget nem akarta megfizetni, hanem a felelősséget sem akarta a továbbiakban vállalni, ezért az egyre növekvő értékcsökkenést elkerülendő átzsákoltatta és eladta az egérjárta gabonát. A gabona tárolása költséggel járt,[99] a romlott termény piaci ára pedig folyamatosan csökkent. A cég nevében nyilatkozó számvevő nem tudta, mikor fogják elszállítani a gabonát, meddig kell még tárolnia, de az elszámolás módja is kérdéses lehetett.

Ha természetben számoltak volna el, akkor az ellátási fiókraktár beosztottja feltehetőleg nem vette volna át a romlott gabonát. Seckel tehát hiába tárolta tovább, eladni vagy beszámítani már nem tudta volna azt, sőt újra be kellett volna szereznie a gabonát. Ha pedig pénzben számoltak volna el, kérdéses, milyen áron számították volna be a romlott terményt (ha egyáltalán).[100] A számvevő ezért az eladás mellett döntött. Az átzsákolásból pedig úgy tűnik, a kimerülő gabonakészletek okozta áremelkedést kihasználva nem is csökkentett áron.[101] Ha ugyanis tovább várt volna, az új termés piacra kerülésével a gabona piaci ára is visszaesett volna.[102]

A kereskedők a búza és kukorica esetében először a közös kötelezettségvállalásban egyeztek meg, végül azonban, mivel a számvevő adta el, ennek értékét Israel Lackenbacher fiának vagyonkezelői egyenlítették ki, a zabét pedig Gottlieb Mayer térítette meg. A kereskedők a veszteség természetben való megtérítése esetén továbbra sem vállalták a szállítási költségeket, ezért a készpénzben történő rendezésben egyeztek meg a vármegye tisztviselőivel. Az elszámolás nem az aktuális, hanem a szállítmányozásokkal egyidejű kanizsai piaci árakon történt.[103] A számvevő pedig az Israel Lackenbacher szállítmányai során keletkezett veszteségekért nem vállalt kötelezettséget, de nem is találták felelősségre vonhatónak a tisztviselők.

A kereskedők még az elismert veszteségről is egyezkedtek, helyzeti előnyüket nem csupán az ügyletekkel kapcsolatos tárgyalások, hanem az elszámolások során is megpróbálták érvényesíteni. A tisztviselők pedig a vármegye más, korábbi követeléseinek ügyében is eljártak a vizsgálat során, és elérték, hogy a horvátországi főhadparancsnokság követelésének ellentételezéséül szolgáló pénzösszeget a kereskedők a vármegye házipénztárába fizessék be, és azt a vármegye egy korábbi követelésével szemben számolják el. A vármegyei tisztviselőknek nem állt érdekükben a főhadparancsnokság követelését behajtani. Az elszámolással kapcsolatban így mindkét ügyleti szereplő nyert. Az ügy során tehát nem csupán a kereskedők, hanem a vármegyei tisztviselők és

[99] *Glósz* 2014. 146. o.

[100] A kanizsai piaci árakhoz lásd *Sasfi* 1993. 165–212. o. és *Glósz* 2014. 149., 153., 155., 159. o. A gabona piaci áraihoz lásd *Szőnyi* 1935. 201–209. o. és *Dányi* 2007.

[101] „Igazán nagy haszonnal nem a gabonának a drágább piacokra juttatása, hanem tárolása, s a megfelelő pillanatban piacra dobása kecsegtetett." *Glósz* 2014. 161. o. Idézi még *Horváth* 2016. 249. o.

[102] *Glósz* 2014. 159. o.

[103] Deák Antal, Kapornak járás főszolgabírójának jelentése Zala vármegye közgyűlésének. Zalaegerszeg, 1819. március 15. MNL ZVL IV.1.a. 1820. december 11. No. 2312.

a kereskedők közötti – a főhadparancsnoksággal szembeni – kooperáció is feltételezhető. Bár Israel Lackenbacher még a vizsgálat kezdete előtt meghalt, Gottlieb Mayer esetében az évekig elhúzódó vizsgálat sem okozott problémát, továbbra is részt vett a vármegyében állomásozó katonai alakulatok ellátásában.

Rövidítések

MNL ZVL	Magyar Nemzeti Levéltár Zala Vármegyei Levéltára
IV.1.a.	Köz- és részgyűlési jegyzőkönyvek
IV.1.b.	Közgyűlési iratok
IV.9.p.	Zala vármegye főadószedőjének iratai. A vármegyei adószedők számadáskönyvei
IV.9.y.	Zala vármegye főadószedőjének iratai. Katonatartásra szedendő élelmiszer-kivetés
MNL SVL	Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltára
IV.1.a.	Közgyűlési iratok

Bibliográfia

Bencze – Bilkei – Degré 1986. — Zala megye leírása a reformkorban két korabeli forrás alapján. Szerk. *Bencze Géza – Bilkei Irén – Degré Alajos*. (Zalai gyűjtemény 23.) Zalaegerszeg, 1986.

Bogdán 1980. — *Bogdán István:* Gabonaféléink térfogatsúlya a XVIII/XIX. század fordulóján. *Agrártörténeti Szemle,* 22. (1980) 3–4. sz. 527–590. o.

Bogdán 1991. — *Bogdán István:* Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai 4. Levéltártan és történeti forrástudományok 7.) Budapest, 1991.

D. S. 1897. — *D. S.:* Szállítmányozási ügylet. In: A Pallas nagy lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. 15. k. Budapest, 1897. 381–383. o.

Dányi 2007. — *Dányi Dezső:* „Az élet ára”. Gabona és élelmiszerárak Magyarországon, 1750–1850. (Történeti statisztikai tanulmányok 10.) Budapest, 2007.

Ember 1940. *Ember Győző:* A M. Kir. Helytartótanács ügyintézésének története, 1724–1848. Budapest, 1940.

Fél – Hofer 1997. *Fél Edit – Hofer Tamás:* Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban. Budapest, 1997.

Felhő – Vörös 1961. *Felhő Ibolya – Vörös Antal:* A helytartótanácsi levéltár. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai 1. Levéltári leltárak 3.) Budapest, 1961.

Glósz 2014. *Glósz József:* Gabonakereskedelem Magyarországon a 19. század első felében. Budapest, 2014.

Halmos – Tamás 2022a. *Halmos Károly – Tamás Máté:* A hadsereg, a kereskedő és a szerződés. A hadseregellátás intézményi működése a 19. század eleji Habsburg Monarchiában. In: Területi egyenlőtlenség – intézményi változás. (Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2022.) Budapest, 2023. 273–316. o.

Halmos – Tamás 2022b. *Halmos Károly – Tamás Máté:* Forgalmazás, kereskedelem, bizalmatlanság. A hadseregellátásról. *Korall,* 23. (2022) 89. sz. 23–44. o.

Héjja 2009. *Héjja Julianna Erika:* Békés vármegye archontológiája és prozopográfiája, 1715–1848. (Közlemények Békés megye és környéke történetéből 11.) Gyula, 2009.

Horváth 2013. *Horváth Gergely Krisztián:* Bécs vonzásában. Az agrárpiacosodás feltételrendszere Moson vármegyében a 19. század első felében. Budapest, 2013.

Horváth 2016. *Horváth Gergely Krisztián:* Terményből piac. *Aetas,* 31. (2016) 1. sz. 245–251. o.

Instruction 1789. Instruction für die Militar-Verpflegs-Beamte in Kriegs- und Friedens-Zeiten. Wien, 1789.

Kaposi 2009. *Kaposi Zoltán:* Kanizsa gazdasági struktúrájának változásai, 1743–1848. Nagykanizsa, 2009.

Kiss – Schramek 2016. Pest megye évszázadai. Hivataltörténeti áttekintés. Szerk. *Kiss Anita – Schramek László Péter.* Budapest, 2016.

Kriegs Commissariate und Cassen [181?]. Kriegs Commissariate und Cassen. [S. l., 181?] https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/24566/view/?pg=1&bbox=302%2C-6977%2C10446%2C-249 (A letöltés időpontja: 2023. április 19.)

Lázár 2015. *Lázár Balázs:* A Magyar Királyság katonasága a Habsburg Birodalom hadseregében (1741–1815). In: Magyarország hadtörténete. III. k. Magyarország a Habsburg Monarchiában, 1718–1919. Szerk. *Hermann Róbert*. Budapest, 2015. 41–114. o.

Lázár 2020. *Lázár Balázs:* A császári-királyi hadsereg ellátási rendszere a Magyar Királyságban az 1751. évi szabályzattól 1815-ig. *Történelmi Szemle,* 62. (2020) 4. sz. 549–564. o.

Magyar és Erdély ország 1823. Magyar és Erdély ország. *Hazai 's külföldi tudósítások,* 1823. október 15. (31. sz.) 241–242. o.

Militär-Schematismus 1819. Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums. Wien, 1819.

Nagy 1975. *Nagy István:* Departamentum, referáda, büró a Helytartótanács ügyintézésében, 1783–1848. *Levéltári Közlemények,* 46. (1975) 1. sz. 129–139. o.

Nagy-L. 2013. *Nagy-L. István:* A császári-királyi hadsereg, 1765–1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok. Pápa, 2013.

Perjés 1963a. *Perjés Géza:* Élelemellátás, logisztika és stratégia a vasutak elterjedése előtti kétszáz esztendőben. Hadtáptörténeti tanulmány. *Hadtörténelmi Közlemények,* 10. (1963) 1. sz. 216–281. o.

Perjés 1963b. *Perjés Géza:* Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a 17. század második felében (1650–1715). (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 29.) Budapest, 1963.

Perjés 1963c. *Perjés Géza:* Az élelemellátás kérdése Napóleon oroszországi hadjáratában. *Századok,* 97. (1963) 3. sz. 528–564. o.

Perjés 1980. *Perjés Géza:* Megjegyzések Bogdán István tanulmányához. *Agrártörténeti Szemle,* 22. (1980) 3–4. sz. 590–591. o.

Poór 2003. *Poór János:* Adók, katonák, országgyűlések, 1796–1811/12. Budapest, 2003.

Sasfi 1993. *Sasfi Csaba:* Piaci árak Nagykanizsán 1821 és 1827 között. Egy „talált" forrás. In: Gazdaságtörténeti tanulmányok. (Zalai gyűjtemény 34.) Szerk. *Kapiller Imre*. Zalaegerszeg, 1993. 165–212. o.

Schramek 2011. *Schramek László:* Az állandó hadsereg eltartásának kérdései a 18. század első felében Pest megye példáján keresztül. Budapest, 2011.

Streffleur 1843. *Streffleur, Valentin*: Die Dienst-Vorschriften sämmtlicher Waffengattungen und Branchen der k. k. östreichischen Armee. Als Handbuch für Militär-Individuen, welche sich für Dienststellungen vorzubereiten wünschen, die, wie z. B. im General-Quartiermeisterstabe, in der Adjutantur etc. eine umfassendere Dienstkenntniß nothwendig machen. Erste bis vierte Abtheilung. Wien, 1843.

Szijártó 2020. *Szijártó M. István:* Hadseregellátás Magyarországon a kései rendiség idején. Bevezető megjegyzések. *Történelmi Szemle,* 62. (2020) 4. sz. 523–526. o.

Szőnyi 1935. *Szőnyi Gyula:* Gabonaárak a XVIII. század vége óta. *Statisztikai Szemle,* 13. (1935) 3. sz. 201–209. o.

T. Mérey 1999. *T. Mérey Klára:* Zala megye útjai és a mellettük fekvő települések a XVIII–XIX. század fordulóján. In: Zala megye a XVIII–XIX. században két korabeli leírás alapján. (Zalai gyűjtemény 46.) Szerk. *Káli Csaba*. Zalaegerszeg, 1999. 71–225. o.

Timon 1936. *Timon Béla:* Az 1838/39. évi regnicolaris deputatio katonai vonatkozású munkálatai. A cs. kir. hadsereg elhelyezése és ellátása Magyarországon. [Budapest], 1936.

Verpflegs Magazine [181?]. Verpflegs Magazine. [S. l., 181?] https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/24566/view/?pg=3&bbox=302%2C-6960%2C10446%2C-232 (A letöltés időpontja: 2023. április 19.)

Wrede 1898. *Wrede, Alphons von:* Geschichte der K. und K. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts. (Supplement zu den „Mittheilungen des k. und k. Kriegs-Archivs".) Bd. 1. Wien, 1898.

Tamás Máté

TRANSPORT, CLEARING AND COOPERATION: A MILITARY SUPPLY TRANSACTION AND ITS CLEARING IN THE EARLY 19TH CENTURY HABSBURG MONARCHY

(Summary)

In this paper I examine the issue of army supply through a settlement case that began in 1815. The grain transports of Jewish merchants Israel Lackenbacher and Gottlieb Mayer were connected with the supply of the Imperial-Royal Army, which was massed in the Italian theatre of operations during the War of the Sixth Coalition (1813–1814). In the course of this analysis, I will describe not only the supply transactions, but also the circumstances of its settlement. This will show the positional advantage of the Jewish merchants involved in supplying the army, but also the cooperation not only between the merchants but also between the county officials and the merchants, in their dealings with the army headquarters.

Máté Tamás

VERSORGUNG, VERRECHNUNG UND KOOPERATION: EIN ARMEEVERSORGUNGSGESCHÄFT UND SEINE VERRECHNUNG IN DER HABSBURGERMONARCHIE ZU BEGINN DES 19. JAHRHUNDERTS

(Resümee)

In der Studie untersuche ich die Frage der Versorgung der Armee anhand eines Verrechnungsfalls, der im Jahr 1815 begann. Die Getreidelieferungen der jüdischen Kaufleute Israel Lakkenbacher und Gottlieb Mayer standen im Zusammenhang mit der Versorgung der kaiserlich-königlichen Armee, die während des sogenannten Sechsten Koalitionskriegs (1813–1814) auf dem italienischen Kriegsschauplatz zusammengezogen wurde. Im Zuge dieser Analyse zeige ich nicht nur die Lieferungen, sondern auch die Verrechnungsumstände auf. Dies macht den Positionsvorteil der an der Versorgung der Armee mitwirkenden jüdischen Kaufleute ersichtlich, aber auch die Kooperation nicht nur zwischen den Kaufleuten, sondern auch zwischen den Beamten der Komitate und den Kaufleuten gegenüber dem Generalkommando der Armee.

Máté Tamás

TRANSPORT, REGLEMENT ET COOPERATION : UNE TRANSACTION D'APPROVISIONNEMENT DE L'ARMÉE ET SON RÈGLEMENT AU DÉBUT DU 19E SIÈCLE DANS LA MONARCHIE DES HABSBOURG

(Résumé)

Dans cette étude, j'examine la question de l'approvisionnement de l'armée à travers un cas de règlement débuté en 1815. Les transactions d'approvisionnement en céréales des marchands juifs Israel Lackenbacher et Gottlieb Mayer étaient liées au ravitaillement de l'armée impériale-royale

sur le théâtre d'opérations italien pendant la sixième guerre de coalition (1813–1814). Dans le cadre de cette analyse, je décrirai non seulement les transactions d'approvisionnement, mais aussi les circonstances du règlement. Cela montrera l'avantage positionnel des marchands juifs impliqués dans l'approvisionnement de l'armée, mais aussi la coopération entre les marchands et les fonctionnaires du comitat face à l'état-major de l'armée.

Матэ Тамаш

ТРАНСПОРТИРОВКА УРЕГУЛИРОВАНИЕ И КООПЕРАЦИЯ: ОДНА СДЕЛКА ПО СНАБЖЕНИЮ АРМИИ И ОТЧЕТ ПО НЕЙ В ГАБСБУРГСКОЙ МОНАРХИИ НАЧАЛА XIX.-ОГО ВЕКА

(Резюме)

В этой работе я рассматриваю тему снабжения армии посредством отчета о сделки, начатой в 1815-ом году. Сделки по поставками зерна еврейскими торговцами Исраиль Лакенбахер и Готлиб Майер во время так называемой шестой коалиционной войны (1813–1814) были связаны со снабжением имперско-королевской армии, сконцентрированной на поле битвы в Италии. В ходе анализа я представлю не только обстоятельства по отгрузке, но и взаиморасчетов. Таким образом, в ходе изучения становится видимым позиционное преимущество еврейских торговцев, участвующих в снабжении армии, но в то же время проявляется и кооперация торговцев с уездными служащими по отношению к главному военному командованию.

ADATTÁR

BONA GÁBOR

A HONVÉDSEREG HŐSI HALÁLT HALT TISZTJEI 1848/1849-BEN I. RÉSZ (A–K)

Az 1848/49-es szabadságharcban részt vett honvédsereg katonáinak létszáma körülbelül 200 000 főt tett ki.[1] Arra vonatkozóan, hogy a szabadságharc folyamán, a csaták forgatagában hány honvéd veszítette el az életét, csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk. Számuk a töredékesen fennmaradt hadi-, kórházi és egyéb jelentések alapján mintegy 12–15 000 főre tehető.[2]

A honvédsereg tisztikarát mintegy 11 500–12 000 fő alkotta. Veszteségeik megállapítására szerencsére elég sok forrással rendelkezünk. Sokévi kutatásom során én közel 300-at találtam, de létszámuk valószínűleg több tucattal is meghaladja ezt,[3] amit az alábbi vizsgálattal igyekszem igazolni.

A zászlóaljak száma a szabadságharc folyamán mintegy 170-et tett ki. A hadügyminisztérium 1849. július végéig vezetett nyilvántartása szerint akkor a honvédseregnek 148 folyamatosan számozott honvédzászlóalja volt. Ez a szám azonban nem tartalmazta azt a néhány zászlóaljat, amely már nem kapott hadrendi számot, valamint azokat, amelyek Erdélyben, a már a hadügyéri rendszerben nyilvántartott zászlóaljak „iker" zászlóaljaiként szerveződtek (24., 27., 50., 79.), továbbá azt a hat székely „határvéd" zászlóaljat sem, amelyek 1849 április–májusában lettek felállítva az erdélyi határok őrzésére. (Ez utóbbiakhoz hasonlóan április–májusban Felső-Magyarország védelmére több megye úgynevezett „védsereg-beli" osztályokat szervezett Szemere Bertalan, akkori teljhatalmú felső-magyarországi kormánybiztos felhívására, amelyek többsége az oroszok betörését követően szintén részt vett az ellenük folyó harcokban.)

---

1 Minderre részletesen lásd *Bona* 1998. 55–79. o.

2 A szabadságharc mintegy 100 s egynéhány csatájával, ütközetével, kisebb-nagyobb összecsapásaival kapcsolatban fennmaradt hadijelentések ugyanis rendkívül hiányosak, és ezek többsége is csak a teljes veszteséget sorolja fel, nem tér ki arra, hogy abból mennyi volt az elesett, a sebesült vagy a fogságba esett honvédek száma. Ezt a létszámot annak általános ismeretében becsülhettük meg, hogy az élő erőben elvesztett honvédek száma az egyes összecsapások során általában a teljes veszteségnek „csupán" ⅓–¼ részét tette ki.

3 Az 1848/49-es honvédsereg tisztikarát bemutató köteteim nyomtatásban, kiegészített formában több kiadásban is megjelentek 1998 és 2015 között. Ezek – további kiegészítésekkel – ma már olvashatók az interneten, az Arcanum Kiadó jóvoltából szabad felhasználásban. (*Bona* 2018.) Itt tértem ki arra is, hogy hogyan „soványodott" mintegy 500 tiszttel a honvédsereg tisztikara 1848/49 folyamán a kilépések következtében.

A magyar honvédseregben szolgáló külföldi légiók között a legjelentősebb a lengyel volt. Ennek a szűkebben vett magyarországi hadszínterén 3, Erdélyben pedig 2 zászlóalja szolgált 1849 nyarán. Ugyanekkor az olasz légió is rendelkezett egy zászlóaljjal. A német légióból 1849. május végén a 126. honvédzászlóalj lett.

Végül megemlítendő, hogy a komáromi, 1849. augusztus 3-ai sikeres várbeli kitörést követően Klapka György tábornok felszabadította a Dunántúl északnyugati felét, és az itt elrendelt sorozás eredményeként fölállította − nem tudván, hogy hol áll a honvédzászlóaljak száma – a 201–204. számú honvédzászlóaljakat.

A gyalogosalakulatok egy másik felét a vadászok alkották. 1848/49-ben végül 4 honvéd vadászezred alakult meg, továbbá a Cornides Lajos őrnagy vezette szepességi zászlóalj, valamint az „1-ső (szegedi) honvéd vadász zászlóalj". (Ezek mellett több más önkéntes vadászalakulat is szerveződött.). A bőven vett gyalogoscsapatokhoz számítandó a szabadságharc folyamán felállított 4 utászzászlóalj, továbbá több utászosztály, -század és árkászalakulat.

A honvédsereg lovasságát végül 18 huszárezred alkotta, amit a magyarországi lengyel légió 2, valamint az erdélyi lengyel légió 1 dzsidás ezrede egészített ki. Ezek csak 2–4 századból álltak, ellentétben a huszárokkal, akiknél az ezred létszáma 8 századra rúgott. (Érdekességként megemlítjük, hogy 1849 júliusában egy két századból álló magyar dzsidás lovasosztály is létrejött Bereg-Ung-Ugocsa megye önkénteseiből a Munkács központtal alakuló, Kazinczy Lajos vezette hadosztályban.

Végezetül, ami a honvédtüzérséget illeti: ennek tábori ütegeit tekintve mintegy 72-ről van tudomásunk, továbbá az „1. vártüzér" ezredről, amely a komáromi várban teljesített szolgálatot, valamint a pétervárádi várőrség hasonló jellegű alakulatáról.

Ám térjünk immár rá azokra az 1848/49-es honvédtisztekre, akik jelenlegi ismereteink szerint életüket adták a magyar szabadságért. Közülük 22-en törzstisztek (ezredes, alezredes, őrnagy), 93-an századosok, 176-an pedig hadnagyok, illetve főhadnagyok voltak.

A kinevezések dátumánál az első dátum arra az időpontra vonatkozik, amikor a hadügyminisztérium hivatalosan jóváhagyta a kinevezést, a zárójeles második pedig arra, hogy a rendfokozata mikortól számított.

AMBRUS JÓZSEF hadnagy

Apja Ambrus Ferenc. 1821 körül született. Jogot végzett Kolozsváron (1839–1840). 1848-ban Tordán élt. 1843-ban megnősült, felesége Dániel Johanna.

1849 februárjától a Tordán alakuló önkéntes vadászcsapat 3. századának hadnagya. Júliustól (máj. 1-jétől) hadnagy a 2. honvéd vadászezred 16. századánál Tordán. Júniusban hősi halál halt a román felkelőkkel Remete és Offenbánya között vívott harcokban. A hadügyminisztérium júliusban ismerte el a május 1-jétől érvényes honvédhadnagyi rendfokozatát a 2. honvéd vadászezred 16. századában.

Közlöny, 1849. július 25. (158. sz.) 585. o.; *Orbán* 1889. 225., 227. o.; MNL OL K 57 1868. sz. n. (22. és 23. cs.); *Endes* 1937. 257. o.; *Varga* 2000. 217. o.

sikabonyi ANGYAL DÁNIEL (DÁVID) főhadnagy

Angyal István Tolna megyei árvaszéki elnök és Treiber Franciska fia. 1828. február 23-án született Szekszárdon, római katolikus vallású. Joggyakornok. Nőtlen.

1848 júniusában beállt a Pécsen alakuló 8. honvédzászlóaljhoz. A délvidéki – szerb felkelők elleni – harcok során tizedes lett. Október 19-étől (nov. 1-jétől) hadnagy a Szabolcs megyében szerveződő 43. zászlóaljnál. December 14-étől (16-ától) főhadnagy, alakulata l. századának parancsnoka a felső-tiszai (később I.) hadtestben. Súlyos sebet kapott az 1849. január 23-ai bodrogkeresztúri ütközetben, minek következtében január 27-én Tokajban meghalt.

Közlöny, 1848. november 5. (148. sz.) 718. o., december 16. (189. sz.) 891. o.; *Kempelen* 1911–1932. I. k. 121. o.; Családtörténeti Értesítő 1900. 194–195. o.; Magyar nemzetségi zsebkönyv I. k. 5. o.; *Nemesi évkönyv,* 1927–1928. 6. o.; *V. Waldapfel* 1950–1965. IV. k. 507. o.; MNL OL A 5000. Szül. akv.; uo. A 1030. Hal. akv.

báró APOR GERGELY hadnagy

Apor Pál báró földbirtokos és Bethlen Borbála grófnő fia. 1818. augusztus 15-én született Gardánfalván (Közép-Szolnok megye), római katolikus vallású. Földbirtokos gazdálkodó. 1843-ban megnősült, felesége Barcsay Klaudia (1883-ban hunyt el Gardánfalván), egy gyermek apja.

1848 decemberétől önkéntes parancsőr Bem tábornok mellett. E beosztásában 1849. március 26-án honvéd hadnaggyá nevezték ki. 1849. április 19-én hősi halált halt Lugoson a Temesköz felszabadítása során.

Közlöny, 1849. április 15. (80. sz.) 292. o.; *Nagy* 1896. XLIV. k. o.; *Kempelen* 1911–1932. I. k. 140. o.; *Pálmay* 1901. 21. o.; Magyar nemzetségi zsebkönyv 2. rész I. k. 33. o.; OSZK Gyászjel.

aranyosi ARANYOSSY BÉLA hadnagy

Komárom megyei származású volt.

1848 őszén beállt a Komáromban alakuló 37. honvédzászlóaljhoz. Tizedes, december 10-étől őrmester, 1849. június 19-étől (1-jétől) hadnagy alakulatánál, a komáromi várőrségben. Június 20-án hősi halált halt a nyárasdi ütközetben.

Szinnyei 1887. 45., 146. o.; *Közlöny,* 1849. június 23. (139. sz.) 518. o.; *Komáromi Lapok,* 1849. szeptember 24. (62. sz.) 243. o.; *Borovszky* [1907]. 559. o.

BACHLER JÓZSEF hadnagy
1821-ben született Pozsonyban. Római katolikus vallású. 1840-től dobos a cs. kir. 5. tüzérezredben, 1843-tól már alágyús. 1846-ban áthelyezték a temesvári helyőrségi tüzérséghez.

1848. október 13-án Versecen átlépett a honvéd tüzérséghez. Tűzmester, 1849. március 21-étől hadnagy az erdélyi hadsereg tüzérségénél. Megsebesült, ennek következtében 1849. április 21-én a szászvárosi katonai kórházban meghalt.

Nagy 1896. XXXIX. o.; MNL OL H 75 1849:14429.; ÖStA KA Gb. 5. FAR. 1841-1854. 27/189. és Zeugsart. zu Temesvár 1841-1850. 2/182.

bacsini BACSINSZKY MIHÁLY hadnagy (?)
Apja görögkatolikus lelkész. 1829-ben született Zaricsón (a későbbi Drugetházán, Ung megye). 1848 tavaszán az ungvári görögkatolikus papnövelde hallgatója volt.

1849. március 9-én tizedesként beállt a nagyrészt Máramaros megyei – román – újoncokból a Hajdúságban alakuló 69. honvédzászlóaljhoz. A június 5-ei kimutatás szerint őrmester zászlóaljánál a felső-magyarországi (később IX.) hadtestben. Egy adat szerint végül hadnagy lett alakulatánál. 1849. augusztus 9-én hősi halált halt a temesvári csatában.

MNL OL H 75 1849:5511., 20609.; *Ambrus* 1892. 87–89. o.

bodobari BALKA ARNOLD őrnagy
Korábban hadnagy volt a cs. kir. haditengerészetnél, ahol 17 évig szolgált. Római katolikus vallású. 1848-ban gazdálkodó a Borsod megyei Nagymihályon. Felesége zsolnai és nagyszalatnyai Matolay Erzsébet (meghalt Miskolcon 1877-ben), öt gyermek apja. (Győző nevű fia honvédszázadosként, Géza pedig közhonvédként részt vett a szabadságharcban.)

1848. december 20-án nemzetőr századosként honvédtiszti állásért folyamodott Mészáros Lázár hadügyminiszterhez. December 26-ától (24-étől) százados az 52. (Bocskai-) honvédzászlóaljban, a felső-tiszai (később I.) hadtestnél. E minőségében végigküzdötte a téli és a tavaszi hadjáratot. 1849. május 16-án (15-én) őrnagy és a Miskolcon alakuló 96. zászlóalj parancsnoka lett. Július második felében a tiszafüredi átkelőt védte Korponay János ezredes alárendeltségében, majd az oroszok átkelését (július 27.) követően csatlakoztak Nagysándor József tábornok I. hadtestéhez. Az augusztus 2-ai debreceni csatában zászlóalját az orosz lovasság bekerítette. Alakulata jelentős veszteségek árán kitört a gyűrűből, ennek során azonban Balka halálos sebet kapott. Még aznap meghalt Debrecenben, más adat szerint Nagyváradon.

Közlöny, 1849. május 16. (106. sz.) 394. o.; HL 1848–49. 42/204.; MNL OL H 75 1849:19947.; uo. K 57 1867:1060.; OSZK Gyászjel. (özvegyé, 1877.)

BALLA BERTALAN (PÁL) százados
1823 körül született magyar nemes. 1848-ban Szatmár megyei hivatalnok.

1848. szeptember 15-én a Szatmár megyében alakult önkéntes nemzetőrosztály (két század) 2. századának századosává választották. Novembertől Katona Miklós őrnagy, majd Bem tábornok alatt részt vett az erdélyi hadjáratban. 1849. február 4-én hősi halált halt a vizaknai csatában.

Orbán 1868–1873. IV. k. 170. o.; *Bene* 1998. 135. o.; MNL OL H 92 1848:2201.

BALOGH JÓZSEF főhadnagy
Balogh Mihály jegyző és Balog Mária fia. 1823. április 1-jén született Hajdúdorogon. Görögkatolikus vallású. Jogot végzett. 1848-ban városi aljegyző volt Hajdúdorogon (?). Nőtlen.

1848-ban nemzetőr főhadnaggyá választották. Október 15-én (1-jén) hadnagy lett a Hajdúságban alakuló Bocskai önkénteses csapat gyalogságánál. Novembertől hadnagy az előbbiből alakult 52. (Bocskai-) honvédzászlóaljnál, melynek négy századával december második felétől részt vett a felső-tiszai harcokban. (A zászlóalj segédtisztje.) 1849. február 4-étől (1-jétől) főhadnagy alakulatánál, illetve az I. hadtestben. Május 21-én hősi halált halt a budai vár bevételénél.

Közlöny, 1848. november 16. (159. sz.) 761. o., 1849. február 6. (20. sz.) 70. o.; *Karsa* 1993. 92., 155., 156. o.; HL 1848–49. 12/92.; uo. Personalia Aggházy Kamil gyűjt. 198. d. sz. n.; MNL OL A 4624. Szül. akv.; uo. A 36. Hal. akv.

BARTHA DOMOKOS főhadnagy
1848-ban tizedes a háromszéki cs. kir. 15. (2. székely) határőrezredben. 1843-tól nős.

1848 nyarán ezrede mozgósított 1. zászlóaljával a szerb felkelők ellen harcolt. Alakulatával októberben csatlakozott a honvédsereghez, és őrmester lett a feldunai (később VII.) hadtestben. Decembertől Erdélyben szolgált. 1849 februárjától (jan. 23-ától) hadnagy. Később a Háromszéken alakult 15. határőrezred 4. zászlóaljának (áprilistól 86. honvédzászlóalj) hadnagya, illetve június 4-étől (1-jétől) főhadnagy az erdélyi sereg brassói hadosztályában. Június 20-án hősi halált halt a Tömösi-szoros védelme során.

Közlöny, 1849. február 4. (19. sz.) 66. o.; *Nagy* 1896. 76., LXXVIII. o.; *Orbán* 1868–1873. VI. k. 145. o.; MNL OL H 75 1849:2076.; uo. K 57 1868:2825., 3463.

BAUMANN FERENC százados
1814 körül született Holicson (Nyitra megye). Gimnáziumot végzett. 1835-től hadfi, 1846-tól alhadnagy a cs. kir. 2. (Sándor-) gyalogezredben. (Valószínűleg azonos B. János uradalmi hivatalnok és Fridrich Viktória 1815. április 29-én Holicson született B. Lajos Antal névre, római katolikus vallásra keresztelt fiával.)

1848 nyarán a délvidéki szerb felkelők ellen harcolt, cs. kir. hadnagy lett. Októbertől főhadnagy a honvédsereghez csatlakozott ezrede 1. zászlóaljánál. November végén alakulatának négy századával az erdélyi sereghez vezényelték. Közreműködött Erdély északi felének felszabadításában. 1849. január 12-étől (1848. dec. 16-ától) százados, zászlóaljának három századával a Borgói-szoros őrzésére vezényelték. Február 6-án a szoros őrségét a császáriak meglepték, és rövid harc után fogságba esett. Mivel Baumann neve sem a foglyul ejtett, sem a később Bécsben elítélt tisztek között nem fordul elő, feltehetően elesett az itt (Marosborgónál) vívott összecsapásban.

ÖStA KA Conduite-Listen 2. LIR.-1847.; *Közlöny,* 1849. január 14. (1. sz.) 1. o.; MNL OL H 75 1848:12668.; HL 1848–49. 12/402a; MNL OL A 4624. Szül. akv.

BÁNYAY FERENC százados

Bányay István és Soós Johanna fia. Dési (Belső-Szolnok megye) születésű. Magyar nemes, református vallású.

1848 tavaszán a dési nemzetőrség hadnagyává választották. Júliusban őrmesterként belépett a Kolozsváron alakuló 11. honvédzászlóaljba. November 6-ától (1-jétől) hadnagy a Partiumban szerveződő 32. zászlóaljnál. December közepétől részt vett az erdélyi hadjáratban. 1849. február 1-jén főhadnagy lett. Áprilistól a császáriak által védett gyulafehérvári vár ostrománál szolgált zászlóaljával, júniusban százados lett. Az egyik összecsapásban súlyos sebet kapott. 1849. július 23-án hunyt el Kolozsváron.

MNL OL H 75 1849:11870., 22178.; *Történelmi Lapok,* 5. (1896) 7. sz. 61. o.; *Kádár* 1896. 28., 186., 220. o.

bárcziházi BÁRCZY BOLDIZSÁR hadnagy

Bárczy Gáspár Zemplén megyei táblabíró és Ormos Honoráta fia. 1817-ben született Örösön (Zemplén megye), és Nagykövesden keresztelték meg ugyanazon év október 1-jén a római katolikus vallásra. 1848-ban már nős volt, felesége Janik Emília, egy gyermek apja.

Az 1849. június 5-ei kimutatás szerint őrmester a 69. honvédzászlóaljnál a felső-magyarországi (később IX.) hadtestben. Földváry György őrnagy, zászlóaljának parancsnoka ekkor hadnagyi előléptetésre terjesztette fel. 1849. augusztus 9-én hadnagyként eltűnt (hősi halált halt?) a temesvári csatában.

Kempelen 1911–1932. I. k. 407. o.; *Nemesi évkönyv,* 1924. 35. o.; MNL OL H 75 1849:20609.; uo. A 4624. Szül. akv.

BELÁNYI LAJOS százados (őrnagy?)

B. András uradalmi hivatalnok, földbirtokos és Koch Katalin fia. 1812. július 22-én született Csurgón (Somogy megye). Nemes, római katolikus vallású. Gim-

náziumot végzett, majd 1829-ben közvitézként beállt a cs. kir. 3. (Ferdinánd-) huszárezredbe. Ugyanitt 1843-ban hadnaggyá, 1848. május 1-jén pedig főhadnaggyá léptették elő. 1849. április 18-án vette feleségül Mándy Antóniát, Mándy Ignác ’48-as honvédezredes testvérét.

1848 nyarán, a magyar kormány fennhatósága alá rendelt ezredével részt vett a délvidéki szerb felkelők elleni harcokban. Októberben ezredével csatlakozott a honvédsereghez. December 6-ától (1-jétől) alszázados ezrede alakuló tartalék századánál. Ennek ötvenfőnyi hadra fogható részével 1849 január–februárjában a Klapka György vezette felső-tiszai (később I.) hadtest kötelékében szolgált. Márciustól (jan. 1-jétől) századkapitány, ezrede tartalék századának parancsnoka Nagylétán. Júniusban beosztották a III. hadtestben szolgáló ezredhez. Ennek osztályparancsnokaként (őrnagyként?) hősi halált halt a július 11-ei komáromi csatában.

ÖStA KA Gb. 3. HR. 1841-1848. 2/45.; uo. Trauungsbuch 3. HR. 1849.; *Közlöny,* 1848. december 13. (186. sz.) 877. o., 1849. március 21. (58. sz.) 203. o.; MNL OL H 75 1849:7601., 10637., 10675.; HL 1848–49. 51/61.; *Zámbory* 1861. 114. o.; MNL OL A 3872. Szül. akv.

BENJÁMIN JÓZSEF JÁNOS (MÓR) hadnagy

1804-ben született Batáron (Ugocsa megye). Eredetileg izraelita vallású volt, 1833-ban azonban áttért a római katolikus vallásra. A szabadságharc előtt a cs. kir. 39. gyalogezredben szolgált, ahonnan szakaszvezetőként szerelt le (1823–1846). 1833-ban feleségül vette Nyiressy Máriát, akinek halála után (Szeged, 1840), 1841-ben Havrán Judit lett a házastársa.

A szabadságharcban őrmester, majd 1849. március 1-jétől hadnagy volt a 65. honvédzászlóaljnál a III. hadtestben. Halálos sebet kapott a július 11-ei komáromi összecsapásban, minek következtében július 25-én Komáromban elhunyt.

Közlöny, 1849. március 29. (65. sz.) 231. o., március 31. (67. sz.) 242. o.; MNL OL K 57 1867:1999.; ÖStA KA Gb. 39. LIR. 1841-1850. 1/51.; uo. Trauungsbuch 39. LIR.

bessenyői BEŐTHY ZSIGMOND főhadnagy

Beőthy Vince földbirtokos és Szirmay Franciska fia, B. Vince ’48-as honvéd százados testvére. 1825-ben született Hencidán, és ugyanazon év május 19-én a mezőpeterdi római katolikus templomban keresztelték meg. A szabadságharc kitörésekor joggyakornok volt. Nőtlen.

1848 tavaszán beállt a Debrecenben szerveződő 10. honvédzászlóaljhoz. Részt vett a délvidéki harcokban. Október 19-étől (16-ától) hadnagy a Trencsénben alakuló 40. zászlóaljnál, mellyel a komáromi várőrséghez került. Később főhadnagy ugyanitt. A vár védelme során, 1849. március 31-én súlyosan megsebesült, melynek következtében április 1-jén elhunyt. Április 3-án temették el Komáromban.

Közlöny, 1848. október 25. (137. sz.) 673. o.; *Nagy* 1857–1868. II. k. 4. o.; *Szinnyei* 1887. 85. o.; MNL OL H 75 1849:19932.; uo. A 3328. Szül. akv.; ÖStA KA MM. Bd. 4648. p. 277. (Hermann Róbert szíves közlése.)

BERDE ÁRON hadnagy

Előbb őrmester a honvédsereghez csatlakozott háromszéki volt cs. kir. 15. (2. székely) határőrezredben, 1849 áprilisától (márc. 21-étől) hadnagy ezrede újonnan alakult 3. vagy 4. zászlóaljánál (a későbbi 85. vagy 86. honvédzászlóaljban).

Feltehetően azonos azzal a (szentiván)laborfalvi (Háromszék) Berde Áronnal, aki 1849-ben hősi halált halt a Sárkánynál (Fogaras megye) vívott összecsapásban.

Közlöny, 1849. április 4. (70. sz.) 251. o.; *Nagy* 1896. XL. o.; *Kisgyörgy* 1973. 76. o.

dálnoki BERECZKI LÁSZLÓ százados

1848-ban altiszt a háromszéki cs. kir. 15. (2. székely) határőrezredben.

1849 februárjától hadnagy lett ezredének a honvédsereg oldalán Háromszéken szervezett 3. zászlóaljánál, amellyel március közepén csatlakozott Bem tábornok mozgó seregéhez. Áprilistól (márc. 21-étől) főhadnagy, június 15-étől (1-jétől) százados alakulatánál (amely a 85. honvédzászlóalj lett). Az erdélyi sereg brassói hadosztályának kötelékében június 20-án hősi halált halt az oroszokkal vívott csatában, a Tömösi-szoros védelmében.

Nagy 1896. 76., XL., LXXVII. o.; *Orbán* 1868–1873. VI. k. 193., 195. o.; ÖStA KA Musterliste 15. GIR. - 1845.

nagykőrösi BERETVÁS GERGELY főhadnagy

Beretvás Lajos nagykőrösi közbirtokos és Gubody Zsuzsa fia, B. Péter ’48-as huszár százados testvére. 1832. március 9-én született Abonyban. Református vallású. 1848-ban diák. Nőtlen.

1848. november 29-étől (16-ától) hadnagy az alakuló 16. (Károlyi-) huszárezredben. 1849 márciusában ezrede egyik osztályával beosztották az erdélyi sereghez. Április 16-ától főhadnagy. Július 25-én hősi halált halt a gyulafehérvári vár ostrománál.

Közlöny, 1848. november 30. (173. sz.) 818. o., 1849. április 28. (91. sz.) 335. o.; *Kempelen* 1911–1932. II. k. 137. o.; Családtörténeti Értesítő 1900. 9. o.; *Történelmi Lapok,* 5. (1896) 15–16. sz. 139. o.; *Szigethi* 1868. 107. o.; MNL OL A 600. Szül. akv.

alcsernátoni BERNÁLD IGNÁC főhadnagy

Bernáld József közbirtokos és Apor Ágnes bárónő fia, B. István ’48-as honvéd százados testvére.

Őrmester, 1849. február 21-étől (15-étől) hadnagy a csíkszéki 14. (1. székely) határőrezred akkor újjáalakuló 1. zászlóaljánál Csík széken, illetve Bem tábornok seregében. Alakulatának (amely a 76. honvédzászlóalj lett) főhadnagyaként hősi halált halt a nyári hadjárat során.

Közlöny, 1849. március 27. (63. sz.) 221. o. (hibásan: Bernárd); *Nagy* 1896. XVI. o.; *Kempelen* 1911–1932. II. k. 147. o.; *Pálmay* 1901. 71. o.

BESSENYEY FERENC hadnagy

1823-ban született Bécsben, kisnemesi római katolikus vallású családban. Előbb mesterséget tanult, majd 1846-ban önkéntes lett a cs. kir. 60. (Wasa-) gyalogezredben. 1848. április 7-étől tizedes ugyanitt.

1848 júliusában őrmesterként áthelyezték a szegedi 3. honvédzászlóaljhoz. Október 10-étől (1-jétől) hadnagy a Kassán szerveződő 20. zászlóaljnál. Hősi halált halt 1848. december 11-én a Kassa és Budamér között vívott ütközetben.

Közlöny, 1848. október 1. (123. sz.) 617. o.; *Karsa* 1993. 13., 16., 18., 46. o.; MNL OL H 75 1848:830.; ÖStA KA G b. 60. LIR. 1841/1850. 31/85.

pornoki BERTALANFFY BERTALAN százados

Bertalanffy Imre uradalmi jószágigazgató és Wittmayer Franciska gyermeke. 1828-ban született Borgátán (Vas megye), és ezen év május 8-án Káldon keresztelték meg a római katolikus vallásra. Nőtlen.

1848 tavaszán beállt a Szombathelyen alakuló 7. honvédzászlóaljhoz. Szeptember–októberben részt vett a Jellačić elleni harcokban. Október 19-étől (16-ától) hadnagy a 23., majd a tartalék és kiképző 49. zászlóaljnál. 1849. január 16-ától főhadnagy alakulatánál a tartalék hadosztályban Balmazújvároson. A tavaszi hadjárat során a főhadszíntéren Asbóth Lajos ezredes 12. hadosztályának kötelékében harcolt. Május 21-én a budai vár bevételénél lőtt sebet kapott, ezért a pesti ludoviceumi kórházba került. Június 7-én Asbóth felterjesztette a hadügyminisztériumhoz a katonai érdemjel 3. osztályára. Július 7-én Klapka György tábornok – távollétében – századossá léptette elő, de július l-jén már belehalt sebesülésébe.

Közlöny, 1848. október 23. (135. sz.) 665. o., 1849. január 23. (13. sz.) 45. o., június 26. (141. sz.) 526. o.; MNL OL H 75 1849:18935.; HL Personalia, Aggházy Kamil gyűjt. 200. d.; MNL OL A 4461. Szül. akv.

BÉNI IGNÁC hadnagy

Kisfaludi (Ompolykisfalud, Alsó-Fehér megye) származású.

A szabadságharcban a kolozsvári 73. honvédzászlóaljnál szolgált Erdélyben. Őrmester, majd 1849. április 8-ától hadnagy lett. Augusztus 12-én hősi halált halt az oroszokkal vívott szászsebesi ütközetben.

Közlöny, 1849. április 24. (87. sz.). 319. o.; *Szilágyi* 1898. 426. o.; *Nagy* 1896. LIII. o.; MNL OL H 75 1849: 20841.

BÉRCZY KÁLMÁN hadnagy

Bérczy (1846-ig Szilber) Antal ügyvéd, Szeged városi főkapitány és Béró Borbála fia. 1831. március 21-én született Szegeden. Római katolikus vallású. 1848-ban a szegedi piarista főgimnázium hallgatója.

1848 decemberétől a szegedi önkéntes nemzetőrzászlóalj katonája, részt vett a délvidéki harcokban. 1849. május 14-étől (1-jétől) hadnagy a részben a zászlóaljából alakult 104. honvédzászlóaljnál. 1849-ben hunyt el Szegeden (feltehetően a délvidéki harcokban kapott sebe következtében).

Közlöny, 1849. május 16. (106. sz.) 394. o.; *Habermann* 1992. 25. o.

BÍRÓ GUSZTÁV főhadnagy

1827-ben született Pardubicében (Csehország). Római katolikus vallású. Tanulmányait a cs. kir. 2. gyalogezred nevelőintézetében (Pozsonyban) végezte. 1845-től önkéntes, 1847-től tizedes volt a magyarországi sorozású cs. kir. 6. (Württemberg-) huszárezredben. Nőtlen.

1848. október 19-én őrmester lett a honvédsereghez csatlakozott ezredénél. 1849. március 1-jétől hadnagy ugyanott, majd főhadnagy a 17. (Bocskai-) huszárezredben. Májusban ezrede négy századával a felső-magyarországi (később IX.) hadtestbe osztották be. 1849. július 23-án Lemesnél (Sáros megye) hősi halált halt az oroszokkal vívott ütközetben.

Közlöny, 1849. január 23. (8. sz.) 28. o., március 13. (51. sz.). 178. o.; MNL OL R 23 4. k. No. 170.; ÖStA KA Gb. 6. HR. 1841-1848. 14/72.

BITTNER (PITTNER?) százados

Könyvkereskedő Kolozsváron.

1849 márciusától százados az erdélyi 75. honvédzászlóaljnál. (Feltehetően előbb a zászlóalj elődjénél, a torda-aranyosszéki önkéntes zászlóaljban szolgált.) Május 3-án Bem tábornok kitüntette a katonai érdemjel 3. osztályával. 1849 nyarán hősi halált halt.

Valószínűleg azonos Pitner Károllyal, aki 1824 körül született Boicán (Zaránd, később Hunyad megye). Apja urbárius jobbágy volt, római katolikus vallású. Gimnáziumi és jogi tanulmányait Kolozsvárott végezte (1841–1844), majd 1846–1847-ben a selmeci akadémia bányász hallgatója volt.

Nagy 1896. LXXXVI. o.; MNL OL K 57 1868:2713. o.; *Orbán* 1889. 221. o.; *Varga* 2000. 233. o.

BODORY (1848-ig KRAUSZ) LAJOS százados
1815-ben született Tállyán (Zemplén megye) evangélikus vallású családba. A késmárki gimnáziumban végzett. 1835-től közvitéz, 1846-tól alhadnagy volt a cs. kir. 34. (Vilmos-) gyalogezredben. Nőtlen.

1848. október 19-étől (16-ától) főhadnagy a honvédsereghez csatlakozott ezrede 2. zászlóaljánál a feldunai seregben. Október 26-án (nov. 1-jén) százados lett ugyanott. A december 28-ai bábolnai ütközetben fogságba esett, más adat szerint hősi halált halt.

Közlöny, 1848. október 25. (137. sz.) 675. o., november 7. (150. sz.) 727. o.; MNL OL H 75 1848:9276., 12409.; ÖStA KA Gb. 34. LIR. 1841-1850. 6/40.

köszvédi BOÉR MIKLÓS százados
1827-ben született Mezőkapuson (Torda megye). Református vallású. Jogot végzett Marosvásárhelyen. 1846-tól hadfi a cs. kir. 51. (Károly Ferdinánd-) gyalogezredben Erdélyben. Nőtlen.

1848. november 6-án (1-jén) hadnagy lett a Kolozsváron alakuló 11. honvédzászlóaljban. Részt vett az erdélyi harcokban. 1849. február 4-étől (jan. 26-ától) főhadnagy, április 8-ától százados alakulatánál. Május 3-án Bem tábornok kitüntette a katonai érdemjel 3. osztályával. A szabadságharc végén súlyosan megsebesült, aminek következtében szülőfalujában elhunyt.

Közlöny, 1848. november 8. (151. sz.) 729. o., 1849. április 24. (87. sz.) 319. o.; *Nagy* 1896. LXXXVII. o.; MNL OL H 92 1848:1546.; HL 1848–49. 11/312., 34/82.; ÖStA KA Gb. 52. LIR. 1841-1857. 15/86.; *Történelmi Lapok,* 4. (1895) 2. sz. 9. o., és 9. sz. 72. o.

BOGNER KÁROLY százados
Apja hivatalnok volt. 1820-ban született Brassóban. Német nemzetiségű, nem nemes, evangélikus vallású. 1837-től hadfi, 1848 tavaszán alhadnagy, 1848. szeptember 16-ától hadnagy a csíkszéki cs. kir. 14. (1. székely) határőrezredben.

1849. január 19-én százados lett a 4. honvédzászlóaljnál Bem tábornok seregében. Súlyosan megsebesül (elesett?) Nagyszeben január 21-ei ostrománál.

MNL OL H 75 1848:6438., 1849:2076., 3085.; ÖStA KA Conduite-Listen 14. GIR. 1847.

BOKORY (1848 júliusáig STAUDTNER) KÁROLY őrnagy
Nemes Staudtner Domokos ügyvéd és Mayer Anna fia. 1813. augusztus 18-án született Győrben. Római katolikus vallású. Korábban (1831-től) a cs. kir. hadseregben szolgált, ahonnan 1843-ban mint a 4. dzsidásezred hadnagya lépett ki.

1848. június 13-án folyamodására főhadnaggyá nevezték ki a Pécsett alakuló 8. honvédzászlóaljhoz. Részt vett a szerb felkelők elleni délvidéki harcokban. Október 10-én (1-jén) százados lett alakulatánál, illetve a Jászkunságban szerveződő 24. zászlóaljban. Új alakulatával novembertől a bánsági, 1849. február elejétől az erdélyi hadszíntéren szolgált. Április 27-étől (3-ától) őrnagy. A Torontál megyében alakult 72. honvédzászlóalj parancsnoka az erdélyi sereg dévai, júliustól a nagyszebeni hadosztályánál. 1849. augusztus 6-án hősi halált halt az oroszokkal vívott nagyszebeni csatában.

Közlöny, 1848. június 15. (7. sz.) 25. o., július 11. (32. sz.) 136. o., október 11. (123. sz.) 617. o., 1849. április 29. (92. sz.) 338. o.; MNL OL H 92 1848:189.; ÖStA KA Gb. 4. Ul. R. 1841-1860. 3/130.; *Nagy* 1896. LI. o.; *Gyalókay* 1916.; Szül. akv.: Győr-belvárosi R. kat. Plébánia.

BOMBIÁK RUDOLF (JÁNOS) hadnagy

Apja makói földműves.

1848 őszén beállt az Aradon alakuló 29. honvédzászlóaljhoz. December 4-étől tizedes. Az 1849. február 8-ai újaradi csatában kitüntette magát, a csatatéren hadnaggyá léptették elő zászlóaljánál. Július 11-én Temesvár ostrománál súlyos sebet kapott, amelyben augusztus 1-jén elhunyt. (Júl. 26-án kitüntették a katonai érdemjel 3. osztályával.)

Közlöny, 1849. február 11. (25. sz.) 90. o., július 1. (89. sz.) 146. o., július 15. (150. sz.) 558. o.; MNL OL H 75 1849:8399., 25698.; *Potemkin* 1867. 42–43. o.; halálozási adat ÖStA KA MM. Bd. 4646. p. 363. (Hermann Róbert szíves közlése.)

nádudvari BÓNIS JÁNOS hadnagy

Bónis Elek és Czakó Borbála fia. 1829-ben született Désen. Református vallású volt. 1844-től hadfiként (tisztjelöltként) a cs. kir. 51. (Károly Ferdinánd-) gyalogezrednél Erdélyben szolgált. Nőtlen.

1848. július 20-án hadnaggyá nevezték ki a 11. honvédzászlóalj Déván alakuló századához. Alakulatával októbertől részt vett a bánsági bányavidék védelmében. Bogsánbányánál súlyosan megsebesült, aminek következtében 1848. november 15-én elhunyt Temesváron.

Közlöny, 1848. november 24. (167. sz.) 794. o., november 28. (171. sz.) 809. o.; *Történelmi Lapok,* 5. (1896) 1. sz. 7. o.; *Kádár* 1890. 219. o.; *Magyar Családtörténeti Szemle,* 8. (1942) 212. o.; ÖStA KA Gb. 51. LIR. 1841-1857. 14/71.

szemerjai BORA ISTVÁN hadnagy

Bora Sámuel szemerjai birtokos és Incze Sára fia. 1821. augusztus 19-én született a háromszéki Szemerján. Székely nemes, református vallású. Gimnáziumi tanul-

mányait Székelyudvarhelyen, a jogot Nagyenyeden végezte el. 1848-ban joggyakornok volt. Nőtlen.

1849 februárjától közvitéz a székely tüzérség (Gábor Áron) első ütegénél. Részt vett az erdélyi harcokban. Június 15-én (ápr. 1-jén) hadnagy lett a brassói hadosztály egyik ütegénél. Június 21-én hősi halált halt a Tömösi-szoros védelme során. Szemerján temették el.

Nagy 1896. 76., 107., LXXVIII. o.; *Orbán* 1868–1873. VI. k. 193., 195. o.; *Demeter* 2001. 20–21. o.; *Demeter – Demeter* 2010. 230. o.

báró BORNEMISSZA KÁLMÁN hadnagy

Bornemissza József báró földbirtokos és Huszár Mária bárónő fia, B. József '48-as honvéd százados öccse. Abafáján (Torda megye) született 1830-ban, római katolikus vallású. Gimnáziumot végzett Kolozsvárott. 1847. október 13-ától hadfi a (magyar) cs. kir. 2. (Sándor-) gyalogezredben. Nőtlen.

Ezredével 1848 nyarán a szerb felkelők ellen harcolt, ősszel csatlakozott a honvédsereghez. 1849. január 12-én (1848. dec. 21-én) hadnagy lett. Hősi halált halt az egyik csatában.

Közlöny, 1849. január 14. (1. sz.) 1. o.; MNL OL H 75 1848:12668.; *Nagy* 1857–1868. Pótkötet. 149. o.; ÖStA KA Gb. 2. LIR. 1841-1848. 32/153.; *Varga* 2000. 243. o.

BORS JÓZSEF főhadnagy

1828 körül született Csíkszentkirályon. 1846-tól hadfi a csíkszéki cs. kir. 14. (1. székely) határőrezredben. Nőtlen.

1848 nyarán ezrede mozgósított 1. zászlóaljával a délvidéki szerb felkelők ellen vezényelték. Októbertől hadnagy a honvédseregbe lépett alakulatánál. 1849. április 1-jétől főhadnagy ezrede 4. vagy 6. zászlóaljánál (a későbbi 80. vagy 82. honvédzászlóaljban). 1849. július 31-én hősi halált halt a segesvári csatában.

Közlöny, 1849. április 22. (86. sz.) 315. o.; *Nagy* 1896. XLVIII. o.; *Vasárnapi Ujság,* 1901. december 1. (44. sz.) 711. o.; ÖStA KA Conduite Liste 14. GIR. - 1847.

nagybossányi és nagyugróczi BOSSÁNYI FERDINÁND százados

Bossányi Rudolf földbirtokos, cs. kir. kamarás és Kvassay Mária fia. 1827. október 19-én született Nagybossányban (Nyitra megye). Római katolikus vallású. 1846-ban hadfi lett a cs. kir. 2. (Sándor-) gyalogezredben, 1847-ben felvették a magyar nemesi testőrséghez. 1848. szeptember 20-án leköszönt és hazatért Bécsből. Nőtlen.

Szeptember 24-én (okt. 1-jén) főhadnagy lett az Egerben alakuló 26. honvédzászlóaljnál. December 3-ától (1-jétől) százados, az említett hónap közepén alakulatával beosztották a felső-tiszai (később I.) hadtesthez Ennek kötelékében végigküzdötte a téli, a tavaszi és a nyári hadjáratot. 1849. augusztus 2-án hősi halált halt a debreceni csatában.

Hellebronth 1939. 105. o.; *Közlöny,* 1848. szeptember 27. (109. sz.) 560. o., december 5. (178. sz.) 839. o.; HL 1848–49. 42/85.; ÖStA KA Gb. 2. LIR. 1841-1850. 29/76.; *Szluha* 2003–2005. I. k. 176. o.

csíktapolcai BOTÁR ÖDÖN (EUGÉN) százados

Botár József, székely születésű cs. kir. tiszt fia. 1809-ben született Crema (Itália) városában. Római katolikus vallású. Tanulmányait egy cs. kir. ezred nevelőintézetében végezte. 1827 és 1845 között az 5. dragonyos és a háromszéki 15. (2. székely) határőrezredben szolgált, századosként vonult nyugalomba.

1848 októberétől részt vett Háromszék önvédelmi harcában. December 9-én Köpecen a császáriak fogságába esett. 1849 februárjában (?) honvéd százados lett a 15. (2. székely) határőrezred Háromszéken alakuló 3. zászlóaljánál. Március közepétől közreműködött a császáriak Erdélyből történő kiverésében. Áprilistól alakulatával (mely hamarosan a 85. honvédzászlóalj lett) a brassói hadosztályban szolgált. 1849. június 21-én hősi halált halt a Tömösi-szoros védelme során.

Nagy 1896. 76. o.; *Orbán* 1868–1873. VI. k. 193., 195. o.; ÖStA KA Gb. 5. Drag. R. 1820-1840. 1/25.; uo. Hauptleute 2. Klasse 48/237.

BUCZY JÁNOS hadnagy

1816-ban született Kolozsváron nemesi szülőktől. Tímár mesterséget tanult. Tizedes volt (1833–1840) a cs. kir. 2. huszárezredben. 1841-től nős (özvegye Nagykapuson élt 1868-ig).

1848 őszén beállt a 15. (Mátyás-) huszárezredhez. Részt vett az erdélyi harcokban. 1849. január 11-étől (1-jétől) hadnagy. Hősi halált halt az egyik ütközetben.

MNL OL H 75 1849:31409.; uo. K 57 1868:3317.; ÖStA KA Gb. 2. HR. 1820-1840. 1/129.

gyulafalvi BULYOVSZKY JÁNOS százados

Bulyovszky Ferenc berceli (Nógrád megye), majd sóskuti birtokos és Kóczián Anna fia. 1783 körül született. Római katolikus vallású. Korábban őrmesterként a cs. kir. hadseregben szolgált, majd 14 éven át Heves megye csendbiztosa volt Tiszafüreden. 1848 tavaszán terjei (Bihar megye) birtokosként élt. Felesége Skaliczky Terézia (meghalt 1875-ben Nagyváradon), János nevű fia honvédfőhadnagy volt a szabadságharcban.

1848 nyarán a Bihar megyei nemzetőrség egyik századosává választották. 1849. április 24-étől (16-ától) százados, Vasvári Pál Rákóczi-szabadcsapata 2. századának parancsnoka. Hősi halált halt 1849. július 6-án a román felkelőkkel Havasnagyfalu/Marisel (Kolozs megye) mellett vívott összecsapásban.

Közlöny, 1849. április 26. (89. sz.) 327. o.; MNL OL H 92 1848:6541.; *Kempelen* 1911–1932. II. k. 468. o.; *Borovszky* [1911a]. 592. o.; *Uő* [1901]. 624. o.; *Történelmi Lapok,* 2. (1893) 8. sz. 84. o.; *Szluha* 2008. 517. o.; OSZK Gyászjel. (özvegyéé)

BURDINA von Löwenkampf, ALOIS őrnagy

Rudolf Burdina cs. kir. százados és Burdina Julianna fia. 1802-ben született Brusowetzen (Brusovec, Morvaország). Olasz eredetű katona-dinasztiából származott, római katolikus vallású. Egy cs. kir. ezred nevelőintézetében tanult. 1820-tól közvitéz a 35. gyalogezredben. Folyamatosan szolgálva 1848 tavaszán főszázados a 39. (Don Miguel-) gyalogezredben, az ezred debreceni fő hadfogadó állomásának parancsnoka. 1833-ban megnősült, felesége derghi és karcsai Somogyi Jozefa (1867-ben Esztergomban meghalt), három gyermek apja.

A magyar kormány megbízásából május–júniusban újoncokat toborzott a Debrecenben alakuló 10. honvédzászlóalj számára. Októberben ezredét követve csatlakozott a honvédsereghez. 1849. január 19-étől (1-jétől) őrnagy, ezrede 1. zászlóaljának a parancsnoka a Központi Mozgó Seregénél, illetve egy ideig dandárparancsnok ugyanitt. Március közepétől Szegeden közreműködött az új bácskai IV. hadtest szervezésében. (Egy ideig az Eszék feladásakor feloszlott 41. honvédzászlóalj helyébe ugyanezzel a hadrendi számmal másodszor is megszervezett alakulat parancsnoka.) Május 14-én átvette a 39. gyalogezred 3. zászlóaljának vezényletét az I. hadtestben. Zászlóalja élén hősi halált halt 1849. május 21-én a budai vár bevételénél.

Közlöny, 1849. január 20. (6. sz.) 19. o.; ÖStA KA Gb. 39. LIR. 1841-1849. 1/79.; uo. Trauungsbuch 39. LIR. 1833.; *Vasárnapi Ujság,* 1867. április 28. (17. sz.) 206. o.; HL 1848–49. 22/533., 28/34., 30/5.

CHLADEK (KLADEK), ANTON százados

1793 körül született Prágában. Cseh nemzetiségű, római katolikus vallású. Volt cs. kir. tüzér altiszt. 1846-ban megnősült, felesége Helmlinger Teréz.

1848 októberétől a Pozsonyban szervezett nemzetőri tüzérüteg hadnagya. December 9-étől (nov. 1-jétől) honvédhadnagy, 1849. február 15-étől (1-jétől) főhadnagy a komáromi vár tüzérségénél. A Csillagsánc nevű erődítmény tüzérparancsnokaként április 16-án súlyosan megsebesült. Április 17-én (15-én) századossá léptették elő, de még ugyanazon a napon sebesülése következtében elhunyt.

Közlöny, 1848. december 11. (184. sz.) 869. o.; MNL OL H 75 1848:9538., 1849:24230.; uo. A 64. honvédzászlóalj parancskönyve; *Szinnyei* 1887. 117–118. o.

czikóházi CZIKÓ BOLDIZSÁR százados
Magyar földbirtokos, nemes.

1848 júniusában Miskolcon beállt a Kassán alakuló 9. honvédzászlóaljhoz. A délvidéki harcok során őrmesterré, szeptember 13-án (16-án) hadnaggyá, december 17-én (16-án) főhadnaggyá léptették elő. A bánsági (később III.) hadtestben, 1849 februárjától a főhadszíntéren szolgált alakulatával. Május 18-án (ápr. 23-án) a tavaszi hadjárat során szerzett érdemeiért kitüntették a katonai érdemjel 3. osztályával. Június 1-jétől százados. Június 21-én hősi halált halt a peredi csatában.

Közlöny, 1848. szeptember 15. (98. sz.) 195. o. (hibásan: Csikó), 1849. május 18. (108. sz.) 401. o. (hibásan: Czikó Baltazár); *Hoffmann* 1906. 66. o.; *Szendrei* 1886–1901. IV. k. 70. o.; *Karsa* 1993. 234. o.; MNL OL H 75 1849:71.37., 21780.; HL 1848–49. 34/384.

CZINK (ZINK) JÁNOS százados
Ismeretlen cs. kir. hadnagy és Czink Franciska házasságon kívüli fia. 1814-ben született Temesváron. Római katolikus vallású. A cs. kir. 60. gyalogezred eperjesi ezred-nevelőintézetben és a tullni utásziskolán végzett. Kilépett főhadnagy (1829-től 1848. február 15-ig a 37. gyalogezredben szolgált). 1848 februárjában megnősült, felesége Mayer Borbála.

1848 nyarán a mezőkeresztesi (biharkeresztesi) nemzetőrség századosává választották. Bihar megye mozgósított zászlóaljával augusztus 21-étől október 7-éig részt vett a szerb felkelők elleni bánsági harcokban. Október 19-én (16-án) kinevezték az alakuló 40. honvédzászlóalj századosává. Ide nem vonult be, illetve egy nemzetőrszázad parancsnoka lett a zarándi hadosztályban, mellyel a román felkelők ellen küzdött. 1849. április 3-án százados lett a 69. honvédzászlóaljnál a felső-magyarországi (később IX.) hadtestben. Augusztus 3-án hősi halált halt az Újszegednél vívott összecsapásban.

Közlöny, 1848. október 25. (137. sz.) 673. o., november 27. (170. sz.) 805. o.; MNL OL H 92 1848:939.; uo. H 75 1849:8893.; uo. K 57 1867:462., 2830.; ÖStA KA Gb. 37. LIR. 1840-1860/19.; Szül. akv.: Mormon gyűjt. 1190348.

csajági CSAJÁGHY LÁSZLÓ hadnagy
Csajághy János és Takó Zsuzsanna fia. 1820 körül született Nemesleélen (Komárom megye). Református vallású. 1839-ben a Pápai Református Kollégium hallgatójaként tartották nyilván.

1848. november 13-án (1-jén) hadnaggyá nevezték ki a 35. honvédzászlóaljhoz, de a Zala megyében alakult 47. honvédzászlóaljnál lett hadnagy. Zászlóaljával Perczel Mór tábornok drávai (később II.) hadtestében, majd a felső-tiszai (később I.) hadtestben szolgált. 1849. május 21-én hősi halált halt a budai vár bevételénél.

Közlöny, 1848. november 15. (158. sz.) 757. o.; *A Honvéd,* 1867. szeptember 9. (6. sz.) 44. o., 1869. február 9. (6. sz.) 45. o.; Családtörténeti Értesítő 1900. 198–199. o.; HL: 1848–49. 51/120.; *Köblös* 2006. 870. o.

CSATAFFY ÁGOSTON FERENC hadnagy
1811-ben született Pesten. Református vallású. 1833-tól közvitéz, 1836-tól tizedes, 1845-től őrmesteri rangban a cs. kir. 9. (Miklós-) huszárezredben szolgált.

1848 nyarán ezredével a magyar hadügyminiszter fennhatósága alá került, őszszel csatlakozott a honvédsereghez. December 24-én (nov. 16-án) hadnagy lett ezredénél a feldunai (később VII.) hadtestben. 1849. április 5-én hősi halált halt Hatvannál, egy súlyos veszteségekkel járó előőrsi összecsapás során.

Közlöny, 1848. december 30. (202. sz.) 951. o.; ÖStA KA Gb. 9. HR. 1841-1848. 5/67.; Sírja a hatvani temetőben.

kozmatelki CSAT(T)H ÁKOS hadnagy
Csath Károly (1779 és 1860 között élt), az Erdélyi Számvevőségi Hivatal tanácsnoka és Kótsi P. Anna fia. 1830. november 27-én született Kolozsváron. Római katolikus vallású. 1848-ban joghallgató volt Kolozsváron.

1848 őszétől a Kolozsváron alakult 11. honvédzászlóalj katonája. Végigküzdötte az erdélyi hadjáratot. 1849. május 11-én hadnagy lett egy újonnan alakuló zászlóaljnál. Augusztus 6-án hősi halált halt az oroszokkal Nagyszebennél (Nagycsűrnél) vívott ütközetben.

Nagy 1896. LXI. o.; *Nemesi évkönyv,* 1976–1978. 192. o.; HL 1848–49. 52b/12.; MNL OL A 6459. Szül. akv.; *Varga* 2000. 244. o.; OSZK Gyászjel. (anyjáé, 1873).

jankafalvi CSATÓ JÓZSEF százados
1721-ben született Hosszúaszón (Küküllő megye). Székely nemes, római katolikus vallású. Volt tizedes (1838-tól 1846-ig a cs. kir. 31. gyalogezredben szolgált).

1848. november 6-án (1-jén) hadnaggyá nevezték ki a marosvásárhelyi 12. honvédzászlóaljhoz, de ide nem vonult be. 1849. február 21-étől (15-étől) hadnagy a csíkszéki 14. (1. székely) határőrezred újonnan alakult 3. zászlóaljánál, mellyel csatlakozott Bem tábornok mozgó seregéhez. Március 15-én, Nagyszeben bevétele után főhadnaggyá léptették elő. Március 28-ától (23-ától) százados ezrede szerveződő 5. zászlóaljánál (a későbbi 80. honvédzászlóaljban). Júniusban alakulatának egy kikülönített századával a román felkelőkkel szemben álló zarándi hadosztályban szolgált. Egy adat szerint július 31-én hősi halált halt a segesvári csatában.

Közlöny, 1848. november 8. (151. sz.) 729., 1849. augusztus 11. (63. sz.) 536. o., augusztus 18. (70. sz.) 346. o., augusztus 26. (78. sz.) 395. o.; *Nagy* 1896. XVII., XXXVI., XLV. o.; MNL OL H 2 1849:7809.; ÖStA KA Gb. 31. LIR. 1841-1850. 3/27.

CSÁKÓS MIHÁLY százados

Csákós Mihály megyei huszár és Dudás Erzsébet fia. 1812. november 11-én született Veszprémben. Római katolikus vallású. 1841-től közvitéz, 1845-től tizedes a cs. kir. 19. (Schwarzenberg-) gyalogezred 3. zászlóaljánál. 1834-ben megnősült, felesége Bregovics Erzsébet, négy gyermek apja.

Alakulatával 1848 nyarán részt vett a szerb felkelők elleni harcokban. Október 10-én (1-jén) hadnagy lett a Zomborban alakuló 34. honvédzászlóaljnál. December 14-étől (16-tól) főhadnagy zászlóaljánál a délvidéki hadszíntéren, 1849. január második felétől a Klapka György vezette felső-tiszai (később I.) hadtestben. Kitüntette magát a január 22-ei tarcali és a január 31-ei tokaji ütközetben. Február 4-én (1-jén) századossá léptették elő. Halálos sebet kapott az április 4-ei tápióbicskei ütközetben, melynek következtében 1849. április 8-án Nagykátán elhunyt.

Közlöny, 1848. október 14. (126. sz.) 629. o., december 16. (189. sz.) 891. o., 1849. február 6. (20. sz.) 69. o.; ÖStA KA Gb. 19. LIR. 1841-1850. 17/121.; uo. Trauungsbuch 19. LIR.; MNL OL H 75 1849:18018., 26226.; Káplár Béla nagykátai tanár szíves akvi. adatai; *H. Szabó* 2000. 185–186. o.; MNL OL A 3728. Szül. akv.; *Dér – Hajagos – Hermann* 2002–2004. II. k. 191., 272. o.

CSÁNYI MÁRTON százados

Csányi Ignác szabómester és Stróbl Terézia fia. 1821. október 17-én született Esztergomban. Római katolikus vallású. Gimnáziumot végzett. Volt altiszt (1838-tól 1847-ig a cs. kir. 5. tüzérezredben és a mantuai helyőrségi tüzérségnél szolgált).

1848 őszén beállt a honvéd tüzérséghez. Tűzmester, október 26-ától (16-ától) hadnagy, 1849. január 16-ától főhadnagy Görgei tábornok feldunai (később VII.) hadtestében. Kitüntették a katonai érdemjel 3. osztályával. Júniusban az 5. hatfontos lovasüteg parancsnoka a III., július 12-étől a 15. hatfontos gyalogüteg parancsnoka az I. hadtestben. Az augusztus 2-ai debreceni ütközetben századosként súlyos sebet kapott, melybe belehalt Nagyváradon.

Közlöny, 1848. november 15. (158. sz.). 758. o., 1849. január 23. (13. sz.) 45. o.; MNL OL H 75 1848:9076., 1849:31617.; HL 1848–49. 34/74., 42/85.; ÖStA KA Gb. 5. FAR. 1841-1854. 31/134.; MNL OL A 313. Szül. akv. (Kemény Krisztián szíves közlése.)

csemiczei CSEMICZKY GÁBOR százados

Csemiczky Lajos közbirtokos és Fekete Zsuzsanna fia. 1824. június 20-án született Izsákon (Pest megye). Római katolikus vallású. 1848-ban birtokán gazdálkodott.

1848. szeptember 1-jétől a Kecskeméten alakult 318 főnyi önkéntes nemzetőrszázad századosa. Alakulatával a Pest megyei 2. önkéntes nemzetőrzászlóalj, illet-

ve Ivánka Imre őrnagy Vácon alakult dandárjának kötelékében részt vett a Jellačić elleni harcokban. Fischamendnél 1848. október 30-án hősi halált halt a schwechati ütközetben.

Bagi 1892. 77–78. o.; *Kempelen* 1911–1932. XI. k. 282. o.; MNL OL A 5094. Szül. akv.

ilinyi CSIKÁNY (CHIKÁN) FERENC százados

Csikány István közbirtokos és Csikány Mária fia. 1821. szeptember 23-án született Ilinyben (Nógrád megye). Római katolikus vallású. 1840-től 1846-ig a cs. kir. 48. gyalogezredben szolgált, majd állami gazdatiszt lett Bukovinában.

1848 tavaszán a gyöngyösi nemzetőrség egyik alakítója és kiképzője lett. Június 19-én hadnaggyá nevezték ki a Veszprémben szerveződő 6. honvédzászlóaljhoz. Augusztustól alakulatával a délvidéki hadszíntéren szolgált. Október 3-ától (1-jétől) főhadnagy, november 20-ától (16-ától) százados. 1849. január végén a bánsági (később III.) hadtesttel a főhadszíntérre vonult zászlóaljával, mellyel a tavaszi hadjárat elején az I. hadtesthez osztották be. Hősi halált halt április 4-én a Tápióbicskénél vívott ütközetben.

Közlöny, 1848. június 21. (13. sz.) 50. o., október 5. (117. sz.) 595. o., november 20. (163. sz.) 778. o.; MNL OL H 92 1848:59.; ÖStA KA Gb. 48. LIR. 1840-1850. 4/4.; *Csikány* 1998. 7–20. o.; MNL OL A 362. Szül. akv.

görgényszentimrei CSISZÁR DOMOKOS (DEMETER) főhadnagy

Csiszár Sámuel református lelkész, kolozskalotai esperes és Gál Zsuzsanna fia, Cs. Sámuel ’48-as honvéd százados testvére. 1827. május 4-én született Kolozsváron. Felesége Illyés Klára, egy gyermek apja.

1849. július 28-ától (jún. 1-jétől) főhadnagy a 2. honvéd vadászezred 8. századánál az erdélyi seregben. Augusztus 6-án hősi halált halt az oroszokkal vívott nagyszebeni (nagycsűri) ütközetben.

Kempelen 1911–1932. III. k. 139. o.; *A Honvéd,* 1868. április 6. (14. sz.) 106. o.; MNL OL H 75 1849:31615.; uo. K 57 1867–575.; uo. A 6473. Szül. akv.; OSZK Gyászjel. (apjáé, 1852).

CSÓTI FERENC hadnagy

1844-ben megnősült. Özvegye 1867-ben Csíkszentléleken élt.

Őrmester a székely 14. határőrezredben. 1849. május 28-ától hadnagy ezrede 5. zászlóaljánál (a későbbi 80. honvédzászlóaljban) az erdélyi seregnél. Hősi halált halt július 31-én a segesvári ütközetben.

Nagy 1896. LXVII. o.; MNL OL K 57 1868:3251.

sepsiszentgyörgyi DACZÓ ZSIGMOND őrnagy
Daczó János földbirtokos és Szentpáli Zsuzsa fia. 1816. december 13-án született Sepsiszentgyörgyön. Református vallású. Gimnáziumot végzett Kolozsváron. 1834-ben közvitéz a 11. székely határőr huszárezredben, ahol – folyamatosan szolgálva – 1842-ben főhadnagy lett. 1848-ban ezrede 4. századánál Kézdimárkosfalván szolgált.

1848 augusztusában ezrede háromszéki osztályával a Délvidékre vezényelték, részt vett a szerb felkelők elleni harcokban. Októberben besoroltak a honvédseregbe. November 20-ától főszázados. December elején osztályával csatlakozott Bem tábornok seregéhez, részt vett az erdélyi hadjáratban. 1849. május 29-én (febr. 1.) őrnaggyá léptették elő. A nyári hadjárat idején a brassói, június második felétől a székelyföldi hadosztály kötelékében küzdött huszáraival. Bem tábornok a Moldvába történt betörése során kitüntette a katonai érdemjel 3. osztályával (júl. 25.). Július 31-én hősi halált halt a segesvári ütközetben.

Nagy 1857–1868. III. k. 219. o.; *Pálmay* 1901. 129. o.; *Közlöny,* 1849. május 31. (119. sz.) 445. o.; *Nagy* 1896. LXXIV. és XC. o.; KLÖM XV. k. 417., 418. o.; MNL OL H 75 1848:9816.; *Orbán* 1868–1873. VI. k. 192. o.; ÖStA KA Conduite-Listen Nr. 564. (11. HR. – 1847); *Demeter – Demeter* 2010. 67. o.

DAVIDA MIKLÓS hadnagy
1823 körül született. 1848-ban joggyakornok volt.

1848 májusában beállt a Veszprémben alakuló 6. honvédzászlóaljhoz. A délvidéki harcok során tizedes lett. Október 19-étől (16-ától) hadnagy a Trencsénben szerveződő 40. honvédzászlóaljnál, mellyel december végén a komáromi várőrséghez osztották be. A vár védelme során, 1849. április 6-án hősi halált halt.

Közlöny, 1848. október 25. (137. sz.) 673. o.; *Szinnyei* 1887. 86. o.; MNL OL H 92 1848:6430.; uo. H 75 1849:19932.

DÁNÉ JÁNOS hadnagy
Apja református esperes Székelykeresztúron.

1848 őszén közvitéz volt a 15. (Mátyás-) huszárezredben. Részt vett Háromszék önvédelmi harcában. Őrmester, 1849 tavaszán Bem tábornok a bánsági hadjárat során hadnaggyá nevezte ki az alakuló 80. vagy 82. honvédzászlóaljhoz. Július 31-én hősi halált halt a segesvári ütközetben.

Történelmi Lapok, 6. (1897) 15–16. sz. 125. o.; *Dienes* 1958. 308. o.; *Vasárnapi Ujság,* 1901. november 3. (44. sz.) 711. o.

DEKKER NÁNDOR főhadnagy
1827 körül született Franyován (Torontál megye). Római katolikus vallású. A cs. kir. 62. gyalogezred szegedi ezred-nevelőintézetben tanult.

1848. szeptember közepén a Torontál megyében alakuló önkéntes nemzetőrzászlóalj hadnagya volt, részt vett a szerb felkelők elleni bánsági harcokban. 1849. március 26-ától (febr. 1-jétől) hadnagy az alakulatából szervezett 72. honvédzászlóaljnál, az erdélyi hadszíntéren. Áprilistól főhadnagy. Hősi halált halt a nyári hadjárat során.

Közlöny, 1849. szeptember 27. (65. sz.) 559. o.; *Történelmi Lapok,* 2. (1893) 6. sz. 56. o.; MNL OL H 75 1849:2688.

DERZSI JÓZSEF főhadnagy

1803 körül született. Római katolikus vallású. 1848-ban Szolnokon élt. Felesége Elek Mária volt.

1848. november 10-én (okt. 1-jén) számvevő hadnagy a Szabolcs megyei 48. honvédzászlóaljnál. Később „rendes" hadnagy ugyanitt, a II. hadtestben. Május 20-án Buda ostrománál súlyos sebet kapott. Görgei tábornok május 22-én kitüntette a katonai érdemjel 3. osztályával, és főhadnaggyá léptette elő. 1849. június 15-én Pesten belehalt sérüléseibe.

Közlöny, 1848. november 12. (155. sz.) 746. o. és 1849. március 29. (65. sz.) 232. o.; MNL OL H 75 1849:21382.; HL Personalia Aggházy Kamil gyűjt. 198. doboz 12/52.; MNL OL A 91 Hal. akv.

DOBÓTZI (hibásan DOBOZY) DÁNIEL főhadnagy

1811 vagy 1812-ben született Tiszakeszin (Borsod megye). Római katolikus vallású. Volt szakaszvezető (1828-tól 1837-ig a cs. kir. 61., 1841 és 1847 között a 37. gyalogezredben szolgált). Hivatalnok a Tisza-szabályozásnál Heves megyében.

1848. szeptember 24-én (okt. 1-jén) hadnaggyá nevezték ki a Munkácson szerveződő 21. honvédzászlóaljhoz. 1849. január 1-jétől főhadnagy. Alakulatával részt vett a felső-tiszai (később I.) hadtest harcaiban, de rövid időn belül a galíciai határ őrzésére rendelték. Március 26-án a Bereg megyei Verbiásnál (Verebes) hősi halált halt egy császáriakkal történt összecsapásban.

Közlöny, 1848. szeptember 27. (109. sz.) 559. o.; *Lehoczky* 2000. 284. o.; KLÖM XIV. k. 775. o.; MNL OL H 92 1848:7942.; ÖStA KA Gb. 61. LIR. 1820-1840. 27/166. és 37. LIR. 1841-1860. 21/58.

DRISPERGER KÁROLY hadnagy

Levélgyűjtő (postai hivatalnok) a Bács megyei Palánkán.

1848 júniusában beállt a Pécsett alakuló 8. honvédzászlóaljhoz. Augusztustól részt vett a bácskai harcokban. December végén tizedes, később őrmester, 1849. március 16-ától hadnagy alakulatánál a bácskai (későbbi IV.) hadtestben. Június 7-én hősi halált halt a kátyi//kácsi ütközetben.

Magyarország tiszti névtára 1847. 365. o.; *Közlöny,* 1849. március 18. (56. sz.) 195. o.; MNL OL H 75 1849:133.; *A Honvéd,* 1868. szeptember 7. (36. sz.) 285. o.

DUFFAUD GYULA (FRIGYES) százados
Apja Duffaud Péter Lajos (francia eredetű, Bécsben született) mérnök, a Béga-csatorna igazgató főmérnöke, anyja Delamanics Terézia volt. Két testvére, Ferenc és György szintén honvédszázados lett a szabadságharcban. 1823-ban született Zsombolyán (Torontál megye). Római katolikus vallású. 1841-től hadfi, majd 1844-től hadnagy a cs. kir. 1. (Császár-) huszárezredben.

1848 júniusában ezredével a délvidéki szerb felkelők ellen vezényelték. Július 16-án cs. kir. főhadnaggyá léptették elő. Októberben ezredével besorolt a honvédseregbe. Novemberben a feldunai sereghez, 1849 januárjában a Központi Mozgó Sereghez vezényelték alakulatával. Január 9-étől (1-jétől) alszázados ezredének január második felében a felső-tiszai (később I.) hadtesthez beosztott osztályánál. Halálos sebet kapott a február 28-ai mezőkövesdi ütközetben, amelynek következtében március 16-án elhunyt Mezőkövesden.

Közlöny, 1849. január 16. (2. sz.) 5. o.; MNL OL H 92 1848:292.; ÖStA KA Gb. 1. HR. 1841-1848. 10/192.; *Bán* [1976]. 357. o.; *Dér – Hajagos – Hermann* 2002–2004. II. k. 94. o.

DÚS JÓZSEF hadnagy
Dús József őcsényi jegyző és Ötvös Julianna fia. 1825. május 18-án született Őcsényben (Tolna megye), és ugyanitt keresztelték meg református vallásra május 23-án. 1842 és 1845 között a Pápai Református Kollégiumban tanult.

1848 tavaszán beállt a Pécsett alakuló 8. honvédzászlóaljhoz. Őrmester, 1849. január 17-étől (1-jétől) hadnagy a bácskai hadszíntéren küzdő alakulatánál. Hősi halált halt a június 7-ei kátyi/kácsi ütközetben.

Közlöny, 1849. január 20. (6. sz.) 20. o.; MNL OL H 75 1849:133.; *A Honvéd,* 1868. szeptember 7. (36. sz.) 286. o.; *Köblös* 2006. 275., 286., 298., 877. o.; MNL OL A 752. Szül. akv.

lovag DZWONKOWSKI, WLADYSLAW százados
1819-ben született Przemyślben (Galícia). Lengyel nemzetiségű, római katolikus vallású kilépett hadnagy. 1839-től 1848. június 15-éig a magyarországi sorozású cs. kir. 10. (Vilmos-) huszárezredben szolgált.

1848 decemberében főhadnagy lett a magyarországi sorozású cs. kir. hadseregtől a honvédsereghez csatlakozott 8. (Koburg/Coburg-) huszárezred felső-tiszai (később I.) hadtestben szolgáló századánál. Részt vett a Galíciából betört császári Schlik-hadtest elleni harcokban. 1849. február 16-ától alszázados a 10. (Vilmos-) huszárezred tartalék századánál. Április 18-án (márc. 1-jén) századkapitány lett ezrede Kmety György ezredes hadosztályához beosztott részénél. Június 13-án halálos sebet kapott a csornai ütközetben, minek következtében június 14-én Téten (Győr megye) elhunyt.

Közlöny, 1848. december 20. (193. sz.) 910. o., 1849. február 22. (35. sz.) 124. o., június 21. (137. sz.) 512. o.; ÖStA KA Gb. 10. HR. 1841-1850. 7/198.; MNL OL H 75 1848:1114.; *Vasárnapi Ujság,* 1885. szeptember 6. (36. sz.) 575. o.

EGYED JÓZSEF hadnagy

1825-ben született, pókai (Torda megye) származású. Református vallású nemes. Tanulmányait a marosvásárhelyi gimnáziumban végezte. 1841-től közvitézként, 1848. május 2-ától tizedesi rangban a cs. kir. 2. (Hannover-) huszárezredben szolgált.

Ezredével 1848 nyarán a szerb felkelők ellen harcolt. Október 25-étől őrmester az Erdélyben alakuló 15. (Mátyás-) huszárezrednél. Részt vett az erdélyi harcokban. 1849. január 29-én hadnagy lett. Május 19-én hivatalosan is megkapta a hadügyminisztériumtól a számára Bem tábornok által április 8-án adományozott katonai érdemjel 3. osztályát. Június 4-étől főhadnagy, „nyargonc" (parancsőrtiszt) Bem altábornagy törzsénél. Július 23-án hősi halált halt a Moldvába történt betörésnél.

Közlöny, 1849. március 27. (63. sz.) 223. o., május 1. (113. sz.) 343. o.; *Nagy* 1896. LXVIII. o.; *Történelmi Lapok,* 3. (1895) 15. sz. 122. o.; MNL OL H 75 1849:2076., 21995.; ÖStA KA Gb. 2. HR. 1841-1848. 9/141.

csíkszentsimoni ENDES ÁRPÁD százados

Endes Miklós alcsíki királybíró, földbirtokos és Miske Zsófia fia, E. József '48-as honvéd őrnagy unokaöccse. 1829 körül született Csíkszentsimonban (?). Római katolikus vallású. Jogot végzett Kolozsváron. 1848. július 21-én beállt a csíkszéki cs. kir. 14. (1. székely) határőrezredhez.

1849. február 21-én (15-én) hadnagy lett a honvédsereghez csatlakozott ezrede 2. zászlóaljánál, mellyel március elején bevonult Bem tábornok mozgó seregéhez. Közreműködött Erdély felszabadításában. 1849 nyarán századossá léptették elő ezrede 7. zászlóaljához, azaz a 82. honvédzászlóaljhoz. Július 31-én hősi halált halt a segesvári ütközetben.

Közlöny, 1849. március 27. (63. sz.) 223. o.; *Nagy* 1896. XVII. o.; *Nagy* 1857–1868. IV. k. 31. o.; *Endes* 1937. 280. o.; *Történelmi Lapok,* 6. (1897) 17–18. sz. 129. o.; *Vasárnapi Ujság,* 1901. augusztus 4. (31. sz.) 505. o.; *Varga* 2000. 246. o.

ERDÉLYI JÁNOS (JÓZSEF) százados

Aradon született, nemesi családban. 1848-ban nyugalmazott főhadnagy (1811-ig a cs. kir 19. gyalogezredben szolgált).

1849. április 24-én (16-án) százados lett a Vasvári Pál alakította Rákóczi-szabadcsapatban. Májustól Bánffyhunyadon és környékén részt vett a román felkelők elleni harcokban. Július 6-án hősi halált halt a Mariselnél (Havasnagyfalu, Kolozs megye) vívott összecsapásban.

Közlöny, 1849. április 26. (89. sz.) 327. o.; MNL OL H 75 1849:10636.; *Történelmi Lapok,* 1. (1892) 2. sz. 33. o., 2. (1893) 9. sz. 95. o. és 4. (1895) 13. sz. 197. o.

FARKAS MIKLÓS hadnagy

Farkas Elek uradalmi gazdatiszt és Martsek Katalin fia. 1829. március 10-én született Sárkeresztúron (Fejér megye). Római katolikus vallású (?). 1848-ban diák.

1848 júniusában önkéntes volt a Veszprémben alakuló 6. honvédzászlóaljnál. A délvidéki harcok során őrmesterré léptették elő. 1849. január 17-én (1-jén) hadnagy lett az 1848 októberében a honvédsereghez csatlakozott 34. (Porosz herceg-) gyalogezred 3. zászlóaljánál. Damjanich tábornok III. hadtestének kötelékében harcolva halálos sebet kapott az április 4-ei tápióbicskei ütközetben, amelynek következtében április 17-én Nagykátán meghalt.

Közlöny, 1849. január 18. (4. sz.) 14. o.; Halotti akv.: a tápióbicskei r. kat. plebánia. (Basa László nagykátai tanár szíves közlése.)

FAZEKAS JÁNOS hadnagy

Őrmester, 1849. június 13-ától hadnagy a Hódmezővásárhelyen alakult 30. honvédzászlóaljnál a Bácskában tevékenykedő IV. hadtestnél. Július 14-én hősi halált halt a Jellačić seregeivel vívott hegyesi ütközetben.

MNL OL H 75 1849:23824., 27106., 31207.

fáji FÁY DÁNIEL hadnagy

Fáy Károly és Darvas Zsuzsa fia, református vallású. Tanulmányait Sárospatakon végezte (1825). 1848-ban gazdálkodó, felesége fáji Fáy Mária (F. Albert és F. Mór ’48-as honvéd századosok húga).

1849. március 24-étől (16-ától) a Nógrád megyei önkéntes zászlóalj, áprilistól az előbbiből alakult 62. honvédzászlóalj számvevő hadnagya a feldunai (később VII.) hadtestben. Hősi halált halt július 11-én az ácsi ütközetben.

Nagy 1868. 229–230. o.; *Kempelen* 1911–1932. IV. k. 53. és 55. o.; MNL OL H 75 1849:10623., 20071.; uo. K 57 1867:1108., 1894.

fáji FÁY GYULA főhadnagy

Fáy Ferenc kazsui/kazsói (Zemplén megye) birtokos, a debreceni váltótörvényszék elnöke és bernáthfalvi Bernát Anna fia. Református vallású. Jogot végzett. Vármegyei hivatalnok, 1847-től a Gálszécsi járás alszolgabírája, 1848 júniusától ideiglenes főszolgabírája.

Júliusban beállt a Kassán szerveződő 9. honvédzászlóaljhoz. Augusztus 3-án (1-jén) hadnaggyá léptették elő, részt vett a délvidéki harcokban. Október 19-én (nov. 1-jén) főhadnaggyá nevezték ki a Szabolcs megyében alakuló 43. zászlóalj-

hoz, de november 9-én a 9. zászlóalj kötelékében hősi halált halt a szerbekkel Strázsánál (Temesőr) vívott összecsapásban.

Közlöny, 1848. augusztus 6. (58. sz.) 273. o., augusztus 17. (69. sz.) 337. o., november 5. (148. sz.) 717. o.; *Borovszky* [1905]. 464. és 479. o.; OSZK Gyászjel. (apjáé, 1842).

FEJÉR FERENC százados

Fejér József és Pap Erzsébet fia. 1802. szeptember 25-én született Nagykőrösön. Református vallású. Borbélymesterséget tanult, majd 1821-ben beállt a cs. kir. 5. huszárezredbe. Ugyanitt 1843-ban hadnagy, 1847-ben pedig főhadnagy lett. Nőtlen.

1848 októberében ezrede Keszthelyen állomásozó tartalék századával csatlakozott a honvédsereghez. (Magyarországi sorozású ezrede 1848/49-ben az itáliai cs. kir hadseregben szolgált.) Novemberben egy szakasszal beosztották Görgei tábornok feldunai (később VII.) hadtestéhez. December 22-étől (16-ától) alszázados az említett sereg (Görgei tábornok) törzsének védelmét ellátó huszárszázadnál, később a 12. (Nádor-) huszárezred 1. osztályánál szolgált. 1849. március 7-én áthelyezték az 5. huszárezred alakuló tartalék századához. Július végén ezzel beosztották a Szegednél összpontosított fősereghez. Augusztus 6-án hősi halált halt a császáriakkal Óbesenyőnél (Torontál megye) vívott összecsapásban.

ÖStA KA Gb. 5. HR. 1841-1850. 1/60.; *Közlöny,* 1848. december 23. (196. sz.) 921. o.; MNL OL H 75 1848:11863., 1849:4604., 5305., 24693.; HL Aradi hadb. 113/18 2/384 (említve Hermann százados perében); MNL OL A 733. Szül. akv.

FEKETE LAJOS hadnagy

Désen született (Belső-Szolnok megye), református vallású. Teológiát végzett, majd 1846-ban káplán lett Désen.

1848 őszén beállt a 15. (Mátyás-) huszárezredhez. Az erdélyi harcok során őrmester lett. 1849 áprilisától (márc. 29-étől) hadnagy a dési térparancsnokságon. Augusztus 12-én hősi halált halt az oroszokkal vívott bánffyhunyadi összecsapásban.

Közlöny, 1849. április 13. (78. sz.) 283. o.; *Nagy* 1896. XLVI. o.; *Kádár* 1890. 175. o.

csíkcsomortányi FERENCZ ALBERT hadnagy

1825-ben született. 1848-ban altiszt a cs. kir. 11. székely huszárezrednél. Nős.

1848 őszén ezredével csatlakozott az erdélyi honvédsereghez. Később őrmester, 1849. március 23-ától hadnagy a csíkszéki 14. (1. székely) határőrezred honvédsereg kötelékébe szervezett 2. zászlóaljánál, illetve a később ebből lett 77. honvédzászlóaljnál. Az erdélyi sereg Délvidékre (Temesközbe) küldött hadosztályának kötelékében harcolt. 1849. június 13-án hősi halált halt a Törökbecsénél vívott összecsapásban.

Nagy 1896. XLII. o.; MNL OL H 88 sz. n. (163. cs. 503–504. fol.); uo. K 57 1868:1378., 3251.

FERENCZY LAJOS hadnagy
Nemes Ferenczy Sámuel könyvkötő mester és Ballay Terézia fia. 1830. április 11-én született Szécsényben (Nógrád megye). Római katolikus vallású. 1848-ban diák.

1848 őszén beállt a Komáromban alakuló 37. honvédzászlóaljhoz. Részt vett a komáromi vár védelmében. Őrmesterként hősi halált halt az 1849. június 20-ai nyárasdi ütközetben. („Hadnagyi kinevezése ezt követően érkezett meg.")

Szinnyei 1887. 61., 156. és 489. o.; *Uő* 1891–1914. III. k. 418. o. (Akv. adatok Galcsik Zsolt szécsényi levéltáros szívességéből.)

FÉLEGYHÁZY JÓZSEF hadnagy
Félegyházy Sámuel és Bihari Júlia fia. 1809. április 29-én született Berettyóújfaluban (Bihar megye). Református vallású. Gimnáziumot végzett. Volt tizedes (1827 és 1847 között a cs. kir 6. huszár- és a 4. dzsidásezredben szolgált).

1848 nyarán önkéntes a cs. kir. 2. (Hannover-) huszárezredben, mellyel részt vett a délvidéki szerb felkelők elleni harcokban. Magyarországi, illetve erdélyi sorozású ezredével ősszel csatlakozott a honvédsereghez. Őrmester, 1849. június 19-étől (máj. 16-ától) hadnagy alakulatánál a III. hadtestben. Június 21-én hősi halált halt a peredi ütközetben. (Július 26-án a hadügyminisztérium – mely nem értesült haláláról – a március 5-ei szolnoki ütközetben tanúsított bátorságáért kitüntette a katonai érdemjel 3. osztályával.)

Közlöny, 1849. június 23. (139. sz.) 518. o.; MNL OL H 75 1849:2554., 24524.; HL 1848–49. 34/484.; ÖStA KA Gb. 6. HR. 1841-1848. 6/95. és 4. UR. 12/126.; MNL OL A 2165. Szül. akv.

örményesi és karánsebesi FIÁTH POMPEJUSZ főhadnagy
Fiáth György cs. kir. huszárkapitány és Brogini Terézia (olasz származású) fia. 1824-ben született Milánóban. Római katolikus vallású. Gimnáziumot végzett. 1842-ben hadfi, 1843-ban hadnagy, 1847-ben főhadnagy lett a cs. kir. 6. (Württemberg-) huszárezrednél Galíciában. Nőtlen.

1848. május 28-án ezredének 4. százada a Magyarországról érkezett háborús hírek hatására megszökött, hogy hazatérjen. A császári hadvezetés visszatérítésükkel megbízott két tisztje – Lenkey János százados, a későbbi honvéd tábornok, valamint Fiáth Pompejusz főhadnagy – azonban csatlakoztak a „haza védelmére" hazaszökött huszárokhoz. Az eset hosszú polémiához vezetett az osztrák és a magyar hadügyminisztérium között, melynek lezárását az jelentette, hogy a századot a magyar hadügyminisztérium „büntetésül" beosztotta a délvidéki szerb felkelők elleni seregbe. Ennek során Fiáth főhadnagy 1848. augusztus 18-án súlyos sebet kapott a szenttamási szerb tábor ostrománál, melyben augusztus 25-én Écskán elhunyt.

Közlöny, 1848. augusztus 22. (74. sz.) 365. o.; *Kempelen* 1911–1932. IV. k. 125. o.; *Nemesi évkönyv,* 1929–1934. 112. o.; *Vasárnapi Ujság,* 1886. július 18. (29. sz.) 469. o. (portréval); MNL OL H 75 1848:3188.; ÖStA KA Gb. 6. HR. 1841-1848. 13/46.

FLATT (FLATH) GYÖRGY százados

1819-ben született Pancsován (a német-bánsági határőrezred területén, később Torontál megyéhez tartozott). Német anyanyelvű, római katolikus vallású volt. Üvegesmesterséget tanult. 1838-tól közvitézként, 1841-től tizedesként, 1848. április 6-ától őrmesteri rangban a cs. kir. 34. (Porosz herceg-) magyar gyalogezredben szolgált.

1848. október 19-én (16-án) hadnagy lett a Győrben szerveződő 39. honvédzászlóaljnál. Alakulatával novembertől a feldunai (később VII.) hadtest kötelékében küzdötte végig a szabadságharcot. December 14-étől (16-ától) főhadnagy, 1849. április 21-étől (16-ától) százados. (A zászlóalj május 31-ei kimutatása szerint Győrben tartózkodott alakulatánál.) Súlyosan megsebesült, július 26-án elhunyt a komáromi kórházban.

Közlöny, 1848. október 25. (137. sz.) 673. o., december 16. (189. sz.) 891. o., 1849. június 29. (144. sz.) 537. o.; ÖStA KA Gb. 34. LIR. 1841-1850. 12/91.; MNL OL H 75 1849:1112., 21688.; ÖStA KA MM. Bd. 4648. Pag. 384. (Hermann Róbert szíves közlése.)

FORRÓ ANTAL hadnagy

A háromszéki Angyalosról származott. Forró Antal zsellér és Kováts Borbála fia. Református vallású.

A szabadságharcban őrmester, 1849. június 18-ától (16-ától) hadnagy a 84. honvédzászlóaljban az erdélyi sereg besztercei hadosztályánál. Ismeretlen dátummal hősi halált halt.

Közlöny, 1849. június 22. (138. sz.) 514. o.; MNL OL H 75 1849:20064.; *Demeter – Demeter* 2010. 315. o.

gyergyóalfalvi GAÁL (GÁL) SÁNDOR hadnagy

Apja földműves. 1833 körül született a csíkszéki Gyergyóalfalun. Római katolikus vallású. G. Ignác ’48-as honvéd százados öccse.

1849 januárjában beállt az erdélyi honvédsereghez. Később hadnagy és zászlóalj segédtiszt a 80. vagy 82. honvédzászlóaljnál. Július 31-én hősi halált halt a segesvári ütközetben.

DJCAN Ereklye Múzeum iratanyag G 28/4.; *Történelmi Lapok,* 6. (1897) 17–18. sz. 129. o.; *Vasárnapi Ujság,* 1901. augusztus 4. (31. sz.) 495. o.

GASZNER KÁROLY százados

Gaszner Kajetán kereskedő és Finó Katalin fia. 1826. október 20-án született Temesváron. Római katolikus vallású.

1848. október 19-étől (16-ától) hadnagy a Pesten (Gömör megyei újoncokból) alakuló 38. honvédzászlóaljnál. Novemberben zászlóaljával a bánsági hadszíntérre vezényelték. Arad ostrománál főhadnagy lett (1849. március 16.). Május 19-étől (1-jétől) százados a bánsági német 67. honvédzászlóaljban. Július 14-én hősi halált halt a Perlasznál vívott csatában.

Közlöny, 1848. november 3. (146. sz.) 709. o., 1849. március 31. (67. sz.) 239. o., május 24. (113. sz.) 423. o., november 3. (146. sz.) 709. o.; MNL OL H 75 1849:15141.; Szül. akv.: Mormon gyűjt. 1190348.; ÖStA KA MM. Bd. 4646 Pag. 306. (Hermann Róbert szíves közlése.)

GAYER ISTVÁN főhadnagy

Gayer Katalin („törvénytelen") fia. 1822. december 8-án született Lőcsén (Szepes megye). Római katolikus vallású. Gimnáziumot végzett. 1840-ban önkéntes, 1848. június 14-én őrvezető lett a magyarországi sorozású 60. (Wasa-) gyalogezredben.

1848 őszén ezredével csatlakozott a honvédsereghez, ahol őrmester lett. 1849. március 16-ától hadnagy a Szepességben alakult 19. honvédzászlóaljban (az I. hadtestben). Május 21-én, a budai vár bevételénél lőtt sebet kapott. Főhadnaggyá léptették elő. Sebesülése következtében május 31-én meghalt a pesti ludoviceumi kórházban.

Közlöny, 1849. március 31. (67. sz.) 239. o. és június 26. (141. sz.) 526. o.; MNL OL H 75 1849:21688.; HL Personalia, Aggházy Kamil gyűjt. 198. doboz. 12/52.; uo. 1848–49. 30/516.; ÖStA KA Gb. 60. LIR. 1841-1850. 14/67.; MNL OL C 1575. Szül. akv.

lemhényi GÁBOR ÁRON őrnagy

Gábor István városi főjegyző és Hosszú Judit fia. 1814. november 27-én született Berecken (Háromszék). Római katolikus vallású. Tanulmányait a csíksomlyói gimnáziumban végezte. Tizedes volt (1831 és 1845 között a 15. határőr- és az 5. tüzérezredben), majd 1848-ban iparosmester. Élettársa Velcsuj Krisztina (Jusztina).

1848. november második felében két vaságyút öntetett a bodvaji hámorban a háromszéki felkelő sereg számára. November 28-án a szék honvédelmi bizottmánya újabb lövegek gyártásával bízta meg, melynek eredményeként további négy ágyút készített Sepsiszentgyörgyön. December 23-ától (16-ától) főhadnagy (az említett védelmi bizottmány nevezte ki), ütegével részt vett Háromszék önvédelmi harcában. 1849. január közepétől a Háromszéken, zömmel Kézdivásárhelyen összpontosuló, valamint Alcsíkban és Udvarhelyszéken létesülő hadiüzemek (ágyúöntöde,

lőszer- és golyógyártó üzemek stb.) főfelügyelője, egyben az itt alakuló tüzérség szervezője és parancsnoka. Irányítása alatt összesen közel 70 löveg készült és került felszerelésre az erdélyi honvédsereg számára. Tevékenységét márciusban századosi előléptetéssel ismerték el. Május 12-étől (márc. 15-étől) őrnagy, a székelyföldi haderő tüzérségi igazgatója. Az orosz betörést követően, illetve Háromszék megtámadásakor Gál Sándor ezredes székelyföldi hadosztályának tüzérparancsnokaként tevékenykedett. Július 2-án hősi halált halt a Kökös és Uzon között vívott ütközetben.

Bakk 1880. 353–356., 359., 394–395. o.; *Nagy* 1896. 114–121. o.; *Kovács* 1943.; *Imreh* 1957.; *Bözödi* 1974.; *Egyed* 1998–1999. I. k. 259–265., 277., 278. és II. k. 61., 180–201., 233., 245–246. o.; ÖStA KA Gb. 5. FAR. 1841-1854. 39/24.

GÁL ANDRÁS hadnagy

Csíkbánkfalván (?) született. 1848-ban őrmester a csíkszéki cs. kir. 14. (1. székely) határőrezredben. 1822-től nős.

1849. február 21-étől (15-étől) hadnagy ezrede 1. zászlóaljánál, illetve az ebből lett 76. honvédzászlóaljban, az erdélyi sereg besztercei hadosztályánál. Június 27-én hősi halált halt Jádnál, az oroszokkal vívott ütközetben.

Közlöny, 1849. március 27. (63. sz.) 223. o.; *Nagy* 1896. XVI. o.; MNL OL K 57 1868:3251.

GÁL LÁSZLÓ ezredes

Gál István városi szenátor és Farkas Éva fia. 1810. január 18-án született Nagykőrösön. Nemes, római katolikus vallású. A nagykőrösi gimnáziumban végzett, majd joghallgató lett Pesten. 1827-ben beállt a cs. kir. 32. gyalogezredhez. 1830 és 1833 között a bécsi magyar nemesi testőrség tagja volt, majd folyamatosan továbbszolgálva 1847-től a 39. (Don Miguel-) gyalogezredben főszázados. (Arad város díszpolgára.) A szabadságharc alatt megnősült, felesége beniczei és micsinyei Beniczky Terézia (1914-ben halt meg).

1848. június 19-én Arad megye és város nemzetőr őrnagyává nevezték ki. Október 20-án egy nemzetőrökből álló hadoszlop élén a román felkelők ellen vezényelték, háromhetes hadjárata során megtisztította a felkelőktől Arad és Zaránd megyét, valamint Temes megye északi felét. November 18-ától (16-ától) honvéd alezredes és dandárparancsnok lett az aradi ostromseregnél. 1849. január végén egy segélysereget vezetett Bem tábornok erősítésére Dévára. Február 19-étől a szegedi hadosztály (a Bácska feladása után idemenekült erők) Szabadkán állomásozó dandárjának a parancsnoka. Március 5-én a „kaponya csárdai ütközetben” megverte a városig merészkedő szerb csapatokat. Perczel Mór tábornok március végén indított ellentámadása során a bácskai (később IV.) hadtest egyik hadosztályának parancsnoka. A Bácska felszabadítása során szerzett érdemeiért megkapta a katonai

érdemjel 3. osztályát (ápr. 28.). Május 19-én (ápr. 1-jén) ezredessé léptették elő. Június 15-én, Perczel Mór tábornok lemondásakor ő is elhagyta az említett hadtestet. Júliustól részt vett a Cegléd központtal szerveződő tartalék hadtest alakításában. Július közepétől e hadtest (mely júl. 30-án Szegeden, az itt összpontosított sereg kötelékében a X. hadrendi számot kapta) parancsnoka. A temesvári ütközetben (aug. 9.) súlyosan megsebesült. 1850. február 25-én sebesülésébe belehalt Bulcson (Krassó megye).

Hellebronth 1912–1914. 156. o.; *Hazánk s a Külföld,* 1868. április 9. (15. sz.) 225. o. (portréval); Családtörténeti Értesítő 1901. 32. o.; *Szinnyei* 1891–1914. V. k. 1094. o.; *Thim* 1940. I. k. 312. o.; *Közlöny,* 1848. június 22. (14. sz.) 53. o., november 20. (163. sz.) 778. o., 1849. május 1. (93. sz.) 341. o., május 24. (113. sz.) 423. o.; KLÖM XIV. k. 333., 489. o. és XV. k. 359–360. o.; ÖStA KA Gb. 39. LIR. 1841-1848. 15/54.; HL Pesti hadb. 1852-10/12. és 109.

GECSEY ZSIGMOND (MÓR) hadnagy

1830 körül (más adat szerint 1820) született. Római katolikus vallású.

1848 tavaszán beállt a Debrecenben szerveződő 10. honvédzászlóaljhoz. Júliustól alakulatával a szerb felkelők ellen harcolt. Tizedes, december 14-étől (16-ától) hadnagy. Lőtt sebet kapott, mely következtében 1849. február 19-én Szegeden elhunyt.

Közlöny, 1848. december 16. (189. sz.) 892. o.; MNL OL H 75 1849:4712.; ÖStA KA MM. Bd. 4647. Pag. 196. (Hermann Róbert szíves közlése.)

GELAN, ALBERT (WILHELM) százados

Gelan, Johann-Ludwig udvari tanácsos és Staib, Christine fia. 1827. október 7-én született Hanau am Mainban (Hesszen tartomány). Német nemzetiségű, római katolikus vallású. 1844-től hadfi a cs. kir. 60. (Wasa-) gyalogezredben.

Ezrede 2. zászlóaljával 1848 nyarán a szerb felkelők ellen vezényelték. Október 19-étől (16-ától) hadnagy a honvédsereghez csatlakozott alakulatánál. Végig a délvidéki hadszíntéren, 1849 tavaszán és nyarán a bácskai (később IV.) hadtest kötelékében szolgált alakulatával. Január 16-án főhadnagy, március 1-jén százados lett. (Csapatteste júniusban a 120. honvédzászlóalj besorolást kapta.) Július 14-én hősi halált halt a hegyesi ütközetben.

Közlöny, 1849. március 21. (58. sz.) 203. o.; ÖStA KA Conduite-Listen 60. LIR. - 1847.; HL 1848–49. Tiszti mutatókönyvek 37. o.; MNL OL H 75 1849:27147.; Akv. adatok Szabó Béla (Speyer, Németország) szívességéből.

báró GENOTTE, ALBIN százados

1817-ben született Rómában. Római katolikus vallású. 1837-től hadfi a cs. kir. 12. gyalogezredben, 1839-től hadnagy, 1844-től főhadnagy a 2. (Hannover-) huszárezredben.

Ezredével 1848 júniusától részt vett a délvidéki szerb felkelők elleni harcokban. Magyar ezredével októberben csatlakozott a honvédsereghez, ahol alszázados lett. December 16-ától századkapitány. A bánsági (később III.) hadtest kötelékében a főhadszíntéren küzdött ezredével. Hősi halált halt a július 2-ai komáromi összecsapásban. (Egy adat szerint ekkor már őrnagy volt.)

ÖStA KA Gb. 2. HR. 1841-1848. 7/75.; MNL OL H 75 1849:5079.; *Zámbory* 1861. II. k. 114. o. (br. Zsevot őrnagy néven említi).

giczi, assakürti és ablanczkürti GHYCZY ISTVÁN százados

Ghyczy János cs. kir huszárkapitány és Kandó Teréz fia. 1826. április 29-én született Ekecsen (Komárom). Római katolikus vallású. Jogot végzett, 1848-ban Komárom megye aljegyzője. Nőtlen.

1848. október 10-én hadnaggyá nevezték ki a komáromi 18., október 19-én (16-án) főhadnaggyá a Zomborban alakuló 34. honvédzászlóaljhoz. Ez utóbbival novemberben a délvidéki sereghez, 1849 januárjában a felső-tiszai (később I.) hadtesthez osztották be. Március 1-jétől százados lett ugyanott. A budai vár bevételénél egy önkéntes rohamszázad élén elsőként tört a várba. Ennek során május 21-én hősi halált halt.

Közlöny, 1848. október 11. (123. sz.) 617. o., 1849. március 13. (51. sz.) 178. o.; MNL OL H 92 1848:6686., *Nagy* 1857–1868. IV. k. 390. o.; *Borovszky* [1898] 692. o.; *Turul,* 43. (1929) 16. o.; *Szluha* 2003–2005. I. k. 422. o.

gidófalvi GIDÓFALVI KÁROLY hadnagy

Gidófalvi János szotyori birtokos, Háromszék gyámpénztárnoka, 1848 őszétől ideiglenes alkirálybíró és dálnoki Lázár Anna fia. 1831. október 23-án született Szotyoron (Háromszék). Református vallású. 1848-ban diák, nőtlen.

Őrmester, 1849. május 28-ától hadnagy a 80. honvédzászlóaljban (mely előbb a 14. székely határőrezred 5. zászlóalja volt) az erdélyi seregben. Július 31-én hősi halált halt a segesvári ütközetben.

Nagy 1896. LXVII. o.; *Pálmay* 1901. 179. o.; *Demeter* 2001. 40. o.; *Demeter – Demeter* 2010. 252. o.

GOSZTONYI ISTVÁN százados

1824 körül született Nagyváradon (Bihar megye). Nemesi származású, római katolikus vallású. Jogot végzett. 1848. május 23-án Bihar megye központi járásának alszolgabírójává választották. Nőtlen.

Júniusban beállt a Szegeden alakuló 3. honvédzászlóaljhoz. Július 17-étől (1-jétől) hadnagy, alakulatával ugyanekkor a délvidéki hadszíntérre vezényelték a szerb felkelők ellen. December 16-án főhadnaggyá léptették elő (zászlóaljával ekkor a bánsági hadtest Versecen levő hadosztályánál szolgált). 1849. február 5-étől

(1-jétől) százados alakulatánál, mellyel Damjanich tábornok csapataival a főhadszíntérre vezényelték. A március 5-ei szolnoki ütközetben súlyos sebet kapott, ennek következtében április 26-án elhunyt a cibakházi katonai kórházban.

Közlöny, 1848. július 20. (41. sz.) 179. o., 1849. január 3. (2. sz.) 5. o., február 9. (23. sz.) 81. o.; *Hegyesi* 1885. 35., 36. o.; *Uő* 1886. 19., 109., 114. o.; MNL OL A 5059. Hal. akv.

GOURIET, SÁNDOR hadnagy

Francia származású diák.

1849. június 23-án a hadügyminisztérium Pestről Bem altábornagyhoz küldte alkalmazás végett, mint az 1848-as bécsi forradalomban részt vett akadémiai légió volt tagját. Bem törzsének hadnagyaként július 23-án hősi halált halt a Moldvába történt betörésnél.

MNL OL H 75 1849:22111.; *Történelmi Lapok,* 6. (1897) 13–14. sz. 92. o. (hibásan: Courier)

merei GRACZA KÁLMÁN hadnagy

Gracza János uradalmi felügyelő, majd megyei hivatalnok, földbirtokos és Wladár Terézia fia, G. Antal ’48-as gerilla százados bátyja. 1820-ban született Királyfia pusztán (mely később Egeg része lett, Hont megye) és az említett év június 7-én Egyházmaróton keresztelték meg az evangélikus vallásra. 1848-ban ügyvéd volt. Nőtlen.

Bem tábornok hadügyminisztériumhoz intézett, 1849. január 26-án Szelindeken kelt jelentése szerint a 4. honvédzászlóalj hadnagyaként hősi halált halt Nagyszeben január 21-ei ostrománál.

MNL OL H 75 1849:3085.

dragoni GRUBICZY (eredetileg GRUBITS) SÁNDOR őrnagy

Grubits János uradalmi hivatalnok és Barkóczy Leopoldina fia. 1814. április 18-án született Kassán. Római katolikus vallású. Gimnáziumot végzett Kassán. 1833-ban hadfi, folyamatosan szolgálva 1845-ben főhadnagy lett a 37. (Máriássy-) gyalogezredben. Nőtlen.

1848 nyarán ezrede 3. zászlóaljával a bánsági szerb felkelők ellen harcolt. Szeptember 24-étől (okt. 1-jétől) százados a Nagyváradon szerveződő 27. honvédzászlóaljban. Decembertől részt vett az erdélyi harcokban, Bem tábornok őrnaggyá és alakulatának parancsnokává léptette elő. 1849. január 21-én hősi halált halt Nagyszeben ostrománál.

Közlöny, 1848. szeptember 27. (109. sz.) 559. o. és szeptember 29. (111. sz.) 571. o.; ÖStA KA Gb. 37. LIR. 1840-1860. 8/193.; *V. Waldapfel* 1950–1965. II. k. 389. o.; *A Honvéd,* 1869. március 23. (12. sz.) 92. o.; MNL OL C 1173. Szül. akv.

GULYÁS SÁNDOR hadnagy
Derecskén (Bihar megye) született. 1847-ben megnősült, felesége Szilágyi S. (aki özvegyen Derecskén élt 1868-ig), két gyermek apja.

1849. március 29-étől hadnagy a Bihar megyében alakuló önkéntes zászlóaljnál, majd május 4-étől az ebből alakult 123. honvédzászlóaljban. Hősi halált halt Erdélyben.

Közlöny, 1849. szeptember 5. (88. sz.) 453. o.; MNL OL H 75 1849:31247.; uo. K 57 1868:2015.

szentgyörgyi és gyalokai GYALOKAY KÁROLY főhadnagy
Gyalokay Antal nagyváradi püspöki jószágigazgató és Csák Erzsébet fia, Gy. Lajos ’48-as honvéd százados bátyja. 1808. október 29-én született Berekböszörményben (Bihar megye), és 1808. október 29-én Mezőpeterden keresztelték meg római katolikus vallásra. 1848-ban Bihar megye főmérnökeként tevékenykedett. 1832-től felesége Hertzeg Julianna volt, hat gyermek apja.

1848. november 24-én (16-án) főhadnagy a Nagyváradon alakuló 55. honvédzászlóaljnál, mellyel hamarosan az erdélyi sereghez került. 1849. február 9-én hősi halált halt Piskinél.

Közlöny, 1848. november 27. (170. sz.) 805. o.; *Borovszky* [1901] I. k. 63. o.; MNL OL H 75 1849:9672. és 15580.; uo. A 3328. Szül. akv.

bobdai GYERTYÁNFFY (GYERTYÁNFI) FERENC százados
Gyertyánffy László és Miklós Róza fia. 1827-ben Vargyason (Háromszék) született, római katolikus vallású. Tanulmányait a brassói gimnáziumban végezte, majd 1845-ben hadfi lett a csíkszéki cs. kir. 14. (1. székely) határőrezredben.

Ezrede mozgósított 1. zászlóaljával a magyar kormány parancsára 1848 nyarán Csíkból a délvidéki szerb felkelők ellen vezényelték. Alakulatával októberben besorolt a honvédseregbe, a bánsági hadtest kötelékébe, majd az aradi vár ostrománál szolgált. 1849. január 15-étől (1-jétől) hadnagy. Zászlóaljával a Piskinél vívott ütközettől kezdve részt vett Erdély felszabadításában. Június 16-ától főhadnagy egy Csíkban alakuló szám nélküli (július közepétől a „második 85.”) honvédzászlóaljnál a székelyföldi hadosztályban. A június 23-ai kökösi ütközet után százados lett. Az oroszokkal vívott július 5-ei sepsiszentgyörgyi (Eprestető) összecsapás során századával hősi halált halt.

Kempelen 1911–1932. IV. k. 395. o.; *Borovszky* [1911b]. 542. o.; *Armenia,* 20. (1906) 5. sz. 145–152. o.; *Orbán* 1868–1873. IV. k. 47. o.; ÖStA KA Conduite-Listen 14. GIR. - 1847.; *Közlöny,* 1849. január 16. (2. sz.) 5. o.; MNL OL H 92 1848:4661.

GYŐRFFY ENDRE (ANDRÁS) főhadnagy
Győrffy György kisbirtokos nemes és Győrffy Lídia fia. 1825. november 25-én született Köveskálon (Zala megye), református vallású. 1839-ben a Pápai Református Kollégium diákja lett, 1848 tavaszán teológushallgató volt ugyanott. Nőtlen.

1848 májusában harminc diáktársával Pestre ment és beálltak az alakuló honvédseregbe. Október 12-étől őrmester, 1849 februárjától (jan. 1-jétől) hadnagy a Szegeden alakult 33. zászlóaljnál. Alakulatával előbb a Délvidéken, 1849 januárjától Görgei tábornok feldunai (később VII.) hadtestében szolgált. Kitüntette magát a Branyiszkói-szoros bevételénél (febr. 5.). A budai vár elfoglalásakor (máj. 21.) lőtt sebet kapott. Főhadnaggyá léptették elő, de 1849. május 30-án sebébe belehalt az egyik óbudai kórházban.

Közlöny, 1849. február 25. (38. sz.) 130. o.; *H. Szabó* 1994. 232–233. o.; HL 1848–49. 36. könyv; uo. Personalia Aggházy Kamil gyűjt. 198. d. 17/52; *Köblös* 2006. 252., 267., 276., 288., 299., 302., 307., 311., 315., 321., 884. o.

dévaványai HALASY GYULA hadnagy
Halasy Márton cs. kir. huszárfőhadnagy és Andrássy Mária fia. 1832. február 10-én született Egerben (más adat szerint Szögszentiványon). Római katolikus vallású. 1847-ben hadfi lett a (magyar) cs. kir 34. (Porosz herceg-) gyalogezredben.

1848. szeptember 20-án alhadnagy lett a honvédsereghez csatlakozott ezredénél. Október 19-étől (16-ától) hadnagy ezrede 2. zászlóaljánál a feldunai seregben. A bábolnai ütközetben súlyosan megsebesült, december 28-án fogságba esett. 1849. január 10-én ennek következtében Bábolnán elhunyt.

Családtörténeti Értesítő 1901. 81. és 84. o.; *Nemesi évkönyv,* 1929–1934. 158. o.; *Ruisz* 1906. 25. o.; MNL OL H 75 1848:8067., 9276.; ÖStA KA Gb. 34. LIR. 1841-1848. 33/121.

dabasi és gyóni HALÁSZ ISTVÁN hadnagy
Halász Gáspár álmosdi birtokos és Csanády Ilona fia. 1824. január 29-én született Álmosdon (Bihar megye). Református vallású.

1849 februárjától Csanády István őrnagy Bihar megyében alakuló gerillacsapatának katonája, majd hadnagya. Hősi halált halt május 18-án a román felkelőkkel folytatott harcok során Abrudbányánál.

Hegyesi 1886. 72–73. o.; *Hellebronth* 1914. 43. o.; MNL OL H 75 1849:23., 836.; uo. A 2128. Szül. akv.

nemes-páni HAMAR ERNŐ főhadnagy
Hamar Miklós Nógrád megyei hivatalnok (1848-ban a Nógrád megyei önkéntes nemzetőrzászlóalj századosa) és Lieszkovszky Katalin fia. 1828-ban született Te-

reskén (Nógrád megye), Romhányban keresztelték meg szeptember 1-jén római katolikus vallásra. 1848-ban teológushallgató volt a bécsi Pazmaneumban.

1848 októberében beállt a Bars megyében szerveződő 17. honvédzászlóaljhoz. Október 19-étől (16-ától) hadnagy, december 17-étől (16-ától) főhadnagy alakulatánál, a felső-tiszai (később I.) hadtestben. 1849. április 19-én hősi halált halt a Nagysallónál vívott ütközetben.

Közlöny, 1848. november 3. (146. sz.) 709. o. és december 22. (195. sz.) 915. o.; *Nagy* 1857–1868. V. k. 42. o.; *Kempelen* 1911–1932. IV. k. 567. o.; *Orosz* 1906. 108. o.; *Borovszky* [1911a]. 598. o.; HL 1848–49. 33/315.; HM HIM Kézirattár 1848/49. 82273. 1-273. 3/KE.; MNL OL A 5363. Szül. akv.; *Szögi* 2001. 157. o. (4278.)

HANGYÁSI JÁNOS hadnagy

Valószínűleg a Szabolcsból Pest megyébe telepedett kismányai Hangyási-családból származott.

Őrmester, 1849. április 24-étől (1-jétől) hadnagy a Pesten alakult 2. honvédzászlóaljban. A délvidéki hadszíntéren, majd a pétervváradi várőrségnél szolgált alakulatával. Júliusban helyét betöltötték (elesett?).

Közlöny, 1849. április 28. (91. sz.) 335. o.; MNL OL H 75 1849:25560.; *Nagy* 1857–1868. V. k. 45. o.; *Borovszky* [1910] I. k. 457. o.

HARAGOS IMRE hadnagy

1814-ben született Okányban (Bihar megye). Református vallású. Gimnáziumot végzett. 1841-ben megnősült, felesége Wolkay Teréz. 1832-től önkéntes, 1835-től tizedes, 1846-tól szakaszvezető a cs. kir. 37. (Máriássy-) gyalogezredben.

1848 nyarán ezrede 3. zászlóaljával részt vett a szerb felkelők elleni bánsági harcokban. Ősszel hadnagy lett a honvédsereghez csatlakozott alakulatánál. December 5-én hősi halált halt a tomasovaci ütközetben.

Vetter 1888. 352.; ÖStA KA Gb. 37. LIR. 1841–1860. 3/23.

HARSÁNYI BÁLINT százados

Harsányi János és Tóth Anna fia. 1822. augusztus 15-én született Hajdúszoboszlón. Református vallású. Gimnáziumot végzett. 1841-től közvitéz, 1843-tól tizedes a (magyarországi sorozású) cs. kir. 6. (Württemberg-) huszárezrednél a galíciai Mariampolban.

1848. május 28-án ezredének 4. százada – az ő vezetésével – megszökött és hazatért, szolgálatra jelentkeztek a magyar hadügyminisztériumnál. (Előzmény: a század parancsnokával, Lenkey János kapitánnyal, a későbbi honvéd tábornokkal – aki a szökést követően csatlakozott a századhoz – „fraternizált" a lengyel forradalmárokkal, melynek következtében vizsgálat várt rájuk a császári hatóságok részéről.) Hazatérve századát a magyar hadügyminisztérium a „dezertálás

büntetéséül" beosztotta a délvidéki szerb felkelők elleni seregbe. Harsányi november 13-ától (1-jétől) hadnagy, november 17-étől (16-ától) főhadnagy lett a Hajdúságban alakuló 17. (Bocskai-) huszárezredben. 1849. február 14-étől (1-jétől) alszázados. Márciusban az ezred egyik osztályával a feldunai hadsereg Asbóth Lajos ezredes vezette 12. hadosztályához osztották be, mellyel részt vett a tavaszi hadjáratban. Április 11-én hősi halált halt a Pest alatti Rákosmezőn vívott ütközetben.

Rédvay 1941. 30–42. o.; ÖStA KA Gb. 6. HR. 1841-1848. 8/46.; MNL OL H 92 1848:5121.; uo. H 75 1849:10512., 11345.; *Közlöny,* 1848. augusztus 30. (82. sz.) 413. o., november 16. (159. sz.) 761. o., november 21. (164. sz.) 701. o., 1849. február 15. (29. sz.) 103. o.; *Asbóth* 1862. 261. o.; MNL OL A 2277. Szül. akv.

hattmannsdorfi HATFALUDY LAJOS főhadnagy

Hatfaludy Sándor dobokai főjegyző és Szoboszlai Róza fia. Jogot végzett. 1820-tól Szolnok-Doboka megye aljegyzője, 1825 és 1832 között főjegyzője, ördögkeresztúri birtokos. 1845-ben megnősült, felesége Berzenczei Antónia (1848-ban meghalt).

1849 júliusától (máj. 1-jétől) hadnagy a 2. honvéd vadászezrednél az erdélyi seregben. Június 26-ától főhadnagy a 27. honvédzászlóalj tartaléka nevű zászlóaljnál. Július 31-én hősi halált halt a segesvári ütközetben.

Közlöny, 1849. július 25. (158. sz.) 585. o. (hibásan H. József); MNL OL Filmtár 17670.; *Kádár* 1890. 220. o.; *Genealógiai Füzetek,* 5. (1907) 6. sz. 51. o.

HEIL MÁRTON hadnagy

1841-ben született, nemesi származású. Óbecsén élt.

Fővadász, 1849. június 19-étől (máj. 16-ától) hadnagy az 1. honvéd vadászezred 8. századánál a felső-magyarországi (később IX.) hadtestben. Június 23-án hősi halált halt az oroszokkal vívott lemesi ütközetnél.

Közlöny, 1849. június 23. (139. sz.) 518. o., június 29. (144. sz.) 537. o.; MNL OL H 75 1849:19440; *Szluha* 2002. 124. o.

HERCZEGH LAJOS százados

Herczegh Ferenc uradalmi ügyész és Szluha Franciska fia. 1819. október 25-én született Hódmezővásárhelyen. Nemes, római katolikus vallású. Gimnáziumot végzett. 1838-tól közvitézként, 1846-tól és 1848-ban a cs. kir. 6. (Württemberg-) huszárezredben szolgált hadnagyként.

1848. augusztus 18-án ezrede egyik osztályával a bánsági hadszíntérre vezényelték. Részt vett a szerb felkelők elleni harcokban. Szeptember 7-én a magyar hadügyminisztérium főhadnaggyá léptette elő. Októberben ezredével besorolt a honvédseregbe. November 7-étől (1-jétől) alszázados osztályánál a bánsági (később III.)

hadtestben, 1849. február elejétől az erdélyi hadszíntéren. Hősi halált halt február 9-én a Piskinél vívott ütközetben.

Közlöny, 1848. augusztus 24. (76. sz.) 379. o., 1849. február 15. (29. sz.) 103. o., március 27. (63. sz.) 223. o.; *Nagy* 1896. XII. o.; ÖStA KA Gb. 6. HR. 1840-1848. 3/9.; *Dercsényi* 1896. 104. o.; MNL OL H 75 1848:3188., 9538.; uo. A 5085. Szül. akv.

HERMANN JÓZSEF hadnagy

1816-ban született Nemes-Kesziben (Közép-Szolnok megye). Református vallású. 1836-tól közvitéz, 1845-től őrvezető a cs. kir. 51. (Károly Ferdinánd-) gyalogezredben. Nőtlen.

1848. október 17-én Kolozsvárott átlépett az alakuló erdélyi honvédsereghez. Tizedes, 1849. február 6-ától őrmester a 11. honvédzászlóaljban. Május 11-étől hadnagy. Június 26-án áthelyezték a 27. honvédzászlóalj tartaléka nevű zászlóaljhoz. Július 23-án hősi halált halt Szemerjánál (Sepsiszentgyörgy).

Nagy 1896. VII., LXI. o.; MNL OL Filmtár 17670.; ÖStA KA Gb. 51. LIR 1841-1857. 10/99.; *Demeter – Demeter* 2010. 233. o.

HETÉNYI BARNA százados

Nemes Hetényi Sándor közbirtokos, esküdt és Küry Márta fia. 1830. augusztus 19-én született Jászkiséren. Református vallású. 1848-ban diák.

1848 szeptemberében a jászkunsági önkéntes nemzetőrzászlóalj hadnagya lett, Görgei dandárjában részt vett a Jellačić elleni harcokban. Novemberben alakulatával a Délvidékre vezényelték. 1849. január 16-ától (10-étől) hadnagy a 19. (Schwarzenberg-) gyalogezred 3. zászlóaljánál. Februártól alakulatával a főhadszíntéren, a III. hadtest kötelékében szolgált. Május 27-étől (16-ától) főhadnagy, június 8-ától (1-jétől) százados lett. (Csapatteste júniusban a 109. honvédzászlóalj besorolást kapta.) Hősi halált halt a július 2-ai komáromi csatában Nagyigmándnál. Komáromban temették el. Sírja a komarnói (Szlovákia) temetőben található.

Közlöny, 1849. január 18. (4. sz.) 14. o.; MNL OL H 75 1849:375.; uo. H 115 2. cs. sz. n.; HL Personália, Aggházy Kamil gyűjt. 200. d. sz. n.; *Herendi* 1901. 56. o.; Sugárné Koncsek Aranka szíves akv. adatai.; MNL OL A 686., 687. Szül. akv.

HÓDY /HÓDI JÁNOS hadnagy

Hódi Antal és Juhász Apollónia fia. 1828. július 9-én született Szegeden. Római katolikus vallású. 1848-ban diák.

1848 őszén beállt a Szegeden alakuló 33. honvédzászlóaljhoz. Őrmester, 1849 áprilisától (febr. 16-ától) hadnagy alakulatánál a feldunai (később VII.) hadtestben. Május 21-én hősi halált halt a budai vár bevételénél.

Közlöny, 1849. április 25. (88. sz.) 324. o.; HL 1848–49. 36. könyv; uo. Personália Aggházy Kamil gyűjt. 198. d. 12/52.; MNL OL A 3335. Szül. akv.

HOFFMANN, 1848/49-ben HEGYI VILMOS hadnagy
1823-ban született Ujscie Solnéban (Bochniai kerület, Galícia). Római katolikus vallású. 1840-től hadfi a cs. kir. 5. tüzérezrednél, 1843-ban áthelyezték a bombászkarhoz. 1847. június 12-én „lengyel szervezkedésben való részvétele" miatt 18 év sáncmunkára ítélték. 1848 tavaszán amnesztiával szabadul. Nőtlen.

1848. november 1-jétől hadnagy, Józef Wysocki lengyel légiója tüzérütegének parancsnoka az aradi ostromseregnél. 1849. január 25-én hősi halált halt a vár ostrománál.

HL 1848–49. 70. doboz. sz. n. és 34. könyv; ÖStA KA Gb. 5. FAR. 1841-1854. 40/96. és Bomb. Korps 1841-1850. 7/161.

HORNYATSEK ANDRÁS hadnagy
Előbb őrmester a honvédsereghez csatlakozott cs. kir. 34. (Porosz herceg-) gyalogezred 7. osztályánál, majd 1849. február 24-étől (16-ától) hadnagy a 40. honvédzászlóaljban a komáromi várőrségnél. Március 30-án (ápr. 1-jén?) hősi halált halt a vár védelme során.

MNL OL H 75 1849:19932.; uo. A 64. honvédzászlóalj parancskönyve.

HORODYNSKI, WACLAW hadnagy
Jedrzej Horodynski galíciai földbirtokos fia, H. Franciszek '48-as honvéd százados testvére. Lengyel nemzetiségű nemes. Az 1830–1831-es lengyel felkelésben altiszt, illetve hadnagy volt a 10. lengyel gyalogezredben. Később franciaországi emigrációban élt.

1849 tavaszán Magyarországra érkezett és belépett a lengyel légió 1. dzsidásezredébe. Július 30-ától (16-ától) hadnagy ugyanott. Augusztus 9-én hősi halált halt a temesvári csatában.

PSB X. k. 3. o.; MNL OL H 75 1849:25985.; *Kovács* 2007. 201. o.

nagyváradi és teleki HORVÁTH MIKLÓS százados
Horváth Ferenc Alsó-Fehér megyei főszámvevő és Thury Karolina fia. 1818-ban született Küküllőváron (Kis-Küküllő megye). Református vallású.

1836-tól hadfiként, 1839-től hadnagyi, 1845-től főhadnagyi rendfokozatban a cs. kir. 3. könnyűlovas-ezredben szolgált Erdélyben.

1848 októberében elhagyta császári oldalon álló alakulatát, és a nagyenyedi lovas nemzetőrszázad kiképzője lett. November 22-étől (1-jétől) századkapitány a 15. (Mátyás-) huszárezrednél az erdélyi seregben. Százada élén 1849. február 9-én hősi halált halt a Piskinél vívott ütközetben.

Nagy 1857–1868. V. k. 154. o.; *Pálmay* 1901. 211. o.; *Nemesi évkönyv,* 1925–1926. 120–121. o.; ÖStA KA Gb. 3. Chev. Lég. R. 1841-1850. 1/51.; MNL OL H 92 1848:5942.; *Szilágyi* 1898. 412. o.; *Süli* 2011. 51. o.

nagyváradi és teleki HORVÁTH MIKLÓS hadnagy

Horváth János erdélyi főkormányszéki fogalmazó és Py(e)rker Zsuzsa fia. 1825 körül született Kolozsváron. Római katolikus vallású. 1848-ban végzett jogász.

1848 júliusában önkéntes volt a Kolozsváron alakuló 11. honvédzászlóaljban. 1849. január 16-ától őrmester, március 13-ától (5-étől) hadnagy. Részt vett az erdélyi harcokban. 1849. március 11-én Nagyszeben bevételénél súlyos sebet kapott, ennek következtében ott, március 25-én meghalt.

Közlöny, 1849. március 15. (53. sz.) 185. o.; *Nagy* 1896. XXX. o.; *Nagy* 1857–1868. V. k. 154. o.; HL 1848–49. 11/312.; uo. 1848–49. 70. könyv.

disznós-horváthi HORVÁTHY ANTAL főhadnagy

Horváthy Gáspár és Gallovits Terézia fia. 1803-ban született Disznóson (Hont megye). Római katolikus vallású. Gimnáziumot végzett. 1822-től közvitéz, 1827-től tizedes, 1830-tól őrmester a cs. kir. 33. gyalogezredben. 1838-tól törzsfoglár az olasz internáltak szegedi intézeténél. 1833-ban megnősült, felesége kővágóörsi Csepreghy Zsuzsanna (meghalt Szegeden 1879-ben), öt gyermek apja.

1848. október 10-én (1-jén) hadnagy lett a Hódmezővásárhelyen alkuló 30. honvédzászlóaljnál, mellyel részt vett a délvidéki harcokban. 1849. május 16-ától főhadnagy a (második) 41. zászlóaljnál a bácskai (később IV.) hadtestben. Június 2-án hősi halált halt Kamenicnél.

Közlöny, 1848. október 13. (125. sz.) 625. o. (hibásan: Horváth József); MNL OL H 92 1848:1373.; uo. H 75 1849:31643.; uo. K 57 1868:281.; HL 1848–49. 36. könyv; ÖStA KA Gb. 33. LIR. 1820-1840. 3/159.; uo. Trauungsbuch 33. LIR. 1833.; OSZK Gyászjel. (özvegyéé).

HUBER(TH) FERENC főhadnagy

1822-ben született Nagybecskereken (Torontál megye). Római katolikus vallású. Kőműves mesterséget tanult. 1845-től önkéntes, 1847-től tizedes a cs. kir. 39. (Don Miguel-) gyalogezredben. 1842-ben megnősült, felesége Kimmel Erzsébet, két gyermek apja.

Ezredével 1848 nyarán a Délvidéken harcolt, ősszel ezredével csatlakozott a honvédsereghez. Október 16-ától őrmester, 1849. január 20-ától (16-ától) hadnagy, majd főhadnagy az ezred 1. zászlóaljánál. Június 20-án a peredi csatában súlyos sebet kapott, mely következtében 1849. június 23-án elhunyt Érsekújváron.

MNL OL H 88.; uo. K 57 1868:2198.; HL 1848–49. 9/388.; ÖStA KA Gb. 39. LIR. 1841-1848. 32/51.; MNL OL 52782. Hal. akv.

HÜGEL, ERNST Freiherr von őrnagy

Hügel Ernst báró, a württembergi királyság hadügyminisztere (vezérőrnagy) és Gemmingen-Gutenberg Luise fia. 1815. december 5-én született Esslingenben (Württemberg tartomány). Német nemzetiségű, evangélikus vallású. Tanulmányait a württembergi királyi katonaiskolán végezte. 1834-től hadnagy, 1838-tól főhadnagy, 1846-tól alszázados a (magyarországi, ill. erdélyi sorozású) cs. kir. 2. (Hannover-) huszárezredben. Nőtlen.

1848 júniusától részt vett a szerb felkelők elleni délvidéki harcokban, melynek során cs. kir. századkapitány lett. Októberben ezredével besorolt a honvédseregbe. 1849. január 17-étől (16-ától) őrnagy és osztályparancsnok ezredénél, mellyel ugyanakkor a Délvidékről a főhadszíntérre került. Március 23-án a szolnoki ütközetben (márc. 5.) tanúsított helytállásáért kitüntették a katonai érdemjel 3. osztályával. Damjanich tábornok III. hadtestének kötelékében végigküzdötte az áprilisi hadjáratot. Június 20-án a III. hadtest vezérkari főnökévé nevezték ki. Másnap, a peredi csatában hősi halált halt egy huszárroham élén.

Közlöny, 1849. január 18. (4. sz.) 14. o.; HL 1848–49. 34/484.; Goth. Genealog. TB. 1860.; ÖStA KA Gb. 2. HR. 1841-1848. 3/102.; *Görgey* 1885–1888. II. k. 551. o.

nagyilosvai ILOSVAY FERENC százados

Ilosvay László földbirtokos, táblabíró és Csanády Krisztina fia. 1813. november 19-én született Hegyközpályin (Bihar megye) született. 1838-ban megnősült, felesége kisjókai Szakál Katalin, hat gyermek apja. 1848-ban birtokán gazdálkodott.

1848. szeptember közepétől november közepéig Bihar megye 2. mozgósított nemzetőrzászlóaljának századosaként a nagybecskereki táborban szolgált, részt vett a szerb felkelők elleni harcokban. 1849 áprilisától százados, Csanády István Bihar megyei szabadcsapata 1. századának parancsnoka. A zarándi dandár kötelékében közreműködött a román felkelők elleni harcokban. Május végén kérésére elbocsátották a szolgálatból. Hazatérőben a román felkelők áldozatául esett.

Turul, 14. (1896) 160., 173–174. o.; Magyar nemzetségi zsebkönyv 2. r. 1. k. 287. o.; MNL OL H 75 1849:23836.; *Hegyesi* 1885. 74. o.; *Uő* 1886. 73. o.

szászfalusi JAKABOS BÁLINT (fő)hadnagy

1818-ban született Szászfaluban (Háromszék). Római katolikus vallású. Tanítóképezdét végzett Kézdivásárhelyen. 1841-től tanító Csíkszentmártonban a csíkszéki cs. kir. 14. (1. székely) határőrezred alapiskolájában. 1848. márciustól nős.

1849. február 21-étől (15-étől) hadnagy, majd főhadnagy (?) az említett ezred 1. zászlóaljánál a honvédseregben. Alakulata áprilisban a 76. honvédzászlóalj lett. Az erdélyi sereg besztercei hadosztályának kötelékében júniusban hősi halált halt a Borgói-szoros védelme során.

Nagy 1896. XVI. o.; *Közlöny,* 1849. március 27. (63. sz.) 223. o.; MNL OL H 75 1848:2028.; uo. K 57 1868:3251.; *Pálmay* 1901. 225. o.

JANUSZKIEWICZ, ADAM főhadnagy
Zmudz-i (Litvánia) származású lengyel nemzetiségű. Részt vett az 1848. november 2-ai lembergi megmozdulásban. Letartóztatták, de sikerült Magyarországra szöknie.

1848 decemberében tizedes Ludwik Rembowski őrnagy lengyel lövészzászlóaljánál a felső-tiszai (később I.) hadtestben. 1849. március közepén áthelyezték a lengyel légió 1. zászlóaljához, mellyel a III. hadtest kötelékében részt vett a tavaszi hadjáratban. Május 31-étől (1-jétől) hadnagy. Június 13-án főhadnagyként (?) áthelyezték a Józef Wysocki tábornok vezette lengyel légió 3. zászlóaljához. Hősi halált halt az augusztus 2-ai újszegedi csatában.

Közlöny, 1849. június 3. (122. sz.) 457. o.; HL 1848–49. 5/440.; MNL OL H 75 1849:17195.; *Wysocki* 1993. 152. o.; *Kovács* 2007. 219. o.; *Uő* 2015. 297–298. o.

JASINTZKI (JESZENSZKI, JEZSENCZKI) JÓZSEF hadnagy (?)
1827-ben született (Boros-)Krakkón (Alsó-Fehér megye). Református vallású. Jogot végzett Nagyenyeden. 1848-ban joggyakornok. Nőtlen.

1848. július 8-án beállt a (Marosvásárhelyen alakuló) 12. honvédzászlóaljhoz. Augusztus 10-étől tizedes, részt vett az erdélyi harcokban. 1849 júniusában alakulatával a besztercei hadosztályban szolgált. Végül – állítólag – hadnagy lett zászlóaljánál. Augusztus 5-én hősi halált halt Nagyszebennél.

Szilágyi 1898. 429. o.; MNL OL H 75 1849:17747.

puchói és ráchói JÁNOKY IMRE hadnagy
Jánoky Miklós Nyitra megyei főjegyző és Madocsányi Anna fia. 1830. november 2-án született Puszta-Egerin (Nyitra megye). Jánoky Viktor ’48-as honvéd tüzér hadnagy testvére. Római katolikus. 1848-ban diák.

A szabadságharcban feltehetően előbb a Pozsonyban alakult 4. honvédzászlóaljnál szolgált. 1849 tavaszán őrmester lett a 37. (Máriássy-) gyalogezred 3. zászlóaljából alakult 74. zászlóaljban, az erdélyi seregnél. Június 13-ától (6-ától) hadnagy alakulatánál az erdélyi sereg Temesközben állomásozó részénél. Június 25-én hősi halált halt Törökbecsénél.

Borovszky [1898]. 693. o.; MNL OL H 75 1849:23.824. és 31.337.; uo. Aradi nem. ikt. ir. sz. n. (163. csomó fol. 502.); *Szluha* 2003–2005. I. k. 532. o.

JENUSKA KÁROLY hadnagy
Altiszt egy cs. kir. vadász alakulatnál, magyar fogságba esett.

1849. május 1-jétől hadnagy lett a 2. honvéd vadászezred 2. századánál Déván. Júniusban hősi halált halt Abrudbányánál, a román felkelőkkel vívott harcban.

Közlöny, 1849. július 25. (158. sz.) 585. o.; *Hegyesi* 1887. 140. o.

kisjeszeni és megyefalvi JESZENSZKY GYULA százados
Jeszenszky János földbirtokos, főszolgabíró és Kun Terézia fia. 1817. január 30-án született Pécsen. Római katolikus vallású. 1834 és 1843 között a cs. kir 5. huszárezredben szolgált, ahonnan hadnagyként lépett ki. 1848-ban birtokán gazdálkodott.

1848 decemberétől alszázados a Tolna és Baranya megyében alakult önkéntes lovasosztálynál. 1849 januárjától részt vett a bácskai harcokban. Április 1-jétől századkapitány a 7. (Reuss-) huszárezrednél (melybe osztályával beosztották) a IV. hadtestnél. Április 13-án hősi halált halt Kovilszentivánnál, a titeli fennsík ostrománál.

Nemesi évkönyv, 1924. 135. o.; *Hellebronth* 1939. 408. o.; *Közlöny,* 1849. április 4. (70. sz.) 252. o. (hibásan: Jeszenák) és május 2. (94. sz.) 345. o.; ÖStA KA Gb. 5. HR. 1841-1860. 2. Abg. Klasse.; MNL OL A 4813. Szül. akv.

KALLMANN, ANDREAS százados
1817-ben született. Morvaországi származású. 1848-ban őrmester a cs. kir. „Richter" gránátos zászlóaljban. Alakulatával csatlakozott a bécsi októberi forradalomhoz, melynek leverése után Magyarországra menekült.

1848. november 6-ától őrmester, december 2-ától hadnagy, december 16-ától főhadnagy a német légió 1. osztályánál a feldunai (később VII.) hadtestben. 1849 februárjában a légió Központi Mozgó Sereghez tartozó századánál szolgált. Április 19-étől (16-ától) százados, a légió 6. századának parancsnoka Nagyváradon, május közepétől a zarándi dandárban. Hősi halált halt 1849. május 19-én Abrudbányán, a román felkelőkkel vívott harcokban.

Közlöny, 1849. április 20. (84. sz.) 307. o.; *Sitzler* 1980. 333. o.; MNL OL H 75 1849:10313.; HL 1848–49. 13/543., 33/541.; *Hermann* 1999. 154. o.

KALMÁR KÁROLY főhadnagy
Nemes Kalmár József „úr" és Vuda Katalin fia. 1803. május 14-én született Budán. Római katolikus vallású. Volt hadfi (1823-tól 1829-ig a cs. kir. 12. huszárezredben szolgált). 1838-tól nős.

1848. szeptember 24-étől (okt. 1-jétől) hadnagy a Pesten alakuló 25. honvédzászlóaljnál. December 23-ától (dec. 16-ától) főhadnagy, alakulatával a feldunai (később VII.) hadtestben, 1849 januárjától a Központi Mozgó Seregben, illetve a II. hadtestben szolgált. Március 7-étől felügyelő tiszt, május 13-ától parancsnok a karcagi katonai kórháznál. Özvegye szerint a szabadságharc végén elesett.

Közlöny, 1848. szeptember 27. (109. sz.) 560. o., 1849. február 25. (38. sz.) 130. o.; MNL OL H 75 1849:3553., 15834.; uo. K 57 1867:1235.; ÖStA KA Gb. 12. HR. 1820-1840. 2/121.; MNL OL A 9. Szül. akv.

KARÁCSONI ÁDÁM hadnagy

Őrmester, 1849. április 19-étől (6-tól) hadnagy a csíkszéki 14. (l. székely) határőrezred 2. zászlóaljában, illetve az ebből lett 77. honvédzászlóaljnál, az erdélyi honvédseregben. Alakulatával április–májusban közreműködött a Temesköz felszabadításában. Július elején kelt jelentés szerint „elvérzett a csatatéren".

Közlöny, 1849. április 22. (86. sz.) 315. o. (hibásan: K. András); MNL OL H 88 163. cs. 503–504. f.

borosjenői KÁDÁR FERENC százados

Magyarláposon (Belső-Szolnok megye) született. Tanulmányait a Nagyenyedi Református Kollégiumban végezte. 1848-ban domokosi birtokán gazdálkodott, ahol egyben jegyző volt.

1848 nyarán a helyi, 126 főnyi nemzetőrszázad századosává választották. 1849. január közepén egy vadászszázad szervezésére kapott megbízást, amellyel március végétől május elejéig helyőrségi szolgálatot látott el Tövisen. Júliustól (máj. 1-jétől) százados, a 2. honvéd vadászezred 6. századának (mely említett századából alakult) parancsnoka. Június közepétől a besztercei hadosztály kötelékében részt vett a Bukovinából betört orosz–osztrák csapatok elleni harcokban. Augusztus 6-án hősi halált halt a nagyszebeni ütközetben.

Kádár 1896. 49., 168., 219. o.; *Közlöny,* 1849. július 25. (158. sz.) 585. o.; *Borovszky* [1908]. 592. o.; HL 1848–49. 32/397.; *Jakó* 1979. 243. o.; *Süli* 2011. 32. o.

KÁLLAY JÁNOS százados

1827 körül született Macsolán (Bereg megye). 1848-ban megyei hivatalnok volt Bereg megyében.

1848 szeptemberében beállt a Bereg megyében alakult önkéntes nemzetőrszázadhoz. Októberben Perczel Mór seregében részt vett a Muraköz felszabadításában. Hadnagy, majd főhadnagy alakulatánál (a drávai hadtestben). 1849 januárjától a Központi Mozgó Seregben, későbbi beosztás szerint a II. hadtestben szolgált alakulatával. Végigküzdötte a téli és a tavaszi hadjáratot. Április 17-ei kimutatás szerint századának parancsnoka Rákoskeresztúron. Jelen volt Buda ostrománál és a júniusi Vág-menti harcokban (itt már százados). Hősi halált halt július 6-án a komáromi csatában (július 2.) kapott sebében, Komáromban.

MNL OL H 75 1849:11761., 24053.; *Balogh* 1890. 445. o.; *Bagu – Szakáll* 1994. 36. o.; *Csatáry* 1995. 165. o.; ÖStA KA MM. Bd. 4647. Pag. 73.

kőröspataki KÁLNOKY ANTAL százados
Apja cs. kir. főhadnagy, valószínűleg Kálnoky Sándor ’48-as honvéd alezredes a testvére volt. 1811-ben született Bélafalván (Háromszék). Római katolikus vallású. A grazi katonaiskolán végzett. 1830-tól hadfi, 1839-től alhadnagy, 1842-től hadnagy a cs. kir. 12. gyalogezredben.

1848. június 19-én főhadnaggyá nevezték ki a Kassán alakuló 9. honvédzászlóaljhoz. Augusztustól részt vett a délvidéki harcokban (Versec, ill. Fehértemplom védelmében). Szeptember 24-étől (okt. 1-jétől) százados az alakuló 17., október 19-én a Szabolcs megyében szerveződő 43. zászlóaljnál. 1849 januárjától alakulatának ideiglenes parancsnoka a felső-tiszai (később I.) hadtestben. Január 23-án hősi halált halt a Bodrogkeresztúrnál vívott ütközetben.

ÖStA KA Gb. 12. LIR. 1841-1857. 27/105.; MNL OL H 92 1848. 3. cs. sz. n.; uo. H 75 1849:14180.; *Közlöny,* 1848. június 21. (13. sz.) 49. o., szeptember 27. (109. sz.) 559. o., november 5. (148. sz.) 717. o.; *Egervári* 1869.; *Karsa* 1993. 93. o.

KÉGLY SÁNDOR főhadnagy
Nemes Kégly András uradalmi ispán és Várady Apollónia fia. 1817-ben született Felsőelefánton (Bars megye), és Nagyszelezsényben keresztelték meg november 15-én római katolikus vallásra. Gimnáziumot végzett. Volt tizedes (1836-tól 1843-ig a cs. kir. 33. gyalogezredben szolgált).

A szabadságharcban a 66. honvédzászlóalj közvitéze, 1849. január 24-étől (16-ától) hadnagya, majd főhadnagya a feldunai (később VII.) hadtestben. 1849. július 31-én elhunyt Komáromban a csatában kapott sebében.

Szinnyei 1887. 246. o.; MNL OL H 75 1849:1112., 3564.; ÖStA KA Gb. 33. LIR. 1841-1850. 12/138.; MNL OL 51250. és 51772. Szül. akv.

KEMNITZER KÁROLY őrnagy
Kemnitzer Károly „úr” és John Karolina fia. 1813. november 22-én született Pest belvárosában. Nemes, római katolikus vallású. Kilépett cs. kir. főhadnagy (1829-től 1845-ig az utászkarnál és a 2. dragonyosezredben szolgált). Nőtlen. (1848-ban menyasszonya br. Révay Gizella, aki Puszta-Kis-Szlatinán hunyt el 1895-ben.)

1848 őszén százados lett a feldunai sereg vezérkaránál. 1849 januárjától az (akkor már VII. hadtest) Aulich Lajos vezette hadosztályának vezérkari tisztje. Január 17-én súlyos sebet kapott az Alsó-Turcseknél (Turóc megye) vívott összecsapásban. Január 19-én Görgei tábornok őrnaggyá léptette elő. 1849. január 22-én meghalt Selmecbányán az összecsapás alatt kapott sebében.

HL 1848–49. 10/199.; ÖStA KA Gb. 2. Drag. R. 1841-1860. 2/150.; *Görgey* 1885–1888. I. k. 162. o.; MNL OL A 75. Szül. akv.; OSZK Gyászjel. (menyasszonyáé).

ilosvai KEREKES IMRE hadnagy
Felesége Költő Karolina volt, aki Szilágysomlyón halt meg 1904-ben.

Őrmester az 55., 1849. április 20-ától (5-étől) hadnagy a 31. honvédzászlóaljban az erdélyi hadseregnél. Augusztus 6-án hősi halált halt Nagyszebennél.

Közlöny, 1849. április 24. (87. sz.) 319. o.; MNL OL H 75 1849:13170.; uo.: K 57 1868:5903.; *A Honvéd,* 1869. március 2. (9. sz.) 24. o.

csíkbánkfalvi KERESZTES KÁROLY százados
Keresztes Antal, az erdélyi főkormányszék pénztárnokának és Orbók Erzsébetnek a fia, K. Kálmán ’48-as honvéd százados testvére. 1824. november 10-én született Kolozsváron. Római katolikus vallású. Gimnáziumot végzett. 1843-ban hadfi a cs. kir. 51. gyalogezredben, ahonnan 1847-ben áthelyezték a 3. könnyűlovasezredhez.

1848 szeptemberében hadnagy a 15. (Mátyás-) huszárezred Háromszéken alakuló osztályánál. A Székelyföld, illetve Háromszék védelme során főhadnaggyá léptették elő. 1849. március 15-étől alszázados. Júliustól Bem tábornok törzsében szolgált. Augusztus 6-án hősi halált halt Nagyszebennél.

ÖStA KA Gb. 3. Chev. Lég. R. 1841-1850. 20/197.; MNL OL H 75 1849:31409.; *Történelmi Lapok,* 4. (1895) 15. sz. 123. o.; *Székely* 1893. 18. o.; MNL OL 6459. Szül. akv.

KESSELBORN FERENC százados
1815-ben született Kézdivásárhelyen (Háromszék). Német nemzetiségű, római katolikus vallású. 1830-tól hadfi a cs. kir. 31. gyalog-, 1836-tól alhadnagy, majd hadnagy a háromszéki 15. (2. székely) határőrezredben.

Ezrede mozgósított 1. zászlóaljával 1848 augusztusától a délvidéki szerb felkelők, szeptember végétől Jellačić ellen harcol. Októberben csatlakoztak a honvédsereghez (a feldunai hadtesthez). November 9-étől (okt. 20-ától) főhadnagy. November végétől zászlóaljával az erdélyi seregben szolgált, illetve százados lett Bem tábornok törzskarában. 1849. január 21-én hősi halált halt Nagyszeben ostrománál.

ÖStA KA Gb. 31. LIR. 1820-1840. 2/126.; uo. Conduite-Listen 15. GIR. - 1847.; MNL OL H 75 1848:8221., 8712.; *Jakab* 1880. 461. o. (hibásan Keppelborn); *Történelmi Lapok,* 7. (1898) 16–17. sz. 138. o.

KÉZY (1848/49. KÉZI) GYULA hadnagy
1828 körül született. 1848-ban diák volt.

1848. október 1-jétől önkéntes, 15-étől őrmester a Debrecenben alakuló 28. honvédzászlóaljban. Délvidéken, 1849 tavaszán a főhadszíntéren (az I. hadtest kötelékében) küzdött alakulatával. Őrmester, 1849. április 24-étől (1-jétől) hadnagy. Április 4-én súlyos sebet kapott Tápióbicskénél, minek következtében 1849. július 4-én Jászberényben elhunyt.

Közlöny, 1849. április 26. (89. sz.) 327. o.; MNL OL H 75 1849:12982. Halálozási adata Káplár Béla tanár (Nagykáta) szíves közlése.

KIRIPOLSZKY VINCE hadnagy

Kiripolszky Mihály uradalmi ispán és nemes Ozoróczy Borbála fia, K. (később Karcsay) Károly ’48-as honvédtiszt testvére. 1819. július 19-én született Pusztaföldémesen (Pozsony megye). Római katolikus vallású.

Őrmester, 1849. februártól (jan. 1-jétől) hadnagy az Egerben alakult 26. honvédzászlóaljban. A téli hadjárat idején a felső-tiszai, a tavaszi hadjárat során az előbbiből lett, Klapka György vezette I. hadtestben szolgált. Hősi halált halt 1849. május 5-én Buda ostrománál.

Közlöny, 1849. február 4. (19. sz.) 66. o.; MNL OL H 75 1849:8324.; Szül. akv.: Pusztaföldémes; MNL OL A 23. Hal. akv.

KISS JÁNOS százados

Kiss István redemptus és Zsótér Apollónia fia. 1824. augusztus 1-jén született Jászberényben. Római katolikus vallású. Gimnáziumot végzett.

1848. szeptember közepétől hadnagy a Jász-Kunságban alakult önkéntes nemzetőrzászlóaljban. Görgei Artúr nemzetőrdandárjával részt vett a horvátok elleni harcokban. Novemberben alakulatával Délvidékre vezényelték. 1849. január 17-étől (1-jétől) főhadnagy a zászlóaljából szervezett 65. honvédzászlóaljban a bácskai (később III.) hadtestben, a főhadszíntéren. A tavaszi hadjárat során százados lett április 14-én (10-én). Hősi halált halt Ószőnynél, a július 2-ai komáromi összecsapásban.

Herendi 1901. 98. o.; *Közlöny,* 1849. január 20. (6. sz.) 20. o.; MNL OL H 75 1849:12551., 31055.; uo. H 115 2. cs. sz. n.; MNL OL A 1131. Szül. akv.

KISS MÓZES hadnagy

Sepsiszentkirályi (Háromszék) születésű, unitárius vallású.

Zászlós, 1849. március 13-ától (5-étől) hadnagy a kolozsvári 11. honvédzászlóaljban. Június 17-én hősi halált halt a román felkelőkkel Kristyornál (Hunyad megye) vívott harcban.

Közlöny, 1849. március 15. (53. sz.) 185. o.; *Nagy* 1896. XXXI. o.; *Kisgyörgy* 1973. 79. o.

KLECZYNSKI, JÓZEF

Jan Kleczynski uradalmi gazdatiszt és Antonina Smagalska fia. 1808. március 19-én született Klemensówon (Varsói Nagyhercegség, Lublini vajdaság). Lengyel nemzetiségű. 1828-tól a lengyel királyi hadseregben szolgált. Az 1830–1831-es felkelésben tüzér hadnagy. 1832-től emigrációban élt: előbb Franciaországban, 1834-től

Angliában, 1835-től Brüsszelben, 1842-től ismét Franciaországban, ahol nyomdász volt. 1848 tavaszán Magyarországra jött. Nős.

1848. június 27-én Batthyány Lajos miniszterelnök megbízta a Jász-Kun kerület nemzetőrségének „kaszavívásra" történő beoktatásával. December 12-étől tűzmester, december 22-étől hadnagy, egy háromfontos félüteg parancsnoka a felső-tiszai (később I.) hadtestnél. Részt vett a Galíciából betört császári Schlik-hadtest elleni harcokban. Március 2-án Klapka György ezredes főhadnaggyá léptette elő. A tavaszi és a nyári hadjárat idején a bácskai (később IV.) hadtestben szolgált. Június 30-án súlyos sebet kapott a perlaszi ütközetben, melyben másnap meghalt.

Közlöny, 1849. március 3. (43. sz.) 149. o.; HL 1848–49. 34. könyv; *Wysocki* 1993. 153. o.; HL 1848–49. 8/63.; *Dér – Hajagos – Hermann* 2002–2004. II. k. 80., 105., 130. o.; *Kovács* 2007. 250–251. o.; *Uő* 2015. 338–339. o.

KLEINHEINZ OSZKÁR őrnagy

Kleimheinz Ferenc zenész, városi polgár és Imenz Albertina fia. 1819. február 4-én született Pest belvárosában. Német anyanyelvű, római katolikus vallású. A tullni utásziskolán végzett (1834–1837), majd hadfi. 1839-től alhadnagy, 1843-tól hadnagy a cs. kir. 34. (Porosz herceg-) gyalogezrednél Galíciában. 1848. május 28-án áthelyezését kérte az alakuló honvédzászlóaljakhoz.

1848. június 19-én főhadnaggyá nevezték ki a Győrben szerveződő 5. honvédzászlóaljhoz. Augusztus 27-én hidász tisztként áthelyezték Ivánka Imre őrnagy Vácon alakuló önkéntes nemzetőrökből álló táborához. Szeptember 19-étől (16-ától) százados, az Ivánka-dandár vezérkari tisztje. A Dunántúlon működő hadtest kötelékében részt vett a Jellačić elleni harcokban. Később a Karger Ferdinánd vezette dandár vezérkari tisztje a feldunai (később VII.) hadtestben. 1849. január 17-étől (1-jétől) őrnagy, a felső-tiszai (később I.) hadtest vezérkari főnöke. Március 23-án a szolnoki győztes ütközet (márc. 5.) haditervének kidolgozásáért kitüntették a katonai érdemjel 3. osztályával. Május 17-én hősi halált halt a budai vár ostrománál.

Közlöny, 1848. június 21. (13. sz.) 49. o., szeptember 21. (104. sz.) 525. o., 1849. január 20. (6. sz.) 19. o., március 24. (61. sz.) 215. o.; MNL OL H 92 1848:979., 3053.; uo. H 115 42. cs. 4. t. 35. o.; HL 1848–49. 37/37.; *Kemenović* 1911. 101. o.; ÖStA KA Gb. 34. LIR. 1841-1850. 10/102.; MNL OL A 75. Szül. akv.

KOPTSÁK MIHÁLY hadnagy

Apja evangélikus lelkész volt. 1806-ban született Petrovácon (Petrőc, Bács megye). Volt őrmester (1824-től 1845-ig a cs. kir. 4. huszárezredben szolgált). 1848-ban pénztári hivatalnok volt a bács-bánsági Ferenc-csatorna építésénél.

1848 őszén őrmesterként belépett a honvédsereghez és csatlakozott a cs. kir. 4. (Sándor-) huszárezredhez. 1849. február 6-ától (1-jétől) hadnagy ezrede tartalék századánál Nagyváradon. Június elején ezrede egyik félszázadával a zarándi

hadosztályhoz osztották be. Június 13-án Abrudbányánál halálos sebet kapott a román felkelőkkel történt összecsapás során, melyben június 15-én elhunyt.

Közlöny, 1849. február 9. (23. sz.) 81. o.; MNL OL H 92 1848:6663.; uo. H 75 1849:1112., 4820., 22477.; uo. H 2 1849:7809.; ÖStA KA Gb. 4. HR. 1841-1848. 1/185.

felsőkubini KORODA DÉNES százados

Koroda Gáspár megyei főügyész és Reviczky Anna fia. 1814-ben született Felsőkubinban (Árva megye), november 28-án keresztelték meg Alsókubinban római katolikus vallásra. 1833-ban közvitéz a cs. kir. 19. gyalogezredben, ahonnan 1835-ben fölvették a bécsi magyar nemesi testőréghez. Innen 1840-ben alhadnagyként az 53. gyalogezredhez került, ahol 1847-től főhadnagyként szolgált. 1848. október 16-án megnősült, felesége Hara Teréz, egy gyermek apja.

1848. június 13-án századossá nevezték ki a Győrben alakuló 5. honvédzászlóaljhoz. Augusztustól részt vett a délvidéki (bácskai) harcokban. 1849. május 6-án hősi halált halt a csurogi szerb felkelő táborral való összecsapásban.

Hellebronth 1939. 220. o.; Szül. akv.: ÖStA KA Gb. 53. LIR. 1841-1860. 12/114.; *Nagy* 1857–1868. VI. k. 367. o.; *Közlöny,* 1848. június 15. (7. sz.) 25. o.; MNL OL H 75 1849:31479.; *A Honvéd,* 1867. szeptember 16. (7. sz.) 50. o.

pohorczei KORYTKO, MARCELLY hadnagy

1824-ben született Lembergben (Lwów, Galícia). Nemes, római katolikus vallású. 1845-ben hadfi a magyarországi sorozású cs. kir. 34. (Porosz herceg-) gyalogezredben.

1848. szeptember 20-án Batthyány miniszterelnök honvéd hadnaggyá nevezte ki a szabadságharchoz csatlakozott ezrede 2. zászlóaljánál, mellyel a feldunai (később VII.) hadtesthez került. December 2-án kitüntette magát az osztrák határszélen (Haselau falunál) vívott összecsapásban. December 28-án hősi halált halt a Bábolnánál vívott utóvédharcban.

Ruisz 1906. 24. o.; *Közlöny,* 1848. december 6. (179. sz.) 844. o.; MNL OL H 92 1848:3916.; uo. H 75 1848:8067., 9276.; ÖStA KA Gb. 34. LIR. 1841-1850. 30/16.; *Urbán* 1986. II. k. 1485. o.

KOSZTÓ (?) SÁNDOR hadnagy

1822 körül született Belényesen (Bihar megye), római katolikus vallású.

Az 52. honvédzászlóalj (más adat szerint az 52. gyalogezred 3. zászlóaljának) hadnagyaként a budai vár ostrománál kapott sebe következtében halt meg 1849. május 22-én, a Buda-tabáni kórházban.

HL Personalia Aggházy Kamil gyűjt. 200. doboz; MNL OL A 36 (halotti akv.-ek Buda-Tabán).

kosztolányi és kameneczi KOSZTOLÁNYI PÉTER százados
Kosztolányi Károly közbirtokos és Kosztolányi Lujza fia. 1807. október 21-én született Nemeskosztolányon (Bars megye), evangélikus vallású. K. Mór ’48-as honvéd ezredes és K. Károly ’48-as honvéd százados testvére. 1848-ban birtokán gazdálkodott.

1848. október 11-én százados a Veszprém megyei, illetve 1. dunántúli önkéntes nemzetőrzászlóaljban. Mór testvére dandárjában, illetve a feldunai (később VII.) hadtest kötelékében szolgált. December 1-jén súlyos sebet kapott a Magyarfalvánál (Pozsony megye) vívott összecsapásban. 1848. december 28-án hunyt el Pozsonyban.

Kempelen 1911–1932. VI. k. 169. o.; *Borovszky* [1903]. 539. o.; *Közlöny,* 1848. december 5. (178. sz.) 839. o.; MNL OL H 92 1848:8140.; *Csapó – Hermann – Jánosi* 1998. 243. o.; OSZK Gyászjel.

KOVÁTS LAJOS százados
Apja cs. kir. tiszt volt. Ő 1807-ben vagy 1808-ban született Futásfalván (Háromszék). Római katolikus vallású. Nyugalmazott hadnagy (1826-tól 1843-ig a 15. és a 14. határőrezredben szolgált). Csíksomlyón élt.

1849. április 19-étől (3-ától) százados a 14. határőrezred újonnan alakult 5. zászlóaljánál (a későbbi 80. honvédzászlóaljban) az erdélyi seregben. Hősi halált halt július 31-én a segesvári ütközetben.

Közlöny, 1849. szeptember 3. (86. sz.) 441. o. (hibásan: Kovács); *Nagy* 1896. LI. o. (Kovács); ÖStA KA Conduite-Listen 14. GIR. - 1834.; uo. Leutenante 62/191.

hadadi KOVÁCSI JÁNOS százados
Kovácsi Sámuel mérnök és Némethy Mária fia. 1810 körül született. Református vallású. Jogot végzett. 1848-ban főszolgabíró volt Torda megyében, reformpárti politikus. 1833-ban megnősült, felesége Margittay Karolina.

1848 nyarán a Torda városi nemzetőrség egyik századosává választják. Október–novemberben részt vett a román felkelők elleni harcokban. 1849 februárjában egy vadászszázadot szervezett Tordán, mellyel később bevonult az érchegységi felkelőkkel szemben kiépített őrvonalra. Júliustól (máj. 1-jétől) a fenti századból alakult 2. honvéd vadászezred 7. századának századosa Torockón. Halálos sebet kapott az oroszokkal vívott augusztus 6-ai nagyszebeni ütközetben, melynek következtében augusztus 18-án elhunyt Nagyszebenben.

Hellebronth 1912–1914. 68–69. o.; *Nagy* 1857–1868. VI. k. 415. o.; *Orbán* 1889. 219., 307–308. o.; *Történelmi Lapok,* 4. (1895) 4–5. sz. 76. o.; *Közlöny,* 1849. július 25. (158. sz.) 585. o.; HL 1848–49. 32/397.; MNL OL K 57 23. cs. sz. n.; OSZK Gyászjel.

KÖLLŐ FERENC főhadnagy
1800-ban (más adat szerint 1803-ban) született Ditrón (Gyergyó, Csíkszék). Római katolikus vallású. Volt hadfi (1815-től 1840-ig a cs. kir. 51. gyalogezredben szolgált). Nős.

1849. június közepétől főhadnagy a Csíkszeredán alakult (szám nélküli, később „második 85.") honvédzászlóaljnál. A székelyföldi harcok során hősi halált halt.

Csíki Gyutacs, 1849. július 2.; MNL OL K 57 1868:3251.; ÖStA KA Gb. 51. LIR. 1820-1840. 4/127.; *Garda* 1998. 33. o.

KÖLTŐ FERENC hadnagy
Nemes Költő Ferenc csengeri születésű postai szállító (Szilágysomlyón) és Vas Rozália fia. 1823-ban született. Református vallású. 1848-ban megyei írnokként Szilágysomlyón tevékenykedett.

1848 nyarán a helyi nemzetőrség őrmesterévé választották. Novemberben beállt a Nagyváradon alakuló 55. honvédzászlóaljhoz. Részt vett az erdélyi harcokban. Alakulatánál őrmester, 1849. április 20-ától (5-ától) hadnagy a 31. zászlóaljban. Júniusban (júliusban?) hősi halált halt a román felkelőkkel Offenbánya környékén vívott harcok egyikében.

Közlöny, 1849. szeptember 4. (87. sz.) 451. o.; *Orbán* 1889. 227. o.; *Vasárnapi Ujság,* 1890. szeptember 14. (50. sz.) 811. o.; MNL OL H 92 1848:1750.; uo. H 75 1849:13170., 24726.; uo. A 2478. Szül. akv. (Rozália nővéréé, 1822.)

KRAUSZ LAJOS százados lásd BODORY

KRIZBAY JÁNOS hadnagy
1849. június 10-ától hadnagy a marosszéki 87. honvédzászlóaljban a Bácskában harcoló IV. hadtestnél. Az ütközetben kapott sebe következtében 1849. június 25-én elhunyt Óbecsén.

(Valószínűleg azonos azzal a K. Jánossal, aki 1823 körül Marosvásárhelyen született, református vallású.)

MNL OL H 75 1849:31207.; uo. H 88 163. cs. 499. f.; *Történelmi Lapok,* 4. (1895) 16–17. sz. 135. o.

KROBICKI, ALEKSANDER WIKTOR százados
Stanisław Krobicki földbirtokos és Antonia Chrzastowska fia. 1816. február 8-án született Lutczán (Galícia). Lengyel nemzetiségű nemes. Római katolikus vallású. Jogot végzett Lwówban, később birtokán gazdálkodott. 1847-ben egy lengyel függetlenségi szervezkedés részeseként 7 év várfogságra ítélték. 1848. március 25-én kegyelmet kapott.

1848. október végén több társával Magyarországra érkezett, és novemberben belépett Józef Wysocki őrnagy 1. lengyel zászlóaljába. December 26-ától (16-ától) hadnagy ugyanott, az aradi ostromseregben. 1849 februárjától a főhadszíntéren, a III. hadtest kötelékében szolgált alakulatával, mellyel végigküzdötte a tavaszi hadjáratot. Május 17-én (1-jén) főhadnagy, július 1-jével alszázados lett a lengyel légió 1. dzsidásezredében a Felső-Magyarországon tevékenykedő IX. hadtestben, illetve Wysocki lengyel légiójában. Hősi halált halt az augusztus 9-ei temesvári csatában.

PSB XV. k. 309–310. o.; *Közlöny,* 1848. december 27. (199. sz.) 936. o., 1849. szeptember 27. (109. sz.) 559. o.; MNL OL H 75 1849:25985.; *Kovács* 2007. 32., 50., 314. o.; *Uő* 2007. 285–286. o.; *Uő* 2015. 384–385. o.

bánhegyesi KULIN ANDRÁS (FERENC) (fő)hadnagy

Az 1848 szeptemberében alakult Szatmár megyei önkéntes gyalogoscsapat (fő?) hadnagyaként hősi halált halt 1849. február 4-én a vízaknai ütközetben.

(Valószínűleg azonos azzal a Kulin Andrással, aki K. Károly és Jármy Erzsébet fia, a Szatmár megyei Jármiban született 1818. szeptember 9-én, református vallású volt.)

Bakk 1880. 165. o.; MNL OL A 2500. Szül. akv.

bánhegyesi KULIN IMRE százados

Kulin Gedeon közbirtokos és Bagi Mária fia. 1814. január 23-án született Jármiban (Szatmár megye). Református vallású. Volt tizedes (1834-től 1847-ig a cs. kir. 39. gyalogezredben szolgált).

1848 szeptemberében a Szatmár megyében alakult önkéntes nemzetőrosztály (két század) egyik századának századosa lett. 1849-ben hősi halált halt Erdélyben.

ÖStA KA Gb. 39. LIR. 1841-1848. 4/55.; *Borovszky* [1908]. 595. o.; MNL OL A 2500. Szül. akv.

KURUCZ ISTVÁN hadnagy

Kurucz István földműves gazda és Szabó Katalin fia. 1822. december 7-én született Makón. Református vallású. Gimnáziumot végzett. 1839-től közvitézként, 1841-től tizedesi rangban a cs. kir. 37. (Máriássy-) gyalogezred 3. zászlóaljának katonája.

Zászlóaljával 1848 augusztusától a bánsági hadszíntéren a szerb felkelők ellen harcolt, ősszel csatlakozott a honvédsereghez. 1849. február elejétől az erdélyi seregben, áprilistól ismét a Délvidéken szolgált alakulatával, amely márciusban a 74. honvédzászlóalj lett. Június 10-étől hadnagy. Július 5-én hősi halált halt Verbásznál.

MNL OL H 88 1849. 163. cs. 318. f.; HL 1848–49. 36. könyv; ÖStA KA Gb. 37. LIR. 1841-1860. 13/152.; MNL OL A 2347. Szül. akv.

KURZ (1830-ig SCHREINER), ANTON őrnagy
1799-ben született Bécsben. Polgári származású osztrák nemzetiségű. Ügyvédi képesítést szerzett. 1835-től Erdélyben élt, családi nevelő volt, illetve gr. Kemény József titkára. 1840-től újságíró, történész és régész Brassóban.

1848 decemberében Bem tábornok hadititkára lett. E beosztásában 1849. június 27-étől (május 11-étől) honvéd őrnagy. Május 22-én kitüntették a katonai érdemjel 3. osztályával. Augusztus 6-án hősi halált halt a nagyszebeni csatában.

Szinnyei 1891–1914. VII. k. 523–526. o.; *Kőváry* 1861. 139. o.; *Kovács* 1954. 436., 613. o.; *Közlöny,* 1849. június 30. (145. sz.) 543. o.; *Nagy* 1896. LXI., LXIV. o.; MNL OL H 75 1849:21995.

kükemezei KÜKEMEZEY PÁL (SÁNDOR) hadnagy
Kükemezey Boldizsár közbirtokos és Medveczky Johanna fia, K. Boldizsár ’48-as honvéd őrnagy testvére. 1825. november 23-án született Eperjesen. Római katolikus vallású.

1848 őszén önkéntes volt a Pesten alakuló 38. honvédzászlóaljban. Őrmester, 1849. február 1-jétől hadnagy alakulatánál a bánsági hadszíntéren. 1849. február 27-én hősi halált halt az Arad mellett vívott ütközetben.

Közlöny, 1849. február 9. (23. sz.) 81. o.; *Kempelen* 1911–1932. VI. k. 311. o.; MNL OL H 75 1849:7383.; *Potemkin* 1867. 167. o.

Rövidítések

DJCAN	Direcţia Judeţeană Cluj Archivele Naţionale Române (Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága)
HL 1848–49.	Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár, Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc iratai
HM HIM	Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
Hal. akv.	Filmtár. Halálozási anyakönyvek
H 2	Országos Honvédelmi Bizottmány iratai
H 75	Honvédelmi Minisztérium, általános iratok
H 88	Hadügyminisztérium, Aradi iratok. Nem iktatott iratok
H 92	Országos Nemzetőri Haditanács, általános iratok
H 115	Görgei Artúr iratai

K 57	Belügyminisztérium, Honvédsegélyező Alap (1867–1871)
R 23	Henryk Dembiński iratai
Szül. akv.	Filmtár. Születési anyakönyvek
OSZK Gyászjel.	Országos Széchenyi Könyvtár, Gyászjelentés-gyűjtemény
ÖStA KA	Österreichische Staatsarchiv, Kriegsarchiv (Wien)
Chev. Lég. R.	Chevaux Legers Regiment
Drag. R.	Dragoner Regiment
Gb.	Grundbuch-Blätter
FAR.	Feldartillerie Regiment
GIR.	Grenz Infanterie Regiment
HR.	Huszar Regiment
LIR.	Linien Infanterie Regiment
MM.	Militär-Matrikeln
Ul. R.	Uhlanen Regiment

Bibliográfia

Ambrus 1892. — *Ambrus József:* Az 1848 és 1849-ik évi szabadságharcban részt vett római és görög katolikus paphonvédek albuma. I. k. Budapest, 1892.

Asbóth 1862. — *Asbóth Lajos* emlékiratai az 1848-iki és 1849-iki magyarországi hadjáratról. Pest, 1862.

Bagi 1892. — Emlékkönyv a kecskeméti honvéd-emléktábla leleplezése alkalmára. Szerk. *Bagi László.* Kecskemét, 1892.

Bagu – Szakáll 1994. — *Bagu Balázs – Szakáll Mihály:* A szabadságharc nemzetőrei. Ungvár–Budapest, 1994.

Bakk 1880. — *Bakk Endre:* Az 1848–49-es szabadságharc alatti események Vizaknán. Budapest, 1880.

Balogh 1890. — *Balogh János:* A munkácsi vár története. Munkács, 1890.

Bán [1976]. — *Bán József:* Az 1849. évi tavaszi hadjárat és Mezőkövesd, a szabadságharc hagyományainak továbbélése. In: Mezőkövesd város monográfiája. Szerk. *Sárközi Zoltán – Sándor István.* Budapest, [1976]. 347–361. o.

Bene 1998. — *Bene János:* Szabolcsi honvédek a szabadságharcban. [Nyíregyháza], 1998.

Bona 1998.	*Bona Gábor:* A szabadságharc fegyveres ereje. In: A szabadságharc katonai története. Szerk. *Bona Gábor*. Budapest, 1998.
Bona 2018.	*Bona Gábor:* Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara. Arcanum online. Budapest, 2018. https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/
Borovszky [1898].	*Borovszky Samu:* Magyarország vármegyéi és városai. Nyitra vármegye. Budapest, [1898].
Borovszky [1901].	*Borovszky Samu:* Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad. Budapest, [1901].
Borovszky [1903].	*Borovszky Samu:* Magyarország vármegyéi és városai. Bars vármegye. Budapest, [1903].
Borovszky [1905].	*Borovszky Samu:* Magyarország vármegyéi és városai. Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely r. t. város. Budapest, [1905].
Borovszky [1907].	*Borovszky Samu:* Magyarország vármegyéi és városai. Komárom vármegye és Komárom sz. kir. város. Budapest, [1907].
Borovszky [1908].	*Borovszky Samu:* Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye. Budapest, [1908].
Borovszky [1910].	*Borovszky Samu:* Magyarország vármegyéi és városai. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. I–II. k. Budapest, [1910].
Borovszky [1911a].	*Borovszky Samu:* Magyarország vármegyéi és városai. Nógrád vármegye. Budapest, [1911].
Borovszky [1911b].	*Borovszky Samu:* Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye. Budapest, [1911].
Bözödi 1974.	*Bözödi György:* Gábor Áron 1849-ben. In: Arcok, eszmék, tettek. Bukarest, 1974.
Családtörténeti Értesítő	Nagy Iván Családtörténeti Értesítő. Budapest, 1900–1901.
Csapó – Hermann – Jánosi 1998.	*Csapó Zoltán – Hermann Róbert – Jánosi András:* A dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség 1848-as parancsolatkönyve. *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. (1998) 1. sz. 216–281. o.
Csatáry 1995.	*Csatáry György:* Múltunk írott ereklyéi. Ungvár–Budapest, 1995.

Csikány 1998. — *Csikány Tamás:* Csikány Ferenc, a gyöngyösi nemzetőrség parancsnokának segédtisztje. In: Egy küzdelmes év katonái. Szerk. *Horváth László*. Gyöngyös, 1998.

Demeter – Demeter 2010. — *Demeter Lajos – Demeter László:* Háromszéki honvédek, nemzetőrök, honleányok és honfiak az 1848–49. évi szabadságharcban. *Acta Siculica,* 2010. 311–322. o.

Demeter 2001. — *Demeter Lajos:* A hazáért „a patakokat a mi vérünk festette pirosra". Sepsiszentgyörgy, Kilyén és Szotyor területén nyugvó 1848/49-es szabadságharcosok. Sepsiszentgyörgy, 2001.

Dér – Hajagos – Hermann 2002–2004. — Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai. I–II. k. S. a. r. *Dér Dezső – Hajagos József – Hermann Róbert.* Eger, 2002–2004.

Dercsényi 1896. — *Dercsényi Kálmán:* Bem altábornagy téli hadjárata Erdélyben. Budapest, 1896.

Dienes 1958. — *Dienes András:* Petőfi a szabadságharcban. Budapest, 1958.

Egervári 1869. — *Egervári Ödön:* A bodrogkeresztúri csata. *A Honvéd,* 1869. március 2. (9. sz.) 73–74. o.

Egervári 1870. — *Egervári Ödön:* Magyar királyi honvéd törzstisztek albuma. Pest, 1870.

Egyed 1998–1999. — *Egyed Ákos:* Erdély, 1848–1849. I–II. k. Csíkszereda, 1998–1999.

Endes 1937. — *Endes Miklós:* Csík-, Gyergyó- és Kászon-székek (Csík megye) földjének és népének története 1919-ig. Budapest, 1937.

Garda 1998. — *Garda Dezső:* A forradalom katonái Csíkban és Gyergyóban, 1848–1849. Csíkszereda, 1998.

Görgey 1885–1888. — *Görgey István:* 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okmányok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. I–III. k. Budapest, 1885–1888.

Gyalókay 1916. — *Gyalókay Jenő:* A nagyszebeni hadosztály felbomlása. *Hadtörténelmi Közlemények,* 111. (1916) 17. sz. 150–157. o.

H. Szabó 1994. — *H. Szabó Lajos:* Pápa és környéke. 1848–1849. Pápa, 1994.

H. Szabó 2000. — *H. Szabó Lajos:* A szabadságharc és emigráció pénzei, kitüntetései, 1848–1866. Pápa, 2000.

Habermann 1992. *Habermann Gusztáv:* Személyi adattár a szegedi polgár-családok történetéhez. (Tanulmányok Csongrád megye történetéből XIX.) Szeged, 1992.

Hegyesi 1885. *Hegyesi Márton:* Bihar vármegye 1848–49-ben. Nagyvárad, 1885.

Hegyesi 1886. *Hegyesi Márton:* Az 1849. évi havasi hadjárat történetéhez. In: Hazánk. Történelmi Közlöny V. Budapest, 1886. 67–76., 148–154., 229–235. o.

Hegyesi 1887. *Hegyesi Márton:* Az 1. honvéd vadászezred. In: Hazánk. Történelmi Közlöny VII. Budapest, 1887. 136–144. o.

Hellebronth 1912–1914. *Hellebronth Kálmán:* Családtörténeti jegyzetek. Budapest, 1912–1914.

Hellebronth 1939. *Hellebronth Kálmán:* A magyar testőrségek névkönyve, 1760–1918. Budapest, 1939.

Herendi 1901. *Herendi József:* A jászkun-kerületek a függetlenségi harc alatt 1848 és 1849-ben. Cegléd, 1901.

Hermann 1999. *Hermann Róbert:* Az abrudbányai tragédia, 1849. Budapest, 1999.

Hoffmann 1906. *Hoffmann Arnold:* Az 1848–49-iki veres sapkás 9. honvédzászlóalj története. Kassa, 1906.

Imreh 1957. *Imreh István:* Adatok Gábor Áron életrajzához. Kolozsvár, 1957.

Jakab 1880. *Jakab Elek:* Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848–1849-re. Budapest, 1880.

Jakó 1979. *Jakó Zsigmond:* Nagyenyedi diákok, 1662–1848. Bukarest, 1979.

Kádár 1890. *Kádár József:* Belső-Szolnok és Doboka megye történetéből, 1848–49. Dés, 1890.

Kádár 1896. *Kádár József:* A Dési Református Egyházközség története, 1848–49. Dés, 1896.

Karsa 1993. *Karsa Ferenc:* Szabadságharcos napló. S. a. r. *Bona Gábor.* Budapest, 1993.

Kemenović 1911. *Kemenović, Felix:* Geschichte der Pionierkadetten und deren Schulen. Wien, 1911.

Kempelen 1911–1932. *Kempelen Béla:* Magyar nemes családok. I–XI. k. Budapest, 1911–1932.

Kisgyörgy 1973.	*Kisgyörgy Zoltán:* Erdővidék. Sepsiszentgyörgy, 1973.
KLÖM	*Kossuth Lajos* Összes Munkái. XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. 2. rész. 1849. január 1. – április 14. S. a. r. *Barta István.* Budapest, 1953.
Kovács 1943.	*Kovács László:* Gábor Áron. Egy hős arcvonásai. Kolozsvár, 1943.
Kovács 1954.	*Kovács Endre:* Bem József. Budapest, 1954.
Kovács 2007.	*Kovács István:* A lengyel légió lexikona, 1848–1849. Budapest, 2007.
Kovács 2015.	*Kovács István:* Honvédek, hírszerzők, légionisták: a szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzi lexikona, 1848–1849. Budapest, 2015.
Köblös 2006.	A pápai református kollégium diákjai, 1585–1861. (Pápai református gyűjtemények.) Szerk. *Köblös József.* Pápa, 2006.
Kőváry 1861.	*Kőváry László:* Erdély története 1848–49-ben. Pest, 1861.
Lehoczky 2000.	*Lehoczky Tivadar:* Bereg megye és a munkácsi vár 1848–49-ben. Reprint. Budapest–Beregszász, 2000.
Lengyel album	*Szybalski, Felicjan:* Za wasa i nasza walnosc. OSZK Kézirattár. (Fol. Polen 4.)
Magyar nemzetségi zsebkönyv	Magyar nemzetségi zsebkönyv. I–II. k. Budapest, 1885–1905.
Magyarország tiszti névtára	Magyarország tiszti névtára. Pest, 1847.
Nagy 1857–1868.	*Nagy Iván:* Magyarország családai. I–XII. k. Pest, 1857–1865. és Pótkötet. Pest, 1868.
Nagy 1896.	*Nagy Sándor:* Háromszék önvédelmi harca, 1848–49. Kolozsvár, 1896.
Nemesi évkönyv	*Nemesi évkönyv. Éves genealógiai folyóirat.* 1–13. évf. Szerk. *Daróczy Zoltán.* Budapest, 1923–1935. illetve 14–53. évf. Szerk. *Barcsay-Amant Zoltán.* Luzern, 1976–1978.
Orbán 1868–1873.	*Orbán Balázs:* A Székelyföld leírása. I–VI. k. Pest–Budapest, 1868–1873.
Orbán 1889.	*Orbán Balázs:* Torda város és környéke. Budapest, 1889.

Orosz 1906. *Orosz Ernő:* Heves- és volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai. Eger, 1906.

Pálmay 1901. *Pálmay József:* Háromszék nemesi családjai. Sepsiszentgyörgy, 1901.

Potemkin 1867. *Potemkin Ödön:* Az 1849-ik évi magyar hadsereg feloszlásának okai az aradi és a temesvári táborozással. Pest, 1867.

PSB Polski Słownik Biograficzny. Tom. 1–26. Wroclaw–Kraków–Warsawa, 1935–1981.

Rédvay 1941. *Rédvay István:* Huszáraink hazatérése 1848–49-ben. Budapest, 1941.

Ruisz 1906. *Ruisz Gyula:* Bábolna a magyar szabadságharc idején. Komárom, 1906.

Sitzler 1980. *Sitzler, Kathrin:* Solidarität oder Söldnertum. Die ausländischen Freiwilligenverbände im ungarischen Unabhängigkeitskrieg 1848–49. Osnabrück, 1980.

Süli 2011. *Süli Attila:* A nemzetőrség, a honvédség és a Kossuth-szabadcsapat szervezése Erdélyben 1848-ban. Sepsiszentgyörgy, 2011.

Székely 1893. *Székely Gergely:* Hetvenhárom év itthon. Brassó, 1893.

Szendrei 1886–1901. *Szendrei János:* Miskolc város története. I–V. k. Miskolc, 1886–1901.

Szigethy 1868. *Szigethy Miklós:* Adatok a XI. zászlóalj történetéhez, tekintettel az erdélyi 1848–49-iki eseményekre. Kolozsvár, 1868.

Szilágyi 1898. *Szilágyi Farkas:* Alsó-Fehér vármegye 1848/49-ben. Nagyenyed, 1898.

Szinnyei 1891–1914. *Szinnyei József:* Magyar írók élete és munkái. I–XIV. k. Budapest, 1891–1914.

Szinnyei 1887. *Szinnyei József:* Komárom 1848–49-ben. (Naplójegyzetek.) Budapest, 1887.

Szluha 2002. *Szluha Márton:* Bács-Bodrog vármegye nemes családjai. Budapest, 2002.

Szluha 2003–2005. *Szluha Márton:* Nyitra vármegye nemes családjai. I–II. k. Budapest, 2003–2005.

Szluha 2006. — *Szluha Márton:* Felvidéki nemes családok. I. k. Árva, Trencsén, Zólyom vármegye nemes családjai. Budapest, 2006.

Szluha 2008. — *Szluha Márton:* Felvidéki nemes családok. II. k. Sáros, Turóc vármegye nemes családjai. Budapest, 2008.

Thim 1930–1940. — *Thim József:* A magyarországi 1848/49-i szerb fölkelés története. I–III. k. Budapest, 1930–1940.

Történelmi Lapok — *1848–1849. Történelmi Lapok.* Kolozsvár, 1892–1903. (Részben elérhető itt: https://dspace.bcucluj.ro/handle/123456789/64394)

Urbán 1986. — *Urbán Aladár:* Batthyány Lajos miniszterelnöksége. II. k. Budapest, 1986.

Varga 2000. — *Varga Júlia:* A Kolozsvári Kir. Líceum hallgatói (1784–1848). Budapest, 2000.

Vetter 1888. — *Vetter Antal:* Az 1848–49-iki szerb támadás. In: Hazánk. Történelmi Közlöny X. Budapest, 1888. 347–355. o.

V. Waldapfel 1950–1965. — A forradalom és szabadságharc levelestára. S. a. r. *V. Waldapfel Eszter.* I–IV. k. Budapest, 1950–1965.

Wass 1998. — *Wass Pál:* Fegyver alatt. Egy honvédszázados naplója Bem hadjáratáról. S. a. r. *Csetri Elek.* Budapest, 1998.

Wysocki 1993. — *Wysocki József:* Együtt a szabadságért 1848–1849. Wisocki tábornok emlékiratai. S. a. r. *Kovács István.* Budapest, 1993.

Zámbory 1861. — A 3-dik számú Ferdinand huszárezred hadi története 1849-ben. *Zámbory Emil* őrnagy jegyzeteiből. In: Honvédek Könyve. Történelmi adat-tár az 1848-ki és 1849-ki magyar hadjáratból. Szerk. *Vahot Imre.* II. k. Pest, 1861. 112–118. o.

Gábor Bona

OFFICERS OF THE HONVÉD ARMY KILLED IN ACTION IN 1848/1849
Part I (A–K)

(Summary)

It is estimated that the Hungarian army had 200,000 soldiers during the Hungarian War of Independence in 1848/49. This number includes the various volunteer troops that served in the army for a longer period but were not called "Honvéd". The number of Honvéds died in action is estimated between 12,000 to 15,000 (the exact number cannot be given, as the contemporary sources on this subject are very fragmentary). Excluding those who left the army at the turn of 1848/1849, the army officer corps numbered about 11,500 officers. As a result of years of research, about 300 of them are known to have died in action, although the actual number may have been dozens more. This study commemorates the 175th anniversary of the Hungarian War of Independence by recalling the short biographies of the well-known officers who sacrificed their lives for the freedom of the Hungarian nation.

Gábor Bona

DIE DEN HELDENTOD GESTORBENEN OFFIZIERE DER
HONVÉD-ARMEE IM JAHR 1848/1849
Teil 1. (A–K)

(Resümee)

Die Zahl der Soldaten in der ungarischen Armee während des ungarischen Freiheitskampfes von 1848/49 wird auf 200 000 geschätzt. In dieser Zahl sind auch die verschiedenen Freiwilligentruppen enthalten, die über einen längeren Zeitraum in der Armee dienten, aber nicht als „Honvéd" bezeichnet wurden. Die Zahl der Heldentoten in der ungarischen Armee wird auf etwa 12–15 000 Mann geschätzt. (Eine genaue Zahl lässt sich nicht angeben, da die zeitgenössischen Quellen zu diesem Thema nur sehr lückenhaft erhalten geblieben sind.) Ohne diejenigen, die zur Jahreswende 1848/49 aus der Armee ausschieden, zählte das Offizierskorps der Armee etwa 11 500 Offiziere. Aufgrund langjähriger Forschungen wissen wir, dass etwa 300 von ihnen den Heldentod starben, auch wenn die tatsächliche Zahl um einige Dutzend höher liegen dürfte. Die vorliegende Studie erinnert anlässlich des 175. Jahrestages des ungarischen Freiheitskampfes mit der kurzen Biografie an die bekannten Offiziere, die ihr Leben für die Freiheit der ungarischen Nation opferten.

Gábor Bona

LES OFFICIERS DE L'ARMÉE HONGROISE TOMBÉS POUR LA PATRIE EN 1848–1849
Première partie (A–K)

(Résumé)

On estime à 200 000 le nombre de soldats de l'armée hongroise pendant la guerre d'indépendance hongroise de 1848–1849. Ce chiffre inclut les diverses troupes de volontaires qui ont servi dans l'armée durablement, mais qui n'étaient pas appelées soldats de l'armée régulière. Le nombre de soldats hongrois morts pour la patrie est estimé à environ 12 à 15 000. (Il est impossible de donner un chiffre exact, car les sources contemporaines sur le sujet sont assez fragmentaires). Sans compter ceux qui ont quitté l'armée au tournant de 1848 et 1849, le corps des officiers de l'armée se composait environ de 11 500 officiers. Grâce à de nombreuses années de recherche, nous savons aujourd'hui qu'environ 300 d'entre eux sont tombés pour la patrie, bien que leur nombre réel puisse être supérieur de plusieurs dizaines. Cette étude commémore le 175e anniversaire de la guerre d'indépendance hongroise en évoquant la biographie des officiers dont nous savons qu'ils avaient sacrifié leur vie pour l'indépendance de la nation hongroise.

Габор Бона

ОФИЦЕРЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ АРМИИ, ПАВШИЕ
СМЕРТЬЮ ГЕРОЕВ В 1848/1849-ИХ ГОДАХ.
Часть I. (A–K)

(Резюме)

По оценкам во время Венгерской борьбы за свободу 1848/49-их годов оформленная численность солдат Венгерской национальной армии, задействованных вовлеченных в войну может составить 200 000 человек. В это число мы включаем также различные добровольческие отряды, прослужившие более длительный период времени в национальной армии, но не получившие звание «национальный гонвед». Число героических погибших венгерской армии можно предположить примерно в 12–15 тысяч человек. (Невозможно назвать точную цифру, поскольку число источников, относящиеся к этому периоду, остались только с значительными пробелами.) Офицеры национальной армии, не считая тех демобилизованных, кто вышел на повороте 1848/49-их годов, насчитывали примерно 11 500 офицеров. В результате многолетних исследований мы знаем, что около 300-и из них погибли смертью героев, хотя действительное их число на десятки могло превысить это число. Воспоминанием их кратких биографий, исследование чтит память известных офицеров, отдавших свою жизнь за свободу венгерского народа к 175-и летией годовщине борьбы за свободу.

ACTA MUSEI MILITARIS IN HUNGARIA

A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM ÉRTESÍTŐJE

23

MŰHELY

SERES ISTVÁN

RÓZSA SÁNDOR SZABADCSAPATÁNAK TISZTIKARA 1848-BAN*

Egyetemi éveim alatt hobbiszinten kezdtem el gyűjteni a legendás betyárvezér, Rózsa Sándor 1848-as szerepére vonatkozó forrásokat. Eleinte leginkább csak a korabeli sajtóhíradásokat, emlékiratokat, későbbi visszaemlékezéseket nézegettem, levéltári forrás csupán véletlenszerűen fordult meg kezeim között. Az évek során természetesen áttekintettem Bona Gábor életrajzi adattárait is, de nagy fájdalmamra, Rózsa neve egyik kötetben sem szerepelt.[1] Nem is csoda, mivel – ahogyan az a későbbiek során ki is derült – írni-olvasni nem tudó személyként a betyárvezér csak őrmester lehetett a saját csapatában! Amikor születésének 200. évfordulójához (2013. július 16.) közeledtünk, lehetőségem adódott, hogy régi tervemet megvalósítsam, és megjelentessem Rózsa 1848-as délvidéki kalandjának összefoglalását.[2] Mindaddig az élt a köztudatban, hogy Kossuth előzetes amnesztiáját maga Jókai Mór kézbesítette, Rózsa pedig 150 kipróbált pusztai lovasával indult harcba. Az akkor már 11 éve eredménytelenül üldözött szegénylegényvezérről már 1848 augusztusában felröppent a hír, hogy fegyvert fogott, és 200 lovas élén el is indult a lázadó szerbek ellen. 1848. augusztus 6-án a Debrecenben megjelenő *Alföldi Hirlap*ban írták meg az esetet egy július 28-án szignált szegedi olvasói levél híradása alapján, amit napokon belül több pesti hírlap is átvett. Augusztus 26-án pedig Gombás József szegedi nemzetőr százados a *Kossuth Hirlapjá*ban szülővárosa nevében ki is kérte magának Rózsa Sándor méltatását, mondván, hogy az addigra már 5–6000 nemzetőrt fegyverben tartó városnak nincsen szüksége kétes hírű szülötte támogatására![3]

A hírlapi cikkek megtették a maguk hatását: Rózsa Sándor és emberei hadra kelésének híre az egész országban elterjedt, sőt, a Pesten tartózkodó erdélyi naplóíró és országgyűlési követ, Gyulay Lajos még rögtön a *Kossuth Hirlapja* 26-ai híradását olvasva feljegyezte, hogy az utcán Rózsáról készült képeket és verseket terjesztenek.[4]

---

* A tanulmány eredetileg a Bona Gábor 75. születésnapjára összeállított 2023. évi 4. számhoz készült, amiből sajnos terjedelmi okok miatt kimaradt.

1 Jelen közlésemben az *Arcanum* internetes oldalon szabadon hozzáférhető, s a neves szerző által folyamatosan bővített adattárat használom. *Bona* 2018.

2 *Seres* 2012. A kötet gyakorlatilag 2013-ban jelent meg, alig egy hónappal a „születésnap" előtt, de fenntartó- és igazgatóváltás miatt a 2012-es évet kellett benne feltüntetni.

3 *Seres* 2012. 17–19. o.

4 „[1848. augusztus 26.] Rózsa Sándor híres rabló, hogy meg lenne kegyelmezve, az ellen Szegedről nyilatkoznak már hírlapban, kik ugy mondanak, rabló csoporttal nem akarják a' hazát védelmezni,

Nem tudjuk, hogy ezen híreszteléseknek volt-e valóságalapja, de Szeged szabad királyi város fennmaradt jegyzőkönyvei és iratai között nincs annak nyoma, hogy a betyárvezér amnesztiáért folyamodott, vagy egyáltalán felajánlotta volna az ő és emberei segítségét a harcoló honvédeknek vagy nemzetőröknek. Annyi biztos, hogy szeptember első napjaitól már gőzerővel folyt a nagykőrösi születésű Szalay László minisztériumi titkár, napóleoni veterán által megálmodott lovas szabadcsapat toborzása az Alföldön. Az előbb „Kossuth-lovagok"-nak, majd Hunyadi-csapatnak nevezett legénység egyik toborzóközpontja Kiskunfélegyházán volt, ahol Szerencsey Károly hadnagy és Hutirai-Lukácsy Károly őrmester volt megbízva a környékbeli csikós- és gulyáslegények, valamint mások mozgósításával. Valójában kettejükben merült fel, hogy Rózsa megnyerésével sokkal többen kedvet kapnának az új alakulatba való belépésre. Szó szót követett, s amikor Kossuth megkezdte nevezetes alföldi toborzóútját, Szerencsey október 2-án Szegvárott jelentkezett nála a tervével. Kossuth a hódmezővásárhelyi állomásán meg is vitatta azt a helyiekkel, majd a kíséretében levő Jókai Mórral megíratta a betyárvezérnek szóló előzetes amnesztiáját, amelyben utasítást adott, hogy 150 felfegyverzett lovasával jelentkezzen a Hunyadi-csapat Csepel-szigeti hadkiegészítő parancsnokságán! Az irat kézbesítését a Pestre visszatérő Jókaira bízta, aki a későbbiekben többször, többféleképpen is megírta a kegyelmi okirat kézbesítésének történetét. Ma már persze tudjuk, hogy – ellentétben több kalandos leírásával – nem személyesen juttatta célba, hanem Szerencsey hadnagy távollétében, Félegyházán átadta azt „Lukácsy Károly első őrmesternek"!

Ez valóban így történt, és Lukácsy hadnagyával együtt nyakába szedte a pusztát, hogy Rózsa nyomára bukkanjanak. Ez azonban nem ment olyan könnyen, mivel a betyár élt a gyanúperrel, hogy esetleg csapdába akarják csalni, ezért végül a két huszártiszt a Kiskunfélegyháza melletti Pusztapéteriben birtokos Bánhidy Imre földesúrnak adta át Kossuth levelét. Bánhidy hírnek eresztette a dolgot, mire egy este Rózsa Sándor valóban meg is jelent nála 3-4 emberével.[5] Időközben Jókai is megérkezett Pestre, és 10-én közre is adta Rózsa Sándor amnesztiájának hírét az *Életképek* című lapban, bár a történteket három nappal korábban a *Márczius Tizenötödike*[6] is ismertette. A hír tehát október 7-én már széles körben ismertté vált, miként a naplóíró Gyulay Lajos is feljegyezte még az este folyamán, hogy „Kossuth, úgy hallom, Rózsa Sándornak amnestiát adott"![7] Nyilván a hírlapi tudósítások is közrejátszhattak abban, hogy Pest-Buda utcáit elárasztották Putnoki József *Rósa Sándor* című versének Bucsánszky Antal nyomdájában sokszorosított magyar és német nyelvű ponyvaváltozatai, melyekből egy

azonban képét és verseit hordozzák az utszán Rózsa Sándornak, melyben megkegyelmezve feni fogát a' vadrácokra. Az Ulászló korához anyira hasonlit a' mostani, hogy, ha Rózsa Sándor vezérnek választatnék, még a' Dósa személye be lenne telve!" *Gyulay* 2003. 132. o.

5 A Hunyadi-csapat dél-alföldi toborzására, Szerencseyék és Bánhidy szerepére nézve lásd *Seres* 2012. 24–58. o.

6 *Márczius Tizenötödike,* 1848. október 7. (176. sz.) 706. o.

7 *Gyulay* 2003. 167. o.

példány még október 7-én, egy másik pedig két nappal később került be az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményébe.[8]

Kossuth maga október 4-én délután érkezett Szegedre, és 6-án hagyta el a várost. Útközben érintette Kiskunfélegyházát is, ahol – Edvi Illés Károly visszaemlékezése szerint[9] – Bánhidy Imre pusztapéteri birtokos is megjelent. A Rózsának adott amnesztiát minden bizonnyal az előző napon tárgyalhatták a szegedi tanácsban, ünnepélyes kihirdetésére azonban csak október 17-én vagy 18-án került sor, amikor maga Rózsa is belovagolt a városba társai kíséretében. A legendás lovascsapat felállítása azonban még néhány napot váratott magára. Szerencsey Károly hadnagyról tudjuk, hogy szeptember 1-jétől a Hunyadi-csapat kinevezett hadnagya volt, három napra rá Budán ő vette át a „Kossuth-ezred" (!) felállításáról szóló meghatalmazást Szalay László részére. Hutirai-Lukácsy Károly pedig másnap Pesten, őrmesterként vette át Kupa Hümértől a 20 pengő felpénzből kézhez járandó öt pengő forintot. Szeptember 8-án Szerencsey már Mezőtúron volt. Egressy Gábor és Rengey Ferdinánd szegedi kormánybiztosok október 21-ére várták magok közé, és másnap Szegeden igazolta is, hogy Vadász Manó polgármestertől átvett 50 pengő forintot a Rózsa-csapat háromnapi zsoldja fejében. A kormánybiztosok pedig még 19-én utasították a szegedi városvezetést, hogy a magazínumból adjanak ki a Rózsa-lovasság számára 100 karabélyt, ugyanannyi pisztolyt, 5000 karabélytöltést és tíz kardot. Ez meg is történt, annyi különbséggel, hogy a hiánycikknek számító kardból mindössze 4-5 darab jutott a vezetőknek.

A csapat összeállítására alig néhány nap állt rendelkezésre. Mivel fizikai lehetetlenség volt, hogy ilyen gyorsan bujdosó szegénylegények, betyárok tucatjai gyűljenek egybe, Egressyék főként a szegedi alsó- és felsővárosi tanyasi pásztorokat, csikósokat, gulyásokat sorozták be Rózsa csapatába (mintegy 50–60 főt), ami persze nem zárja ki, hogy a későbbiek során, útközben újabb önkéntesek is jelentkezhettek közéjük. Későbbi forrásból tudjuk, hogy az önkénteseket Szerencsey – és vele együtt Hutirai-Lukácsy – képezte ki a fegyverhasználatra, de erre vajmi kevés idő állhatott rendelkezésre, mivel október 24-én 400 szegedi nemzetőrrel már útnak is indultak a délvidéki táborba. A későbbiekből tudjuk, hogy a csapat élén hivatalosan Szerencsey állt mint parancsnokló hadnagy; Lukácsy számvevő[10] volt, míg az őrmesteri posztokat maga Rózsa és a sógora, Tóth József, az algyői gulyás, a Veres Csárda egykori korcsmárosa töltötte be.

Szerencsey parancsnokságával kapcsolatban azonban már az elején kételyek merültek fel, és a csapat kijelentette, hogy semmiképpen sem kívánnak a keze alatt szolgálni.[11] Nádosy Sándor ezredes, az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnöke október

[8] *Seres* 2012. 63–70. o.

[9] Uo. 61. o.

[10] Számvevő (tiszt): hivatalos pénzügyeket intéző, számadásokat felülvizsgáló, ellenőrző számvevőségi tisztviselő, alkalmazott, megbízott.

[11] Rózsa 1859-es perének hírlapi tudósításai szerint Szerencsey a betyárvezér nevében pénzt csikart ki egy községtől – Zilahy Károly tudósítása szerint a Nagybecskerektől északra eső Melencétől –, mire Rózsa kijelentette, hogy „ő illy tiszttel szolgálni nem fog". *Seres* 2012. 103–104. o. és *Zilahy* 1961. 264. o.

29-én, még Egressy 25-ei levelére reagálva utasította a kormánybiztost, hogy a Rózsa-féle lovascsapat parancsnokságát rögtön adja át a választott kapitánynak, Bánhidy Imrének; Szerencsey főhadnagy pedig térjen vissza korábbi állomáshelyére! Egressy november 4-én továbbította a parancsot a két személynek. Egy napra rá Kupa Hümér, a 13. huszárezred őrnagya írt a Haditanácshoz, Vukovics Sebő kormánybiztos pedig Mészáros Lázár hadügyminisztert tájékoztatta a személycserével kapcsolatban felmerült problémákról. Levelében írt arról is, hogy a lovascsapat saját alhadnagyot és őrmestert választott, kiknek magasabb helyről történő megerősítésüket kérik, amit ő már szorgalmazott is a verseci honvédparancsnok által.[12]

Ekkor került a betyársereg élére egy sokat tapasztalt, elismert huszártiszt. A huszárkapitányi múlttal rendelkező Rákóczi-Parcsetich Zsigmond[13] a Temes vármegyei nemzetőrség parancsnokaként került kapcsolatba a szegedi nemzetőrséggel.[14] Ott volt a lagersdorfi (strázsai) ütközetben,[15] és úgy tűnik, ez idő tájt vehette át felsőbb utasításra a Rózsa-csapat parancsnokságát is. Minderről november 24-én Nagybecskerekről az Országos Nemzetőrségi Haditanácshoz írt felterjesztésében számolt be.[16] Eszerint korábban Vukovics Sebő délvidéki kormánybiztos rendeletére vette át a Rózsa-féle lovascsapat vezetését, a csapat azonban az előző napon – azaz november 23-án – hivatalosan is feloszlott, mivel letelt a szolgálati idejük, s így ő katonaság nélkül maradt. Korábbi huszárkapitányi múltjára is hivatkozott, valamint jelezte, hogy egy huszárezredben képzeli el a jövőjét. Segédjét, a lagersdorfi ütközetben a székely században önkénteseként harcoló Gyöngyösy József hadnagyot viszont – mivel rossz lovas volt – gyalogsági szolgálatra ajánlotta, s helyette a Rózsa-csapat korábbi számvevőtisztjét, Hutirai-Lukácsy Károlyt, a Hunyadi-csapat egykori őrmesterét kívánta maga mellé venni.

Rákóczi segédtisztje peéri Gyöngyösy János József néven szerepel Bona Gábor összefoglalásában, mint a Rákóczi-Parcsetich Zsigmond őrnagy vezette Temes megyei nemzetőr zászlóalj hadnagya és segédtisztje, 1849. február 1-jétől viszont már a Torontál, majd a Csanád vármegyei önkéntes zászlóalj századosa a bácskai (IV.) hadtestben.[17]

---

12 *Seres* 2012. 273–275. o. Szerencsey később valóban főhadnagy a 13. (Hunyadi-) huszárezred egyik századánál, a feldunai hadtestben, de tiszttársai nem tudták elfogadni a nem túl szerencsésen végződött délvidéki kaland után. 1849. január 3-án Pesten elhagyta alakulatát, majd jelentkezett a császáriaknál. *Bona* 2018.

13 Rákóczi-Parcsetich Zsigmond (1808–1887), 1847-ben századosként nyugalomba vonult, de a szabadságharc kezdetén felajánlotta szolgálatait az alakuló honvédseregnek. Fegyverét 1849. augusztus 20-án tette le Borosjenőn. Az aradi törvényszék golyó általi halálra ítélte, de ezt később 16 évi várfogságra módosították. 1854-ben szabadult Olmützből. – Rákóczi neve előfordul még Rákótzy, Rákóczy alakban is, a közölt okmányokban ezeket megőriztük.

14 *Bona* 2018.; lásd még *Seres* 2012. 131. o.

15 1848. november 7. Lagerdorfnál Rózsa Sándor is hősiesen küzdött csapatával, többek között nekik is köszönhető, hogy sikerült az ellenséget megfutamítani.

16 Lásd a Melléklet első okmányát.

17 *Bona* 2018.

Mivel a *Közlöny* 192. számában az Országos Honvédelmi Bizottmány a népfelkelés irányításával és az egyes csapatparancsnokok kinevezésével Horváth Antalt, Bács vármegye főispánját bízta meg,[18] a nemzetőrségi osztály Rákóczi-Parcsetich Zsigmond kérelmét is hozzá továbbította azzal a felkéréssel, hogy belátása szerint alkalmazza az őrnagyot. Rákóczi egy ideig bizonyosan a Délvidéken maradt, de Gyöngyösy helyén hamarosan már valóban Hutirai-Lukácsyval találkozunk, akit Bánhidy Imre kapitány (!) 1848. december 4-ei levele és Korda János szegedi térparancsnok 1849. január 3-ai elszámolása is Rákóczi őrnagyi segédjének nevez.[19] Bánhidy kapitányi kinevezésről nem maradt fenn hivatalos irat, arról Nádosy Sándor 1848. október 29-ei és Vukovics Sebő 1848. november 5-ei, már említett levelei tudósítanak. Bánhidy december 4-ei levele szerint rangját a csapat szétoszlása után is megtartotta, bár katonai szolgálatot a továbbiakban már nem vállalt, akárcsak Rózsa Sándor.[20]

A fentiekben tehát Rákóczi-Parcsetich Zsigmond nemzetőr őrnagy, Szerencsey Károly honvédhuszár, Hutirai-Lukácsy Károly őrmester és számvevő (hadnagy) rövid, 1848-as pályafutásához tudtunk új forrásokat bemutatni, Bánhidy Imre pusztapéteri földbirtokos kapitányi kinevezéséről és pályafutásáról pedig eddig nem írtak a szabadságharc krónikái!

Zárásként még annyit jegyeznénk meg, hogy a korábbi szakirodalom és az egyes – többnyire hiteles forrásokat nélkülöző – híradások szerint a lovascsapatot hivatalosan feloszlatták a délvidéki „kisháború" során elkövetett atrocitásaik és kihágásaik miatt, Rózsa Sándor ellen pedig hadbírósági eljárás is indult. Korábbi kutatásaink viszont hitelesen bizonyítják, hogy a csapat – a szegedi nemzetőrökkel együtt – csupán meghatározott időre vállalt katonai szolgálatot, amit jócskán túl is teljesítettek, a katonai vizsgálatok pedig teljes egészében tisztázták Rózsa Sándor nevét. Továbbiakat csupán a hamarosan esedékes aradi levéltári kutatás után tudunk írni a témában, s feltehetően a csapat tiszti- és altiszti karáról is újabb adatokkal igazíthatjuk ki jelen összefoglalásunkat.

[18] *Közlöny,* 1848. december 19. (192. sz.) 903–904. o.

[19] „Lukátsi akkori őrmesterem, most pedig Rákóczÿ Őrnagy Úr segédje", ill. „Lukáts Károly Őrnagyi Segéd". *Seres* 2012. 301. és 310. o.

[20] Szabó Ferenc szegedi kutatásai feltárták Szabó László szegedi kerületi főbiztosi tanácsos nyomozásait, szerinte a „Rózsa-csapat" parancsnokai 1848 őszén a következők voltak: „Bánhidi kapit[ány]; Lukátsi Károly őrmester Boksányik, azután elment; Tóth Jósef hadnagy; Ezeresnél hagyta el Lukátsi Károly; Szerencsei Károly – Versetznél, Langendorfi csata után". *Szabó* 1979. 55. o.

Melléklet

1.

Rákóczi-Parcsetich Zsigmond őrnagy kérvénye az Országos Nemzetőrségi Tanácshoz
Nagybecskerek, 1848. november 24.[21]

8883./n. ő. Nov[e]m[ber]. 29. [1]848.

Rákóczy v[olt] Parcsetits Zsigmond volt őrnagy[a] a' feloszlott Rózsa csapatjának, honv[éd] lovas kapitányságot kér, s Gyöngyösy Jósef segédét a' gyalogsághoz alkalmaztatásra ajánlja.

Rákótzy Zsigmond őrnagy

A tisztelt Országos Nemeztőrségi Tanácsnak

Vukovics Sebők kormánybiztos úr rendelete folytán a Ruzsa Sándor-féle lovascsapat rám vala bízva, kiket e mái napig vezettem – de ezeknek önkíntes idejök eltelvén, ők e folyó év november 23dikán szétoszlottak, s így csapat nélkül maradtam.

Alázatoson esedezek a tisztelt országos Tanács előtt, kegyeskedjék engem valamely lovas honvédezredhez áttenni, mivel én, mint volt lovaskapitány, ezen kért állomásban hasznosabb szolgálatokat tehetnék hazámnak.

Segédem, Gyöngyösy Jósef hadnagy pedig gyenge lovasnak ösmérvén magát, mivel több évekig gyalogságnál szolgált, a gyalogságnál igen hasznos lenne, esedezek, hogy valamely újonnon alakuló honvédzászlóaljhoz áttétetődjék, ennek kérését annyival is inkább ápolom, mivel ő a lagendorfi ütközetben önkéntesen fegyverével a székely századhoz csatlakozva ditséretesen fáradozott.

Hogyha Gyöngyösy hadnagy segédemnek a honvédekhözi átléptetése megtörténnék, ezen esetben méltóztassék Lukáts Károly Hunyady-lovascsapatbani őrmestert, ki Ruzsa-féle csapatban mint számvivő létezett, s e csapat feloszlása után még magam mellett tartom, segédemül kinevezni.

N[agy] Betskereken, November 24én 1848ban

Rákótzy Zsigmond
őrnagy

[21] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) H 92 Országos Nemzetőrtanács, Közösen kezelt általános iratok (H 92) 1848:8883.

2.

Az Országos Nemzetőrségi Tanács utasítása Horváth Antal Bács vármegyei főispánnak
Buda, 1848. december 25.[22]

9611/n. ö.

Horváth Antal Úr Bács vármegye főispánjának
Budán, Decemb[er] 25. 1848.

A' *Közlöny* 192. számában megjelent Országos Honvédelmi Bizottmány rendeleteinél fogvást főispán úr rendezi a' népfelkelést, kinevezi egyszeris mind a csapatvezéreket is, minél fogvást Rákóczy Sigmond, a feloszlott Rózsa-csapata őrnagyának folyamodását oly megkereséssel küldi meg a' nemz[et] őrs[*égi*] osztály, hogy főispán úr Rákóczy Zsigmondot, esmeretes tehetségénél fogvást saját belátása szerint a népfelkelésnél alkalmazni méltóztassék.

Bibliográfia

Bona 2018. — *Bona Gábor:* Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara. I–III. k. Arcanum online, 2018. https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/ (A letöltés időpontja: 2023. május 6.)

Gyulay 2003. — *Gyulay Lajos* naplói a forradalom és szabadságharc korából. 1848. március 5. – 1849. június 22. II. k. S. a. r.: *V. András János – Csetri Elek – Miskolczy Ambrus.* Budapest, 2003.

Seres 2012. — *Seres István:* Karikással a szabadságért – Rózsa Sándor és betyárserege 1848-ban. Békéscsaba, 2012.

Szabó 1979. — *Szabó Ferenc:* A Rózsa Sándor forrásvidékén. *Új Auróra,* 7. (1979) 2. sz. 49–59. o.

Zilahy 1861. — *Zilahy Károly:* Rózsa Sándor pere. In: *Zilahy Károly* válogatott művei. Vál., s. a. r., bev. *Vargha Kálmán.* Budapest, 1861. 261–273. o.

[22] MNL OL H 92 1848:9611. Aláírás nélküli irat.

István Seres

OFFICER CORPS OF SÁNDOR RÓZSA'S FREE TROOPS IN 1848

(Summary)

Gábor Bona's three-part collection of biographies of the officers of the 1848-49 Revolution and War of Independence (*Generals and Staff Officers..., Captains...* and *First and Second Lieutenants in the War of Independence of 1848/49*) is still considered the most important fundamental opus. For our monograph on Sándor Rózsa – written in 2012 – we consulted his biography several times, but we could not find any useful sources on Sándor Rózsa and his voluntary troop, except for one person. The illiterate Rózsa could only have been a sergeant in his own troop, and there is no contemporary record or census of the guerrillas. The data in our monograph and two recently found contemporary sources, however, augment Gábor Bona's data with several details.

The official leader of the guerrilla group was originally Károly Szerencsey, a recruiting lieutenant of the Hunyadi Free Troops in Kishunfélegyháza, and his sergeant was Károly Hutirai-Lukácsy. Due to internal bickering, Szerencsey was removed by order of higher command (the "outlaws" insisted on this, according to a later recollection, because he had collected money from villagers in Torontál county on behalf of Sándor Rózsa, without his knowledge), and the commander of the troop was Imre Bánhidy, a nobleman of Pusztapéteri. At that time, Lukácsy was already serving in the corps as an accounting officer, and the sergeants were Sándor Rózsa himself and his brother-in-law, József Tóth from Algyő. Soon the whole corps was under the command of Zsigmond Rákóczi-Parcsetich, commander of the Timis County National Guard, who commanded the cavalry of the puszta (Hungarian plain) with the rank of major. The group was not disbanded, contrary to previous popular belief. They returned home because their tour of duty – already well overdue – was over. The major would have wanted their services long afterwards!

We do not consider our research to be definitive, as the relevant part of the scattered documents of the government commissioner for Délvidék ("Southern Territories"), Sebő Vukovics, is in the National Archives in Arad (Romania), and we have not yet received permission to research them even after repeated requests. We hope to make up for this in the near future.

István Seres

DER OFFIZIERSKORPS DER FREISCHAR VON SÁNDOR RÓZSA IM JAHR 1848

(Resümee)

Die dreiteilige Biografie der Offiziere der Revolution und des Freiheitskampfes von 1848/49 von Gábor Bona (*Generäle und Stabsoffiziere..., Hauptleute...* und *Leutnants und Oberleutnants im Freiheitskampf von 1848/49*) gilt immer noch als das wichtigste Grundlagenwerk. In meiner Monografie über Sándor Rózsa, die 2012 verfasst, haben wir die Daten aus der Biografie mehrmals verwendet, aber mit einer Ausnahme konnten wir keine nützlichen Quellen über Sándor Rózsa und seine Truppe finden. Der Analphabet Rózsa kann nur Feldwebel in seiner eigenen Truppe gewesen sein, und über die Partisanen stehen uns keine zeitgenössischen Aufzeichnungen oder Volkszählungen zur Verfügung. Die Daten in unserer Monografie und zwei unlängst gefundene zeitgenössische Quellen ergänzen jedoch die Angaben von Gábor Bona in einigen Details.

Offizieller Anführer der Partisanengruppe war ursprünglich Károly Szerencsey, ein Rekrutierungsleutnant der Hunyadi-Freischar in Kiskunfélegyháza, und sein Feldmarschall war Károly Hutirai-Lukácsy. Aufgrund interner Streitigkeiten wurde Szerencsey auf Befehl des Oberkommandos abgesetzt (die „Freischärler" bestanden darauf, aufgrund von späteren Memoiren deshalb, weil er im Komitat Torontál im Auftrag von Sándor Rózsa ohne dessen Wissen Geld von den Dorfbewohnern gesammelt hatte), und der Kommandant der Truppe wurde Imre Bánhidy, ein Adliger aus Pusztapéteri. Lukácsy diente bereits als Zahlmeister im Verband, und als Feldmarschalls fungierten Sándor Rózsa selbst und sein Schwager József Tóth aus Algyő. Bald stand der gesamte Verband unter dem Kommando von Zsigmond Rákóczi-Parcsetich, dem Kommandanten der Nationalgarde des Komitats Temes, der die Kavallerie im Rang eines Majors befehligte. Entgegen der landläufigen Meinung wurden die Truppe nicht aufgelöst, sondern kehrte nach Hause zurück, weil ihre Dienstzeit, die bereits weit überschritten war, abgelaufen war. Der Major hätte im Übrigen auch viel später gerne auf sie und ihren Dienst gezählt.

Wir betrachten unsere Nachforschungen nicht als endgültig, da sich der relevante Teil der an vier Orten verstreuten Dokumente des Regierungsbeauftragten für die Südländer, Sebő Vukovics, im Nationalarchiv in Arad (Rumänien) befindet und wir damals auch auf wiederholte Anfrage keine Erlaubnis zur Durchsicht erhalten haben. Wir möchten dies in naher Zukunft nachholen.

István Seres

LES OFFICIERS DU CORPS FRANC DE SÁNDOR RÓZSA EN 1848

(Résumé)

La base de données biographiques en trois parties de Gábor Bona (*Généraux et officiers supérieurs...*, *Capitaines...* et *Lieutenants et sous-lieutenants dans la guerre d'indépendance de 1848–1849*) est toujours considérée comme l'ouvrage de référence le plus important concernant le corps d'officiers de la révolution et de la guerre d'indépendance de 1848–1849. Dans ma monographie sur Sándor Rózsa écrite en 2012, nous avons utilisé les données de cet ouvrage biographique à plusieurs reprises, mais à une exception près, nous n'avons trouvé aucune source utile sur Sándor Rózsa et son unité. Rózsa, analphabète, n'a pu être qu'adjudant dans son unité, et nous ne disposons d'aucun document ou recensement d'époque sur les guérilleros. Néanmoins, les données de notre monographie et deux sources contemporaines récemment découvertes complètent les données de Gábor Bona sur plusieurs points.

Le chef officiel de l'unité de guérilléros était à l'origine Károly Szerencsey, le lieutenant recruteur du corps franc Hunyadi, assisté de son adjudant Károly Hutirai-Lukácsy. En raison de querelles internes, Szerencsey fut révoqué sur ordre du commandement supérieur (les « hors-la-loi » y tenaient selon un témoignage ultérieur, car il avait collecté de l'argent auprès de villageois du comitat de Torontál pour le compte de Sándor Rózsa, à son insu). L'unité fut alors placée sous le commandement d'Imre Bánhidy, un noble de Pusztapéter. Lukácsy servait déjà dans l'unité en tant qu'officier comptable, et les adjudants étaient Sándor Rózsa lui-même et son beau-frère, József Tóth d'Algyő. Bientôt, le corps fut placé sous la houlette de Zsigmond Rákóczi-Parcsetich, commandant de la garde nationale du comitat de Temes, qui commandait les cavaliers de la puszta en tant que major. Contrairement à la croyance répandue, l'unité n'a pas été dissoute, les combattants sont rentrés parce qu'ils avaient largement dépassé le temps de service prévu. Par ailleurs, le major aurait bien voulu recourir à leurs services plus tard !

Nous ne considérons pas que nos recherches soient terminées, car la partie pertinente des documents du commissaire du gouvernement de la Hongrie méridionale, Sebő Vukovics, dispersés en quatre endroits différents, se trouve aux Archives nationales d'Arad (Roumanie), et nous n'avons pas obtenu l'autorisation de les consulter malgré nos demandes répétées. Nous aimerions y remédier dans un avenir proche.

Иштван Шереш

ОФИЦЕРСКИЙ СОСТАВ СВОБОДНЫХ ДОБРОВОЛЬЧЕСКИХ ВОЙСКОВЫХ ФОРМИРОВАНИЙ ШАНДОРА РОЖА В 1848-ОМ ГОДУ

(Резюме)

Биографическая база данных об офицерском составе революции и борьбы за свободу 1848–49-их гг. Габора Боны, состоящая из трех частей (Генералы и штабные офицеры..., Командиры роты... и Лейтенанты и старшие лейтенанты в борьбе за свободу, 1848/49-ие годы), до сегодняшнего дня считается наиважнейшим базовым трудом. В моей монографии о Шандоре Рожа, написанной в 2012-ом году, мы несколько раз использовали данные из биографической книги, но, за одним исключением, нам не удалось найти никаких пригодных источников о самом Шандоре Рожа и его подразделения. Неграмотный Рожа мог быть сержантом только в своем войске, но мы не распологаем ни записями, ни переписями партизан. Данные нашей монографии, а также двух новейших недавно найденных источников тех времен во многих деталях дополняют данные Габора Боны.

Официальным лидером партизанского отряда первоначально был Карой Серенчеи, лейтенант-вербовщик Свободной армии Хуньяди из Кишкунфеледьхаза, а его старшим сержантом - Карой Хутираи-Лукачи. Из-за внутренних распрей Серенчеи по вышестоящим распоряжениям был отстранен (на этом настояли «разбойники», по более поздним воспоминаниям, потому что он собирал деньги с жителей деревни в округе Торонтал от имени Шандора Рожи без его ведома), а командиром отряда стал Имре Банхиди, дворянский помещик из Пустапетера. В это время Лукачи уже служил офицер-бухгалтером в части, а сержантом был сам Шандор Рожа и его зять Йожеф Тот из Алдьё. Вскоре все подразделение перешло под командование Жигмонда Ракоци-Парчетича, командующего Национальной гвардией округа Темеш, который командовал пустинской кавалерией в звании майора. Вопреки всем прежним распространённым мнениям подразделение не расформировали, они вернулись домой, потому что у них закончился срок службы – который уже был и так сильно просрочен. Кстати, их служба понадобилось бы майору также и гораздо позже!

Мы не считаем наше исследование доконченным, поскольку часть документов разбросанных на четыре части относительно Шебе Вуковича, правительственного комиссара Южного региона, находятся в Национальном Архиве Арада (в Румынии), и в то время нам не было дано разрешение на поиск этих документов, несмотря на наши неоднократные просьбы. Мы надеемся что дойдёт очередь для дополнения этих документов в ближайшем будущем.

SZEMLE

HAJAGOS JÓZSEF

DESSEWFFY ARISZTID, A VITÉZ HUSZÁRTÁBORNOK

(Line Design Kiadó, Aradi Vértanúk Sorozat, Budapest, 2022. 284 o. ISBN 978-963-480-027-9)

A Line Design kiadó által 2016-ban útjára indított, az aradi vértanúk életét feldolgozó sorozatnak immár a 7. kötete is megjelent. Ezt a munkát Hajagos József, a gyöngyösi Berze Nagy János Gimnázium tanára, a korszak egyik elismert szakértője jegyzi, aki már több évtizede foglalkozik Dessewffy Arisztid pályafutásának kutatásával. Mostani kötetében pedig az eddigi eredményeket összegezve rajzol minden eddiginél pontosabb képet a „vesztes ütközetek bajnokáról".

A mű két részből áll: az első tartalmazza a későbbi aradi vértanú tábornok életrajzát, míg a második egy okmánytár, amely 124 fontosabb dokumentum bemutatásával hozza közelebb az olvasóhoz a kötet főszereplőjét. Ahogy a bevezetőben maga a szerző is megjegyzi, az aradi vértanúkról az utókorban különböző „élességű és minőségű képek" maradtak meg. Dessewffy Arisztid talán az ismertebbek közé tartozik, és a róla rögzült kép egy bátor, vállalkozó kedvű huszártisztet mutat. Hajagos József szerint ez az elképzelés alapvetően helyes, és ezt már a korabeli anekdoták is bizonyították, valamint a korábbi kutatások, amelyeket itt számba is vesz. Ugyanakkor a tábornok parancsnoki képességeiről kevesebb szó esett eddig; ezt a hiányt próbálja pótolni a mostani kötet.

Cserneki és tarkeői Dessewffy Arisztid az egyik legrégebbi, számos ággal büszkélkedő ősi nemesi família tagjaként született az Abaúj vármegyei Csákány községben, 1802. július 2-án. Apja, Dessewffy Gáspár evangélikus vallású, tehetős középbirtokos volt, míg édesanyja, Kubinyi Julianna szintén köznemesi családból származott. A frigyből hét gyermek (hat fiú és egy lány) született, közülük öten meg is érték a felnőttkort. A napóleoni háborúk által teremtett gazdasági konjunktúrának hála, a család viszonylag jó anyagi körülmények között élt, így a gyermekek elemi oktatása magánúton, családi környezetben folyt. Arisztid körülbelül tízévesen kezdte meg középiskolai tanulmányait az eperjesi evangélikus kollégiumban, majd a kassai római katolikus gimnáziumban fejezte be azokat. Noha jó – illetve társai, valamint tanárai által is kedvelt – tanulónak számított, a polgári pályák kevéssé vonzották. Miután 1815-ben elhunyt édesanyja, a napóleoni háborúk lezárulásával pedig a család anyagi helyzete is megrendült, hősünk önálló kenyérkereset után nézett. Mivel hajlamai és a családi hagyományok (dédapja huszárezredes volt) is a katonáskodás felé irányították, így egyszerű volt a döntés.

Dessewffy Arisztid 1818-ban lépett be a cs. kir. hadseregbe mint saját költségen szolgáló ezredkadét. Először a cs. kir. 5. (Bervaldo-) tüzérezrednél, majd a cs. kir. Aknászkarnál szolgált, de 1820-ban már a cs. kir. 5. (György brit uralkodó nevét viselő) huszárezredhez került, amely a Nyugat-Dunántúlról nyerte kiegészítését, és ezekben az időkben Észak-Itáliában állomásozott. Hősünk az ezred tagjaként 1821-ben részt vett Piemont megszállásában, majd 1825 és 1831 között – egy rövid magyarországi, illetve bécsi kitérőt leszámítva – végig Lombardiában, Milánó környékén teljesített szolgálatot az alakulat kötelékében. Arisztid a békeviszonyoknak megfelelően lassan haladt előre a ranglétrán: 1822-ben alhadnagy, 1829-ben főhadnagy, 1835-ben alszázados, 1837-ben pedig főszázados lett. Noha az ezred tisztikara fokozatosan elnémetesedett, a testületi szellem jó volt, és hősünknek a kor jó néhány fontos szereplőjével sikerült együtt szolgálnia – például Kiss Ernővel, Vécsey Károly gróffal, Nagysándor Józseffel, valamint Mészáros Lázárral. Bár jó tiszt volt, és már felsejlett egy törzstiszti előléptetés lehetősége is, Dessewffy 1839-ben mégis nyugdíjaztatta magát, mivel kaució hiányában a családalapításra nem volt reális esélye.

Kilépése után Gusztáv bátyjánál, Eperjesen állapodott meg, és önálló gazdálkodásba fogott. 1842-ben megházasodott: egyik unokahúgát, Újházy Antóniát vette feleségül. Noha a frigy boldognak tűnt, családi életüket hamarosan tragédiák árnyékolták be: gyermekeik sorra meghaltak, míg végül 1847-ben Antónia is elhunyt tüdőbajban. Valószínűleg Arisztid minden erejét lekötötte a családalapítás, illetve az önálló egzisztencia megteremtése, így politizálásra aligha jutott ideje, de felesége révén biztosan kapcsolatba került a Sáros vármegyei reformellenzék kimagasló alakjával, a későbbi kormánybiztos Újházy Lászlóval.

1848, a „Népek tavasza" aztán Dessewffy életének is más irányt szabott. A Batthyány-kormány hatalomra kerülésével megkezdődött a belső rendet fenntartani hivatott nemzetőrség felállítása, amelynek élére a kormányzat volt cs. kir. tiszteket szándékozott állítani. Noha ő előbb a hadseregbe való visszatérésre gondolt, május 4-én levélben ajánlotta fel szolgálatait az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak. Bár neve több poszt betöltésénél is szóba került, végül csak 1848. szeptember 22-én nevezték ki nemzetőr őrnaggyá a Sáros vármegyei Kisszeben központú nemzetőr zászlóalj élére. Dessewffy, a lehetőségekhez képest, igyekezett felszerelni és kiképezni egységét, hamarosan pedig a körzet élére kinevezett Pulszky Sándor ezredes leghasznosabb munkatársa lett. E minőségében vezetett egy különítményt a magyar fősereg megerősítésére 1848. október végén Pestre, majd irányította a határ megerősítését a Galíciából betörni készülő cs. kir. hadtesttel szemben. Franz Schlik altábornagy seregét azonban nem sikerült feltartóztatnia, és 1848. december 11-én a budaméri vesztes ütközetben Dessewffy őrnagy már a magyar sereg törzsének egyik vezetőjeként igyekezett menteni a menthetőt.

A vereség után a felső-magyarországi hadtest élére Dessewffy korábbi ezredtársa, Mészáros Lázár hadügyminiszter került, akinek hősünk előbb a lovasság, a tüzérség,

illetve a szekerészkar újjászervezésénél segített. Ezt követően az elővéddandár élére került, december 26-ától már honvéd alezredesi rendfokozatban. A jelentős erőkkel és nagy reményekkel Kassa visszavételére indított kombinált támadás azonban 1849. január 4-én csúfos kudarccal ért véget: hiába tűnt ki a támadásnál, majd a visszavonulás fedezésénél is Dessewffy dandára, a katasztrófát nem sikerült megakadályoznia.

Az újabb kudarc után parancsnokváltás következett be, és a Felső-Tisza vidékére húzódott hadtest élére január 9-én Klapka György ezredes került. Dessewffy immár az ő parancsnoksága alatt szervezte újjá csapatait, majd január 23-án Bodrogkeresztúrnál, január 31-én pedig Tokajnál vett részt a Schlik-hadtest támadásának visszaverésében. A sikereknek köszönhetően február 14-én ezredessé léptették elő. A beérkező nagyobb erősítések, illetve a Görgei Artúr vezette hadtest megjelenése már lehetővé tette egy ellentámadás megindítását, azonban az új főparancsnok, Henryk Dembiński altábornagy kétbalkezes hadvezetése miatt a döntő siker elmaradt. Dessewffy hiába tűnt ki február 8-án Hernádnémetinél, február 18-án pedig Kompoltnál, a február 26–27-ei döntő kápolnai csata második napján (már hadosztályparancsnokként) nem tudta feltartóztatni a Dembiński által többször is elszalasztott Schlik-hadtest túlerejű támadását Verpelétnél, ami a csata elvesztését eredményezte. Az ezt követő kaotikus visszavonulás, valamint a lengyel hadvezér minden kudarc miatt beosztottait hibáztató hozzáállása a feletteseivel eddig a hangot mindig megtaláló ezredesben is ellenállást váltott ki, így maga Dessewffy is részese lett Dembiński tiszafüredi leváltásának.

1849 márciusában a Vetter Antal altábornagy, majd áprilistól Görgei Artúr vezérőrnagy vezette magyar főseregben Dessewffy előbb a kombinált lovashadosztály egyik dandárának, majd a Klapka György tábornok vezette I. hadtest lovasdandárának lett a parancsnoka. E minőségében vett részt az április 4-ei tápióbicskei és az április 19-ei nagysallói ütközetekben, majd az április 26-ai komáromi csatában, amelyek mindegyikében kitüntette magát, így április 18-án meg is kapta a Magyar Katonai Érdemrend III. osztályát. A hadjárat második felétől már az ideiglenes hadosztályparancsnokságot is betöltő hősünk a budai vár ostrománál az I. hadtest lovashadosztályát vezette, és a közben hadügyminiszterré is kinevezett Görgei tábornok a legteljesebb mértékben meg volt vele elégedve. Így aligha csodálható, hogy 1849. június 1-jével vezérőrnaggyá léptették elő, és megbízták a Felvidék keleti felét biztosító IX. hadtest parancsnokságával.

Dessewffy, illetve az északi hadsereg élére kinevezett Józef Wysocki vezérőrnagy június elején érkezett meg a Sáros vármegyében állomásozó, közel 12 000 fős haderőhöz. Régi ismerősük, a posztjáról önként lemondott Dembiński altábornagy azonban előbb a parancsnokság átadását szabotálta, majd a közel tízszeres túlerővel június közepén betörő cári hadsereg elől hátrálni kényszerülő tábornoki párost igyekezett befeketíteni a politikai vezetés előtt. Pedig a közben magát Szinyei Merse Emmával eljegyző, csapatait visszavonulás közben is folyamatosan szervező Dessewffy, ahol csak lehetett, igyekezett lelassítani az orosz haderőt, a június 23-ai lemesi ütközetben maga is részt vett. Az „áradatot” azonban nem lehetett feltartóztatni, így a IX. hadtest június 30-án

már Kápolnára húzódott vissza. A visszavonulás miatt a június 29-ei haditanács a komáromi összpontosítás helyett a szegedi koncentráció mellett döntött.

Az ezt követő közel másfél hónapban Dessewffyt előbb a pest-szolnoki vasút mentén létrehozott tiszai hadsereg, majd a Szegednél létrejövő déli hadsereg kombinált lovashadosztályának az élén találjuk. A július 5-én Pesten megnősülő tábornok igyekezett megtenni minden tőle telhetőt: a július 20-ai turai lovassági ütközetben, az augusztus 5-ei szőregi csatában, a 6-ai óbesenyői, illetve a 8-ai csatádi utóvédütközetekben, valamint a 9-ei temesvári sorsdöntő csatában az általa vezetett huszárság és lovastüzérség volt a magyar sereg legsikeresebb magasabbegysége. Ám előbb Perczel Mór tábornok, majd július 30-ától az újra főparancsnokká kinevezett Dembiński, végül pedig Józef Bem altábornagy nem tudtak profitálni hősünk és lovassága képességeiből. Így Dessewffy (aki július 25-e után megkapta a Magyar Katonai Érdemrend II. osztályát is) előbb-utóbb a túlerőben lévő cári, illetve cs. kir. összfegyvernemi, valamint nehézlovas-kötelékekkel került szembe, amelyekkel végül nem bírt el. A temesvári vereség, majd az augusztus 13-ai világosi (szőlősi) fegyverletétel után már ő sem látta értelmét a további ellenállásnak, és e tárgyban a végsőkig való harcot szorgalmazó Bem tábornokkal is összezördült. Noha valószínűleg előbb ő is el akarta hagyni az országot, korábbi ezredtársa, Franz Lichtenstein herceg, cs. kir. altábornagy felszólítására az utolsó hetekben a IX. hadtestet ténylegesen irányító Lázár Vilmos ezredessel és csapataival együtt augusztus 19-én Szákulnál megadta magát az osztrák csapatoknak.

Dessewffyt Lugoson és Temesváron át szállították Aradra, ahová augusztus 25-én érkezett meg. Tizenegy társával együtt közösen fogták perbe, kihallgatásuk 27-én kezdődött. Hősünk vallomásában a tényekre szorítkozott, magát nem mentegette. Szeptember 15-ei második kihallgatása után utólagosan benyújtott beadványában ugyan kiemelte, hogy 1848 tavaszán előbb a cs. kir. hadseregbe jelentkezett, és tudta nélkül nevezték ki a nemzetőrséghez, de ekkor is leszögezte: „…a magyar alkotmányra letett esküm a magyar minisztérium iránti engedelmességre kötelezett”. Karl Ernst törzshadbíró szeptember 26-án őt is halálra ítélte, de az osztrák csapatok előtti fegyverletétel miatt kötél helyett agyonlövetésre javasolta „enyhíteni” a büntetést. Ezt Julius von Haynau táborszernagy, cs. kir. főparancsnok jóvá is hagyta. A kivégzésre végül október 6-án hajnalban került sor, amikor Dessewffyt Lázár Vilmos, Kiss Ernő és Schweidel József „társaságában” az erőd sáncárkában agyonlőtték. A visszaemlékezők szerint Dessewffy mindvégig megőrizte nyugalmát: végrendelkezett, feleségétől, rokonaitól, barátaitól pedig levélben búcsúzott. Holttestét 1850-ben rokonai megszerezték, és végül a margonyai családi birtokon temették el. A tanulmányt záró részben a szerző e síremlék hányatott sorsát, illetve a vértanú emlékére az eperjesi kollégium jogi akadémiáján róla elnevezett tanszék 1949-ig tartó működését tekinti át.

A kötet második részét kitevő okmánytár 1848. május 4. és 1849. október 5. között keletkezett 124 olyan iratot közöl, amelyek plasztikusan mutatják be Dessewffy Arisztid életének utolsó másfél évét, és egyben szabadságharcos tevékenységét is. Az iratok kro-

nologikus sorrendben, szöveghű változatban, a mai helyesírási és központozási szabályokhoz közelítve kerültek közlésre. Az első irat Dessewffy nemzetőri szolgálatra való jelentkezésével kapcsolatos, míg az utolsó egyik aradi búcsúlevelének és egyben végrendeletének töredéke. De akadnak itt egyéb érdekes dokumentumok is: például Eperjesen, 1848. október 24-én kelt köszönőlevele kinevezéséért az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak; Tarcalon, 1849. január 23-án kelt jelentése a bodrogkeresztúri összecsapásról; Makláron, 1849. február 20-án kelt jelentése a kompolti rajtaütésről; Budaörsön, 1849. május 10-én Klapka Györgynek írott levele Buda ostromáról; Forrón, 1849. június 25-én kelt jelentése Görgei Artúrnak a somosi ütközetről; vagy Karánsebesen, 1849. augusztus 15-én Józef Bemnek írott levele, amelyben leváltása ellen tiltakozik.

A fenti iratgyűjtemény nemcsak a kötet főhősének életébe nyújt betekintést, hanem a szabadságharc mindennapjait és kevésbé ismert eseményeit is közelebb hozza a mai kor olvasójához.

A számos képpel és táblázattal ellátott, igényes kiállítású kötetet bibliográfiaként is használható rövidítésjegyzék, illetve személy- és helynévmutató zárja.

A kiadványban, mint minden munkában, előfordulnak betű- és nyomdahibák, kisebb elírások, valamint tévesztések is. Schlik seregének nem a cs. kir. 3. (Károly főherceg-), hanem a 24. (Parma-) sorgyalogezred 1. zászlóalja volt alárendelve (40. o.). A felső-magyarországi hadtesthez erősítésül a 14. (Lehel-) huszárezredtől nem 4, hanem csak 2 század (a 4. és 5. század) érkezett 1848 decemberében (47. o.). A „Borus 1875." jelzet helyesen „Borus 1975." (68. o. 203. lábjegyzet). A poroszlói összecsapás nem 1849. február 7-én, hanem még 6-án történt (79. o. 245. lábjegyzet); a Kompolton rajtaütés áldozatául eső cs. kir. 5. (Auersperg-) vértesezredi osztály pedig nem az alezredesi vagy az őrnagyi, hanem az ezredesi volt (80. o., ill. 219. o. 194. lábjegyzet). Az 1849. február 28-ai mezőkövesdi lovassági ütközetet nem a Kmety-, hanem az Aulich-hadosztály lovassága döntötte el (88. o.). A Karsa Ferenc visszaemlékezésében említett hadrendi változásokra csak 1849. március közepén került sor; Szolnokot pedig nem március 8-án, hanem 9-én ürítették ki a magyar csapatok (90. o.). 1849. március közepén a cs. kir. fősereg valójában Cegléd–Kecskemét körzetében volt, a „HL TGY" helyes feloldása pedig „Hadtörténelmi Levéltár Tanulmánygyűjtemény" (92. o., ill. uo. 284. lábjegyzet). Az 1849. április 9-ei hadrend szerint az I. hadtest létszáma nem 8005, hanem 9687 fő volt (98. o.). A Duklai-szoroson nem a II. és a III., hanem a II. és a IV. orosz hadtest tört be (120. o.). Az I. hadtestben a 34. (Porosz herceg-) sorgyalogezred 1. és nem a 2. zászlóalja szolgált (216. o.). A nyárasdi ütközet 1849. június 20-án és nem 23-án volt (217. o. 183. lábjegyzet). Végül: Kmety György őrnagyként a 23. és nem a 15. honvédzászlóalj parancsnoka volt (254. o. 293. lábjegyzet).

A fentieket leszámítva a recenzens csak ajánlani tudja ezt a kiváló munkát mindenkinek, aki meg akar ismerkedni az aradi vértanúk tábornoki koszorújának egyik legjobb huszárgenerálisával.

Kemény Krisztián

KEMÉNY KRISZTIÁN

AZ 1849. MÁRCIUS 5-EI SZOLNOKI ÜTKÖZET TÖRTÉNETE ÉS OKMÁNYTÁRA
(A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára)

(HM HIM, Budapest, 2021. 344 o. ISBN 978-963-519-010-2)

A szolnoki ütközet egyike az 1848–1849. évi szabadságharc legismertebb összecsapásainak. Az 1848 decemberében Magyarország ellen megindult általános császári támadás kezdete óta ez volt az első jelentős magyar győzelem a főhadszíntéren. Damjanich János, a szerb származású legendás magyar generális nimbusza is itt született meg, még akkor is, ha ma már árnyaltabban látjuk szerepét. Ebből következően az ütközet számos legenda és mítosz forrása, mely az írói képzeletet is megihlette. Jelentősége nem a pillanatnyi hadihelyzet szempontjából mutatkozott meg, sokkal inkább a lélektani szerepe volt jelentős. Itt és ekkor bizonyosodott be, hogy az osztrák fősereg alakulatai a főhadszíntéren is legyőzhetők. Sokan az 1849. áprilisi dicsőséges tavaszi hadjárat első sikereként ismerik, holott inkább a téli hadjárat lezárását jelentette. Néhány nappal később Szolnokot ugyan kiürítette a magyar hadsereg, a stratégiai kezdeményezés lehetősége azonban kikerült a császáriak kezéből.

Kemény Krisztián jó egy évtizede, legendaoszlató szándékkal fogott hozzá az ütközet történetének tanulmányozásához. Az eltelt évek alatt több konferenciaelőadást, publikációt szentelt a témának, újabb és újabb források bevonásával igyekezett pontosítani 1849. március 5-e történetét. Természetesen mindkét fél forrásait felhasználta, bár a fennmaradt iratanyag igencsak egyoldalú, főleg az osztrák fél hadijelentéseit tartalmazza. A magyar oldalon azonban számos naplót és visszaemlékezést lehetett hasznosítani, amely hozzájárult a vállalkozás sikeréhez.

Merthogy sikerről beszélhetünk, az nem kétséges. A szerző egy olyan munkát tett közzé, mely még sokáig megkerülhetetlen lesz a korszak hadtörténetével foglalkozók számára. A klasszikus hadtörténetírás módszerei szerint elkészített ütközetleírás részletesen tartalmazza az előzményeket, a szemben álló haderők ismertetését, az ütközet szakaszait, a veszteségi adatokat és az összecsapás után történteket. Hermann Róbert a kötet előszavában így fogalmazta meg a munka jelentőségét: „A szerző minden lehetséges részletnek utánament, s meggyőzően rekonstruálta a történteket. Nyilván egyetlen kutatás sem zárható le végleg, s mindig kerülhetnek elő újabb dokumentumok vagy visszaemlékezések, de jelen tudásunk alapján ennél megbízhatóbb és pontosabb képet aligha lehetne alkotni a második szolnoki ütközetről."

Még a 2000-es évek első évtizedében zajlott egy történészvita a *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain, melynek témája tágabb értelemben a hadtörténetírás mód-

szereiről, lehetőségeiről, létjogosultságáról, de magyar és nemzetközi műveléséről is szólt. Ennek egyik szála a csatatörténetírás lehetőségeit vitatta meg. (A vita legfontosabb megszólalásai elérhetők *A magyar hadtörténetírás története és aktuális kérdései* című gyűjteményes kötetben, amely szintén *A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára* sorozatban jelent meg 2015-ben.) Kemény Krisztián jelen munkája ékes példája annak, hogyan írható meg egy csata vagy ütközet története a rendelkezésre álló források és a történészi elemzés segítségével. Hermann Róbert előbbi kötetből idézett véleménye szerint: „E csaták esetében már csak azért is szükség van az újabb és újabb rekonstrukciókra, mert […] az eltérő forrásadottságok, a magyar emlékiratok nagy száma s állandó bővülése miatt lehetőségünk van arra, hogy ezekről az összecsapásokról az eddigieknél kiegyensúlyozottabb képet, a magyar nézőpontot is (vagy az eddigieknél jobban) érvényesítő feldolgozásokat alkossunk. […] Úgy vélem, a csatatörténet (s általában az eseménytörténet) írása nem reménytelen dolog, csupán tudnunk kell megtalálni, és megszólaltatni a forrásokat." Kemény Krisztián éppen ezt tette.

Kétségtelen tény, hogy a csatatörténetírás nem az olvasmányos műfajok közé tartozik, hiszen itt adatok, katonai szakkifejezések, az adott korszak hadművészetére jellemző szakleírások váltják egymást, és az olvasónak igencsak figyelnie kell, hogy kövesse az események menetét. Bevallom, a recenzens sem tartozik e műfaj feltétlen hívei közé, de elismeri az ilyen jellegű munkák létjogosultságát és megkerülhetetlenségét. 1848–49 történetének ugyanis kitűnő hadtörténeti összefoglalói vannak, de ezek pontosításához, majdani újraírásához elengedhetetlen a szolnoki ütközetről szóló könyvhöz hasonló munkák megjelentetése. Eddig a szabadságharc kevés ütközetéről és csatájáról készült hasonló munka. A szolnoki ütközet leírása mellett a források közzététele és az események térképen történő ábrázolása külön erénye a kötetnek.

Kemény Krisztián munkája alapvetően két fő részből áll. Az első felében a szerző részletes tanulmányát olvashatjuk a szolnoki ütközetről, a második rész pedig terjedelmes forrásválogatást tartalmaz. Ez utóbbi teszi ki a kötet bő kétharmadát.

A szerző célja – elsősorban a levéltári forrásokra támaszkodva – az ütközet lefolyása tekintetében az ellentmondások feloldása, az ütközet előzményeinek és történéseinek eddiginél pontosabb ismertetése, valamint az összecsapásra vonatkozó legfontosabb források közlése. Ehhez előbb ismerteti az ütközetről korábban megjelent szakirodalom értékeléseit, mind az osztrák, mind a magyar oldal tekintetében, majd rátér az előzmények bemutatására. Tájékoztat a cs. kir. haderő és a magyar honvédsereg térségbeli erejéről és tevékenységéről az 1849. január vége és március eleje közötti időszakban. A március 5-én Szolnoknál egymással szembekerülő két fél haderejének egyes alakulatairól részletes leírást kapunk, megtudhatjuk rövid történetüket, a hadjáratban addig játszott szerepüket. Az ütközet leírását két alfejezetben olvashatjuk: az elsőben a Szolnokért folytatott küzdelem részletes bemutatása, a másodikban a Franz Ottinger vezérőrnagy vezette cs. kir. lovasdandár felmentési kísérlete és annak visszaverése

elevenedik meg. Végül a két fél veszteségi adatainak számbavétele, az összecsapás utáni napok eseményeinek leírása, majd az összegzés zárja az elemzést.

Kemény Krisztián rámutat arra, hogy a cs. kir. hadvezetés tisztában volt a szolnoki állás sebezhetőségével, ezért az attól délre található cibakházi magyar hídfő felszámolására kétszer is kísérletet tett. (Erről részletesen lásd *Csikány Tamás:* A cibakházi híd 1849. A cibakházi hídért 1849. január–márciusában folytatott harcok katonai irataiból. Budapest, 2003.) Mivel ez nem sikerült, várható volt, hogy a magyar fél is megpróbálkozik a szolnoki cs. kir. hídfő felszámolásával, amint erre lehetősége kínálkozik. Az itt állomásozó magyar haderő – a Délvidékről felrendelt csapatok segítségével – 1849. február végére erősödött meg annyira, hogy eséllyel vegye fel a küzdelmet az időközben meggyengült császári csapatokkal szemben. A magyarok ki tudták használni a vasútvonal mentén egymás mögött állomásozó cs. kir. dandárok széttagoltságát, két irányból indított támadásuk azonban nem érte el maradéktalanul a célját, az ellenfél bekerítését és teljes megsemmisítését. A császári csapatok, bár vissza tudtak vonulni, azonban így is jelentős veszteségeket szenvedtek. Ennél is fontosabb volt azonban, hogy „az 1849. március 5-ei szolnoki ütközet egyértelműen jelezte a változást: a magyar csapatok és parancsnokaik egy jelentős része – noha még sok tanulnivalójuk volt – már eljutott a harcképesség azon szintjére, hogy nem volt tanácsos velük szemben taktikai-stratégiai hibákat elkövetni." Alfred zu Windisch-Grätz herceg, tábornagy, császári fővezér azonban nem vonta le a megfelelő tanulságokat a szolnoki vereségből, és továbbra is csak az éberség fokozását tartotta kívánatosnak. Hiszen – véleménye szerint – máskülönben nem fordulhatott elő, hogy a császári csapatok egy olyan haderővel szemben maradtak alul, mely „felkészületlen, gyenge csapatokból állt".

A kötet második felében a szerző közli a két fél csapatainak hadrendjeit, a támadás előtti és a támadás utáni időszakból, majd egy 127 tételből álló válogatott okmánytárat tesz közzé. Utóbbi három részre bontva, az ütközet előtti, az ütközet napján keletkezett és az ütközet utáni időszakban készült okmányokat tartalmazza. A nagyobbrészt német nyelven készült eredeti iratokat magyar fordításban olvashatjuk. Ezek gondosan lábjegyzetelve, az iratközlés szabályai szerint közzé téve tanulmányozhatók. Ezután – még mindig a forrásoknál maradva – naplók, visszaemlékezések, alakulattörténetek, összefoglaló munkák vonatkozó részei következnek, ahol szükséges, szintén gondos fordításban és lábjegyzeteléssel. Kemény Krisztián összegyűjtött minden olyan, jelenlegi tudásunk szerint fellelhető forrást, amely valamilyen módon tudósít a szolnoki ütközetről. Ez összesen 27 szöveget jelent.

A könyv végén képmelléklet is található. Ebben térképek segítségével tanulmányozhatjuk mind a közép-tiszai hadszínteret, mind az ütközet lefolyását három időpontban. Az ezt követő portrék és ütközet-ábrázolások szintén közelebb hozzák az eseményeket. A kötetet végül könyvészeti és levéltári rövidítésjegyzék, hely- és személynévmutató zárja.

A szerző nem kis feladatba kezdett, amikor a különféle forrásokat összegyűjtve azok elemzésére, az ütközet részletes történetének feltárására vállalkozott. Hiszen a különféle interpretációk, szemtanúi visszaemlékezések, jelentések ellentmondásait kibogozni és egy megközelítőleg követhető és hiteles, logikus ütközettörténetet írni nem egyszerű.

A szolnoki ütközethez köthető legendák eloszlatása, az egyes alakulatok, a 3. és 9. honvédzászlóaljak, a lengyelek, Vécsey Károly tábornok szerepének tisztázása, a Damjanich–Vécsey konfliktus mibenlétének bemutatása mind-mind erényei a kötetnek. A második szolnoki ütközet lefolyásáról immár rendelkezünk egy lényegre törő, szabatos leírással, kézhez kapjuk a fellelhető írásos és képi forrásokat, összességében helyére kerül az 1849. március 5-ei ütközet a szabadságharc történetében, és ez mindenképpen Kemény Krisztián érdeme.

Solymosi József

RICHARD VAN EMDEN

BOY SOLDIERS OF THE GREAT WAR

(Pen and Sword Military, London, 2021. 488 o. ISBN 978-1399011631)

Rendkívül újszerű megközelítésű munka jelent meg 2021-ben Richard van Emden brit író tollából *Az első világháború gyermekkatonái* címmel. A könyv alapjául szolgáló, hiánypótló kutatás elkezdésében az motiválta a szerzőt, hogy bár sok első világháborús katonasír köthető szinte még gyerekként küzdő harcosokhoz, a történettudományban gyakran háttérbe szorul a fiatalkorúak háborús részvételének és sorsának megismerése. Emden könyvének tehát fő célja, hogy bemutassa a brit hadseregben szolgáló fiatalkorú katonák tapasztalatait, elsősorban a fiatalok bevonulásának okait és háborús élményeiket. Bár a könyv első kiadása már 2012-ben megjelent, annak tartalmát a második kiadásban a szerző némileg átdolgozta, helyenként felülbírálta. Korábban ugyanis pontos számot adott arra vonatkozóan, hogy hány fiatalkorú halt meg az angol hadseregben (250 000 fő), utóbb azonban arra a következtetésre jutott, hogy a statisztikában előforduló visszásságok miatt erre nem érdemes konkrétumot mondani.

A könyv 21 fejezetre tagolódik az új kiadáshoz írt előszón, illetve a *Bevezetés*en felül. Mivel a kötet teljességre törekvő bemutatására nem vállalkozhatom, a következőkben inkább a szerző lényegesnek tartott megállapításait, általam jelentősnek vélt gondolatait kívánom kiemelni.

A *Bevezetés*ben a fiatalok háborúhoz való csatlakozásának okát unalomban, kalandvágyban, családi nyomásban, vagy a kötelezettségek előli menekülés vágyában, illetve egyszerűen csak a királyba és hazába vetett hitben véli felfedezni. Persze nehéz azt definiálni, hogy mit értünk gyerekkatona alatt: bár jogilag elsősorban a 18 év alattiakat, a tengerentúli szolgálathoz pedig a 19 év alattiakat, a valóság nem fedte le ezt. A szerző kifejti, miszerint a szinte még gyereknek minősülő fiúk, fiatal férfiak úgy gondolhatták, hogy legfeljebb némi sebesüléssel megússzák a katonai szolgálatot, ahogy korábban a fára mászást vagy korcsolyázást is.

Emden az első fejezetben megfogalmazza, hogy a gyerekek már az iskolában vagy a cserkészkedés során elköteleződtek a haza iránt, és korán megfogant bennük a katonáskodás gondolata. Ugyanakkor kiemeli azt a fontos tényt is, hogy míg a száz évvel ezelőtti gyerekeknek a halál egy közeli és elfogadott tapasztalat volt a magas gyermekhalandóság miatt, a háború valódi jellegével nem voltak tisztában, azt leginkább csak kalandnak képzelték. Ebből adódóan számos fiatalkorú jelentkezett katonai szolgálatra már közvetlenül a háború kitörése után.

A második fejezetben a toborzás és a sorozás körülményeinek bemutatására kerül sor. Ebből a szempontból nemcsak a jelentkező fiatalok, de az ebbe beleegyező iskola-

igazgatók és toborzó tisztek is hibásnak tekinthetők. Ugyanis, míg a fiatalok gyakran illegálisan nevet cseréltek, illetve mások születési anyakönyvét vitték magukkal, vagy egyáltalán hamis születési adatot diktáltak be, így játszva ki az előírt korhatárt (18 év, tengerentúli szolgálatban 19 év), addig a parancsnokok is hallgatólagosan beleegyeztek felvételükbe, amennyiben a testi alkalmassági feltételeknek (testmagasság, látás minősége stb.) megfeleltek.

A harmadik fejezetben a kiképzés körülményeinek elemzésére vállalkozik a szerző, kiemelve az újoncok szinte állandó megtréfálását, valamint azt, hogy a tábori konyha sohasem volt képes kielégíteni a tinédzser fiúk étvágyát. Ugyanakkor a kiképzést követő búcsú megélése nehezebb volt a fiúk számára, mint annak gondolata, hogy mi vár rájuk a fronton.

A negyedik fejezetben a fiatalokra váró lövészárokharc rendkívül nehéz körülményeit mutatja be a szerző. Kiemeli, hogy a mesterlövészek főleg a fiatal újoncokra vadásztak, akik kevésbé tartották be a szabályokat, és gyakran kihajoltak az árokból. Az őrjáratok, illetve az őrszolgálatok különösen megterhelték a gyerekkatonákat: nem fiatal életkoruk miatt, hanem mert különösen a téli időjárás kedvezőtlenül hatott ébrenlétükre, s így gyakran elaludtak.

Az ötödik fejezetben az angol tisztkérdésre tér ki részletesen Emden. Az első hónapok katasztrofális vesztesége miatt (1914. augusztusa és 1915. márciusa között 6000 angol tiszt esett el) ideiglenes tisztekre volt szükség, akiket gyakran a még 19. életévüket sem betöltöttek közül válogattak (ők voltak az ún. „gyerek-tisztek"). Jóllehet, a tiszti karba jutás feltétele a 21. életév betöltése volt, egy bizalmi ellenjegyzése, illetve a szülők beleegyezése esetén ezt lefelé kerekíthették. A fiúk számára a tisztté válás döntő változást hozott a háborúhoz való hozzáállásban, fiatalságuk ellenére ugyanis – tekintve, hogy másokat vezettek a csatába – férfivá váltak.

A hatodik fejezetben Emden hangsúlyozza, hogy az egyre nagyobb veszteségek miatt a szülők elgondolkoztak gyermekeik hazahívásáról. Amikor 1915 első felében David Lloyd George lett a miniszter, felszínre kerültek a háború korai időszakának besorozási hibái. A szerző rámutat, hogy az állam magának okozott jelentős anyagi kárt és adminisztratív bonyodalmat, amikor a korábban besorozott, ám a háborút egyre nagyobb számban elutasító fiatalokat saját költségen kellett hazaküldeni szüleikhez.

A hetedik fejezetben a támadás pillanatának elemzésére kerül sor: a folyamatos pergőtűz, a bombázások zaja szinte megöregítette a fiatal katonákat, akik percek alatt ifjúból ősz férfivá változtak. Sokan kaptak sokkot a helyzettől.

A nyolcadik és kilencedik fejezetben a fiatalkorúak szolgálatára vonatkozó utasítások bemutatására törekszik a szerző. A szülők petíciója vagy tiltakozása nyomán az 1915. december 17-ei utasítás értelmében (születési anyakönyv bemutatása mellett) a 17 év alattiakat haza kellett küldeni, kivéve, ha alkalmasnak nyilvánították őket a terepen való szolgálatra, vagy maradni akartak egységüknél. Az utasítás kiadása lényegében egyet jelentett annak elismerésével, hogy hibák történtek a fiatalkorúak besorozása

során. Herbert Kitchener (1850–1916) után Edward Stanley (1865–1948) lett az új toborzási főigazgató, aki utasításba adta, hogy 18 év 9 hónapos életkor alatt senkit nem lehet behívni a hadseregbe. Eközben 1915 őszéig a fiatalkorúak körülbelül harmada lépett ki a hadseregből, és a háború jellegének megtapasztalása miatt 1915 második felére jelentősen lecsökkent az újonnan toborzott katonák száma is. Emiatt – bár 1916 januárjától életbe lépett a sorkatonai szolgálat – a már bevonultak helyzete továbbra is problémás maradt. Az 1916. júniusi új utasítás értelmében a korábban bevonult fiatalok – születési anyakönyvük alapján – ellenőrzés alá kerültek, és míg a 17 év alattiakat elbocsátották, a 17–19 év közöttiek tartalékosok lettek. Félreértésre adott viszont lehetőséget egyfelől az a kiskapu, hogy a külföldön szolgáló 18 év alattiak csak akkor kerültek haza, ha arra hajlandóak voltak; ha nem, akkor tartalékba kerültek a szükséges életkor betöltéséig. Másfelől a rendelkezés csak altisztekre és közkatonákra vonatkozott, tisztekre nem, ők 18 év felett továbbra is szolgálhattak külföldön.

A tizedik fejezetben a somme-i csata sikerében reménykedő, egykori fiatal katonákat szólaltat meg a szerző, akik bár azt hitték, hogy minden akadály nélkül előre tudnak nyomulni, már a támadás első napján (1916. július 1.) kemény ellenállás fogadta őket, így az akció már akkor jelentős vérveszteséggel járt (20 000 halott és 40 000 sebesült). A szerző rámutat, hogy egyrészt a német hadsereg Verdunnél való lekötöttsége, illetve a somme-i csatához fűzött optimizmus, másrészt a júniusi utasítás óta eltelt idő rövidsége miatt nem került sor a szülők részéről a fiúk hazaküldésének kérvényezésére. A vesztes ütközet azonban hosszútávon meghozta gyümölcsét: az 1916. októberi új utasítás értelmében minden 17 év alatti fiút hazaküldtek Franciaországból, attól függetlenül, hogy akartak-e maradni vagy sem. 17 és 18,5 év között a fiúk szabadon dönthettek, míg a 18,5 éven felülieknek a tengerentúlon kellett maradniuk, és kiképzőegységekbe kerültek a 19. életévük betöltéséig. A tisztek eközben 19 év alatt nem voltak tekinthetők aktív szolgálatba lépésre jogosultnak. Ezzel együtt tehát 1917-re már valóban megszigorították, hogy fiatalkorúak vonulhassanak be a háborúba, aminek köszönhetően 1917-ben már húsznál is kevesebb 16 éves fiú halt meg a frontokon.

A tizenkettedik fejezetben a szerző a szülők indokait elemzi, kiemelve, hogy mire hivatkozva kérték gyermekeik hazaengedését. Egyesek megfogalmazták leveleikben, hogy a család már valamilyen oknál fogva kivette a részét a háborúból, és megtette, amit lehetett (ilyen volt például az idősebb testvér bevonulása), mások azt sugallták, hogy gyermekeik hatékonyabban tudnák szolgálni a háborút a hadianyaggyárban, megint mások megélhetési nehézségekre hivatkozva kérték hazaengedésüket.

A tizenharmadik fejezetben Emden rámutat, hogy 1917 áprilisában döntés született arról, miszerint a kiskorú katonákat összegyűjtik, és képzésüket professzionálisabb alapokra helyezve egy olyan tiszt közvetlen irányítása alárendelik, akinek egyetlen feladata a kollektív jóllétük biztosítása volt. Ezen újítás a fiatalok szolgálatának optimalizálását célozta.

A tizennegyedik fejezetből megtudjuk, hogy az 1918. márciusi német támadás következtében nagy nyomás nehezedett a hadseregre, hogy próbáljanak annyi fiatalt visszahívni, amennyit csak lehet. Ekkor 18 év és 7 hónapra, majd 18 év és 6 hónapra csökkentették az életkorhatárt.

A tizenötödik fejezetben az 1918-as német támadássorozat körülményeit elemezve a szerző beszámol arról, hogy egyre gyakrabban fordult elő öncsonkítás vagy önsebesítés a katonák körében annak érdekében, hogy elkerüljenek a frontról. A német támadás ugyan kevesebb halálos áldozatot eredményezett a britek körében, de a fiatalok tapasztalatlansága miatt az ellenség sok foglyot ejtett. A német támadás kimerülésével, 1918 augusztusában visszaemelték 19 évre a tengerentúli életkorhatárt, de a fronton lévő fiatalokat meghagyták állomáshelyükön. Noha a nyugati fronton harcoló brit erők főparancsnoka, Douglas Haig (1861–1928) által megálmodott győzelem kivívása érdekében nem volt lehetséges a fiatalok kivonása, a korábbi rendelkezéseknek és a fiatalok nagykorúvá cseperedésének hatására a brit áldozatok szempontjából jelentős 1918-as évben kevés volt a valóban fiatal elesett katona.

A tizenhatodik fejezetben a szerző a fiatalok elveszett ifjúkorára utal, mert még ha életben is maradtak, az életük tönkre ment azzal, hogy miközben fiúból férfivá váltak, továbbtanulási és karrierlehetőségeik mindörökre elvesztek. Az idősebbeknek legalább volt hova visszatérniük, a szakma és képesítés nélküli fiataloknak azonban nem, így feleslegesnek érezték magukat, különösen akkor, ha rokkanttá is váltak.

Az utolsó fejezetekben a szerző összegzi megállapításait, és bemutatja a fiatalkorú katonák pontos számának meghatározására kidolgozott módszereit. Leírja, hogy legfeljebb csak becsülni lehet a kiskorúak számát, főként, hogy a fentiek függvényében mennyire képlékeny a fogalom. Az életkort ugyanis nem csak a toborzáskor, de elhalálozás esetén is gyakran felfelé kerekítették. A szerző szerint ennek ellenére mégis megállapítható egy közelítőleg pontos érték: a haditengerészetet és gyarmati területeket leszámítva kb. 100–110 000, 18 éves korában vagy annál fiatalabban elhunyt vagy sebesült fiút említ, a gyerekkatonák számát pedig a korábban meghatározott 250 000 főnél jóval nagyobbra becsüli. Kvalitatív megállapításaihoz az általa vizsgált 2046 kiskorú katonából 1000, véletlenszerű mintavétel segítségével kiválasztott sorsát elemezte. Megállapítása szerint 1914-ben a még szigorúbb besorozási vizsgálat során jobban kiszűrték a fiatalokat, 1915-ben viszont már kevésbé, mert kevesebb volt az önkéntes és több katonára volt szükség. A szerző szerint a hadseregbe bevont 2,67 millió önkéntes 15%-a fiatalkorú volt, ami kb. 400 000 főnek felel meg.

A huszadik fejezet egyik záróakkordja a brit hadsereg legfiatalabb katonájának tartott Sidney George Lewis történetéről szól, aki 12 év 4 hónaposan vonult be (1903-ban született) és vett részt a somme-i ütközetben. Az utolsó fejezetben a szerző tételesen felsorolja a fiatalon elhunyt katonák nevét és legfontosabb személyes adatait (besorozás időpontja, testtömeg, testmagasság, szolgálat helye és ideje).

Emden a kutatás során angol nyelvű szakirodalmakat, magazinokat és újságokat *(The Times, Daily Mail, Daily Sketch)* használt forrásként, az ezeken kívül hasznosított, még publikálatlan háborús visszaemlékezéseket és levelezéseket, valamint dokumentumokat és hangfelvételeket pedig számos forrásból (Birodalmi Hadtörténeti Múzeum, Leeds-i Egyetem, Nemzeti Levéltár) szerezte be. Továbbá felhasznált forrásként harminc, saját maga által készített interjút, az oral history történettudományi módszerét alkalmazva a Nagy Háború még életben lévő veteránjaival.

A kötet értékét a rendkívül gazdag forrásanyag mellett nemcsak a munka hiánypótló jellege, hanem az is növeli, hogy az illusztrációk (fotók, sajtócikkek stb.) a szerző tulajdonát képezik. Az első világháború társadalomtörténetével foglalkozó történészként bízom benne, hogy Richards van Emden könyve hasonló kutatások mintájául szolgálhat a jövőben más hadviselő országok vonatkozásában is.

Szabó Róbert Károly

KRÓNIKA

TÓTH DOMINIK

BESZÁMOLÓ A „FILMRE VITT TÖRTÉNELEM" CÍMŰ KONFERENCIÁRÓL

(Magyarságkutató Intézet, 2023. december 5.)

Történészek, muzeológusok, valamint hagyományőrzők/történelmi újrajátszók gyűltek össze 2023. december 5-én a Magyarságkutató Intézetben abból a célból, hogy a történelmi filmmel mint műfajjal kapcsolatos szakértői véleményüket és tapasztalataikat megosszák egymással és a jelenlévő közönséggel. Az alábbiakban a Kedves Olvasó ízelítőt kaphat az egyes előadások tartalmából.

A konferenciát Balogh Andrea Johanna, a Magyarságkutató Intézet (a továbbiakban: MKI) tájékoztatási és kommunikációs főigazgató-helyettese nyitotta meg, majd átadta a szót Kásler Miklósnak. Az intézet főigazgatója kifejezte örömét, hogy a konferencia létrejött, és hangsúlyozta a történelmi filmek nagyközönségre gyakorolt véleményformáló hatását, ezáltal a műfaj fontosságát. A köszöntőket B. Szabó János, a MKI Történeti Kutatóközpontjának igazgatója zárta, egyúttal összegezte az aznapi konferencia célját és a történész szakma egyöntetű véleményét: üdvös lenne, ha a filmkészítők komolyan vennék a szakemberek véleményét.

Határterületek: történelmi film, történelmi kalandfilm, ismeretterjesztő film című előadásában Paár Ádám (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, a továbbiakban: PPKE) lényegében megfogalmazta a történelmi tárgyú mozgóképes alkotások szakmai kereteit.[1] Felvezetésként megemlékezett idősebb Alexandre Dumas francia író halálának 153. évfordulójáról (meghalt: 1870. december 5.), aki regényeivel a francia történelem népszerűsítéséért legtöbbet tevő szerzők közé tartozik. Ezután a történész bemutatta a történelmi témájú alkotások műfaji kereteit, rámutatva az egyes kategóriák közötti különbségekre. Példaként egyebek mellett a *történelmi film* és a *történelmi kalandfilm* alzsánereit hozta fel, hangsúlyozva, hogy utóbbi jóval kifinomultabb műfaj.

A következő előadó Kanász Viktor (MKI) volt, aki *Egri csillagok – történelmi háttér előtt* című előadásában Gárdonyi Géza történelmi regényének filmadaptációját tette vizsgálata tárgyává. A hallgatóság megtudhatta, hogy a Nemeskürty István irodalomtörténész szakértelme mellett készült film cselekménye több változtatást is tartalmazott

[1] Bővebben lásd *Paár Ádám:* A kosztümös film történész szemmel. Budapest, 2022.

mind a könyvhöz, mind pedig a valósághoz képest. A regényben például egyáltalán nem szerepel Dobó Istvánnak jelentéstétel céljából tett római zarándokútja.

Két olyan eleme volt a filmnek – hangsúlyozta a szakember –, amelyet a korabeli kritikák sem szerettek. Az egyik a „nemtörődöm" Ferdinánd-kép, a másik pedig a pápai udvarnak a magyarországi végvidékhez való hanyag hozzáállása. Az előadó kiemelte, hogy a királyt a Németalföldön viselt háború kötötte le, ezért nem tudott személyesen részt venni a magyarországi harcokban. Utóbbi kapcsán pedig az igazság a filmben láthatóval szemben az, hogy a pápai nunciusok jelentéseinek köszönhetően a Szentszék igenis jól ismerte az itteni katonai helyzetet, azon belül pedig Eger jelentőségével is tökéletesen tisztában voltak. 1552-ben például jelentéseiben értőn követte nyomon az eseményeket az I. Ferdinánd udvarában tevékenykedő pápai nuncius, Girolamo Martinengo.

Az előadások sora egy másik – a konferencia idején nagyon friss – török kori alkotás értékelésével folytatódott. Illik Péter (MKI) *A tündéri narratíva. A Tündérkert és a szaktörténetírás narratívái* cím alatt a 17. századi Erdélyről szóló tévéfilmsorozatot járta körül. Elöljáróban leszögezte, hogy a történelmi film műfajában az 1960–70-es években beköszöntött az objektivitás alkonya. Innentől kezdve az alkotók inkább értelmezési módokat vittek a vászonra, amely tendencia hazai viszonylatban is tetten érhető. Erdély helyzete kapcsán még mindig tartja magát a két végletes (kizárólagosan pozitív nézőpont a negatív ellenében) értelmezési mód. A pozitív megközelítés alapján a Fejedelemség az önálló magyar államiság megtestesítője, míg a negatív szerint a törökök szálláscsinálója. A sorozat epizódjaiban is felfedezhető mindez, hiszen a *Tündérkert* egyértelműen az első értelmezés mellett foglal állást. A végletesség, illetve a szubjektív ábrázolásmód megjelenik az igencsak felnagyított szász–magyar „nemzeti" konfliktusban, a „jóságos boszorkányként" ábrázolt Báthory Erzsébet karakterében és Báthory Gábor fejedelem eltúlzott „nőfaló" ábrázolásában egyaránt.

Zay Orsolya (Dobó István Vármúzeum, Eger) tartotta meg a délelőtti második szekció első előadását *Török kori anyagi kultúra az Egri Csillagoktól a Tündérkertig* címmel. A szakember leszögezte, hogy a török kor a magyar filmvásznon régóta jelen van, és az ilyen tárgyú alkotások kezdettől fogva többféle elvárással szembesülnek. Merőben mást értenek ugyanis például a *kor hangulatának átadásán* a történészek, a laikusok, és megint mást a történelmi újrajátszó csoportok tagjai.

Az előadónak köszönhetően a jelenlévők alapos elemzést hallhattak a *Tündérkert*ben látható nemesi női ruha-, haj-, valamint ékszerviseletekről. A szakember méltatta annak többségében helyes megjelenítését (az egyik kivétel a leengedett hajviselet), valamint a film készítőinek azon szándékát, hogy reflektálni kívántak mai társadalmi kérdésekre, mint például a nők helyzetére. Megjegyezte ugyanakkor azt is, hogy nem mindegy, hogy ez hogyan történik. Létező jelenség példának okáért a korban az *erős női karakter,* ám nem úgy, ahogy az a képernyőn látható.

Hermann Róbert (Hadtörténeti Intézet és Múzeum, a továbbiakban: HIM) *A 80 huszár történeti háttere* című előadásának középpontjában Sára Sándor rendező alkotása

állt. A szakember a *80 huszár*t az egyik, ha nem a legjobb magyar történelmi filmként jellemezte, amelynek forgatókönyve maga is irodalmi alkotásként kezelhető. (A forgatókönyvet Csoóri Sándor, Kossuth- és József Attila-díjas író jegyezte.) Sára filmje mind a díszletet és a kosztümöket, mind pedig a történetvezetést illetően igen hiteles alkotás az 1848–49-es forradalom és szabadságharcról annak ellenére, hogy a Lenkey-huszárszázad történetébe a rendező több más valóban megtörtént szökést is beleszőtt. A filmmel szemben negatívumként többször felhozott pesszimista hangulatot és ábrázolási módot a korszak jeles történésze azzal védte meg, hogy a vásznon látható negatív világlátás igen közel áll a történelmi valósághoz – szemben például a *Feltámadott a tenger* (1953) című film optimizmusával.

Kedves Gyula (Nemzeti Közszolgálati Egyetem) *Katonai viselet és tárgykultúra a 80 huszárban* című előadásában ugyancsak Sára Sándor filmjét állította a középpontba. Az alkotáson keresztül megfogalmazott néhány olyan észrevételt/kritikát is, amelyek végső soron a konferencia elején elhangzott kívánságra rímelnek: üdvös lenne, ha a filmkészítők odafigyelnének a történész-szakértőkre. Az előadó megjegyezte, hogy a kosztümös filmek készítése során sokszor nem *fel-,* hanem *kihasználják* a szakmát és a szakembereket. A díszletre gyakran sajnálják a pénzt és az időt, a rendezői elképzelés is rendre erősebb a történelmi hűségnél, pedig az effajta művészi kiteljesedésre – hangsúlyozta a szakértő – a történelmi film mint műfaj alkalmatlan. A *80 huszár* e tekintetben is követendő példa: a forgatást megelőzően hosszan foglalkoztak a lovak trenírozásával, a színészek és lovak összeszoktatásával. A film sikerének titka az előadó meglátása szerint abban is keresendő, hogy a rendező kellő önmérsékletet tanúsított.

Előfordul, hogy egy történelmi szereplő tettei, érdemei ellenére alkalmatlan arra, hogy filmes főhőst faragjanak belőle. Lázár Balázs (HIM) *A történeti Hadik* című előadásában a fiktív és a valós Hadik András közti különbségeket vizsgálta. A szakember mondandóját azzal indította, hogy Hadik története több mint alkalmas arra, hogy filmvászonra vigyék – bürokrata alkat volt, sokat és jól írt, így életének apróbb részletei is ismertek. Másfelől viszont tőről metszett magyar hőst faragni belőle nem egyszerű feladat. A főhős felé mindenkori elvárás ugyanis, hogy amikor épp nincs nyeregben, akkor mulatozzon és a nők kegyeit keresse, ám Hadikra ez egyáltalán nem volt jellemző. Ezért volt szükség a *Hadik* című filmben egy másik „belevaló" karakterre a későbbi császári generális, Gvadányi József személyében. Hasonló okok vezettek jó néhány fiktív mozzanat megalkotásához, mint amilyen a szász gyalogsággal való konfliktus, vagy a tűzmester megszöktetése. Hadik András ugyanis annyira alaposan megtervezte a hadműveletet, hogy a Berlinbe tartó úton nem történt olyan említésre méltó esemény, amely a filmvásznon megjelenítve a nézőket lekötné.

Kalpag és kalap – a 18. századi katonai viselet a filmvásznon címmel tartotta meg előadását Ságvári György (a HIM nyugalmazott munkatársa). A viselettörténeti elemzés tárgya a *Hadik* című filmben látott egyenruhák, illetve azok megjelenítése volt. A szerző egyebek mellett kitért arra, hogy Hadik András karakterének ezredesi egyenruhát

kellett volna viselnie, ám a látott kosztüm nem az volt. Hordhatott volna tábornoki egyenruhát is, amire rendfokozata és ezredtulajdonosi mivolta is feljogosította volna, de ez az uniformis sem volt látható, ami nehezen érthető.

A harmadik szekció nyitóelőadását Kovács P. Attila (PPKE) tartotta meg *Szlávok (és avarok)* címmel. A szakember gondolatmenetét azzal indította, hogy az elmúlt években reneszánszát éli az északi mitológia, amelynek jegyében olyan alkotások készültek el, mint a *The Northman (Az Északi)* vagy a *Vikings (Vikingek).* Az efféle filmek szereplőit azonban ritkán választják Észak-Európán kívülről, és ha mégis, az alkotók akkor is jellemzően a Brit-szigetek irányába mozdulnak el. Éppen ezért számít érdekes színfoltnak a *Slovania (Szlávok)* című 12 részes minisorozat, amely a 7. századi Kárpát-medencében játszódik, és amelynek a cselekménye az ún. *Fredegar-krónikáb*an felbukkanó Samo karaktere köré szövődik.

Az előadó kifejtette, hogy a film készítői kreatívan és jól töltötték ki a korszak tárgyi kultúrájával kapcsolatos ismereteink fehér foltjait. Jó példák erre a települések közepén álló istenszobrok, valamint a morva női viseletek megjelenése. Hozzátette: a cselekmény egy pontján felbukkanó avar kagán ábrázolása is rendben van, inkább a vágófegyverek jelentik az ábrázolt tárgyi kultúra gyenge pontját.

A következő előadást Tóth Dominik (HIM) tartotta, és a szomszédos országok filmtermésének egy friss darabját mutatta be *Egy cseh nemzeti hős „újratöltve" – Jan Žižka* címmel. Az előadásból kiderült, hogy a készítők nagyon ügyesen választották meg a film cselekményének időpontját. A huszita felkelők legikonikusabb katonai vezetőjének, Jan Žižkának egy olyan életszakaszában játszódik ugyanis a történet, amelyről igen keveset tudni, ami tág teret adott az írói szabadságnak. A történész elmondta, hogy bár a történeti hűségből nagyon sok mindent feláldoztak a szórakoztatás oltárán, tudatosan meghagyták azokat a motívumokat, amelyek a cseh történeti köztudatban a huszita háborúkhoz kötődnek, úgy mint: Žižka vaksága, a huszita felkelők, a cséphadaró alkalmazása és a husziták harci szekerének bemutatása.

Tenkes kapitánya – Kurucok és labancok a Dél-Dunántúlon címmel járta körül Mészáros Kálmán (HIM) az 1964-ben bemutatott népszerű magyar történelmi filmsorozatot. Mint az előadásból kiderült, a széria nem volt előzmények nélküli; a *Rákóczi hadnagya* című 1954-es film több tekintetben is a sorozat előfutáraként kezelhető. Az előadó rámutatott, hogy a *Tenkes kapitánya* egyfajta Robin Hood-történetként is értelmezhető, lévén több párhuzamot is felfedezhet a néző: Siklós Nottinghamnek, Eke Máté Robin Hoodnak, a Tenkes hegy pedig Sherwood királyi erdejének feleltethető meg.

A szakember méltatta a film számos erényét, kiemelve a kuruc kornak, Siklós várának vagy épp Károlyi Sándornak a megjelenítését. Másfelől – mint arra a történész rámutatott – gerilla hadviselés a kuruc-korban létezett ugyan, de nem ebben a térségben

és nem ezekben az években. Példaként hozható fel a betyár Juraj/Juro Jánošík egykori tevékenysége.[2]

Alexandre Dumas regényeinek filmadaptációit járta körül B. Szabó János (MKI) a *Három testőr – A pletykáktól a nagybetűs történelemig* című előadásában. Elöljáróban a történész megjegyezte, hogy Dumas-nak bizonyos tekintetben nem volt könnyű dolga, hiszen a 19. század nagyregényeinél a közönség elvárta, hogy a szerző pontos legyen és jól használja fel a meglévő forrásokat. Még akkor is, ha a történet bonyodalmát egy korabeli pletyka ihlette – ahogy a *Három testőr* esetében.

Az előadó rámutatott, hogy a történetnek mostanra tucatnyi filmes adaptációja létezik, lévén 1948-tól nagyjából tízévente születnek újabb feldolgozások. Nem meglepő, hogy nincs közöttük két egyforma, láttatásmódjában mindegyikük egyedi. B. Szabó kiemelte, hogy a 21. századra Dumas története önálló életre kelt, a 2023-as legfrissebb feldolgozás már szinte nem is tekinthető könyvadaptációnak: a végeredmény lényegében egy politikai thriller.

A hagyományőrző csoportok filmkészítés során játszott szerepét járta körül Igaz Levente *A hagyományőrzők lehetőségei és szerepe a tudományos ismeretterjesztő produkciókban* című előadásában. A közönség az említett csoportokat új szemszögből, mint *történelmi újrajátszókat* ismerhette meg. Az előadásból megtudhatták, hogy a tengerentúlon az újrajátszás *(reenactment)* módszere nagy múlttal rendelkezik. Jó példa erre az 1922-es *Nanook of the North (Nanuk, az eszkimó)* című dokumentumfilm, amelynek készítése során a közreműködő eszkimók nagyapáik módszereivel öltek le egy fókát.

Az előadó kifejtette, hogy Magyarországon az első újrajátszók néprajzi, illetve antropológiai területen jelentek meg az 1930-as években. Példaként Fábián Gyula[3] kísérleteit hozta fel, aki az 1960-as évektől kezdődően publikációiban dokumentálta a honfoglaló magyarság összetett merevszarvú reflexíjainak rekonstruálására tett kísérleteit.

Haramza Márk (Janus Pannonius Múzeum, Pécs) *A filmvászontól a rekonstrukcióig. A középkori nehézlovasság perspektívái* címmel járta körül az említett csapatnem megismeréséből származó tapasztalatok hasznosíthatóságának lehetőségeit. Nincs túl sok olyan mozgóképes alkotás, ahol a nehézlovasság helyesen lenne bemutatva, az előadó éppen ezért emelte ki és méltatta a *The King (V. Henrik)* című mozifilmet és a *Templars (Templomosok)* című sorozatot.

---

[2] A betyár életéről legutóbb 2009-ben készült egy nagyszabású koprodukciós film. A nyitójelenetben a még kuruc katonaként látható Juraj a társaival épp a *Csínom Palkó, csínom Jankó* című dalt énekli.

[3] A gödöllői Agrártudományi Egyetem (a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem elődje) egykori tanára.

A szakember kitért a hagyományőrzés új, mára szinte sporttá váló ágazataira,[4] melyben az egyéni és csoportos fegyveres küzdelem mellett a kopjatörés is feltámadni látszik. A műfajt itthon a Szent Mihály Lovasbandérium képviseli.

A szekció következő és egyben utolsó előadását Horváth Ciprián (MKI) tartotta *Tárgyi környezet, anyagi kultúra a honfoglalás korát bemutató ismeretterjesztő filmekben: „Lovakon, nyergekben" és „Az Árpádok felemelkedése"*. Azt a problémát járta körül, hogy elégséges számú vonatkozó forrás és leletanyag híján igen nehéz érzékeltetni a kora Árpád-kori hétköznapi életet akár egy rövid dokumentumfilmben is. Példának okáért máig nem került elő pajzslelet, sőt a honfoglalók jurtáinak sincs régészeti nyoma.

A konferencia harmadik szekcióját egy kerekasztal-beszélgetés követte a *Lovakon, nyergekben* című film készítőivel, úgy mint: Hajnal Ödön (Digitális Legendárium), Sudár Balázs (HUN-REN BTK Történettudományi Intézet) és Kiss Attila (Zengő Nyíl Történelmi Íjász Iskola és Kísérleti Régészeti Műhely). B. Szabó János moderálása mellett a felkért szakértők meséltek a film erényeiről, a forgatás nehézségeiről és a készülő folytatásról. A készítők elképzelése szerint a cselekmény mintegy 50 évet ugrana előre az időben (vélhetően Taksony fejedelem uralkodásának időszakába – *megjegyzés tőlem: TD*). A cél egy kevésbé harcias miliő bemutatása lenne.

A konferencia előadásai a Magyarságkutató Intézet Facebook-oldalán a kerekasztal-beszélgetéssel együtt visszanézhetők.

[4] A műfajnak létezik a maga „sportszövetsége" is International Medieval Combat Federation néven.

PAPP ATTILA

A PUMA EZRED EMLÉKEZETE ALMÁDIBAN

A *Pomerium – Múltidéző napok Balatonalmádiban*[1] névre keresztelt, háromnapos rendezvény (2023. szeptember 21–23.) a Budapest100 Balaton-felvidéki adaptációjaként, mint a TÁJTÉKA projekt egyik őszi eseménye szerepelt a Veszprém–Balaton 2023 Európa Kulturális Fővárosa programban.[2] A rendezvény helyi témákra, a közösség valós, belső és egymás felé is bemutatandó értékeire fókuszált. Így vált fontossá a település múltjának az a pár hónapja is, amikor a honi légvédelem vadászpilótáinak fészke lett Balatonalmádi, ahol a vadászok nappala és estéje között kialakult kettősség a frontkatonák világában talán a legélesebb kontrasztot mutatta csata és pihenő között. A téma – bármennyire is különleges – szinte teljesen kutatatlan és feldolgozatlan. A fellelhető információk pár visszaemlékezésből emelhetők ki. Ezek lehetnek életrajzi ihletettségű könyvek, mint Tobak Tibor[3] vagy épp Krascsenics Lajos[4] kötetbe rendezett visszaemlékezései, vagy rövid, egy-egy konkrét szituációt leíró cikkek, melyek java része a *Magyar Szárnyak* hasábjain, valamint a *TOP GUN* és az *Aranysas* folyóiratokban jelent meg, részinformációkkal szolgálva a témáról.

Az 1944 áprilisában Magyarországot érő súlyos szövetséges légitámadások elleni hatékonyabb védekezésként hozták létre a 101-es honi vadászrepülő osztályt, melynek jelképe egy üvöltő, vörös pumafej – innen ered az azóta ismert elnevezésük, a Pumák. Az alakulat több önálló vadászrepülő-század (Ferihegyről a 2/1-es, Szolnokról az 1/1-es és Mátyásföldről az 5/3-as) összevonásával jött létre 1944. május 1-jén a Veszprém-Jutasi repülőtéren. Onnan szálltak fel nap mint nap, és próbálták ellátni a magyar légtér védelmét a rendkívüli túlerővel szemben.[5] Mivel a hadi repterek kiemelt célpontnak

---

1 A rendezvényt a Kortárs Építészeti Központ (KÉK), valamint Balatonalmádi helyi kulturális és civil szervezetek szervezték helyi lakosok bevonásával.

2 A TÁJTÉKA projekt a KÉK szervezésében, a Veszprém–Balaton 2023 Európa Kulturális Fővárosa (VEB2023) program keretében valósult meg 2021–2023 között. A projekt a Balaton-felvidéki kultúrtájjal foglalkozott regionális szinten, fő célja pedig az volt, hogy megkeressék, összegyűjtsék és megmutassák azokat a régi és új gyakorlatokat, életmódmintázatokat, amelyek az itt élők és a tájat megismerni vágyók valódi igényeire és értékeire épülnek. Ennek részeként a KÉK bevált módszertanai alapján a helyiekkel együtt, a helyi erőforrásokra építve szerveztek különféle programokat. A fesztivál, a budapesti nyitott házak hétvégéje szolgált, amelynek fókuszában a helyi közösségek és az épített, illetve kulturális örökség kapcsolata áll.

3 Tobak Tibor hadnagy (Budapest, 1921. november 24. – Budapest, 2001. január 08.), a 101-es vadászosztály 3. (kódneve: Drótkefe) századának pilótája. *Tobak Tibor:* Pumák földön-égen. Budapest, 1989. (A továbbiakban: *Tobak* 1989.) Az Almádival kapcsolatban releváns részletek: 114–141. o.

4 Krascsenics Lajos szakaszvezető (Vizslás, 1921. szeptember 12. – Győr, 2001. augusztus 06.), a 101-es vadászosztály 2. (kódneve: Retek) századának pilótája. *Krascsenics Lajos:* Egy magyar királyi vadászrepülő visszaemlékezései. Budapest, 1990. Az Almádival kapcsolatban releváns részletek: 15–51. o.

5 *Pataky Iván – Rozsos László – Sárhidai Gyula:* Légi háború Magyarország felett I. Budapest, 1992. 202. o.

számítottak, a vadászrepülő-osztály hajózóit biztonságuk érdekében a közeli Balatonalmádiban szállásolták el. A fürdőhelyi közeg segítette a pilóták regenerálódását is a bevetések között.

2023-ban már viszonylag kevés primer forrással rendelkezünk, nagyon nehéz olyan személyt találni, aki saját emlékeivel tud hozzájárulni az 1944 nyarán zajló eseménysor pontosításához, gyakorlatilag a huszonnegyedik órában járunk, ami az oral history lehetőségeit e téren illeti. Ráadásul a kevés, még élő szemtanú is gyerekként élte meg azt az időt, valamint az egészségi, szellemi állapotuk, továbbá a beléjük nevelt félelem is nehezítő körülmény a kutatás számára. Van azonban még bőséggel tárgyi emlék és szekunder forrás adatközlői szinten is. Ezek java mint nem keresett, töredékes tudás lappang, így a Balatonalmádi rendezvény részeként fontos feladatunknak éreztük a helyiek figyelmét felhívni a múltjuk eme különleges részletére, valamint a témafelvetést eljuttatva minél szélesebb rétegekhez, átfogó adatgyűjtésbe kezdtünk. A visszaemlékezések adta támpontok is ellentmondásokkal tarkítottak, így a pontos körletbeosztástól a napi rutinként látogatott helyekig számos megválaszolandó kérdéssel kell foglalkozni, mire kötet formátumban közreadható anyaggá válik a most elkezdődött adatgyűjtés. A négy, kiemelten fontos épület közül, amelyek a vadászosztály szállásául szolgáltak, már csak kettő áll változatlan tömegben, a Balatoni Yacht Club klubháza és a valamikori Hotel Abbázia. A Vasutasok üdülőháza mára sajnos nyomtalanul eltűnt, az egykori híres szórakozóhely, a Pannónia étterem és szálloda pedig két, teljes struktúráját érintő átépítés után már nem tartalmazza az eredeti épület formai elemeit.

A *Pomerium* programsorába beépített délután folyamán az „amerikai szezon" eseményeit, valamint a környék repülőeseményeit mutattuk be egy alkalmi kamarakiállítás keretében. A helyi érdekeltségű leletanyagból nagyobb elemként a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményéből a Benkő Lajos[6] hadnagy által, Felsőörs felett lelőtt amerikai B–24-es bombázórepülőgép szárnydarabját[7] és a Balatonalmádi északi határában lezuhant, német FW–189-es, kéttörzsű közelfelderítő gép[8] vezérsíkjának burkolatát hoztuk el. A szárnydarabnál külön kiemelhető, hogy a magyar légvédelem 101/1. (Zongora) századának pilótája által vívott légiharcot Almádiból mind a lakosság, mind a fürdőlátogató nagyközönség, mind az ezred épp szabadnapos pilótái végignézték, így az az egyik releváns „helyi" anyagként volt jelen. Pálffy Sándornak, a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum hadirégészeti kutatásokkal foglalkozó szakértőjének köszönhetően az Iharkút mellett lezuhant német Me–109G vadászrepülőgép futószára és a Dudar felett lelőtt B–24-es egyik oxigéntartálya idézte meg a tágabb vonzáskörzetben lezajlott

[6] Benkő Lajos hadnagy (Veszprém, 1920. augusztus 21. – Veszprém, 1975. július 20.), a 101-es vadászosztály 1. (kódneve: Zongora) századának pilótája.

[7] *Pataky Iván – Rozsos László – Sárhidai Gyula:* Légi háború Magyarország felett II. Budapest, 1992. 120. o. Az amerikai 459. bombázócsoport 757-es századának gépe az amerikai források szerint az eredeti célterület felett, Sziléziában veszett oda légvédelmi találat következtében.

[8] *Punka György:* Vadász helyett felderítő. *TOP GUN,* 3. (1992) 6. sz. 52–53. o.

légiharcokat. Piciny betekintésként a honi légvédelembe, az elsőként hősi halált halt magyar pilóták egyikének, a Ferihegyen állomásozó 2/1-es vadászrepülő században repülő Murvai János hivatásos őrmesternek a gépéből származó darabok,[9] valamint az Érd keleti határában, a Halápi-majornál lelőtt B–24-es burkolatából, motorjából és az oldallövész védőfelszereléséből (repeszek ellen védő mellény, ún. *flak suit*) származó apró alkatrészek[10] segítették a szemléltetést. A több múzeum összefogásával végzett hadirégészeti kutatás[11] sok olyan apró repülőalkatrész bemutatását tette lehetővé, melyek segíthetnek abban, hogy akár a múzeumok közösségi régészeti programjában tevékenykedők, akár a helyi lakosság és a környékbeli gazdálkodók észlelhessék ezeket a hadtörténetileg fontos helyszíneket, és a múzeumok valamelyikét értesítve kutatható-vá váljanak a ma még feledésre vagy fosztásra ítélt helyek.

Az eső ellenére is folyamatosan érkező látogatók között számos fiatal volt, akiknek az érdeklődését felkeltette a téma – számukra eddig ismeretlen, de érdekes és izgalmas fejezete nyílt ki Almádi történetének. Az esemény látogatói között sokaknál felszínre törtek emlékek, és az oral history gyűjtése már a helyszínen megkezdődhetett. Eddig ismeretlen adatok, emlékmorzsák birtokába jutottunk Huszár András hadnagy[12] és Király Gyula hadnagy[13] életéből, valamint egy, az ezrednél szolgált legénységi állományú katona lánya hozta el egyik féltett kincsét, a Herendi porcelánmanufaktúrában készült korabeli pumás hamutálat. Bízunk abban, hogy a most megindult folyamat még

[9] Az 1944. március 17-én lezajlott légiharcban a hazánkat még akkor nem bombázó, csak átrepülő kötelékkel került harcérintkezésbe a 2/1-es század egyik raja. A rajparancsnok, Szombathelyi Elemér főhadnagy (Fadd, 1918. április 8. – Ferihegy, 1944. április 2.) és a géppár-parancsnok, Molnár Miklós hadnagy (Debrecen, 1921. június 26. – Győr, 1944. június 26.) gépe találatot kapva, de hazatért Ferihegyre. Murvai János őrmester (Csorvás, 1915. január 18. – Mezőkomárom, 1944. március 17.) viszont Mezőkomárom határában kényszerleszállás kísérelt meg, amit a csendőri jelentések alapján súlyos sérüléseiből eredő vérvesztesége miatt már nem tudott végrehajtani, és a manőver közben életét vesztette. A raj másik kísérője, Kis-Benedek István tizedes (Hejőcsaba, 1922. február 19. – Szabadhídvég, 1944. március 17.) pedig már a levegőben halálos sebet kaphatott, mert gépe függőleges zuhanásban érkezett le Szabadhídvég határában, Pélpusztánál, becsapódásakor mély krátert vájva.

[10] A védőfelszerelést a második, Magyarországot támadó nagy létszámú bevetés egyik amerikai áldozata viselte. A 451. bombázócsoport 727-es százada Miss America becenevű gépének lelövését Sárkány Sándor hadnagy (Szarvas, 1922. szeptember 22. – Alsóbeszterce, 1944. május 24.) légigyőzelmeként igazolták, aki az esemény időpontjában a 2/1-es század pilótája volt.

[11] A 2021 végén indult kutatások a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Régészeti Osztályával együttműködve jelenleg az Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Régészeti Intézet (MNM NRI), a ráckevei Árpád Múzeum, a tatai Kuny Domokos Múzeum, a székesfehérvári Szent István Király Múzeum, valamint a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum keretei között zajlanak. Ezek egyik ága a repülőgépproncsok feltárása régészeti dokumentációs protokoll alkalmazásával, de cél a régészeti korú helyszínek, objektumok feltárása, valamint terepbejárások során „mellékesen" előkerülő, a légvédelemhez kapcsolható tárgyi emlékek gyűjtése, dokumentálása és bemutatása is. Ezekhez kapcsolódik az MNM NRI közösségi régészeti programja, amelynek keretében a fémkeresős kutatások mellett az önkéntesek a kutatómunka további fázisaiba is bevonódnak.

[12] Huszár András zászlós (Budapest, 1919. július 12. – Stockholm, 1995. április 27.), a 101-es vadászosztály 3. (kódneve: Drótkefe) századának pilótája.

[13] Király Gyula hadnagy (Debrecen, 1923. május 10. – bevetésen eltűnt Ősi térségében, 1944. június 14.), a 101. vadászosztály 2. (kódneve: Retek) századának pilótája.

sok, akár csak másodkézből származó emlékkel, adattal, családi archívumokban őrzött fotóval gyarapíthatja a meglévő forrásokat, és retrospektív módon visszafejthető lesz a visszaemlékezések közötti számos ellentmondás, pontosíthatóvá válnak helyszínek, események.

A rendezvény helyszíne a Pannónia Kulturális Központ és Könyvtár volt, amely a további gyűjtési folyamat bázisa is lett, az a fix pont, ahol gyűlhet a helyi emlék- és tárgyanyag. Emellett a település által kezelt helytörténeti fotó- és iratanyag őrzési helye is ez, amelynek szisztematikus átvizsgálása szintén kezdetét vette. A település tágabb környezetét is érintő régészeti topográfiai kutatások „melléktermékeként" azonosított helyszínek mellett ez az itt felgyűlő kép-, lelet- és hanganyag alkotja a gerincét végül annak az átfogó ismeretegyüttesnek, amely reményeink szerint pontos, a vitás pontokat tisztázó képet fest majd erről a különleges miliőről, a honi légvédelem vadászpilótáinak minden mástól eltérő világáról. Feltárulhat az Almádiban létrejött „buborék", amely az amerikaiakkal éles harcban álló egyedüli alakulat ottléte miatt az egyetlen „nyugatos érzetű szórakozóhellyé" tette[14] a Balaton partjának ezt a máig varázslatos pontját abban a rövid időszakban. Ennek a „kettős létnek" a civil világa, a szabadnapok és az esték féktelen szórakozása olyan kontrasztot ad a sokszoros túlerő ellen viselt harcok mellé, ami segíthet bensőséges, emberi, de objektív képet alkotni a pilótákról, akár általánosságban, akár századokra, rajokra, egyénekre lebontva.

1. kép: Herendi hamutál a Puma alakulat jelvényével. (Bátor Ferenc hagyatékából)

[14] „Buttola Ede és tánczenekara játszotta Cole Porter ragyogó számát, a »Night and day«-t. Sehol másutt az országban nem volt ajánlatos egy zenekarnak ilyen amerikai sikerszámot játszani, úgynevezett »hazafias« okból. Mi tehettük, hiszen az amerikaiak ellen az országban csak mi harcoltunk szemtől szembe…" *Tobak* 1989. 119. o.

2. kép: Az Iharkút mellett lezuhant német Me–109G vadászrepülőgép futószára Pálffy Sándor gyűjteményéből. (Fotó: Cseh Edina)

3. kép: A Benkő Lajos hadnagy által Felsőörs felett lelőtt amerikai B–24-es bombázórepülőgép szárnyának darabja a Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményéből. (Fotó: Cseh Edina)

TARTALOM

TANULMÁNYOK

NÉMETH BALÁZS – PADÁNYI JÓZSEF – HAMZA EMIL — Tűzfegyverek hatékonysága Zrínyi-Újvár 1664. évi ostrománál II. Ballisztikai vizsgálatok indirekt megközelítéssel Zrínyi-Újvár lövedékei segítségével 3

MOLNÁR ANDRÁS — A josefstadti várbörtön foglyai. Náray Imre levele és névjegyzéke 1853-ból 57

KÖZLEMÉNYEK

TŐSÉR MÁRTON — Pelekanon – a késő bizánci és korai oszmán taktika példája. 101

TAMÁS MÁTÉ — Szállítmányozás, elszámolás és kooperáció: egy hadseregellátási ügylet a 19. század eleji Habsburg Monarchiában. 123

ADATTÁR

BONA GÁBOR — A honvédsereg hősi halált halt tisztjei 1848/1849-ben. I. rész (A–K) 153

MŰHELY

SERES ISTVÁN — Rózsa Sándor szabadcsapatának tisztikara 1848-ban 215

SZEMLE

HAJAGOS JÓZSEF — Dessewffy Arisztid, a vitéz huszártábornok *(Kemény Krisztián)* 225

KEMÉNY KRISZTIÁN — Az 1849. március 5-ei szolnoki ütközet története és okmánytára *(Solymosi József)* 230

RICHARD VAN EMDEN — Boy Soldiers of the Great War *(Szabó Róbert Károly)* 234

KRÓNIKA

TÓTH DOMINIK — Beszámoló a „Filmre vitt történelem” című konferenciáról 239

PAPP ATTILA — A Puma ezred emlékezete Almádiban 245

TABLE OF CONTENT

RESEARCH ARTICLES

BALÁZS NÉMETH – JÓZSEF PADÁNYI – EMIL HAMZA — The Effectiveness of Firearms at the Siege of Zrínyi-Újvár in 1664. Part II. Ballistic Tests with Indirect Approach Using Shells Found at Zrínyi-Újvár 3

ANDRÁS MOLNÁR — Prisoners in the Josefstadt Fort Dungeon. A Letter and a List of Names by Imre Náray from 1853. 57

PUBLICATONS

MÁRTON TŐSÉR — Pelekanon – an Example of Late Byzantine and Early Ottoman Tactics 101

MÁTÉ TAMÁS — Transport, Clearing and Cooperation: A Military Supply Transaction and Its Clearing in the Early 19th Century Habsburg Monarchy. 123

DATABASE

GÁBOR BONA — Officers of the Honvéd Army Killed in Action in 1848/1849. Part I (A–K) 153

WORKSHOP

ISTVÁN SERES — Officer Corps of Sándor Rózsa's Free Troops in 1848 215

REVIEW

JÓZSEF HAJAGOS — Aristid Dessewffy, the Valiant Hussar General *(Krisztián Kemény)* 225

KRISZTIÁN KEMÉNY — History and Documents of the Battle of Szolnok on 5 March 1849 *(József Solymosi)*. 230

RICHARD VAN EMDEN — Boy Soldiers of the Great War *(Róbert Károly Szabó)* 234

CHRONICLE

DOMINIK TÓTH — Report on the Conference "History on Film". 239

ATTILA PAPP — Remembrance of the Puma Regiment in Almádi. . . . 245

INHALT

STUDIEN

BALÁZS NÉMETH – JÓZSEF PADÁNYI – EMIL HAMZA — Die Effizienz von Feuerwaffen bei der Belagerung von Zrínyi-Újvár (Neu-Zrin) im Jahr 1664. Teil 2. Ballistikuntersuchungen mit indirektem Ansatz mit Hilfe der Geschosse von Zrínyi-Újvár 3

ANDRÁS MOLNÁR — Die Gefangenen des Burggefängnisses von Josefstadt. Der Brief und das Namensverzeichnis von Imre Náray aus dem Jahr 1853 57

MITTEILUNGEN

MÁRTON TŐSÉR — Pelekanon – Ein Beispiel der spätbyzantinischen und frühosmanischen Taktik 101

MÁTÉ TAMÁS — Versorgung, Verrechnung und Kooperation: Ein Armeeversorgungsgeschäft und seine Verrechnung in der Habsburgermonarchie zu Beginn des 19. Jahrhunderts 123

DATENBANK

GÁBOR BONA — Die den Heldentod gestorbenen Offiziere der Honvéd-Armee im Jahr 1848/1849. Teil 1. (A–K) 153

WERKSTATT

ISTVÁN SERES — Der Offizierskorps der Freischar von Sándor Rózsa im Jahr 1848 215

RUNDSCHAU

JÓZSEF HAJAGOS — Arisztid Dessewffy, der tapfere Husarengeneral *(Krisztián Kemény)* 225

KRISZTIÁN KEMÉNY — Die Geschichte und die Urkundensammlung des Gefechts bei Szolnok (Sollnock) am 5. März 1849 *(József Solymosi)* 230

RICHARD VAN EMDEN — Boy Soldiers of the Great War *(Róbert Károly Szabó)* 234

CHRONIK

DOMINIK TÓTH — Bericht über die Konferenz „Filmre vitt történelem” [Verfilmte Geschichte] 239

ATTILA PAPP — Das Andenken des Regiments Puma in Almádi 245

TABLE DES MATIÈRES

ÉTUDES

BALÁZS NÉMETH – JÓZSEF PADÁNYI – EMIL HAMZA — Efficacité des armes à feu lors du siège de Zrínyi-Újvár en 1664 II. Essais balistiques avec approche indirecte utilisant des projectiles de Zrínyi-Újvár 3

ANDRÁS MOLNÁR — Les détenus de la prison de la forteresse de Josefstadt. Courrier et liste nominale rédigés par Imre Náray en 1853 57

PUBLICATIONS

MÁRTON TŐSÉR — Pélékanon – un exemple de tactique de la fin de l'époque byzantine et du début de l'époque ottomane 101

MÁTÉ TAMÁS — Transport, règlement et coopération : une transaction d'approvisionnement de l'armée et son règlement au début du 19e siècle dans la monarchie des Habsbourg 123

BASE DE DONNÉES

GÁBOR BONA — Les officiers de l'armée hongroise tombés pour la patrie en 1848–1849. Première partie (A–K) 153

ATELIER

ISTVÁN SERES — Les officiers du corps franc de Sándor Rózsa en 1848 215

REVUE

JÓZSEF HAJAGOS — Arisztid Dessewffy, le brave général de hussards *(Krisztián Kemény)* 225

KRISZTIÁN KEMÉNY — L'histoire et la revue des archives de la bataille de Szolnok du 5 mars 1849 *(József Solymosi)*. 230

RICHARD VAN EMDEN — Boy Soldiers of the Great War *(Róbert Károly Szabó)* 234

CHRONIQUE

DOMINIK TÓTH — Compte rendu du colloque « L'Histoire au cinéma » . . 239

ATTILA PAPP — Le souvenir du régiment Puma à Almádi. 245

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

БАЛАЖ НЕМЕТ – ЙОЖЕФ ПАДАНЬИ – ЭМИЛ ХАМЗА — Эффективность огнестрельного оружия при осаде Зриньи-Уйвара (Новый Зрин) в 1664-ом году. II. Косвенный подход к баллистическим испытаниям с помощью использования снарядов Зриньи-Уйвара . . . 3

АНДРАШ МОЛНАР — Заключенные тюрьмы замка Йозефштадт. Письмо Имре Нараи со списком имён 1853-ого года. 57

ПУБЛИКАЦИЯ

МАРТОН ТОШЕР — Пелеканон - пример поздневизантийской и ранней османской тактики 101

МАТЭ ТАМАШ — Транспортировка урегулирование и кооперация: одна сделка по снабжению армии и отчет по ней в Габсбургской монархии начала XIX-ого века. 123

БАЗА ДАННЫХ

ГАБОР БОНА — Офицеры национальной армии, павшие смертью героев в 1848/1849-их годах. Часть I. (A–K) 153

МАСТЕРСКАЯ

ИШТВАН ШЕРЕШ — Офицерский состав свободных добровольческих войсковых формирований Шандора Рожа в 1848-ом году 215

ОБЗОР

ЙОЖЕФ ХАЙАГОШ — Аристид Дешёфи, храбрый, доблестный рыцарский гусарский генерал *(Кристиан Кемень)* 225

КРИСТИАН КЕМЕНЬ — История и архив документов битвы при Солноке 5-ого марта 1849-ого года *(Йожеф Шоймоши)* 230

РИЧАРД ВАН ЭМДЕН — Boy Soldiers of the Great War. Мальчишки-солдаты Великой войны *(Карой Роберт Сабо)*. 234

ХРОНИКА

ДОМИНИК ТОТ — Отчет о конференции называемой «История, экранизированная в фильме». 239

АТТИЛА ПАП — Воспоминание полка Пума в Альмади 245

Műszaki szerkesztés: Gróf István
Tördelés: Pénzes Bettina

Nyomdai kivitelezés:
HM Zrínyi Geoinformációs és Toborzástámogató
Közhasznú Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság,
Kreatív Tervező és Sokszorosító Igazgatóság
Felelős vezető: Pásztor Zoltán igazgató

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE

Publication trimestrielle de l'Institut et du Musée d'Histoire Militaire

Fondée en 1888

Redacteur en chef: László Pászti
Editorial: Gréta Somogyi, Zsófia Medgyesy

Comité éditorial
János B. Szabó, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István Czigány, Tamás Csikány, Pál Germuska, Róbert Hermann (President), Csaba Horváth, Miklós Horváth, Gyula Kedves, József Kelenik, Katalin Mária Kincses, Gábor Kiss, Balázs Lázár, Ferenc Lenkefi, Kálmán Mészáros, Imre Okváth, Ferenc Pollmann, Gergely Pál Sallay, Sándor Szakály, Norbert Számvéber, László Töll, János Varga J., László Veszprémy

Conseillers scientifiques
Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó, Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Ferenc Tóth

Éditée par l'Institut et le Musée d'Histoire Militaire
(Ministère de la Défense)
1087 Budapest, Kerepesi út 29/B, Ungarn
Postanschrift: Budapest, Pf. 431. H-1438

Rédaction et Maison d'Édition
1087 Budapest, Kerepesi út 29/B, Ungarn
Postanschrift: Budapest, Pf. 431. H-1438

E-mail:
hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com
Version électronique:
https://epa.oszk.hu/00000/00018

Tarif d'abonnement
4800 HUF (annuel), 1200 HUF (trimestriel)

Diffusée par
Magyar Posta Rt.
Centre d'Affaires et Logistique

Abonnement à l'étranger
Hírlapterjesztési Központ
1 Orczy tér Budapest H-1089 Hongrie
Adresse postale: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

Поквартальный Журнал Института и Музея Военной Истории

Год основания: 1888

Главный редактор: Ласло Пасти
Редактор: Грета Шомоджи, Жофия Медьеши

Редакционная коллегия
Янош Б. Сабо, Тибор Балла, Габор Бона, Аттила Бонхардт, Норберт Ц. Тот, Иштван Цигань, Тамаш Чикань, Пал Гермушка, Роберт Херманн (председатель), Чаба Хорват, Миклош Хорват, Дюла Кедвеш, Йожеф Келеник, Каталин Мариа Кинчеш, Габор Кишш, Балаж Лазар, Ференц Ленкефи, Кальман Месарош, Имре Окватх, Ференц Поллманн, Гергей Пал Шаллаи, Шандор Сакай, Норберт Самвебер, Янош Й. Варга, Ласло Толл, Ласло Веспреми

Консультативный совет
Габор Агоштон, Тибор Хайду, Дьёрдь Марко, Геза Палфи, Имре Окватх, Эрвин А. Шмидл, Владимир Сегеш, Ференц Тот

Издает: Институт и Музей Военной Истории Министерства Обороны
1087 Будапешт, Дорога Керепеси 29/Б, Венгрия
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 431. H-1438

Редакция и Издательство
1087 Будапешт, Дорога Керепеси 29/Б, Венгрия
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 431. H-1438

Адрес E-Mail:
hadtortenelmi.kozlemenyek @gmail.com
Электронный вариант:
https://epa.oszk.hu/00000/00018

Абонементная плата по подписке
На 1 год 4800, на 1 квартал 1200 форинтов

Распространяет
Коммерческий и Логистический Центр А/О Венгерская Почта

Подписка за границей
В Бюро подписки на газеты
Hírlapterjesztési Központ
1. Orczy tér Budapest H-1089 Венгрия
Почтовый адрес: H-1900 Budapest,
e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

Ára: 1200 Ft

E számunk tartalmából

„Magyarországon sokan foglalkoztak már a nomád taktika kérdéseivel és az oszmán hadszervezettel, de mintha a korai oszmánok harcai kimaradtak volna az érdeklődés köréből. A szultánok hadinépe szinte csak attól a ponttól vált a hazai kutatás tárgyává, miután a 14. század végétől kezdett érintkezésbe lépni a Magyar Királysággal is. Pedig addigra már komoly szervezeti és taktikai fejlődésen ment át, és érdemes erre kitekinteni.

A korai oszmán hadsereg megismerésének legjobb módja az, ha a bizánciakkal vívott első csatáikat vesszük szemügyre."

(Tősér Márton)

„1815 decemberében Joseph L. Seckel, a kanizsai Handelshaus Israel Lackenbacher cégjegyzésre felhatalmazott számvevője beadványt írt a helyi katonai ellátási fiókraktárnak. A beadványban azt kérvényezte, hogy a kereskedőház raktárában levő 52 zsák gabonát szállítsák át a fiókraktárba, egyrészt mert szükség van a helyre, másrészt pedig a zsákokat már szétrágták az egerek, és ez minőségromlást okoz a terményben is. A gabona átvétele azonban nem történt meg. 1816 júniusában ezért Seckel már a városi tanács számára küldte el beadványát, hogy az továbbítsa az ellátási segédnek. Ebben elhatárolódott az esetleges követeléstől, és a továbbiakban a kereskedőház nem vállalt felelősséget a gabonáért."

(Tamás Máté)

„[…] a korábbi szakirodalom és az egyes – többnyire hiteles forrásokat nélkülöző – híradások szerint a lovascsapatot hivatalosan feloszlatták a délvidéki »kisháború« során elkövetett atrocitásaik és kihágásaik miatt, Rózsa Sándor ellen pedig hadbírósági eljárás is indult. Korábbi kutatásaink viszont hitelesen bizonyítják, hogy a csapat – a szegedi nemzetőrökkel együtt – csupán meghatározott időre vállalt katonai szolgálatot, amit jócskán túl is teljesítettek, a katonai vizsgálatok pedig teljes egészében tisztázták Rózsa Sándor nevét. Továbbiakat csupán a hamarosan esedékes aradi levéltári kutatás után tudunk írni a témában, s feltehetően a csapat tiszti- és altiszti karáról is újabb adatokkal igazíthatjuk ki jelen összefoglalásunkat."

(Seres István)

9 770017 650840 24001